

ქართული ეკლესიის ისტორიის კვლევის ფონდი
პრინციპული კვალიშის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი

ქართული ეკლესიის ისტორია
მასალები და გამოქვეყნებები

ქართული მეცნიერების ისტორიის მეცნიერება

მასალები და გამოკვლევები

2

სერიის სარედაქციო კოლეგია:

ირინე აბულაძე, ზაზა ალექსიძე,
ზვიად ბოკუჩავა, აკაკი ბრეგვაძე,
მიხეილ ვან მსხრეკი, ჯურაბ კიანაძე,
ჟან-პიერ გეზ, რობერტ ტომსონი,
ბარნარ უტიე, მისეილ ქავთარია,
ციალა ჟურციკიძე, ნოდარ შოშიაშვილი,
ელიზბერ ჭელიძე, ლილი ხავესურიანი

სერიის მხატვარი

ილია უთურაშვილი

ქალისტრატე კინცაძე

ქვაშეთის წმიდის გიორგის ეკლესია
ტფილისში

გამოსაცემად მოამზადა,
ბოლოსიტყვა და საძიებელი დაურთო
მ ი ხ ე ი ლ შ ა ვ თ ა რ ი ა შ

გამომცემლობა „კანდელოი“ თბილისი 1994

რედაქტორი
ზაზა ალექსიძე

მხატვარი
ვიკტორია ბუღაძე

შ ი ნ ა ა რ ს ი

წინასიტყვაობის მაგიერ	7
შ ე ს ა ვ ა ლ ი	9

თავი პირველი:

ქვაშვეთის წმიდის გიორგის ტაძრები	
ქვაშვეთის პირველი ტაძარი	15
ქვაშვეთის მეორე ტაძარი	17
ქვაშვეთის მესამე ტაძარი	37

თავი მეორე:

ქვაშვეთის ტაძრის კარმიდამო	47
----------------------------	----

თავი მესამე:

ქვაშვეთის ეკლესიის ავლა-დიდება	55
--------------------------------	----

თავი მეოთხე:

ეკლესიის წინამძღვრები...

ა. წინამძღვრები	73
ბ. წინამძღვართა თანაშემწენი:	80
გ. დიაკონნი:	85
დ. წიგნისმკითხველები:	90
ე. მნათეები:	95
ვ. სამრევლო საბჭო:	97
ზ. მგალობელთა გუნდი და მისი ხელმძღვანელები: .	97
თ. სამრევლო სკოლა და მისი მოღვაწენი: .	100
ი. ზედმეწერილი ეკლესია	103
ამა ეკლესიის წიგნისმკითხველები:	105

დ ა შ ა ტ ე ბ ა ნ ი

1. სია ნათელღებულთა, ჯვარდაწერილთა, ანდერძაგებულთა და აღსარებისმთქმელთა დაეთარში შეტანილთა, სულთა აღ- რიცხვით და კომლთა აღნიშვნით	107
2. სია ტაძარში და მის გალავანში დასაფლავებულთა .	. 110
3. ცხრილი ფულის შემოსავალ-გასავლისა	. 115
შ ე ნ ი შ ე ნ ე ბ ი	. 118
ბ ო ლ ო ს ი ტ ყ ე ა — მ. ქაეთარია .	263
ს ა ძ ი ე ბ ე ლ ი — მ. ქაეთარია	... 273

უმთავრესი ცნობები ქვაშვეთის წმინდის გიორგის ეკლესიის შესახებ ჩვენ მოვათავსეთ 1910 წლის მწიფობისთვის 31 ტფილისის ქართულ-რუსულ გაზეთებში: მიუხედავად ამისა, 1918 წლის ენკენისთვის 16 სამრევლო საბჭომ (ქურნალი № 9, მუხლი 5) დაგვავალა, შეგვედგინა ქვაშვეთის ეკლესიის და მისი სამრევლოს „თავგადასავალი ცალკე წიგნაკად დასასტამბავად“. დავალება თავს ვიძევით. მაგრამ შესრულება გვეძნელებოდა: არც დრო გვქონდა თავისუფალი და არც საჭირო მასალა მოგვეპოვებოდა.

1927 წლიდან თავისუფალი დრო მოგვეცა საკმაოზე მეტი, ორი წლის შემდეგ კი — მასალებმაც მოიყარეს თავი: ქვაშვეთის უძველეს მრევლთაგანის, ნ. ი. არჯევანიძის ოჯახში აღმოჩნდა სიგელები ქრისტეფორე ტფილელისა, ანტონ კათოლიკოზისა და ვარლამ მიტროპოლიტისა, არხები ფილიპე და პეტრე დეკანოზებისა, რეზოლუციები პ. ციციშვილისა და თ. აზვერდოვისა, საჩივარ-პასუხები რიფსიმე „ფოფოლიასი“, დიკასტერიის ბრძანებანი და სხ. აღნიშნულ საბუთების შესწავლამ, ჩვენ მიერ სხვადასხვა დროს შეკრებილ ისტორიულ მასალებთან დაკავშირებით, გაგვაბედვინა შევდგომოდით თერთმეტი წლის წინათ აღნათქვამის სისრულეში მოყვანას...

რამდენად გამართლებულია სამრევლო საბჭოს მოლოდინი, ძნელია ითქვას: ერთსა და იმავე საგანს ყველა ერთნაირად არ უცქერის, მაგრამ ერთი რაიმეს თქმა კი თამამად შეგვიძლია, — ჩვენ ვცდილობდით დაგვეცვა სრული ობიექტივობა და ქვაშვეთის თავგადასავალი გაგვეშუქებია მხოლოდ საბუთების მიხედვით...

1930 წლის მარტის 25
ტფილისი.

როდის არის დაარსებული ქვაშვეთის წმიდის გიორგის ეკლესია?

სწორი პასუხის მიცემა ამ საკითხზე, თუ შეუძლებელი არ არის, მეტად ძნელია: არ მოიპოვება არავითარი ეჭვმიუტანელი საბუთი. სამაგიეროდ, მტკიცედ არის დაცული გარდმოცემა, რომელიც დაკავშირებულია მამა დავით გარეჯლის სახელთან და რომელიც შეიცავს ბუნდოვან თქმულებას ქვაშვეთის ეკლესიის უკვე მეექვსე საუკუნის პირველ ნახევარში არსებობისათვის. ეს გარდმოცემა იმდენად მტკიცეა, რომ მას არსებით ნაწილს საეკლესიო წიგნებშიაც კი მოუპოვებია ადგილი, — მამადავითის ცისკრის საგალობელში ჩვენ ვკითხულობთ: „ზაკვანი თხზულნი კაცთა ბოროტთანი აღსჭრენ საკვირველად წვერითა კვერთხისაითა, საშოით რა აზრახე ყრმაი. წამებად სიწმიდისა შენისა, მამაო“¹.

გარდმოცემა მოგვითხრობს: მეექვსე საუკუნის პირველ მესამედის განმავლობაში ტფილისის მთაწმიდის კლდის გამოქვაბულში მოღვაწეობდა ღირსი მამა დავითი, ერთი „ათცამეტთა სირიელთაგანი“. ხუთშაბათობით მამა დავითი ჩამოდიოდა იმ ადგილას, სადაც დღეს აგებულია ქვაშვეთის წმიდის გიორგის ტაძარი, და სადაც იმ დროს ყოფილა დედათა „მონასტერი“. ამ მონასტერში ღირსი მამა ქადაგებდა ქრისტეს სარწმუნეობას და სჯულსა, რომელსაც დაღუპვას უქაღოდენ მოგვნი (ცეცხლის თაყვანისმცემლების სასულიერო პირნი), იმ ჟამად ფრიად გაძლიერებულნი, აღმოსავლეთ საქართველოში. რა დაინახეს მოგვებმა მამა დავითის მოღვაწეობა, განსამტკიცებლად ქრისტიანობისა, მისი წმიდა ცხოვრება და ქადაგება-დარიგების კეთილი შედეგები, აღიგზნენ შურიტა და მძულვარებით, და მოინდომეს დავითის თა-

ვიდან ჩამოშორება. მოგვებს ხელი შეუწყო გარემოება-
მაც: ქვაშვეთის „მონასტერში“ მყოფი ერთ-ერთი „მო-
ნაზონი“ ფეხმძიმედ აღმოჩნდა. ამ არაჩვეულებრივი მოვ-
ლენით აღშფოთებული ქრისტიანთა სასულიერო პირნი
დაჟინებით მოითხოვდნენ ნამუსახდელი დედაკაცისაგან,
გამოეშვლავნებია თავის შემცდენის ვინაობა. ცეცხლის
თაყვანისმცემელნიც ამას ელოდნენ: მათ მოისყიდეს გაუ-
ბელურებული დედაკაცი და ათქმევინეს, მამა დავითმა შე-
მაცდინაო. ცილისწამებამ გასჭრა და ღირსი დავითი მო-
იხმეს საზოგადოების წინაშე გამოცხადებულიყო და მისი
სამართალი მოესმინა. დავითიც წარდგა გულდამშვიდე-
ბით და ღირსეულად. როცა უზნეო დედაკაცმა თავისი
ფეხმძიმობა მამა დავითს საჯაროდ დააბრალა, წმიდა მო-
ხუცმა ბოლო კვერთხისა, რომელიც ხელთეპყრა, შეახო
ცილისმწამებლის მუცელს და ხმამაღლა წარმოსთქვა:
„ღალადყავ, ყრმაო, ნუ თუ მე ვიყვე მამა შენი“-ო. იქ დამ-
სწრეთა ზარსახდომელად, მრუში დედაკაცის მუცლიდან
მოისმა ხმა, — „არა, შენ კი არა, მჭედელია მავანი“-ო.
ხალხს გული გადაუბრუნდა მაშინვე და ის დედაკაცი ჩა-
აქვავა იქვე, თუმცა მამა დავითი ბევრი ემუდარა. გვამი
დედაკაცისა ქვათაშუა დასტოვეს. აქედან წარმოსდგა სა-
ხელწოდება ქვათაშუეთი, ანუ ქვაშვეთი².

გარდმოცემიდან ჩანს, რომ მამა დავითის საქართველოში
მოღვაწეობის დასაწყისშივე ქვაშვეთის ეკლესიის ადგი-
ლას უკვე ყოფილა მონასტერი, მონაზონები, სასულიერო
პირნი და ტაძარიც. რამდენად მისაღებია ყოველივე ეს?—
ჩვენ ვიცით, რომ მონასტრები საქართველოში დაარსდა
მამა დავითის დროიდან, გარდმოცემით კი მამა დავითს
უკვე დახვედრია ქვაშვეთში დედათა მონასტერი. საქმე
შემდეგშია: ქრისტიანობის მიღება ჩვენში (ისე, როგორც
ბევრგან) მოხდა მეფის ბრძანება-განკარგულებით, ამი-
სათვის ამ მოვლენას ერთგვარი სულიერი განწყობილე-
ბით როდი შეხვედრია ყველა, — ზოგი დაემორჩილა მე-
ფის ბრძანებასა და ღიდებულების მაგალითს³, ზოგი
პირდაპირ წინააღმდეგ მირიანის ბრძანებას⁴, ზოგი კი-
დეც მოხიბლულ იქმნა თვით ქრისტეს პიროვნებითა და
სწავლა-მოძღვრებით, თავისთავად ცხადია, რომ ქრის-
ტიანობის პირველისა და უკანასკნელის ჯგუფების შო-
რის დიდი განსხვავება იყო: პირველთა შესახებ თამამად

შეგვიძლია ვთქვათ, რომ მათ ქრისტე მხოლოდ გარედან „შეიმოსეს“, მაშინ როცა მეორე ჯგუფისათვის ქრისტე იყო გზა, ჭეშმარიტება და ცხოვრება (იოან. 14.6). გასაგებია ამისთვის მეორე ჯგუფის, უმცირესობის, სურვილი, გამოყოფოდა პირველს, და მოეწყო თავისი ცხოვრება ახალი რწმენის მიხედვით. ასეც იქცეოდნენ: ქალაქში ანუ სოფელში მცხოვრებნი განეშორებოდნენ (არა იშვიათად დროებით) თავიანთ ოჯახს, იშენებდნენ ქალაქისა თუ სოფლის შორე-ახლო სენაკებს, ანუ ქოხებს და იქ ცხოვრობდნენ, თანახმად ქრისტეს სწავლა-მოდღვრებისა. ამგვარად სდგებოდა მოსენაკეთა საზოგადოება, რომელიც ხშირად თავს იყრიდა რომელიმე პატარა სოფლის ტაძრის გარშემო (ან თითონ აშენებდნენ ასეთს) და ამ ტაძრის მოძღვრისაგან ისმენდნენ ქრისტეანულ სხვადასხვა დარიგებას. ამ მოსენაკეთა საზოგადოებას აერთიანებდა ტაძარში წირვა-ლოცვის მოსმენა და მოძღვრის სწავლა-დარიგება. სხვაფრივ კი მოსენაკენი იყვნენ დამოუკიდებელნი ერთნი მეორეთაგან, განკერძოებულნი. ამგვარ მოღვაწეებს ეძახოდნენ კელიოტებს (κῆλριοι — სენაკი, ქოხი), ანახორეტებს (ἀναχωρηται — განდევილი), მონაზონებს (μοναχοί — მარტო, ერთი), ხოლო მათ სენაკებს — „მონასტერს“. ასეთი „მონასტრებით“ და „მონაზონებით“ სავსე იყო მეოთხე-მეხუთე საუკუნეებში ეგვიპტე, პალესტინა და ბიზანტია, ანუ საბერძნეთი, საიდანაც ჩვენში გადმოვიდა ქრისტიანობა თავის (არა არსებითად შეცვლილ) წეს-წყობილებით⁵.

აღნიშნულის შემდეგ არ არის შეუძლებელი, რომ მეექვსე საუკუნის დასაწყისში ტფილისის, უკვე ქალაქის⁶, ქრისტეანულ საზოგადოებაში დაბადებულ იყოს აზრი მოსენაკეთა ჯგუფის დაარსების შესახებ და რომ ერთს ამ ჯგუფთაგანს თავი შეეფარებოთ გარეთუბანში⁷, ე. ი. ქალაქის განაპირა უბანში. ეს მოსენაკეთა საზოგადოება ზემოთმოთხრობილ გარდმოცემაში მონასტრის სახელით, ე. ი. ტერმინოლოგიურად მერმინდელი სახელწოდებითაა, პირველყოფილი დაწესებულება კი დროთა მსვლელობამ ჩვენს ხალხს თითქმის⁸ დააეწიყა.

ამსახედ დავით გარეჯელის ტფილისში მოღვაწეობის დროს⁹, ქვაშეთში უკვე იყო მოსენაკე დედათა საზოგადოება, ანუ არა ნამდვილი დედათა მონასტერი. ეხლა თა-

ვისთავად ისმება საკითხი: ამ „მონასტერში“ იყო, თუ არა ეკლესია, ტაძარი? ზემოდ უკვე იყო ნათქვამი, რომ მოსენაკეთა ზოგიერთი საზოგადოებანი მოთავსებულნი იყვნენ ამა თუ იმ პატარა სოფლის ეკლესიის ახლო-მახლო, ანდა გალავანში. ვფიქრობთ, ქვაშვეთის „მონასტერიც“ გაშენებული იყო ტაძრის გალავანში: გარდმოცემა გვეუბნება, მ. დავითი ხშირად ჩამოდიოდა „მონასტერში“ და უქადაგებდა ერს ქრისტეს მოძღვრებასო (მ. მაჭარაშვილის მიერ ჩაწერილი ვერსიით ყოველ ხუთშაბათსაო), „მონაზონის“ დაორსულებამ ხალხი აღამფოთაო, სასულიერო პირნი დაჟინებით მოითხოვდნენ „მონაზონისაგან“ შემაცდენლის ვინაობის გამომჟღავნებასაო. თუ (მერმინდელ) ქვაშვეთში მ. დავითი ჩამოდიოდა, თუ იქ ხალხი იკრიბებოდა, თუ „მონაზონის“ დაორსულება ხალხის მიერ შემჩნეულ იქმნა, — ცხადია, ამ „მონასტერში“ ხალხი ხშირი სტუმარი ყოფილა, — ე. ი. დადიოდა „მონასტერში“ სალოცავად და იკრიბებოდა მის ტაძარში. ამ მოსაზრებას აძლიერებს შემდეგიც: უცხოეთიდან ახლად მოსული და ხალხისათვის ჯერ კიდევ უცნობი ბერო სწორედ მის გამო ჩამოდიოდა მთაწმინდის კალთებიდან გარეთუბანში, რომ „მონასტერში“ და მის ტაძარში ხალხი ეგულებოდა. ეს რომ ასე არ ყოფილიყო, ე. ი. თავდაპირველად ხალხს რომ მ. დავითი ეძებნა, იგი პირდაპირ მის გამოქვაბულს მიაღებოდა მთაწმინდაში და ან დაუწყებდა ლოდინს ქვაშვეთში, სადაც, თუ ტაძარი არ იყო, შესაკრებელი ადგილიც არ იქნებოდა. სასულიერო პირთა არსებობაც ქვაშვეთში მაჩვენებელია იმისი, რომ აქ ტაძარი იყო.

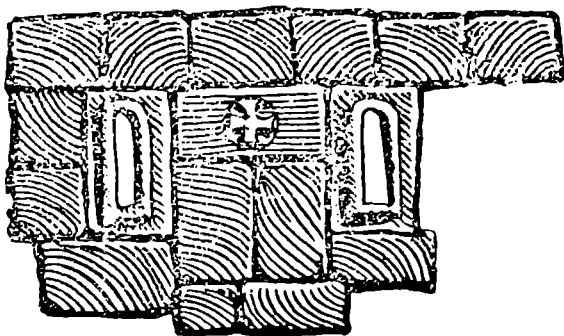
ქართველი ერის გაქრისტიანების დროსვე საქართველოში გავრცელდა თქმულება კაბადუკიელ ჭაბუკ-მხედარ გიორგის შესახებ, რომელიც აღესრულა 303 წელს, ე. ი. ორი-სამი ათეული წლით ადრე ქართველი ერის „მონათვლამდე“. თქმულებით, ჭაბუკი გიორგი იყო სამშობლოს ერთგული დამცველი („მეფეთა წილმბრძოლი“), ომის დროს მტერთა დამმარცხებელი („ძლევა-შემოსილი“). ტყვეობაში ჩაცვივნულთა შემწე და მფარველი („ტყვეთა განმათავისუფლებელი“), სენთა და სნეულებათა მკურნალი („სნეულთა მკურნალი“), გლახაკთა და ღარიბთა დამხმარე („გლახაკთა ხელის აღმპყრობელი“), ჭეშმარიტე-

ბისა და სიმართლისათვის მებრძოლი და წამებული („ღვაწლით შემოსილი დიდი მოწამე“ ანუ „მთავარ მოწამე“) ¹⁰. თუ ამ საზოგადო დახასიათებას დავუმატებთ ზოგიერთ „ფაქტს“ წმიდანის ცხოვრებიდან (საკმარისია მოვიგონოთ ვლასი ქალაქისა და სელინის მეფის ასულის ვეშაპისაგან განთავისუფლება და ამ მხეცის მოკვლა ¹¹. ჩვენთვის გასაგები იქნება, თუ რატომ აირჩია „დიდ ვეშაპთა“ მიერ დასანთქმელად პატარა ქართველმა ერმა წმ. გიორგი თავის მფარველად და ხელმძღვანელად ¹², რატომ შესცვალა „მთავარის კულტი“ „გიორგის კულტად“ ¹³, რატომ დაუკავშირა თავისი განმანათლებელი ქალწული ნინო სისხლითი ნათესაობით წმ. გიორგის ¹⁴ და რატომ აშენებდა თავის გაქრისტიანების პირველ წლებშივე ტაძრებს წმ. გიორგის სახელობაზე ¹⁵.

გამოსარკვევად დასმული საკითხისა (რომელი წმიდანის სახელობაზე იყო აშენებული ტფილისის „გარეთუბანის“ მონასტრის“ ტაძარი) გადამჭრელი მნიშვნელობა აქვს შემდეგ გარემოებას: საქართველოში ჩვენ ვიცით რამდენიმე ეკლესია ქვაშვეთის სახელწოდებით, რომელთა ტაძრის დღესასწაული მენელსაცხებელთ კვირიაკეს (აღდგომის შემდეგ მეორე შაბათ-კვირას) არის დანიშნული, ე. ი. იმ დღეს, როდესაც ქვაშვეთობას დღესასწაულობენ ტფილისში, და ყველა ეს ტაძრები წმ. გიორგის სახელობაზეა აშენებული. ეს ეკლესიებია — ქართლში: საციციანოს მთის კალთაზე (ხაშურის გასწვრივ, მტკვრის მარჯვენა ნაპირზე), სოფლების თაგუეთის და დამპალას მახლობლად, სოფელს ქვაშვეთში, სოფ. მუხრანში, ბაგრატიონ-მუხრანთან უბანში (ესტატიანთ მამულში), და ლიახვის ხეობაში მდებარე სოფლის ქემერტის ბოლოში; კახეთში: ს. გურჯაანის იმ ნაწილში, რომელსაც სახასოს ეძახიან, ს. ზიარში; და სოფელ აწყურში „თეთრი გიორგის“ ქვემოთ, ყოფილა ეკლესია, რომელიც ამჟამად აღარ არსებობს, მაგრამ აქ დარჩენილია დიდი ხე, (იფანი) „ქვაშვეთის ხედ“ წოდებული; ამ ხესთან სალოცავად ხალხი იკრიბება „მენელსაცხებელთა კვირიაკეს“. იმერეთში: ს. ს. ფარცხანაყანევში, დიდჯიხაიში, კვახჭირში, კურსებში და ნიგოზეთში; საინგილოში: ს. ქურმუხში, და სვანეთში: ლენჯერის საზოგადოების სოფ. ქვაშვეთში ¹⁶. ყოველივე ეჭვს გარეშეა, რომ ხსენებულ

სოფელში „ქვაშვეთობა“ და მისი მენელსაცხებელთა დედათა კვირიაკეს ღლესასწაულობა გადატანილია იქიდან, სადაც დაედვა საფუძველი ქვაშვეთობას, ე. ი. ტფილისიდან. ხოლო ქვაშვეთობის წმ. გიორგის ტაძრებთან დაკავშირება კი გვაძლევს საბუთს ვთქვათ გადაჭრით: გარეთუბნის „მონასტრის“ ტაძარიც წმ. გიორგის სახელობაზე იყო აშენებული.

ყოველსავე ზემონათქვამის შემდეგ, გამოგვყავს დასკვნა: მეხუთე საუკუნის გასულს, თუ მეექვსე საუკუნის დასაწყისში ტფილისის გარეთუბანში იყო აშენებული ტაძარი წმ. გიორგის სახელობაზე, ამ ტაძრის „გალავანში“ იყო აგებული ქრისტიანულ მოღვაწეობის დედათა სენაკები, რომელთა საზოგადო სახელი იყო „მონასტერი“. ამ „მონასტერში“ დადიოდა ქრისტეს მოძღვრების საქადაგებლად ღირსი დავითი და აქ ჰქონდა ადგილი იმ უბედურ შემთხვევას, რომელისა გამო ტფილისის გარეთუბნის წმ. გიორგის ეკლესიას მიემატა დანართად — ქვაშვეთი.

თ ა ვ ი პ ი რ ვ ე ლ ი

ქვაშვეთის წმიდის გიორგის ტაძრები

ქვაშვეთის პირველი ტაძარი

რა გეგმისა, რა მასალისაგან ღა რა სივრცისა იყო დავით გარეჯელის დროინდელი ქვაშვეთის ტაძარი ჩვენ არ ვიცით, თუ ის არ იყო წარსული საუკუნის სამოციან წლებში საბოლოოდ დაქცეული ეკლესია. გიორგი ვასილისძის ზალიკანიანის სიტყვით (გიორგი 1860 წლის თებერვლის 17 იქნა გადმოყვანილი ქვაშვეთში წიგნისმკითხველად), 1864 წლამდე ეხლანდელ ტაძრის სამხრეთის მალის (ფასადის) აღმოსავლეთის ნაწილის პირდაპირ, 5—6 მეტრის დაშორებით, ყოფილა ნახევრად დანგრეული¹⁷ ეკლესია, ჩვეულებრივი ქართული სოფლის ეკლესიის ტიპისა, 8—10 მეტრის სიგრძისა და შესაფერისის განისა. ტაძრის მთლიანი ქვის საყდარი (ტრაპეზი) ხელუხლებელი ყოფილა. 1864 წელს აუშენებიათ ახალი გალავანი (ამაზე ქვემოთ), მოუსწორებიათ ეზო და ძველი ეკლესიის კედლები დაუნგრევიათ სავსებით, საყდარი კი მიუყუდებიათ კარიბჭის კედელზე, მაგრამ 1882 წლის შემდეგ (ამ წელს ზალიკანიანი ქვაშვეთიდან წასულა) საღდაც წაუღიათ. ამგვარივე ცნობები მოგვაწოდა ძველი ეკლესიის შენობის შესახებ გრიგოლ მამრაძემაც, რომელიც გარდაიცვალა 1926 წელში 98 წლისა. ვინაიდან 1864 წელში დანგრეულ ეკლესიაზე ადრინდელი ტაძრის შესახებ ჩვენ არა გვაქვს არავითარი ცნობა, იძულებული ვართ ის ტაძარი ჩავთვალოთ ქვაშვეთის პირველ ტაძრად.

რას წარმოადგენდა იგი? მნახველთა გარდმოცემით, ის ყოფილა ოთხკუთხიანი შენობა, ჰქონია ორი კარი — სამხრეთით და დასავლეთით, სარკმელთა რაოდენობა არ ჩანს. შუას ზევით კედლები აღარ ჰქონია, ტრაპეზი, როგორც ვთქვით, ყოფილა მთლიანი ქვისა, იატაკიც ქვისაა, კანკელის ნასახიცი კი აღარ ყოფილა დარჩენილი, არც კედლის მხატვრობისა, აშენებული ყოფილა რიყის ქვისაგან, სივრცით პატარა, — დაახლოებით 10×7 მეტრი, საკმაო ასიოდე მლოცველთათვის.

საუკუნეთა განმავლობაში ქვაშვეთის ეკლესიის შესახებ შენახულა შემდეგი დათარიღებული ცნობები:

ა. მეოთხმეტე საუკუნის დასასრულს საქართველოს ეწია დიდი უბედურება, რამდენჯერმე შემოესია ლანგთემურის ურდოები, რის გამო მცხოვრებნი იხიზნებოდნენ მთებში. გახიზნულა ტფილისიდან საქართველოს მამათმთავარი ელიოზიცი (1399—1419), რომელსაც წაუსვენებია ზოგიერთი სიწმიდენი, სხვათა შორის, ქვაშვეთის ტაძრის ხატიც: „ამა ჟამს ინება წმიდამან გიორგი ქაშოეთისაგან მოსვლა მკვიდრობად სახლსა ვირშელისასა“, გადმოგვცემს ძეგლი, ერისთავთა ¹⁸;

ბ. 1432 წლის თებერვლის 3 ტფილელ-მანგლელ ეპისკოპოზს გრიგოლს შეუწირავს ქვაშვეთის ეკლესიისათვის მიწის ნაკერი, სწორედ ის, რომელიც მდებარეობს რუსთაველისა და ჯორჯაძის ქუჩების კუთხეში ¹⁹;

გ. 1462 წლის მარტის 20 მანგლელ-ტფილელი მიტროპოლიტი იოვანე სიონის ტაძრის გუჯარში სწერს: „ჩვენ ქრისტეს მიერ მანგლელ-თბილელმან იოვანე თქუენ ნექსიძეთა საყდრის შვილთა. მოგეცით ქაშოეთანა მკუიდრი საყდრის მიწა სავენახე“ ²⁰;

დ. 1713 წლის ენკენისთვის პირველს ინდო გაბაშვილსა და მის მეუღლეს დარეჯანს შეუწირავთ ქვაშვეთის ეკლესიისათვის ხატი, დეისისად წოდებული. ამ ხატზედ, რომელიც მოთავსებულია კანკელის ჩრდილოეთ კარების გვერდით, ცალკე ფარვეზში, სწერია შემდეგი: „ჩვენ გაბაშვილმა ინდომ... და მეუღლემან ჩემმან დარეჯან შევაქედინეთ და შევაძვევით ხატი ესე... და შევწირეთ ჩვენ სასაფლაოს ²¹ ძლევისა მთავარმოწამის გიორგის საყდარსა ენკენისთვის ა (1) ქორონიკონსა უ ა“, ე. ი. 1713 წ.

ე. 1723 წელს კახთბატონმა კონსტანტინე ირაკლის ძემ (მაჰმადიანობაში მაჰმედყულიხანმა) დაიჭირა ტფილისი და ვახტანგ მეფე, სჯულისმდებელი (მაჰმადიანობა-შიიტობაში უსეინ ყულიხან)

ჩაღლებული იყო გაცლოდა ტფილისს. ამ ამბების აღმწერელი და თანამედროვე სეხნია ჩხეიძე მოგვითხრობს: „წამოვიდა მეფე ვახტანგ შვილითა და ძმებითურთ, გამოიარეს ქალაქს გარე, ჩამოხდა ქაშოეთს, შემოეყარნენ მოქალაქენი და დაუწყეს წვევა ქალაქსა შინა“²².

ჯვაშვეთის მეორე ტაძარი

მეთვრამეტე საუკუნის ნახევარში ქვაშვეთის პირველი ტაძარი თავისი სიმცირის გამო ველარ აკმაყოფილებდა მლოცველებს, რის გამო საჭირო შეიქნა უფრო ვრცელი ტაძრის აშენება. ეს საქმე თავს იდევს ეკლესიის წინამძღვრის ფილიპე დეკანოზის „რჩევითა და შეგონებით“²³ გივმა ამილახორმა²⁴. დღევანდელ ქვაშვეთის ქვემო ტაძრის კარიბჭის მარცხენა კედელში მოთავსებულია მეორე ტაძრიდან ჩამოღებული მარმარილოს ფიგარი, რომელზედაც ლამაზი მხედრულით არის ამოჭრილი: „ჩვენ ამირახორმან გივმან, გემან ანდუყაფარ ამირახორისამან და თანამემცხედრემან ჩვენმან ორბელის ძის ასულმან ბანგუამ, აღვაშენეთ ეკლესია ესე ღვაწლით შემოსილისა მთავარმოწამის გიორგისა ზღუდით, ბურჯით და სახლით. ვინც იხილვიდეთ, — შენდობასა ბრძანებდეთ. აღეგო მეფობასა კეთილმსახურის გვირგვინოსანის თეიმურაზისსა და ძისა მისისა კეთილმსახურის მეფისა ირაკლისსა, ხოლო მამათმთავრობასა ანტონი დავითიანისა, განხორციელებისაგან სიტყვისა ღვთისასა ჩლნგ“ (1753 წელსა)²⁵.

ქვაშვეთის მეორე ტაძარი რომ გივი ამილახორს აუშენებია, ამას ადასტურებს იესე ოსეს ძეც, რომელიც, როგორც ჩანს, ფრიად დაახლოებული ყოფილა ამილახვრიანთ ოჯახთან, განსაკუთრებით ბანგუასთან²⁶: სპარსეთიდან დაბრუნების შემდეგო, სწერს იესე, ამილახორმა გივმა „ქაშოეთი მოიგონა, ააშენა დიდებულის მთავარმოწამის გიორგის სახელზე“-ო²⁷.

ამასვე გვეუბნება ტფილელ მიტროპოლიტის ქრისტეფორე თუმანიშვილის მიერ 1753 წ. აპრილის 29 „წმიდის გიორგის ქაშოეთისსა“ სახელზედ გაცემული გუჯარი, სადაც ნათქვამია: „ამილახორმა გივმა თავის სადღეგრძელოთ და სასულიეროდ დიდის გულსმოდგინებითა და საფასეთა წარგებითა დაშვრა და შენი წმინდა ეკლესია საძირკველით ახლად აღაშენა, გალავანი შემოავლო, განავრცელა და შეამკო“²⁸.

ვახუშტის (1696—1757) გეოგრაფიის ერთ-ერთ ხელნაწერში

შეტანილია: „და აწ აღაშენა საფუძველით ეკლესია დიდი, კეთილ-
ქმნული და შვენიერი, წმიდის გიორგისა, ქაშოეთად წოდებული,
ამილახორმან გივმან, რომელსა სპარსნი სახელად უწოდებენ შაჰ-
ყულ-ხან“ 29.

გივი ამილახორის მიერ აგებული ტაძარი საქართველოს ეკლესიათა შორის ფრიად იშვიათ შენობას წარმოადგენდა: იგი იყო აგებული ჭვარის სახედ, ჭვარის ბოლოების მომრგვალებით, და სიგრძის (19,20 მეტრი) სიგანეზე (17,07) გადამეტებით. ცენტრალურ კვადრატზედ ამართული იყო თორმეტსარკმლიანი ყელი, რომელზედაც ეყრდნობოდა გუმბათი. ტაძარი აგებული იყო ქართული კვადრატული აგურით და მეტად მტკიცე დულაბით. კედლებს, სიმაგრეშეკავშირებისათვის, შიგადაშიგ ჩატანებული ჰქონდა ოთხკუთხედ გათლილი მუხის მორები, რომელთა უმრავლესობა 1904 წელში, ეკლესიის დაშლის დროს, ჩაფერფლილი აღმოჩნდა, რის გამო ერთბაშად ვერ გავიგეთ ოთხკუთხი ორ ან ერთნახევარ მეტრიანი ხვრელების დანიშნულება, — როდესაც შემდეგ აღმოჩნდა ნახევრად დაცული მორები, მაშინ ცხადი შეიქმნა ხვრელების წარმოშობა. საძირკველი, სიგანით ორმეტრნახევარი, ხოლო სიღრმით ოთხ მეტრამდე, ამოკირული იყო დულაბით და რიყის მსხვილი ქვით, — არ შეგვხვედრია კლდიდან გამოჭრილი ქვის ერთი ნამცეცხი. კედლები გარედან იმ სიმაღლეზე იყო აყვანილი, რომ სახურავს დაქანება თითქმის არ ემჩნეოდა, რის გამო მნახველზე ვერ ახდენდა კარგ შთაბეჭდილებას. კარები ჰქონდა ორი, — ერთი დასავლეთის ნახევარწრის შუაში, მეორე კი იქ, სადაც ეს წრე უერთდებოდა სამხრეთის ნახევარ წრეს. სარკმლები ჰქონდა აღმოსავლეთის მკლავში ორი; დასავლეთისაში სამი, — ორი დაბლა, კარების მარჯვნივ და მარცხნივ, ერთი კი კარების ზემოთ; სამხრეთისაში — სამი, ორი ნახევარიწრის ცენტრში, ერთი მეორეს ზემოთ, ხოლო მესამე ქვემო სარკმელის სიმაღლეზე, ცოტათი მოშორებით, აღმოსავლეთისაკენ; ჩრდილოეთისაში — ერთი, სამხრეთის ზემო სარკმლის პირდაპირ. ზემო სარკმლების ზევით, გარედან, ოთხივე მხრივ, დატანებული იყო პატარ-პატარა ჭუჭრუტანები, ზოგი სარკმლის მსგავსი და ზოგი ოთხსწორკუთხიანები, საიდანაც სინათლე შედიოდა გუმბათის ყელის ძირისა და გარე კედლებშუა დატოვებულ ცარიელ ადგილში, გვირაბ-გალერეაში. ეს გალერეა იმდენად მაღალი იყო, რომ კაცი თავისუფლად გაივლიდა: ცხადია, ტაძრის კედლები გარედან მისთვის იყო ისე უშნოდ ამაღლებული, რომ გალერეა საკმაოდ მაღალი ყოფილიყო. ამ ცარიელი ადგილის (რომელიც გარს

უვლიდა გუმბათის ყელის ძირს) და ჯუჯრუტანების დანიშნულება ის იყო, რომ ომიანობის დროს ტაძარს ციხე-კოშკის მაგიერობა გაეწია, ხოლო მშვიდობიანობის დროს — შეეფარებინა უბინაოდ დარჩენილი მოქალაქეები: ზემოდ მოხსენებული იესე მდივანბეგი მოგვითხრობს, — „ქაშოეთს გავედით (ოჯახობით) და იქაც რომ დაბლა ვერ ვიშოვეთ სადგომი, მალლა, საყდარზე ვიდექით წმიდათ და შეუშწიკვლელებელად... ერთს დღეს ასეთი ქარი და მტვერი აღგა, რომ კინალამ ოსე (შვილი იესესი) დამელჩო“³⁰: ადვილად მისახვედრია პატარა სარკმელებს და ჯუჯრუტანებს მინები არ ჰქონდათ ჩასმული. დასავლეთის შვერილის კედლის თავზე დაშენებული იყო პატარა ოთხ ოთხკუთხიან ბოძებზე დაყრდნობილი სამრეკლო. იატაკი ტაძრისა ყოფილა მოკირწყლულ ნიადაგზე დაფენილ აგურისა, სახურავი, — ტაძრისა კრამიტისა, ხოლო გუმბათისა — ფილაქნისა, კანკელი — ფიცრისა, ხატები კი — ტილოზედ დახატული³¹.

როგორც ჩანს ზემოაღნიშნული საბუთებიდან, ტაძარი უკუერთებიათ და გაუხსნიათ წირვალოცვისათვის 1753 წლის აპრილის ოცდაცხრამდე (ქრისტეფორე ტფილელის სიგელი ამ რიცხვშია დაწერილი), შეიძლება საგიორგობოდ (აპრ. 23), ან საქვაშვეთოდ (იმ წელს აღდგომა აპრილის 11 იყო, მაშასადამე, მენელსაცხებელთა კვირიაკე აპრილის 25 მოვიდოდა, გიორგობის მეორე დღეს), მაგრამ იგი დამთავრებული არ ყოფილა, მას აკლდა კედლის მხატვრობა³², ეს კი იმდროინდელი, ცოტად თუ ბევრად შესანიშნავი ტაძრებისათვის დიდი ნაკლი იყო. ჩანს, ტაძრის „გახსნას“, ეჩქარებოდენ, თორემ მისი აღმშენებელი, „კაცი დიდებული და მდიდარი და ყოველგან სახელგანთქმული“, რომელი „სუფევდა მდიდრობით“ და უხვად გაიღებდა შესაწირავს „უდაბნოებისა“ და „საყდრებისათვის“, აახლებდა შიომღვიმესა და ბეთლემის (ფეთხაინის) ეკლესიას³³, არ დაიშურებდა საქირო „საფასის წარგებას“ მის მიერ „თავის სადღეგრძელოდ და სასულიეროდ დიდის გულსმოდგინებითა საძირკვლით ახლად აშენებულის“ ქვაშვეთის მხატვრობით შესამკობად. ამ აჩქარების მიზეზი უნდა ვეძიოთ იესეს სიტყვებში, — „ქაშოეთი მოიგონა, ააშენა... იქივ შეუძლოდ ვახდა და მუნვე მიიცვალა“³⁴ 1754 წლის აპრილში, ანუ როგორც პაპუნა ორბელიანი ამბობს: „აპრილს ქორონიკონს უმზღამარტხდა ამილახორის შვილი შაჰყულიხან“³⁵. სამშობლოდან „ხელხუნდით“ გაგზავნილი, „ხორასანში პატიმარქმნილი“, „ქალათის აღებაში გარჯილი“, „მაზანდარას ციხის ქალაქის“ ამშენებელი, საქართველოში „ხმლის ძალით“ დაბრუნებული, ჯერ ტფილი-

სისა და შემდეგ მთელი სახელმწიფოს „მოურავის“ მოვალეობით დატვირთული, სამოცდაათ წელს გადაცილებული მოხუცი მოილა, მოიქანცა და „შეუძლოდ გახდა“, და, ვინაიდან სპარსეთის მპყრობელებმა „სჯული ვერ დააგდებინეს და ეგრევე ქრისტიანობით მოვიდა ქართლში“, „აღარა წავიდა სამკვიდროსა თვისსა“ და მოძღვრის ფილიპე დეკანოზის „რჩევითა და შეგონებითა“, „თავის სადღეგრძელოთ და სასულიეროდ“ „ქაშოეთი მოიგონა“, აჩქარებული ტემპით „აღაშენა“, მამული და ყმა „შესწირა, ორი ზარი ჩამოუსხმევინა“³⁶, „თვისი განსაგებელი ყოველივე განაგო“ და ტაძრის კურთხევის წლის თავზე „მუნვე (ქვაშვეთშივე) მიიცივალა“, — ვინ იცის, ტაძრის დაუმთავრებლად წირვა-ლოცვისათვის გახსნას უქარნახებდა „შეუძლოდ“ გამხდარ მოხუცს ამიერ სოფლით გასვლის წინადგარძნობაც?!

ასე თუ ისე, გივს ბევრი რამ დარჩა გასაქეთებელი, და ამ დარჩენილსა და დაუმთავრებელის გაქეთებისათვის ზრუნვა განაგრძეს ქვაშვეთის კრებულის წევრებმა და მრევლმა. ფილიპე დეკანოზის ეპიტაფიით, ამ მოძღვარს „ეკლესიის აღშენებისა შემდგომადცა... მრავალგზის თავისა თვისისათვის შრომა და მრავალი გარჯა შემთხვევითა მოუსვენებლად წმიდისა ამის ეკლესიისა შემკობისათვის“³⁷. მ. ფილიპეს გარდა, ზრუნვა ეკლესიის შემკობისათვის თავს უდევია გივი ამილახორის ძმისწულს დავითს, რომელსაც 1755 წელს ქვაშვეთის კედლები მოუხატვინებია ნიკოლოზ აბხაზისათვის³⁸. რა შინაარსისა და რა ღირსების იყო ნიკოლოზ აბხაზის ნაწარმოები, ჩვენ არ ვიცით, — იმ მხატვრობას ჩვენ დრომდე არ მოუღწევია და არც მისი აღწერილობა შენახულა. არავითარი საბუთი არ გვაქვს იმის შესახებაც კი, გაკეთდა რაიმე ამ მხრივ 1755 წლიდან მეცხრამეტე საუკუნის ათიან წლებამდე, თუარა. იმ ცნობათა მიხედვით, რომელიც მოგვეპოება ჩვენ, ლაპარაკი ქვაშვეთის „შეკეთება-გამშვენებისათვის“ იწყება 1810 წლიდან და ინიციატივა ამ საქმეში ეკუთვნის გენერალ ტორმასოვს. ქრონოლოგიურად ჯერ გაუქეთებიათ „რემონტი“ თვით ტაძრისათვის და მიუშენებიათ „კარიბჭე“, შემდეგ კი დაუხატავთ ეკლესიის კედლები, მაგრამ ვინაიდან, ჩვენი აზრით, ამ რემონტმა მეტად დააზიანა (უკეთ: საბოლოოდ გააფუჭა) ნიკოლოზ აბხაზის მხატვრობა, და ვინაიდან ახალი მხატვრობის საქმეში ჩანს სამრევლოს ინიციატივა, ამისთვის ჩვენ ჯერ ამ საგანზე გვექნება საუბარი.

თუ როდის მოუხატვინებიათ მეორედ ეკლესია, ჩანს იმ ორი საბუთიდან, რომელიც იმეჭონება ეკლესიის არქივში. ამ საბუთთაგან პირველია ვარლამ ექსარხოსის (1811—1817) № 426 სიგელი

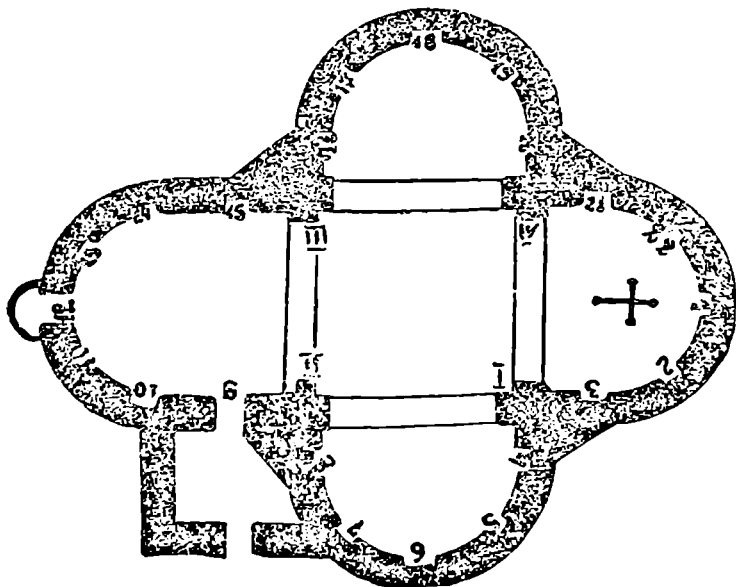
1817 წლის ივლისის 7-თ დათარიღებული მღვდლის პავლე არჯევანიძის სახელზე, სადაც ვკითხულობთ: „საკურთხევის დახატვაზედ დახარჯული იყო ცხრამეტი თუმანი, შვიდი რუბლი და თერთმეტი შაური³⁹, ხოლო მეორეა ხსენებული მღვდლის წერილი პეტერბურღში მყოფ ქვაშვეთის სამრევლოს წინამძღვარ დეკანოზ პეტრე არჯევანიძე — მაკაროვთან მიწერილი. მღვდელი პავლე სწერს თავის ძმას პეტრეს: „ქაშოეთის წმიდის გიორგის ეკლესიის ხომლების თოკები მზათ არის გამართული; გუმბათიც დავახატვინე და შუაში ერთი კარგი ხომლი მენშიკოვმა მოატანინა მოსკოვიდამ და დავიკიდეთ“⁴⁰. ვილებთ რა მხედველობაში, რომ საკურთხეველი, გუმბათი და ტაძრის დანარჩენი (ერთი ადგილს გარდა, ამაზე ქვემოთ) ნაწილები ერთი სტილითა და კალმით იყო დახატული, ვფიქრობთ, ტაძარი მოხატულია 1817—1818 წლებში, ყოველივე შემთხვევაში, არა უგვიანეს 1829 წლისა⁴¹.

ვინ იყო მხატვარი — არა ჩანს. ერთი რაიმეს თქმა კი შეგვიძლია, — მას სცოდნია რუსული და კარგადაც, კარგადვე სცოდნია ხუცური ასომთავრულიც: წარწერები სურათებზე რუსულ-ქართულია. ამას უნდა დავამატოთ შემდეგიც: ჩვენი ეკლესიის მხატვრობა ცოტათი ენათესავება ანჩისხატის ტაძრის დღევანდელ მხატვრობას, თუმცა ქვაშვეთისა შედარებით ნაზი იყო. თუ მივიღებთ მხედველობაში ამ გარემოებას და აგრეთვე იმას, რომ ანჩისხატი მოხატულია 1814 წელში⁴², ხოლო ქვაშვეთი — 1817—1818 წ., მოგვეცემა შესაძლებლობა ვიფიქროთ, რომ ორთავე ტაძარში უმუშავნია ერთსა და იმავე ხელოვანს; სამწუხაროდ, არც ანჩისხატის ტაძრის მომხატავი ოსტატის ვინაობაა ცნობილი.

რაც შეეხება თვით მხატვრობას, უნდა ითქვას შემდეგი: იგი მდიდარი ყოფილა (მხატვრობის დიდი ნაწილი ძნელად ირჩეოდა) შინაარსით, რაც ცხადი ხდება ჩვენთვის წარწერების შესწავლით. ზელოვნების თვალსაზრისით კი ის წარმოადგენდა „საშუალოზე უფრო მდარე ნაწარმოებს“. ასეთია ყოველივე შემთხვევაში იმ კომისიის საბოლოო აზრი, რომელსაც 1893 წელში დავალებული ჰქონდა მხატვრობის განახლება ქვაშვეთის ეკლესიაში. იმ დროს ტფილისელმა მხატვრებმა მარდეროსსომ, კეპპენმა, გრეჩანიწოვმა, ფრიკმა და სტეფანოვსკიმ შეუძლებლად სცნეს ჩვენი ტაძრის მხატვრობის განახლება, — განახლებაზე დახარჯული ფული და მუშაობა უნაყოფო იქნებოდა⁴³, აღსანიშნავია, რომ მხატვარი უეჭველად იმყოფებოდა ბაროკოს სტილის გავლენის ქვეშ: ყვავილები, გვირგვინები, ფოთლები, გრეხილები, ვაზები და სხვ. მსგავსნი

მათნი იმდენად სჭარბობდენ სურათებს, რომ თითქმის ჩრდილავდენ ბიბლიურ-ისტორიულ შინაარსს.

სანამ მხატვრობის აღწერას შევუდგებოდეთ, საჭიროა ვიცოდეთ, რომ ტაძრის საკმაოდ განიერ კედლებში (მეტრ ნახევრამდე) დატანებული იყო ოცდაორი 5,70 მეტრის სიმაღლის, 0,80 მეტრის სიგანის და 0,40 მეტრ. სიღრმის ნიში ანუ წაღო, რომელთა უკანა კედლებზე დახატული იყო სურათები, ხოლო გვერდებზე და ნიშებშუა პილასტრების წინა პირზე ორნამენტები. ტაძრის აღმოსავლეთის, სამხრეთისა და ჩრდილოეთის მკლავები, ანუ (ჯერის) შევარილები შეიცავდა ხუთ-ხუთ ნიშას, დასავლეთისა კი — შვიდსა. ანგარიშის დროს პირველად ჩვენ ვთვლით აღმოსავლეთის მკლავის შუანიშას, მეორედ — შუას მარჯენივ (როცა პირი აღმოსავლეთისაკენ გვაქვს), მესამედ — მეორის მარჯვენას და ესრეთ ვიდრე შემოუვლიდეთ ტაძარს და მივიდოდეთ პირველ ნიშამდე, რომლის მარცხნივ მდებარე ნიში ჩვენ აღნიშნული გვაქვს № 22. ოთხ პილონში, რომლებზედაც დაყრდნობილი იყო გუმბათის ყელის მტკირთველი კამარების ქუსლები, პირველია ჩვენი ანგარიშით აღმოსავლეთ-სამხრეთისა, მეორეა — სამხრეთ-დასავლეთისა, მესამეა — დასავლეთ-ჩრდილოეთისა, ხოლო მეოთხეა — ჩრდილოეთ-

აღმოსავლეთისა. უნდა ისიც ვიცოდეთ, რომ პილონების (ბოძების) ნახევარი (ანუ ორი გვერდი) ჩაქსოვილია კედლებში და, მაშასადამე, მხატვრობისათვის თავისუფალია მხოლოდ ორი გვერდი.

გუმბათში დახატული იყო ხელებზე აღპყრობილი და პირით აღმოსავლეთისაკენ მიმართული მამალმერთი (საბაოთი), რომლის თავის გარშემო ნათლის შუქს ფენდა სამკუთხედისანი ნიმი; მამალმერთს გარს ეხვია ანგელოზთა გუნდი — ფრთოსანი თავები, წიაღში — კი დახატული იყო სულიწმიდა — ღმერთი. საბაოთის მარცხნივ დახატული იყო მზე, მარჯვნივ მთვარე და ვარსკვლავები. გუმბათის ყელის თორმეტ საკრმელშუა ადგილებზე მოთავსებული იყო (ზემოდ) მოგრძო სიმრგვლეში ამა თუ იმ თვის ზოდიაქოს ნიშანი, შემდეგ (ძირს) — თვის სახელი, ქვემოდ — მოციქულის სახელი, კიდევ ქვემოდ — თვით მოციქული და სულ დაბლა ყვავილების გვირგვინში ბერძნული Χ, ანუ ეგრეთ წოდებული ანდრიას ჯვარი. გუმბათის ქვემო და ზოდიაქოს ნიშნებს ზემო მოთავსებული სარტყელი მოხატული იყო ყვავილებით, გვირგვინებით და ანგელოზთა თავებით. ამ სარტყელზე ოთხ ალაგას, სწორედ აფრების გასწვრივ, იყო წარწერები, ორი ქართულად და ორი რუსულად, რომელთა შინაარსი (იმ ფარატიანის დაკარგვის გამო, რომელზედაც გადმოვსწერეთ) აღარ გვახსოვს.

გუმბათის ყელის სურათების შესახებ უნდა ითქვას, — აღმოსავლეთის სარკმლის მარჯვნივ დახატულ-დაწერილი იყო:

1. ღრიანკალი, „ოქტომბერი“, მოციქულის სახელი („პავლე“) და პავლე მოციქული,

(რიგი: სამხრეთ-დასავლეთ-ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთით) მშვილდოსანი, „ნოემბერი“ „ანდრია“ და ანდრია მოციქული,

3. თხის რქა, „დეკემბერი“, „იაკობ ძმა უფლისა“ და თვით მოციქული,
4. მერწყული, „იანვარი“, „თადეოზ“ და თვით თადეოზ მოციქული.
5. თევზი, „თებერვალი“, „სიმეონ“ და თვით მოციქული,
6. ვერძი, „მარტი“, „ფილიპე“ და თვით მოციქული,
7. კურო, „აპრილი“, „თომა“ და თვით მოციქული,
8. მარჩბივი, „მაისი“, „მატე“ და თვით მოციქული,
9. კირჩხიბი, „ივნისი“, „ბართლომე“ და თვით მოციქული.

10. ლომი, „იელისი“, „იაკობ ზებედესი“ და თვით მოციქული,

11. ქალწული, „აგვისტო“, „იოანე ღვთისმეტყველი“ და თვით იოანე ღვთისმეტყველი,

და 12. სასწორი, „სექტემბერი“, „პეტრე“ და თვით პეტრე მოციქული.

სარკმლების ქვეშე მოთავსებული იყო განიერი სარტყელი, რომელიც მოხატული იყო ორნამენტებით, — მოგრძო სიმრგვლეებით, მოგრძოვე ოთხკუთხედებით, რომლებით (ერთ რომში წაქცეული ჭვარი იყო), ყვავილებით, ფოთლებით და სხვ. სარტყელის ჩრდილოეთის ნაწილზე მოთავსებული იყო წარწერა ხეცური ასომთავრულით (წარწერა ყველგან ამ ასოებით იყო): ყოველსა ქვეყანასა განხდა ხმა მათი და კიდეთა სოფლისათა სიტყვანი მათნი (ფს. 18,5), ხოლო სამხრეთის ნაწილზე — იგივე სიტყვები სლოვენურ ენაზე, მაგრამ რუსული ასოებით (ამავე ასოებით არის სხვა სლოვენურ-რუსული წარწერებიც). სარტყელსა და აფრებ შუა დარჩენილ პატარა-პატარა სამკუთხედებზე დახატული იყო ანგელოზთა თავები (სულ რვა), აფრებზე კი — მახარებლები იოანე, ლუკა, მარკოზ და მათე ჩვეულებრივი სიმბოლიური ფიგურებით. პილონების პირველისა და მეორეს, მესამესა და მეოთხის შემაერთებელ კამარებზე დახატული იყო სხვადასხვა ფიგურები, ვარდები და ყვავილები, ხოლო მეორისა და მესამისაზე — ანგელოზთა ფრთოანი თავები; მეოთხე კამარის (1—4 პილონების შემაერთების) სურათების შინაარსი უფრო რთული იყო: აქ ეხატა თეთრებში შემოსილი მაცხოვარი დახურული კარების წინ მრეკველი (თითქოს იოანეს განცხადებიდან 3,20) წარწერით: აჰა მოვალს უფალი ბევრეულითა წმიდითა (იუდ. 14). მაცხოვრის აქეთ და იქით დახატული იყო მთავარანგელოზები მიქაელ და გაბრიელ, მათ ქვემოდ — ანგელოზთა ფრთოსანი თავები; იქვე წარწერა: წმიდაო, წმიდაო, წმიდაო, უფალო საბაოთ, სავსე არიან ცანი და ქვეყანა დიდებითა შენითა (ისაია 6,3); მათ ახლო ხელაღპყრობილი კაცი (ვგონებთ წინასწარმეტყველი ილია) წარწერით აქეთ-იქით: ხმა წვლილისა ნიავისა (3 მეფ. 19,12) და ქმნულთა ხელთა შენთასა ნუ უგულდებელს-ჰყოფ (ფს. 137,8).

თვით პილონებზე იყო დახატული, პირველზე (ა) ჩრდილოეთის მხრივ (რიგი ზემოდან ქვემოთ, წარწერები — ზევით რუსულად, ქვეით ქართულად): „წინასწარმეტყველი მოსე“, „მეფე — წინასწარმეტყველი დავითი“, „წინასწარმეტყველი დანიელი“ და „გველი რვალისა“ (რიცხ. 21,9); დასავლეთის მხრივ: „აღდგომა

ქრისტესი“, „შობა ქრისტესი“ (ქვემოთ რა იყო, არა ჩანდა, — კანკელის დადგმის დროს კანკელი ჩამოუქრიათ);

მეორეზე (ბ) აღმოსავლეთით: „წმ. ნინა მოციქულთასწორი“ და „სვეტი ცხოველი“, ჩრდილოეთით, — „იოზის გამოცდა“ (2, 13), „იაკობისაგან შვილება და კურთხევა შვილისშვილთა ეფრემ და მანასესი“ (შექმნ. 48, 9—20) და „გედეონის საწმისი“ (მსაჯ. 6, 37—40);

მესამეზე (გ) სამხრეთით: „იოსების განსყიდვა ძმათაგან თვისთა“ (შექმნ. 37, 26—28), „ისაკისაგან კურთხევა იაკობისი ნაცვლად ესაკისა“ (შექმნ. 27, 26—29), ქვემოთ რა იყო, არა ჩანდა (როდესაც 1860 წ. ი. ავალოვის ეპიტაფიის ფიცარი მიუკრავთ — კედელი ჩამოუნგრევიდათ); აღმოსავლეთით — „მეზვერე და ფარისეველი“ (ლუკ. 18, 9—14) და „უძღების შვილი“ (ლუკ. 15, 11—32);

მეოთხეზე (დ) დასავლეთით: „ამლება ქრისტესი“ და „ნათლისება ქრისტესი“, სამხრეთით — „პირველმღვდელი მელქისედეკ“ (შექმნ. 14, 18), „წინასწარმეტყველი ელისე“, „წინასწარმეტყველი იერემია“ და „აარონის მიტრა და კვერთხი“.

ნიშებში (რომელთაგან 21, 22, 1, 2 და 3 მოქცეული იყო საკურთხეველში) დახატული იყო:

პირველში (სარკმლის ქვემოთ — „სულის წმიდის მოფენა“ (საქ. მოციქ. 2, 1—4), „სერობა“ (მატთ. 26, 20—29; მარკ. 12, 17—25; ლუკ. 22, 14—20 და იოან. 13, 1—30) და „ხელთუქმნელი ხატი მაცხოვრისა“;

მეორეში — პასექი ისრაელთა, წარწერით: „პასექი ისრაელთა გამოსვლა იბ, ძმ (12, 28), „ძელისაგან გარდამოხსნა უფლისა“ (მატთ. 27, 57—60; მარკ. 15, 42—47; ლუკ. 23, 52—53 და იოან. 19, 38—40) და ბარძიმი;

მესამეში — სარკმლის ზემოთ „ხილვა ესაია წინასწარმეტყველისა“ (6, 1—7), წარწერით: „წინასწარმეტყველი ესაია თავი მ(6)“, ხოლო ქვემოთ — „ნოვე მამათმთავრის მიერ მსხვერპლის შეწირვა“ (შექმნ. 8, 20), — მამათმთავარი ცოლით, შვილებითა და რძლებით დაჩოქილნი იყვნენ ზეცად ხელაღპყრობილნი, სამსხვერპლოდ კი იწოდა კრავი);

მეოთხეში — „ფერისცვალება ქრისტესი“ (მატთ. 17, 1—8; მარკ. 9, 2—8; ლუკ. 9, 28—36), „მოგვთა თაყვანისცემა“, წარწერით: აჰა, მოგვნი აღმოსავლით მოვიდეს თაყვანისცემად ქრისტესსა (მატთ. 2, 1) და „წმიდა მთავარმოწამე გიორგი“, ცხენზედ;

მეხუთეში — ზემოთ თომა მოციქულის მიერ „მაცხოვრის ჭრილობათა განხილვა“ (იოან. 20, 27—29), ქვემოთ — სარკმელი;

მეექვსეში — ორი სარკმელი, ერთი მეორის ზემოთ;

მეშვიდეში — „შესვლა უფლისა იერუსალიმში“ (ბზობა, მატთ. 21, 1—17; მარკ. 11, 1—11; ლუკ. 19, 29—36; იოან. 12, 12—15); რა იყო ქვემოთ, არა ჩანდა (გრიგოლ, ზაქარია და ილია ჭამბაკურ-ორბელიანთა სახსოვრად აქ დაედგათ საკმაოდ დიდი ფარევი, რასაც გამოეწვია მხატვრობის მოშლა);

მერვეში — „ლაზარეს აღდგომა“ (იოან. 11, 41—44) და „ქრისტეს ამალღება“ (ლუკ. 24, 50—53);

მეცხრეში ყოფილა სურათი მატესაგან სახარების მეშვიდე თავის მეხუთე მუხლის შინაარსის მიხედვით, რომელიც თითქმის აღარ ჩანდა, წარწერა კი კარგად იკითხებოდა: **ოზრულო, აღმოიღე დვირე თვალისაგან შენისა და დასურათება** (ლუკ. სახ. 7, 37—38) წარწერით, „ცოდვილის დედაკაცისაგან ნელსაცხებელის ცხება უფლისა“; ამ სურათის ქვემოთ იყო სამხრეთის მხრიდან ტაძარში შესასვლელი კარები; აქვე კედლის სისქეში, დასავლეთისაკენ, ვიწრო კარები იმ ხვრელის წინ, რომლითაც აღიოდენ ჯერ „ხოროზე“ (მარჯვნივ), შემდეგ (მარცხნივ) სამალავში და კიდევ შემდეგ (მარჯვნივ) — ტაძრის სახურავზე და იქიდან სამრეკლოზე (ეს ხვრელი გადიოდა მეათე და მეთერთმეტე ნიშების უკანაც);

მეათეში — მატთ. სახარების 16, 19 დასურათ-ხატება წარწერით: **და მიგცნენ შენ კლიტენი სასუფეველისა ცათასანი და „დასჯა დავით წინასწარმეტყველისა“** (2 მეფ. 12, 16—17);

მეთერთმეტეში — „თავისკვეთა იოანე ნათლისმცემელისა“ (მატთ. 14, 1—12; მარკ. 14—24), ამის ქვემოთ კი კარები, რომლითაც გადიოდენ ხვრელიდან „ხოროზე“, ხოროს ქვემოთ — სარკმელი;

მეთორმეტეში — ზემოთ სარკმელი, მის ქვემოთ კი — **ემსგავსა სასუფეველი ცათა ათთა ქალწულთა-ს** (მატთ. 25, 1—13) დასურათხატება; ეს სურათი თავის სინაზე-სილამაზით და „მოძრაობით“ იმდენად განირჩეოდა სხვებისაგან, რომ ფიქრობთ, — იგი ეკუთვნოდა სხვა მხატვარს; ხოროს ქვემოთ — დასავლეთის კარები;

მეცამეტეში — „დაქოლვა ქვითა არხილიაკონის სტეფანესი“ (საქმე მოც. 7, 58—60); ხოროს ქვემოთ — სარკმელი;

მეთოთხმეტეში — „წინასწარმეტყველისა იონას ქადაგება ნინე-
ვიას“ (იოან. 4);

მეთხუთმეტეში — „ღირსი მამა დავით გარეჯელი“; ქვემოთ —
თაღჩა; ვინაიდან ტაძრის დასავლეთის მკლავი შეიღწეოდა იყო,
ამისთვის მე-9, 10, 14 და 15 ნიშებს ზემოთ (ნახევარგუმბათში)
საკმაოდ თავისუფალი ადგილი მოიპოვებოდა, რომელზედაც მო-
თავსებული იყო: მე-9-ს ზემოთ „იესო ქრისტეს მიერ შობითგან
ბრძნის განკურნება“ (იოან. 9, 6), მე-10-ს ზემოთ — იესო ქრისტეს
გამოცდა ეშმაკისაგან, წარწერით: და აღიყვანა იგი მთასა მაღალსა
და უჩვენა მას ყოველნი სუფევანი სოფლისანი (ლუკ. 4, 5). მე-14-ს
ზემოთ — შეპყრობა იესოსი (მატ. 26, 47—56; მარკ. 14, 43—50;
ლუკ. 22, 47—53; იოან. 18, 2—19), მე-15-ს ზემოთ — გეტსამანი-
ის მტილში (ბაღში) ლოცვა, წარწერით: და მოვიდა მოწაფეთა თა-
ნა და პოვნა იგინი მძინარენი და რქვა მათ იღვიძ... (მატ. 26, 40);
მე-11, 12 და 13 ნიშებს ზემოთ — კონქში — „მეორეთ მოსვლა
უფლისა“ (მატ. 25, 31—46);

მეთექვსმეტეში — ზემოთ სული წმიდა სახითა ტრედისაჲთა,
ხოლო ქვემოთ გუნდნი ანგელოზთანი;

მეჩვიდმეტეში — „მოსეს მაყვალი“ (გამ. 3, 2—5) და „იაკობის
კიბე“ (შექმნ. 28, 11—13).

მეთვრამეტეში — ზემოთ სარკმელი, ქვემოთ ორი ანგელოზი,
რომელთაც ხელთ ეპყრათ გვირგვინები;

მეცხრამეტეში — „ღვთისმშობლის ხარება“ (ლუკ. 1, 26—38),
„ღვთისმშობლის შობა“ და თაღჩა, ამ თაღჩის მარჯვნივ — კედელ-
ში კიდევ თაღჩა, რომელშიაც მოთავსებული იყო ქვის ემბაზი;

მეოცეში — „ამაღლება ღვთისმშობლისა“, „მიძინება ღვთის-
მშობლისა“; და „დაგვირგვინება ღვთისმშობლისა“; ეს უკანასკნე-
ლი სურათი არ იყო დახატული თვით კედელზე, არამედ ღვთის-
მშობლის ბეთანიის ხატისათვის სპეციალურად გაკეთებულ ფარვე-
ზის თავზე (მასასაღამე, დახატული იყო შემდეგ, — ფარვეზმა
უეჭველად დამალა კედელზე დახატული სურათი) და, ვფიქრობთ,
კათოლიკესაგან, — ასეთი მხატვრობა მართლმადიდებელთ არა
აქვთ;

ოცდამეერთეში — ხილვა წინასწარმეტყველის ეზეკიელისი,
წარწერით: „წინასწარმეტყველი ეზეკია თავი ა“, ქვემოთ არა ჩან-
და რა, არც წარწერა და არც სურათი;

ოცდამეორეში — „აბრაამისაგან შეწირვა ისააკისა“ (შექმნ. 22, 9—13), „მენელსაცხებელნი დედანი ჯვრის წინ“ (მარკ. 15, 40—41) და თაღია, რომლის უკანა კედელზე დახატული იყო „უფალი ბაგასა ზედა“ (ლუკ. 2, 7—16) და რომელშიდაც მოთავსებული იყო სამკვეთლო.

21, 22, 1, 2 და 3 ნიშებ ზევითი წარმოდგენდა ნახევარ-გუმბათს, სადაც დახატული იყო წმ. სამება, ხოლო წინაშე მისა მუხლმოდრეკილნი მარჯენივ (სამებისა) ღვთისმშობელი და მარცხნივ იოანე ნათლისმცემელი, გარემოცულნი ანგელოზთა ფრთოსანი თავებით. სამხრეთის ნახევარ გუმბათში (4—8 ნიშებ ზემოთ) დახატული იყო „ყოვლისამხედველი თვალი“ ანგელოზთა ფრთოსანი თავებითურთ, ხოლო ჩრდილოეთისაში (16—20 ნიშებ ზემოთ) — ორი ანგელოზი გაშლილი გრავნილებით (რომელთა შორის ერთზე ეწერა: წიგნი შობისა იესო ქრისტესი, მატთ. 1,1), ამ ანგელოზთა შუაში „ყოვლისამხედველი თვალი“ ანგელოზთავე ფრთოსანი თავებითურთ.

დროთა განმავლობაში ჩვენი ეკლესიის მხატვრობა იმდენად დაზიანებულა, რომ ვლადიმერ ექსარხოვის (1892—1898) განკარგულებით 1893 წლის მაისში დაარსებულა „კომიტეტი ქვაშვეთის ეკლესიის მხატვრობის განსაახლებლად“. (შემადგენლობა: წინამძღვარი, დეკანოზი დ. ჭარელაშვილი, მღვდელი გ. გამდიშვილი, მოლარე (სტაროსტა) ექვთიმე ხელაძე და „კლასნი ხუდოჟნიკი“ ა. ა. მარდეროსსო). კომიტეტს უმუშავნია მაისის 21-დან ივნისის 23-დღე, გამოუწვევია გაზეთების საშუალებით ხელოვნები-მხატვრები და მისულა იმ დასკვნამდე, რომ მხატვრობის განახლება აღარ ღირდა⁴⁴.

რა კეთდებოდა ეკლესიის გასამშვენებლად-შესამკობად 1818—1845 წლების მანძილზე — არ ვიცით, მაგრამ 1846 წლიდან კი იწყება გაცხოველებული მუშაობა. პირველ ყოვლისა, მოუსურვებიათ გუმბათის ლორფინისა და ტაძრის კრამიტის სახურავის რკინის სახურავით შეცვლა, საქმე ჩაუბარებიათ (ინჟინერ იაკობ ალექსანდრეს ძე ივანოვის ხელმძღვანელობით) ამირანა და ოჰანეზა აბრამოვებისათვის⁴⁵. სახურავის შემდეგ ზრუნვა გადაუტანიათ იატაკზე და მისი გაკეთება მიუწვდიათ „ბერძენის ქრისტეფორი იორდანოვისათვის“⁴⁶: აგურის ფილაქანი შეუცვლიათ ლორფინით. საჭირო მასალა ზოგი სიონიდან ამოუზიდნიათ, გადაუთლიათ (ალბათ იქ ახალი იატაკი დააგეს), ზოგი საფლავის ქვების გადათლით დაუშზადებიათ და ზოგიც თვით იორდანოვისაგან უყიდნიათ⁴⁶. ამავე დროს, შეუკვეთნიათ კანკელი მოსკოვში მცხოვრე-

ბელ საიმპერატორო აკადემიის ხელოვნანს ადრიანე კოზმინ-მალა-ხოვისათვის, მისგანვე შეუძენიათ ათორმეტთა დღესასწაულთა, ოთხთა მღვდელმთავართა (ბასილი დიდისა, გრიგოლი ღვთისმეტყველისა, იოანე ოქროპირისა და გრიგოლ დიოლოლონისა) და „ყოველთა მწუხარეთა ნუგეშინის მცემელისა“ (ღვთისმშობლის) ხატები⁴⁷. მალახოვს კანკელი და ხატები დაუმზადებია მოსკოვში და გამოუგზავნია ტფილისში „ელეკი უეზდის სოფლის ბლახანკოის იზვოშჩიკის იპოლიტე ქეოდოროვის“ ბელით. თან გამოუყოლებია „დურგალ-სტოლიარი ქეოდორი იევოროვი“ და „პილჩიკი იაკობ ღალკინი“, რომელთაც მალახოვის მიერ გამოტანებული „პლანი-ს“ მიხედვით 1848 წელში დაუდგამა კანკელი.

კანკელი შვიდიარუსიანი (სართულიანი) იყო, ოქროთი მოვარაყებულ კორინთული სტილის კაპიტელებიანი პილასტრებით და სხვადასხვა ფიგურებით (ანგელოზთა თავები, ყურძნის მტევნები, ფოთლები, სამკუთხედები, კორონები და სხვ.): პირველ იარუსში მოთავსებული იყო „ადგილობრივი“ ხატები, მეორეში — ათორმეტი დღესასწაულები, მესამეში — მოციქულები, მეოთხეში — წინასწარმეტყველები, მეხუთეში — წარღვნის შემდგომნი მამათმთავარნი, მეექვსეში — წარღვნის უწინარესნი, ხოლო მეშვიდეში — ექვს ბოლოიანი „ჯვარცმა“ წინამდგომარე ღვთისმშობელისა და იოანე ღვთისმეტყველით. რუსული შაბლონიდან ერთადერთ გამოწაკლისს წარმოადგენდა აღსავლის კარების ზემოთ (სერობის მაგიერ) მოთავსებული ღვთისმშობლის მიერ წმ. ნინოსთვის ვაზის ჯვარის გადაცემის ხატი, რომლის შინაარსი ასეთი იყო: მუხლებზე მდგომარე წმ. ნინოს დედა ღვთისა მარჯვენით აძლევს ჯვარს, ხოლო მარცხენით უჩვენებს გაშლილ გრავნილზედ მხედრული ასოებით დაწერილ სიტყვას: იმერია, ე. ი. ჩემ წილხვდომილ ქვეყანას, ივერიას, ივერიას შენ გაბარებ ჯვარცმულის სწავლით გასანათლებლად⁴⁸. ამ ხატის ზემოთ დახატული იყო წმ. სამება, რომლის ზემოთ ადგილი ეკირა სულის წმიდის მოფენის ხატს. თავისთავად ცხადია, რომ შვიდსართულიანი კანკელი სავსებით აბნელებდა საკურთხეველს და სრულებით არ უდგებოდა ტაძარს. კანკელშივე მოეთავსებინათ: მარჯვნივ — წმიდა გიორგის ნაწილებიანი („ტაძრის“) ხატი, ხოლო მარცხნივ — სამებისა (სამი მოგზაურის სახად). ბეთანიის ღვთისმშობელი მოეთავსებიათ წმ. სამების ხატის მარცხნივ, კანკელისავე მასალითა და ოსტატის მიერ გაკეთებულ ცალკე ფარვეზში, და ასეთივე ფარვეზში მარჯვნივ — წმ. გიორგის მეორე ხატი — „წვერის ნიში“⁴⁹.

ამავე წლებში ტაძრისთვის შემოუვლიათ საკმაოდ მტკიცე და

მალალი „ცოკოლი“ (ალბათ, სინესტე რომ არ შეპაროდა), შეუღესიათ და შეუღებათ, შეუძენიათ „ოთხი დიდი შანდლები და სანთლები“, შესამოსლები, ბარძიმ-ფეშხუმები, პეტრე ნიკულიჩევისათვის ჩამოუსხმევინებიათ საკმაოდ დიდი ზარი (25 ფუთამდე) და სხვ.⁵⁰ ერთი სიტყვით, ქვაშეთის ტაძარი მოურთავთ ისე, რომ სიონის შემდეგ მას პირველი ადგილი დაუჭერია ქალაქის ტაძართა შორის.

ქვაშეთის მრევლი და კრებული შეხაროდა თავის მორთულ-მოწყობილ ტაძარს, მაგრამ სამი ათეული წლის შემდეგ ამ სიხარულს, მწუხარებაც შეჰპარვია, — ტაძრის კედლები აქა-იქ გაბზარულა⁵¹. უფიქრიათ, — ბზარი შედეგია დიდი ხნის შეუღესაობისაო: ამისათვის 1878 წ. მაისის 16 კრებულს აღუძრავს შუამდგომლობა⁵² მთავარხუცესის წინაშე შეღესვისა და ზეთის საღებავით ტაძრის შეღებვისათვის, ექსარხოსის ნებართვის გამოსათხოვად, და სავსებით დარწმუნებულს, რომ სათანადო ნებართვას მიიღებდა, დაუწყია კიდეც მუშაობა (თხოულობდენ 200 მანეთის დახარჯვის ნებართვას). მთავარხუცესს დეკ. გრ. პავლიაშვილს საქმისათვის სხვარიგად შეუხედნია: მოუწერია კრებულისათვის, — მე მინდოდა ხუროთმოძღვარი მომეწვია, ტაძარი შემემოწმებია და სათანადო ოქმი შემეყენებია, თქვენ კი თვითნებურად დაგიწყიათ უკვე „რემონტი“, ამისთვის მოხსენებასაც გიბრუნებთ და ჩემს თავსაც თავისუფლად ვთვლი პასუხისგებისაგანო⁵³. ეკლესია გაღესეს და შეღებეს, მაგრამ საქმეს ამან ვერ უშველა, — ბზარი უკვე დანახეთქად გადაქცეულა. დანახეთქები იმდენად თვალსაჩინო გამხდარა, რომ ტფილისის გუბერნატორის ყურადღებაც კი მიუქცევია. მას დაუნიშნავს სპეციალისტების — არქიტექტორების კომისია, რომლის სამს წევრს, 1882 წ. გიორგობისთვის 9, საჭიროდ დაუნახავს ტაძრის გუმბათისა და მისი ყელის, სახურავის, თაღებისა და კედლების ზევითა ნაწილის (თაღების ქუსლების გასწვრივ) დაშლა და ხელახლად აგება, რაზედაც „სმეტით“ უნდა დახარჯულიყო 18.552 მ. და 39 კ.; კომისიის მეოთხე წევრის, სინოდის კანტორის ინჟენერ-ხუროთმოძღვრის ჩიქეცკის საკმარისად მიუჩნევია, ტაძრის შეკვრა რკინის რკალებით და რკინა-ჩუგუნის კამარა-ბოძების დადგმა (მისამველებლად და გასამაგრებლად არსებული კამარა-ბოძებისა), რაც მისი ანგარიშით მოითხოვდა „მხოლოდ“ 11,421 მან. და 37 კ. კომისიის მუშაობის შედეგად უნდა ჩაითვალოს ის, რომ ეკლესიის კრებულმა 1882 წლის შუაგულ ზამთარში (დეკემბრის 14) მიიღო პავლე ექსარხოსის (1882—1887) ბრძანება, — „და-

უყონებლივ მიეღოთ ზომები ქვაშვეთის ეკლესიის შეკეთებისათვისო“⁵⁵.

ტაძრის შეკეთების მიზნით დაუარსებიათ კომიტეტი⁵⁶, რომელსაც ჟურნალებიც კი უწერია (სამწუხაროდ, ამ ჟურნალებს ჩვენამდე არ მოუღწევია), და საქმის (ალბათ) დასაჩქარებლად ეპარქიალურ მთავრობას ეკლესიაში მღვდელმოქმედების შესრულებაც კი აუკრძალავს. როდის მოხდა ეს განკარგულება, არა ჩანს, მაგრამ არის საბუთი, რომ ტაძარში მღვდელმსახურების შეწყვეტა უნდა მომხდარიყოს 1882 წლის დეკემბრის 14-სა და 1883 წ. მარტის 21-ის შუა: მგოსანი გრიგოლ ორბელიანი გარდაიცვალა მარტის 21, — ამ დროს ქვაშვეთი დაკეტილი იყო წირვა-ლოცვისათვის; საფლავის გათხრის დროს კი შიშობდნენ, ვაი თუ ტაძარი თავზე დაგვენგრესო. კომიტეტს უთხოვნია პავლე ექსარხოსისათვის, ნება მოგვეცით ყულაბით ფული შევაგროვოთ და გვიშეამდგომლეთ სინოდის კანტორის წინაშე, „საქართველოს ეკლესიის ხაზინიდან“ (ასე ეძახდნენ იმ თანხას, რომელიც ექსარხოსებმა ჩაიბარეს კათოლიკოზ ანტონ II-საგან და გააძლიერეს საქართველოს საეკლესიო მამულების გაყიდვისაგან აღებული ფულით; თანხა ინახებოდა პეტერბურლის სახელმწიფო ბანკში) გვასესხონ ფული ეკლესიის შესაკეთებლადო. ექსარხოსს ფულის შეგროვების ნება მიუცია, მაგრამ საეკლესიო ხაზინიდან სესხის აღებაზე უარი უთქვამს, — კრებულმა და მრევლმა იზრუნონ და გამოიხონ საჭირო თანხაო⁵⁶. უფულოდ დარჩენილ კრებულსა და კომიტეტს იძულებულ უყვიათ პავლე მთავარეპისკოპოზი, მოეწვია ავტორიტეტული პირებისაგან შემდგარი კომისია, ტაძრის ხელახლად შესამოწმებლად. ექსარხოსსაც მოუწვევია ინჟენერ-არქიტექტორი აკადემიკოსი კარლოს მავესკი და არქიტექტორი აკადემიკოსი ოტტო სიმონსონი, რომელთაც სინოდის კანტორის არქიტექტორ-ინჟენერ ა. ჩიქევესკისთან ერთად დაუთვალეირებიათ ტაძარი, გაუთხრიათ ორ ადგილას მიწა საძირკვლის გარშემო და გამოუტანიათ დასკვნა: ტაძარი არც ისეთ საშიშარ მდგომარეობაშია, რომ წირვა-ლოცვისათვის დაკეტილი იყოსო, მაგრამ შეკეთებას კი საჭიროებსო. ამის შემდეგ ექსარხოსს, მთავარმმართველთან შეთანხმებით, 1884 წ. აპრილის 3 ნება დაურთავს ქვაშვეთის კრებულისათვის, — ტაძარი გაეხსნათ წირვა-ლოცვისათვის, მაგრამ შეაკეთეთ თანდართულ ხარჯთაღრიცხვის მიერ გათვალისწინებულ სამუშაოთა შესრულებითაო⁵⁷. რა გააკეთეს ამ ხარჯთაღრიცხვის მიხედვით, ჩვენ არ ვიცით, მაგრამ დანამდვილებით ვიცით, — რომ ტაძარი რკინის სარტყელებით არ შეუკრავთ, რასაც ადგილი ჰქონდა მხოლოდ

1893 წელში⁵⁸. თუ დაუჯერებთ მხატვარ კეპპენის 1893 წლის მაისის 25 მოსმენილ განცხადებას⁵⁹, ოთხმოციან წლებში ეკლესია შეუკეთებიათ და ეს შეკეთება დამჯდარა 5000 მ., — ალბათ, კაპიტალური რამ გაუკეთებიათ. ცხადია ის, რომ 1893 წელში, როგორც უკვე მოვიხსენეთ, ტაძარი შეუკრავთ რკინის სალტეებით და სამრევლოც დაწყნარებულა: ტაძრის დანგრევის შაში აღარა ჰქონიათ. მიუხედავად ამისა, მ. დ. მ. ტყემალაძე (იგი წინამძღვრად იყო ქვაშვეთში 1897—1902 წწ.) აღნიშნავს: „ერთი დიდი მიწისძვრა იყო საჭირო, რომ (ტაძარი) მთლად ერთიანად დანგრეულიყო“⁶⁰.

რამ გამოიწვია ტაძრის კედლების დაზიანება? მიზეზად ასახელებენ:

ა. ნიადაგი, რომელზედაც აშენებული იყო ქვაშვეთის ტაძარი არ იყო მტკიცე და მაგარიო, რის გამო გუმბათისა და გუმბათის ქელის სიმძიმემ პილონები უფრო მეტად დასწია ძირს, ვინემ კედლებიო;

ბ. ეკლესიის გარშემო მოედანზე ბევრი ოღრო-ჩოღროები იყო, სადაც ყოველი წვიმის შემდეგ წელთა განმავლობაში გროვდებოდა წყალი, რომელიც იპარებოდა საძირკვლის ქვეშ და ნიადაგს ასუსტებდაო;

გ. დიდ ზიანს აყენებდა ეკლესიის კედლებს მიწისძვრა, რომელიც ასე ხშირია ტფილისშიო;

დ. გავლენა ჰქონდა კედლების დაზიანებაზე ყოველ დღე მის გვერდით ზარბაზანს რომ ისროდნენო (სწორედ იქ, სადაც დღეს სამხატვრო გალერეაში შესასვლელი კიბეა) და სხვ.⁶¹

ქვაშვეთის ტაძრის ქვეშ რომ ნიადაგი სუსტი იყო, ამაში ჩვენ თითონ დავრწმუნდით, როცა ბალავარს ვთხრიდით ახალი ტაძრისათვის: 10,60 მეტრის სიღრმეზე ვერ ვიპოვეთ ვერც კლდე და ვერც მტკიცე ნიადაგი. მიწისძვრისა და ზარბაზნის სროლას რომ შეეძლო გავლენა მოეხდინა კედლებზე, ესეც ცხადია, მაგრამ მიწისძვრასა და ზარბაზანს არ დაუზიანებიათ არც ქვაშვეთის მაღაზიები, არც საკრებულო სახლები, რომლებიც ეკლესიის ჩრდილო მხარეზე იყო აშენებული (და ზარბაზანთანაც უფრო ახლო იყო) და არც ბარიათინსკის (აწ ჯორჯიაშვილის) ქუჩაზე მდებარე სახლები. რაც შეეხება საძირკველის სისუსტეზე ლაპარაკს, — ეს ჩვეულებრივ ჭორად (თუ უმეტერების შედეგად) უნდა ჩაითვალოს, ძველი ეკლესიის დანგრევის დროს განგებ ადევნებდნენ თვალყურს

საძირკველს არქიტექტორები ლეოპოლდ ბილველდი და ედუარდ ანდრეოლეტი და ცნობილი ტექნიკოსი-მოიჭარადრე ანჟელო ანდრეოლეტი, მაგრამ საძირკველს ვერავითარი „სისუსტე“ ვერ შეამჩნიეს, — ბზარიც კი არ აღმოჩნდა. ბალავარი, სიღრმით 3,60 მეტრამდე (ჩრდილოეთის მხარეზე — უფრო მეტი), რომ იტყვიან „აკვანივით შეკრული“ იყო: ეტყობოდა, სანამ კედლების შენებას დაიწყებდნენ, ბალავარი საკმაოდ „დაასვენეს“ და მისცეს დრო, გასალკდევებულებო. სრული სიმაღლეს უთქვამს ხუროთ-მოდღვარ რაგოისკის (რომელიც ხელმძღვანელობდა სემინარიის ახალი შენობის, დღეს — აგრონომიული ინსტიტუტის შენობის * აგებას) მამა ტყემალაძისათვის: „ეს არის, რომ შენ გინდა უსათუოდ ააშენო ახალი ეკლესია, თორემ ეს ძველი (მაშინ ის უკვე რკინის სარკმლებით იყო შეკრული) შეიძლება ერთი საუკუნეც კიდევ იქნეს, არაფერი უჭირსო“⁶².

მაშ რამ დააზიანა ქვაშვეთის ძველი ტაძარი?

ზემოთ უკვე იყო აღნიშნული, რომ ქვაშვეთის ტაძარი ერთგვარ სიმაგრეს წარმოადგენდა, — დატანებული ჰქონდა სამალავი და სათოფურები. თავისთავად ცხადია, ამგვარ ტაძრებს სარკმელებს რაც შეიძლება მალა უკეთებდნენ და ვიწროებს, კაცი რომ შიგ ვერ შესულიყო. ქვაშვეთის ძველ ტაძარში კი ოთხი ისეთი სარკმელი იყო და ისეთ ალაგას, რომ მათ სახელგანთქმული სარდალი და ყანდაგარის გმირი⁶³ გივი ამილახორი კი არა, იმდროინდელი უბრალო ადამიანიც არ დაატანდა. ერთი ამ სარკმელთაგანი, საკმაოდ განიერი, მოთავსებული იყო ტაძრის სამხრეთის მკლავის ცენტრში (ნიშა № 6), ზემო სარკმლის ქვეშ, კაცის სიმაღლეზე; მეორე, უფრო განიერი, იმავე სიმაღლეზე, იქვე მეხუთე ნიშაში, მესამე და მეოთხე, უფრო დაბლა, დასავლეთის კარების მარჯვნივ და მარცხნივ (ნიშები 11 და 13), „ხოროს“ ქვეშ. ამათ გარდა იყო კიდევ ერთი სარკმელი უალაგო ალაგას, საკურთხეველში, მესამე ნიშაში. ვამბობთ „უალაგო ალაგას“ მისთვის, რომ მის გასწვრივ, 21 ნიშაში, სიმეტრიის მიხედვით უნდა ყოფლიყო სარკმელი, მაგრამ სინამდვილეში იქ ყრუ კედელი იყო. დაუმატეთ ნათქვამს ისიც, რომ იმ ზვრელიდან, რომელიც აღიოდა სამრეკლოზე და სამალავებში, განგრეული იყო კედელი და გაკეთებული იყო განიერი კარი, „ხოროზედ“ გასასვლელად. მიიღეთ მხედველობაში ისიც, რომ თვითო ეს „ხორო“, რომელსაც ეჭირა დასავლეთის მთელი მკლავი, პირველისავე შეხედვით გეუბნებოდათ, რომ იგი

* დღეს ქალაქის მეცხრე საავადმყოფოს შენობა (რედ.).

არ შეადგენდა შენობის არსებით ნაწილს, არამედ შემდეგ უნდა ყოფილიყო გაკეთებული: დაყრდნობილი იყო ხის კიბეზე, რომელთა ბოლოები მოთავსებული იყო უკვე აშენებულ კლდეში გამოთხრილ ბუდეებში, — ტაძრის დაშლის დროს ეს ცხადად დავინახეთ. ზემო ნათქვამიდან ჩანს, რომ ხორო, ხოროზე ხვრელიდან გასავლელი კარები და ხსენებული ხუთი სარკმელი გაკეთებულია ტაძრის აშენების შემდეგ ⁶⁴.

როდის? ამ საკითხის გასაგებად და პასუხად, აქ უნდა მოვიტანოთ ერთი ეპიზოდი, რომელიც თავისთავადაც ყურადსაღებია. არქეოგრაფიული კომისიის მიერ გამოცემულ Акты-ს მეოთხე ტომში მოთავსებულია სამი საბუთი ქვაშვეთის ეკლესიის შესახებ, რომლებიც შუქს ფენენ ჩვენს მიერ დასმულ საკითხს. 1810 წლის აპრილის 3 № 543 მიმართვაში გენერალი ტორმასოვი სწერს კათოლიკოზ-პატრიარქს ანტონი მეორეს: რუსეთში არსებულ დებულებით, იქ, სადაც ბინა აქვს ჯარის სარდალს ან გენერალ-გუბერნატორს, უეჭველად უნდა საკუთარი ეკლესიაც იყოს ღვთის მსახურების შესასრულებლად. ეს წესი მე აქაც შემოვიღე და ავირჩიე ქვაშვეთის ეკლესია, რომელიც ჩემი მოთხოვნის მიხედვით უკვე ფორმალურად არის გადმოცემული (Отведена по требованию моему формальным образом; არა ჩანს კი ვის მიერ და როდის). მაგრამ დეკანოზი პეტრე და მღვდელი პავლე (არჩევანიძეები) თხოულობენ, რომ მათ ნება ჰქონდეთ შეასრულონ ქვაშვეთში ღვთისმსახურება ყოველდღე, კვირაუქმშიაც (უწინ მათ არც სადაც დღეებში შეეძლოთ აქ წირვა-ლოცვა ⁶⁵) და ამისთვის გთხოვთ, ერთხელ და სამუდამოდ მოაწესრიგოთ ეს საკითხი, ისე კი რომ ჩემ მიერ შემოღებული წესწყობილება დარჩეს უცვლელად ⁶⁶.

ანტონ კათოლიკოზ-პატრიარქმა, რომელიც არსენ მიტროპოლიტის გადაყენების შემდეგ ⁶⁷, მართავდა ტფილისის ეპარქიას, 1810 წლის მაისის 25 უპასუხა ტორმასოვს: თქვენი განკარგულების განსამარტებლად საჭიროდ მიმაჩნია შემდეგიო, — კვირა-უქმე დღეებში ღვთისმსახურება შეასრულოს რუსის მღვდელმა, სადაც დღეებში კი ქართველებმაო, დიდმარხვაში ერთ კვირას (ე. ი. სადაც დღეებში) ღვთისმსახურება სრულდებოდეს რუსულად, მეორეში — ქართულად, ეკლესიის გასაღები და ავეჯეულობა უნდა უეჭველად ქართველი მღვდლების ხელში იყოსო, ვინაიდან ისინი იქვე ეკლესიასთან ბინადრობენო ⁶⁸. ეს განკარგულება, ჩანს, ტორმასოვსაც მოსწონებია და შესულა ძალაში. მაგრამ, როდესაც ანტონ კათალიკოზ-პატრიარქი რუსეთში გაგზავნეს (1810 წ. ნო-

ემბრის 3), საქმეს სხვა მიმართულება მიუღია: 1811 წ. თებერვლის 5 დადგა დიდი მარხვა, „ხერსონის პოლკის მღვდელმა პეტრე რუსმა“, რომელიც მოძღვრობდა ქვაშვეთში, „შეტევის კილოთი უთხრა“ ადგილობრივ მღვდლებს: „მთელი დიდმარხვა მე უნდა ვწირო და ვლოცო აქა, თქვენ საცა გინდათ, წადითო“. თებერვლის 11 (ე. ი. დიდმარხვის მეორე ორშაბათს, როდესაც ქართულად უნდა დაწყებულიყო წირვა-ლოცვა, რის ნება პეტრე რუსს არ მიუცია) არჩევანძეებს შეუტანიათ საჩივარი ტორმასოვთან პეტრე რუსის თვითნებობის გამო⁶⁹. ეს საჩივარი ტორმასოვს მეორე დღესვე გაუგზავნია ვარლამ ექსარხოსისათვის № 236 მიჯარეთვასთან ერთად: გიგზავნით რა, სწერს ტორმასოვი დეკანოზ პეტრესა და მისი ძმის პავლე მღვდლის თხოვნას, გაუწყებთ, რომ ისინი ვერ რიგდებიან პოლკის მღვდლებთან და მრავალჯერ მომმართეს თხოვნითა; ვინაიდან ქვაშვეთის ეკლესია ახლოა ჩემ სახლთან (იმ დროს მთავარმმართველები ცხოვრობდნენ კეცხოველისა და ჭორჯაძის ქუჩების კუთხეში, სასტუმრო „ორიანტის“, ზემოთ რომ სახლია) და უეკლესიოდ დარჩენა შეუძლებელია, გთხოვთ, ქართველი მღვდლები, თუ შეიძლება, გაამწესოთ სხვა ეკლესიაზე, ამ ეკლესიას კი გადავაკეთებთ და მოვაწყობთ მისი დანიშნულების შესაფერისადო. (Исправить починкою и прибрать соответственно ея назначению)⁷⁰. ეს ბრძანება ვარლამს ასე შეუსრულებია: თებერვლის 16 მიუწერია არჩევანძე მღვდლებისათვის: „თქვენ უნდა ამ მარხვაში თქვენი სამწყსონი წმიდის სამების ეკლესიაში აზიაროთ და რიგით ულოცევედეთ ხოლმე“⁷¹.

აი, აქედან იწყობა полковая церковь-ად მონათლულის (იხ. შენიშვნა 65) ქვაშვეთის ეკლესიის „გადაკეთება და მისი დანიშნულების შესაფერისად მოწყობა“. პირველ ყოვლისა, საჭიროდ იქმნა მიჩნეული დასავლეთის კარების გამოჭრა და სამხრეთის კარებთან კარიბჭის მიშენება⁷²: დასავლეთის კარებთან ტაძარში შედიოდა „ხალხი“, ხოლო კარიბჭით „ჭარის სარდალი“ და მისი ამაღლა, რომელნიც აქ გადასცემდნენ „დენშიჩკებსა“ და „ლაქიებს“ შინელებსა და პალტოებს საზეიმო ღვთისმსახურების დროს რომ მოდიოდნენ ტაძარში. თავისთავად ცხადია, რომ ეკლესიის „დანიშნულების შესაფერისად მოწყობა“ დასავლეთის კარების გამოჭრითა და კარიბჭის (რომელიც სინამდვილეში ერთ პატარა ფანჯრიან და დაბალკერიან ბნელ ოთახს წარმოადგენდა) მიშენებით ვერ დამთავრდებოდა: საზეიმოდ გამოწყობილ და „ეპოლეტებითა“ და ბრილიანტებით მბრწყინავ „დიდკაცობას“ ბნელი ტაძარი ვერ დააკმაყოფილებდა. ვერც რამდენიმე ათეულის კუპრით გაწმენდილ

ჩემებიან „საღდათებისაგან“ შემდგარი გუნდი მოთავსდებოდა საზოგადოების უმაღლესი ფენების წევრთა გვერდით, შედარებით პატარა ტაძარში. საჭირო გახდა: გუნდისათვის „ხორო“ და ეპო-ლეთ-ბრლიანტებისათვის სინათლე, და აი, გივი ამილახორის მიერ ციხე-კოშკად აშენებულ ეკლესიის კედლებს დასცეს რკინის ლო-მები სარკმელებისათვის საჭირო ადგილების გამოსანგრევად... გუნდისათვის „ხოროს“ გაკეთებამ თავისთავად გამოიწვია დასავ-ლეთის მკლავის სავსებით დაბნელება, რის გამო აუცილებელი შე-იქმნა „ხოროს“ ქვეშ ახლად გამოჭრილი კარების მარჯენივ და მარ-ცხენივ სარკმლების გაკეთება.

რახან ამ მკლავში საჭირო აღმოჩნდა სარკმელის გამოჭრა, წინ რაღა დაუდგებოდა სამხრეთის მკლავშიაც მეტი სინათლის შეშე-ბას? ტრადიციით ჯარის სარდალი და მასთან დაახლოებული სა-ზოგადოება ყოველთვის (და ყოველგან) ტაძრის მარჯვენა მკლავში დგებოდა ხოლმე და სწორედ ამ მოსაზრებით ქვაშვეთის ტაძრის სამხრეთის მკლავში გამოსჭრეს ორი სარკმელი უადგილო ალაგას, მეხუთე და მეექვსე ნიშებში. სამწყსოს არც მწყემსი ჩამორჩენია: იმასაც მოუწოდებია მეტი სინათლე საკუთრებეველში. აქ სარ-კმლის დაბლა გამოჭრა არ ივარგებდა. მღვდლისათვის საჭირო იყო მეტი სინათლე სამკვეთლოზე, რომელიც მოთავსებული იყო 22 ნიშაში, ამიტომ სარკმელი უნდა გამოეჭრათ მესამე ნიშაში, — ასეც მოქცეულან; ხოლო გამოუჭრიათ მაღლა, — დაბლა რომ გა-მოეჭრათ, სამკვეთლოს წინაშე მდგომარე მღვდელი მაინც სიბნე-ლეს იგრძნობდა (მისი ფიგურა დაჩრდილავდა სამკვეთლოს), ამი-სათვის გამოუჭრიათ პირველ ნიშაში მოთავსებულ სარკმელის სი-მაღლეზე. მაღალ ხარაჩოზე მდგომ მუშებს იმდენად უხერხულად უცემიათ ლომი კედლებისათვის, რომ იგი საკმარისზე მეტად და-უზიანებიათ: ამ სარკმლის ქვემოთ და ზემოთ დანახეთქი ყველა და-ნახეთქებზე დიდი იყო. მ. მარკოზ ტყემალაძე წერს: „გენერალი ი. ამილახვარი (აღმშენებლის შვილისშვილის შვილისშვილი) წინა-აღმდეგი იყო ეკლესიის დაქცევისა, ექსარქოსი ფლაბიანე გავაძრა-ხე, ემოქმედა გენერალზე და ამისათვის ეკლესიის დათვალიერების დროს ექსარქოსმა შეიყვანა ამილახვარი საკუთრებეველში და უჩ-ვენა გახეთქილი კედელი; აქ კედელი მეტად იყო გახეთქილი, ვინემ სხვა ადგილზე“⁷³: გასაგებია!

ტორმასოვის ინიციატივით დაწყებულმა ტაძრის „დანიშნულე-ბისამებრ მოწყობამ“ ეკლესიის კედლები „შეაშინა“, ხოლო ათე-ულის წლების განმავლობაში ყოველდღე ზარბაზნის მის გვერდით სროლამ და ხშირმა მიწისძვრამ „შეშინებული“ კედლები ჯერ დაბ-

ზარა, შემდეგ კი დახეტია. ამან წარმოშვა შიში ტაძრის უეცრად დანგრევისა და ზრუნვა მის შეკეთებისათვის ოთხმოციან წლებში, რაზედაც ჩვენ უკვე გვქონდა საუბარი.

კვამვეთის მისამხე ბაჰარი

1897 წ. კვამვეთის ეკლესიაში გამწესებულ ჩემნა ახალი წინამძღვარი, დეკანოზი მარკოზ ტყემალაძე, რომელიც სწერს: „გამიტაცა აზრმა, უსათუოდ ახალი ეკლესია აშენებულიყო... ეს აზრი პირველად არქიტექტორ როგოისკის გაუზიარე... მოველაპარაკე, ნოეხერხეზია, არქიტექტორებიდან კომისია შეეყენებია და ეცნოთ (ტაძარი) საშიშ მდგომარეობაში, თან შევპირდი, ახალი ეკლესიის აშენებას იმას მივანდობდით“. მიუხედავად იმისა, რომ როგოისკის აზრით ეს ეკლესია „ერთ საუკუნეს კიდევ“ გაძლებდა, მ. ტყემალაძის დაპირებას გაუჭრია და როგოისკისაც აღუთქვამს, „მოვახერხებ ამ საქმეს, საუკეთესო (sic.) არხიტექტორებს შევკრებ და ოქმს შევადგენთ იმნაირად, რომ მოგცენ ნება დანგრევისაო“⁷⁴. ამის შემდეგ, მ. წინამძღვარს დაუთათბირებია ექსარხოსი ფლაბიანე და ეკლესიის მამულების გამგე კომიტეტის წევრი ნ. ი. არჯევანიძე, კომიტეტის თავმჯდომარის ი. გ. ამილახორის დასათანხმებლად ტაძრის დაქცევისათვის ნ. ი. არჯევანიძეს გაუფრთხილებია მ. ტყემალაძე, ი. გ. ამილახორი ტაძრის დაქცევაზე არ მოგცემს დასტურს, ვინაიდან ეს ტაძარი მის „მამა-პაპათაგან არის აშენებული, მაგრამ შეკეთებაზე კი ყაბულს გახდებოა“, დანგრევის შესახებ მას „ვერ გაუბედავს კაცი“ სიტყვის თქმასაო. მ. წინამძღვარს ექსარხოსის დახმარებით და იმავე ნ. ი. არჯევანიძის რჩევით, ეს დაბრკოლებაც გადაულახავს: მოუხსენებია ამილახორისათვის, — „ახალი ეკლესია იქნება აშენებული სამთავისის ეკლესიის გეგმით, რომელიც ამილახვრის მამაპაპის აშენებულიაო (sic.). ეს იამა გენერალს და გვიპასუხა (მე და არჯევანიძეს): თუ მაგ პირობას მომცემთ როგორც თქვენ, ისე ექსარხოსი, დავთანხმდებოა“. საქმე კეთილად დამთავრებულა: ექსარხოსსა და კრებულს პირობა დაუდვიათ, ამილახორი დათანხმებულა, ექსარხოსი და მ. ტყემალაძე სამთავისში მიუწვევიათ, იქაური ტაძარი დაუთვალეირებიათ, არქიტექტორების კომისიას საჭირო ოქმი შეუყენებია, ახალი ტაძრის გეგმა შეუდგენიათ და ექსარხოსთან წარუდგენიათ, — დასამტკიცებლად გაგზავნეთ, სადაც ჯერ არსო⁷⁴.

ხუროთმოძღვრის ლ. ბილფელდის მიერ 1901 წ. ნოემბრის 19

შედგენილი ხარჯთაღრიცხვით ტაძრის ასაშენებლად საჭირო ყოფილა 110.705 მ. და 26 კ., რომლის შესავსებად აღუძრავთ შუამდგომლობა სინოდის კანტორის წინაშე 30.000 მ. სესხად მიცემისათვის, მაგრამ კანტორას (ამ დროს მთავარეპისკოპოზი ფლაბიანე გადაყვანილი იყო ხარკოვში) უარი უთქვამს, — „კანტორას ნება არ აქვს ვინმეს ფული ასესხოსო“. მ. ტყემალაძეს უსარგებლია უწმიდესის სინოდის სამეურნეო ნაწილის დირექტორის ოსტროუმოვის ტფილისში ჩამოსვლით და მიუღია მისგან დაპირება, — სინოდი ნებას დართავს კანტორას, ასესხოს ქვაშვეთის ეკლესიას მისთვის საჭირო თანხაო. ამ მდგომარეობაში ყოფილა საქმე, როცა მ. ტყემალაძე გადაუყვანიათ სიონის დეკანოზად, ხოლო სიონის დეკანოზი ესტატე ელიევი ქვაშვეთის წინამძღვრად, — 1902 წლის ენკენისთვის პირველს ⁷⁵.

1901 წლის გიორგობისთვის 10 დანიშნულ ახალ ექსარხოსს, მთავარეპისკოპოზს ალექსის ქვაშვეთის ეკლესიის გეგმა არ მოსწონებია, მოუწადინებია ტაძარში სამი „ხოროს“ გაკეთება, — სამხრეთ-დასავლეთ-ჩრდილოეთის მხარეებზე, რაც სავალდებულოდ მიუჩნევია ახალ წინამძღვარსაც ⁷⁶. ამის შემდეგ ექსარხოსი დათანხმებულა, აღეძრა შუამდგომლობა საგუბერნიო მმართველობის ტექნიკური განყოფილების წინაშე, — დამტკიცებიათ გეგმა და ხარჯთაღრიცხვა ახალი ეკლესიისა. შუამდგომლობა კი აღიძრა, მაგრამ დამტკიცებული გეგმა კომიტეტმა მიიღო მხოლოდ 1904 წ. თებერვალში, როდესაც მ. ელიევი აღარ წინამძღვრობდა ქვაშვეთს ⁷⁷.

1903 წ. იანვრის 31 კომიტეტის სხდომაზე გადაეწყვიტათ, ძველი ეკლესიის დანგრევამდე, აეშენებიათ დროებითი ტაძარი და ეკლესიის ავეჯეულობა (რაც აუცილებლად საჭირო არ იყო) მოეთავსებიათ სამრევლო სკოლის დარბაზში, რამაც გამოიწვია ტაძრის აშენების დამთავრებამდე სკოლის დახურვა, — ეს დადგენილება სისრულეში მოეყვანათ 1903 წ. ივნისში ⁷⁸. დროებითი ტაძრის აშენებას კი შესდგომოდენ იმავე წლის შემოდგომაზე, — დამთავრდა შენობა 1904 აპრილში და ეკლესია აკურთხეს აპრილის 25. ეკლესია მოთავსებული იყო დღევანდელი ალაყაფის კარების დასავლეთით და წარმოადგენდა საკმაოდ დიდ დარბაზს. მისი მოწყობისათვის საჭირო შეიქმნა მხოლოდ კანკელის ჩონჩხის (კორპუსის) დამზადება და აღსავლის კარების ხატების შეკვეთა, — დანარჩენი ხატები გადმოსვენებულ იქნენ 1888 წელში წმ. ვლადიმირის სახელობაზე აშენებულ საჯვარედან. შესასვლელი ეკლესია ჯორჯაძის ქუჩიდან იყო, საჯვარე — სამლოცველოს გვერდით, სადაც დავტო-

ვეთ მხოლოდ წმ. ვლადიმირის ხატი. ღროებითი ეკლესია დაჯდა 8368 მ. და 92 კაპ.⁷⁹.

იმავე იანვრის 31 № 1 ჟურნალის მიხედვით, აღუძრავთ შუამდგომლობა სინოდის კანტორის მიერ 70.000 მანეთის სესხად მიცემის შესახებ, 4% რენტების სახედ⁸⁰. ეს შუამდგომლობა კანტორამ შეიწყნარა, სინოდმა დაამტკიცა და კომიტეტს მიეცა საშუალება, შესდგომოდა ძველი ეკლესიის დაქცევას 1904 წ. მაისის პირველს⁸¹. ტაძრის დაქცევის დაწყებამდე (და დაქცევის ღროსაც) გადაღებულ იქმნა ფოტოგრაფ ა. განკევიჩის მიერ სურათები: ორი გარეთ ფასადისა და შიგნით კედლებ-კანკელისა. ალბომის ერთი ცალი (რომელშიაც მოთავსებულია ეს სურათები) 1926 წლიდან უნივერსიტეტის სამხატვრო მუზეუმშია, მეორე კი — ტაძარში. ეზოს სივრცის გამო, ნანგრევების გატანა და ახალი მასალის (ქვა, აგური, ქვიშა, კირი, ცემენტი, რელსები, ხე-ტყე) მოზიდვა ვერ სწარმოებდა სასურველი სისწრაფით. მიუხედავად ამისა, მესამე ტაძრის საძირკვლის პირველი ქვაკუთხედი დაიდო 1904 წლის გიორგობისთვის 12.

ტაძრის აშენება იტვირთა ქვაშვეთის ეკლესიის მამულების ჯამგე კომიტეტმა, რომლის შემადგენლობაში შედიოდნენ ტაძრის ბალავრის ჩაყრისას სამრევლოს სამი წარმომადგენელი, კრებული და მოლარე-მნათე, სახელდობრ: ი. გ. ამილახორი (თავმჯდომარე), ა. ი. მუხრან-ბატონი, ნ. ი. არაქევანიძე (მდივანი), მღვდელი კ. ცინცაძე, მღვდ. გ. ჩაგუნავა, მღვდ. დ. ლაზარიშვილი და მნათე პ. კვირიკაშვილი. კომიტეტის 1904 წ. მარტის 16 სხდომაზე ხუროთმოძღვარსამუშაოთა მწარმოებლად მოწვეულ იქნა ლ. პ. ბილფელდი, რომელმაც შეადგინა ტაძრის გეგმა და ხარჯთ-აღრიცხვა; მას მიენიჭა კომიტეტის წევრობაც. მოიჯარადრე-აღმშენებლად კომიტეტმა მოიწვია ტფილისში (და საქართველოში) კარგად ცნობილი იტალიელი ტექნიკოსი, ანჟელო კარლოს ძე ანდრეოლეტი, რომელმაც თავის მხრივ აღმშენებელ-ხუროთმოძღვრად დანიშნა არქიტექტორი ე. ლ. ანდრეოლეტი. შენობის საზოგადო ხელმძღვანელობა და უმახლობელესი მეთვალყურეობა კომიტეტმა ჩააბარა ეკლესიის წინამძღვარს, მ. კ. ცინცაძეს. ამავე სხდომაზე გადაწყდა (ჟურნალში აღუნიშნავად) ტაძრის ცოკოლის ამაღლება რუსთაველის გამზირის დონემდე და ქვემო სართულში მეორე ეკლესიის მოწყობა: სახეში მიიღეს 1903 წლ. იანვრის 31 გადაწყვეტილება, მოთავსებულიყო ტაძრის ქვემოთ სარდაფი საჭირო ნივთების (ხალიჩები, კიბეები, მღვდელმთავრის კათედრა, შკაფები, ცოცხები და სხვ.) შესანახად.

კომიტეტის ეს № 3 ჟურნალი ექსარხოსმა მარტის 20 დაამტკიცა და კომიტეტიც შეუდგა მუშაობას. ბალავრისათვის მიწის თხრის დროს გამოირკვა, რომ „ანგარიში“-თ (packet) გათვალისწინებულ სიღრმეზე (5,34 მეტრი) მტკიცე ნიადაგი არ აღმოჩნდა, ამოვთხარეთ კიდევ 5,70 მეტ. სიღრმე. აქაც იგივე ქვიშანარევი მიწა (უკეთ: მიწანარევი ქვიშა) აღმოჩნდა. მოვიწვიეთ სპარსელი, ამოვათხრეინეთ კიდევ 10,67 მეტრ. სიღრმის ჭა, გამოჩნდა წყალი ნიადაგი კი არა. მწიფობისთვის 21 შეიკრიბა კომიტეტი, მოისმინა ანჟელო ანდრეოლეტის წინადადება საძირკვლის სხვა სისტემით ჩაყარაზე. ხანგრძლივი ბჭობა-თათბირის შემდეგ გადაწყდა: ტაძრის მრთელ სივრცეზე უნდა აღებულიყო მიწა 5 მეტრის სიღრმეზე, შემდეგ უნდა მოთხრილიყო თექვსმეტი ორმო 5,70 მეტრი სიღრმეზე, ოთხ-ოთხი ყოველ მხარეზე და ოთხი შუაბოძებისათვის ცენტრში, — თითო 3,56 მეტრის სივრცე-სიგანისა, ეს ორმოები უნდა ამოვსებულიყო ბეტონით (ცენტრალური ოთხი კი ალგეთის დიდრონი ლოდებით), ამოვსებული ორმოების თავები უნდა შეერთებულიყო ერთმანეთთან სამ-სამი რელსით, რელსებს ზემოთ მთელი ტაძრის ფართობი უნდა მოფენილიყო ბეტონით და ამ ხელოვნურ კლდეზე უნდა აშენებულიყო საძირკველი. ამ ცვლილებამ იმდენად დააგვიანა ტაძრის შენება, რომ წლის თავზე კედლების სიმაღლე უდრიდა მხოლოდ 5 მეტრსა (ზემო ეკლესიისა).

ტაძრის აშენების განმავლობაში კომიტეტის შემადგენლობაში მოხდა შემდეგი ცვლილება: სამსახურის გამო გადავიდა პეტერბურლში (და გამოირიცხა კომიტეტიდან) ა. ი. მუხრან-ბატონი, მის მაგიერად მოწვეულ იქმნა თ. გ. ჯომარჯიძე, შემდეგ გარდაიცვალნენ ი. გ. ამილახორი, თ. ჯომარჯიძე (რომელიც ამილახორის შემდეგ თავმჯდომარედ იყო არჩეული) და მ. გ. ჩაგუნავა; კომიტეტში შევიდნენ ნ. ა. თუმანიშვილი (თავმჯდომარედ), გ. ი. ამილახორი, დიკ. ნ. ოქრომჭედლიშვილი და მედავითნე მ. კახეთელიძე (წევრებად), მდივნობა დაევალა მ. დ. ლაზარიშვილს.

1909 წლის გაზაფხულზე ტაძარი დაიხურა და ქვემო სართულში მოეწყო ეკლესია, რომელიც აპრილის 19 აკურთხა საექსარხოსოს დროებითმა გამგემ გრიგოლ ეპისკოპოზმა (ვახნინი) სულის წმიდის სახელობაზე (1945 წელს რემონტის შემდეგ ტაძარი იკურთხა წმ. მთავარ მოწამე მარინეს სახელობაზე). ამ ტაძარში გადმოტანილ იქმნა დროებით ეკლესიის კანკელი და ტრაპეზი და სხვა იქ მოთავსებული სიწმინდენი. თვით დროებითი ტაძარი დარღვეულ იქნა და მის ადგილას აშენდა ის სახლი, რომელიც შეადგენს ამჟამად №№ 1—5 მაღაზიების უკანა ნაწილს. მთავარი

ტაძარი დამთავრდა 1910 წელში და მწიფობისთვის 31 მოხდა მისი სატფურება (კურთხევა), შესრულებული მთავარეპისკოპოსის ინ-ნოკენტის (1909—1913) მიერ, ეპისკოპოზთა გრიგოლისა და დავითის (კაჭახიძე) მონაწილეობით. წირვის დაწყების წინ (ე. ი. ტაძრის კურთხევის შემდეგ) ექსარქოსმა გრძნობით წარმოთქვა კარგად შედგენილი სიტყვა⁸⁴. ტაძრის კურთხევას დაესწრო დიდძალი საზოგადოება, განურჩევლად ეროვნებისა და აღსარებისა, პასაჟისა და სქესისა⁸⁵. ყველას სახეზე სიამოვნებასა და სიხარულს ამოიკითხავდით, — იმის გამო ხომ არა, რომ კათოლიკოზობის გაუქმების შემდეგ (სამი დღე უკლდა საუკუნეს, რაც კათოლიკოზ-პატრიარქი ანტონ II საქართველოდან გაგზავნეს) ტფილისში ასეთი ტაძარი არ აშენებულა?!⁸⁶.

ეკლესია სამნავიანი ტაძარია, სიგრძით (გარედან) 23,12 მეტრი, სიგანით კი 18,75 (შიგნით 22,70×15,20; სიგრძე საკურთხეველისა — 5 მეტრი, ამბიონისა — 2,80) მეტრი. სიმაღლე ტაძრისა გუმბათის ჯვრიანად 36,25 მეტრია, შიგნით კი — 27,75. ტაძარი ორსართულიანია, სართულები შეერთებულია სადიაკვნო ოთახში მოთავსებული ქვის კიბით. ამავე სადიაკვნოში კედელზე მიკრულია რკინის კიბე, რომლითაც ადიან საკურთხეველის ბანზე და რქიდან ჩრდილოეთ მხარეზე გასასვლელი კარით ტაძრის სახურავზე. ზემო ტაძარს აქვს 14 სარკმელი, — სამი საკურთხეველში, ზუთ-ზუთი გვერდების ფასადზე და ერთიც უკანა კედელში; ქვემო ეკლესიას აქვს 11 სარკმელი, — ორი საკურთხეველში, 4—4 გვერდებზე და ერთიც უკან; კარები აქვთ თითო სამხრეთის მხარეზე, ხოლო აღმოსავლეთის მხარეზე დატანებულ ორ კართავან ერთით შევდივართ სადიაკვნო ოთახში, ხოლო მეორეთი სამკვეთლოს ქვეშ მოთავსებულ ოთახში; აქ უნდა დადგმულიყო ტაძრების გასათბობი მანქანა. გეგმით გათვალისწინებულია: დასავლეთის მხრივ, მთავარ პილონების ზახის პილასტრებზე დაყრდნობილი კამარის ქვეშე კედლის გამოღება, კარიბჭის აგება, მის გვერდით სამრეკლოს აშენება და სამრეკლოს ქვედასართულში მოთავსებული კარებით რუსთაველის გამზირზე გასვლა. ამ მოსაზრებისა გამო, დასავლეთის კედელი გარედან, ნახევრად არის შემოსილი ქვით, დანარჩენს კი დაფარავს მომავალში კარიბჭე. გუმბათის 12 სარკმლიანი ყელის გარშემო გაკეთებულია რკინის მოაჯირი, ხოლო გუმბათის ჯვრის საფეხურიდან ჩამოშვებულია მსხვილი ჯაჭვი, რომლის საშუალებით საკიროების დროს ადიან თვით გუმბათის ბანზე. ზემოეკლესიის საკურთხეველი (შიგნიდან) მომრგვალებულია აღმოსავლეთის მხრივ. ჩრდილოეთის ნავის ბოლოში მოთავ-

სებუღია სამკვეთლო, ხოლო სამხრეთისაში — სადიაკვნო ოთახი. ჩრდილო-დასავლეთის ბოძში მოთავსებულია მარმარილოს ემბაზი, ძველი ჩვეულების მიხედვით, ხოლო გუმბათის ჯვრის წვერზე — მეხმრიდი.

ტაძრის განსაკუთრებულ თავისებურებას წარმოადგენს კანკელის არაჩვეულებრივ ადგილზე დადგმა: იგი გამართულია არა წინა პილონებშუა, არამედ მათ უკან. ეს ტრადიციის დარღვევა გამოიწვია სურვილმა, — ტაძარში მეტი ადგილი დათმობოდა მლოცველებს, ვინემ მღვდელ-მსახურთ, კანკელი რომ ტრადიციონალურ ადგილზე დადგმულიყო, ამბიონს უნდა გამოეწია სწორედ გუმბათის ცენტრამდე (როგორც სიონში) და მლოცველებს დარჩენილათ მხოლოდ ნახევარი ტაძარი, მით უმეტეს, რომ მთავარი შესასვლელი კარები (ჯერ-ჯერობით მაინც) სამხრეთის მხარეზეა. მართალია, კომიტეტს განზრახული აქვს, გამოიღოს დასავლეთის მხარეზე კარები, მაგრამ როდის განხორციელდება ეს განზრახვა — ძნელი სათქმელია: არსებითად კი დასავლეთის კარების გამოღებაც არ სცვლის საკითხს, — სამრევლო ტაძარში ვრცელი საკურთხეველი საჭიროებას არ წარმოადგენს. კანკელის უკან დახევამ გამოიწვია ამბიონის პილონებ შუა მოთავსება და მისი სწორე ხაზზე გაკეთება და არა (შუაში) მომრგვალებულად. ამბიონზე მოთავსებულია მარმარილოს ორი უძრავი შანდალი.

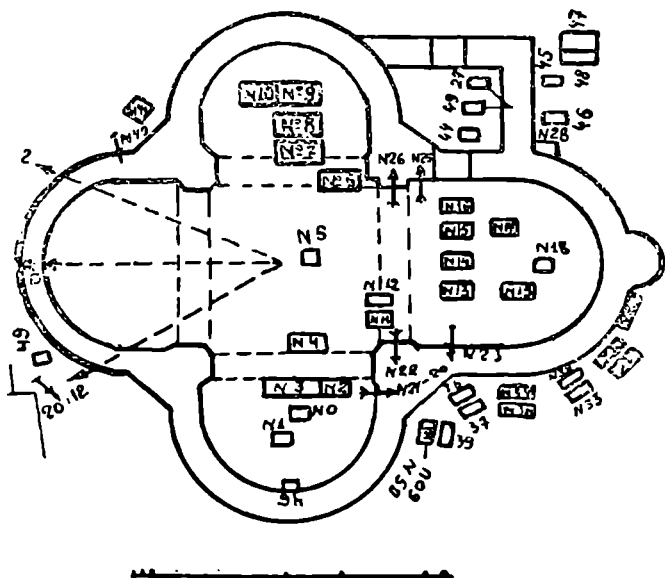
ტაძრის გეგმა — განმეორებაა XI—XII საუკუნეში აგებული⁸⁷ სამთავისის ტაძრის გეგმისა. ტაძარი წარმოადგენს იშვიათ შეთანხმებას სიმარტივისა და სიმსუბუქისას, თვალტანადობისა და სილამაზისას. ცოცოლი ტაძრისა (ქვემო ეკლესიის კედლები) ალგეთის ქვისაა, ხოლო თვითონ ტაძარი — ძეგამის (განჯის ახლოა) თეთრი ქვისა. კანკელი, საყდარი (ტრაპეზი), სამკვეთლო, ამბიონი, ძველი ხატების ფარეზები (კიოტები), ემბაზი და კანკელის წინ შანდალები იტალიის მარმარილოსია. შესავალი კიბის მოაჯირები ქუთათური ქვისაა. ტაძრის იატაკი მოჭიქულია (მოზაიკა), ხოლო საკურთხევლისა და სამკვეთლოსი — პარკეტისაა. საკურთხევლისა და სამკვეთლოს კარები (ოთხივე) კაკლისაა, ხოლო ტაძრისა — ბრინჯაოსი. გუმბათის ბანი ყვითელი სპილენძისაა, ხოლო ტაძრისა — თუთიანარევი რკინისაა.

თუ ქართული ხუროთმოძღვრების განსაკუთრებულ თავისებას წარმოადგენს ჩუქურთმა-გრეხილების სინაზე და სიმრავლე⁸⁸, ქვაშვეთის ტაძარი, შეიძლება თამამად ითქვას, ერთადერთი და საუკეთესო ძეგლია ამ მხრივ ტფილისში. იგი შემოსილია ჩუქურთმებით ზომიერად: არც ისე ღარიბად, როგორც სიონი, და არც ისე

План

Кашветской св. Георгия
церкви с показанием
могил вне и внутри
церкви.

Длина церкви - 9с/вер
ширина - 8с/вер
толщина стен 1ар 8вер.

ქარბად, როგორც ნიკორწმინდა და ქვათახევი (კავთისხევი). ჩუქურთმები გადმოღებულია საქართველოს სხვადასხვა ეკლესიებიდან და შეხამებულ-შეთარღებულია ერთიმეორესთან იმნაირად, რომ უცბად ვერც კი გაარჩევთ, განსხვავდება რითიმე ერთი სარკმლის თამასები მისი მეზობელი სარკმლის თამასებისაგან, თუ არა, ესეც ერთგვარი თავისებურებაა ქართული ხუროთმოძღვრებისა, კარებისა და სარკმლების თამასები, სვეტების კაპიტელები და ბაზები, ტრაპეზისა და სამკვეთლოს გვერდები, ფარვეზები და კიბის მოაჯირები, ჯვრები და როზეტები დაჩუქურთმებულია ხუროთმოძღვრის ე. ლ. ანდრეოლეტიის მიერ ძველი ქართული ხუროთმოძღვრული ნიმუშების მიხედვით შედგენილი ნახატებით. ბრინჯაოს კარები — იმავე ხუროთმოძღვრისა და მხატვრის გ. თ. გრინევსკის სურათების მიხედვით გაკეთებულია ო. ნოვაკის სახელოსნოში ბ. ლებედას მიერ. ქვის ჩუქურთმები ე. ანდრეოლეტიის სურათების თანახმად შესრულებულია ძმათა ნ., ლ. და ნ. აღლაძეთა მიერ. კაკლის ჩუქურთმებიანი კარები გაკეთებულია გ. ი. ბერძნიშვილის სახელოსნოში, სამღებრო საქმე შეასრულა ვ. ჯაფარიძემ, სამჭედლო კი (სარკმელები, ქვემოეკლესიისა და ალაყაფის კარები, გალავნის მოაჯირი, გუმბათის ჯვარი) ფ. ი. ჰაუფმა. ტაძრის აშენებაზე დახარჯულია 140.281 მან. და 11 კ., მათ შორის მოიჯარადრეს მიეცა 135,161 მ. 80 კაპეიკი⁸⁹ და ხუროთმოძღვარს — სამუშაოთა მწარმოებელს, 3% მიხედვით + გასამრჯელო გეგმისა და ხარჯთაღრიცხვის შედგენისათვის, 5119 მ. და 31 კ. ამ თანხაში არ შედის იმის ღირებულება, რაც თავის საკუთრებიდან დახარჯეს ქვემო აღნიშნულმა პირებმა:

ა. ანნა ალექსანდრეს ასულმა ამილახორმა შეამკობინა ჩუქურთმებით დიდი სარკმელი აღმოსავლეთის ფასადისა (რომელიც უცვლელად გადმოღებულია სამთავისის ტაძრიდან) თავისი შესანიშნავი ჯვარით;

ბ. ნიკოლოზ ალექსანდრეს ძემ და ნინო ივანეს ასულმა, თუმანიშვილებმა შეამკობინეს აღმოსავლეთის ფასადის ჩრდილოეთის ნიში სარკმლითა;

გ. მართა ივანეს ასულმა თურქიამ (ნინო თუმანიშვილის და, ი. ამილახორის ქალი) იმავე ფასადის სამხრეთის მხარის ნიში სარკმლითა;

დ. ანტონ და ნიკოლოზ ივანესძეთ არჩევანიძეებმა — ჩრდილო-

ეთის ფასადის როზეტი, ჯვარი და სამი შუალა სარკმლის თამასები;

ე. გიორგი პავლეს ძე არჯევანიძემ და მარიამ ივანეს ასულმა არჯევანიძე-ფედოტოვამ — იქაურივე ორი დანარჩენი სარკმლის თამასები;

ვ. ბარბარე ნიკოლოზის ასულმა ლორთქიფანიძემ, სოლომონ თედორეს ძე გულისაშვილმა, გიორგი ლუკას ძე ბაქრაძემ და უცნობმა (საჭირო თანხა მოიტანა გ. ი. ამილახორმა, რომელსაც, ვფიქრობთ, იგი უნდა ჰქონიყო გადაცემული გრ. ელისაბედ ანდრიას ასულის ვორონცოვ-დაშკოვას მიერ) თითო სარკმლის თამასები სამხრეთის ფასადისა;

ზ. მამუკა ივანეს ძე ჯამბაკურ-ორბელიანმა — შუა სარკმლის თამასები და როზეტი სამხრეთის მალისა;

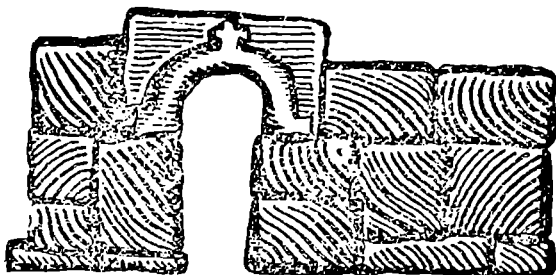
ც. დავით ზაქარაის ძე და ეკატერინე ივანეს ასულმა სარაჯი-შვილებმა ბრინჯაოს (სამხრეთის) კარები ზედნაჭედი წმ. გიორგის და წმ. ნინოს ხატებით;

თ. გიორგი თედორეს ძე კუნდუროვმა — გუმბათის ჯვარი;

ი. ვასილი ლევანის ძე გურიელმა — ბრინჯაოს ხატი წმ. გიორგისა (ხელოვნება ი. ი. ანდრეოლეტისა), ტაძარში შესავალ კარების თავზე რომ არის მოთავსებული;

ია. გივი ივანეს ძე და ანნა გრიგოლის ასულმა ამილახორებმა — კანკელი; ეს კანკელი (ე. ლ. ანდრეოლეტის ნახატის მიხედვით) აშენებულია ქვა-აგურისაგან, შიგნით გალესილია ალუბასტრით და შეღებილია ზეთიანი საღებავით, გარედან კი შემოსილია დაჩუქურთმებული თეთრი მარმარილოს ხალებიანი ფიქალით და ფერადოვანი კარკარის (იტალიაშია) მარმარილოს სვეტებით; კანკელის ზემოთ ამართულია თეთრი მარმარილოს ქართული ჯვარი, ხოლო მის ქვემოთ — სერობის ხატის ადგილი, რომლის ორსავე მხარეს მოთავსებულია მარმარილოზე ამოჭრილი ანგელოზები სამწეროებით (რიპიდებით, გელათის სამწეროების გამოხატულებათა) ხელში; აღსავლის კარებში ჩასმულია: ზემოთ — სქელ კარტონზე დახატული „ხარება“ (მარცხნივ მოთავსებულია მთავარანგელოზი გაბრიელი, მარჯვენის ზეაპყრობით ქალწულის მარიამის მიმართ, რომელიც ზის მთავარანგელოზის პირდაპირ საეარძელში, ძაფს ართავს და თან კითხულობს საწიგნობელზე მდებარე ისაია წინასწარმეტყველის წიგნის მეშვიდე თავის მეოთხთხმეტე მუხლსა, — „აჰა ქალწული მიუდგეს...“), ხოლო ქვემოთ კარტონებზევე დახა-

ტული არიან ფეხზე მდგომნი მახარებლები, მათდამი მიკუთვნილი ემბლემებით: მათტე ათვალიერებს სახარების ახლად დაწერილ სტრიქონებს, მარკოზი და ლუკა განაგრძობენ წერას, ხოლო იოანე ღრმად ჩაფიქრებული შესცქერის ზეცას, თითქოს ეტრატი და კალამი დაეიწყებიაო. აღსავლის კარების მარჯვნივ მოთავსებულია ტილოზე დახატული ლაქვარდოვან ცაში თეთრ ღრუბლებ შორის მდგომარე მაცხოვარი, მარჯვენით მაკურთხეველი, ხოლო მარცხნით შემდეგ სიტყვებზე გაშლილი სახარების მპყრობელი, — „მოვედით ჩემდა ყოველი მაშვრალნი ტვირთმძიმენი და მე განისვენო თქვენ; აღიღეთ უღელი ჩემი თქვენ ზედა და ისწავეთ ჩემგან, რამეთუ მშვიდვარ და მ...“ (მტ. 11, 28). მაცხოვრის ხატის გვერდით დასვენებულია მოციქულთა სწორის ნინოს ხატი, ქრისტე იესოს ხატის მსგავსადვე დამზადებული. წმ. ნინოს ხელები გადაჯვარედინებული აქვს, მარჯვენაში უპყრია თმით შეკრული ჯვარი ვაზისა, მარცხენაში კი — გაშლილი გრაგნილი. წმინდანს მოსია თეთრი ხიტონი, გულამოჭრილი ლურჯი პერანგი და გრძელი მოხატული ოლარი, დგას არაგვისა და მტკვრის შესართავში, მარცხნივ მოსჩანს სვეტიცხოველი, ხოლო მარჯვნივ — ჯვარის მონასტრის სილუეტი. აღსავლის კარების მარცხნივ დასვენებულია მაცხოვრის ხატის ფონზედვე დახატული დედაღვთისა, დაუსაბამოის ყრმით ხელში, მის გვერდით კი — მთავარმოწამე გიორგი, ახლად აყრილი წვერ-ულვაშით შემოსილი, მარჯვენაში — ფარით და მარცხენაში შუბით. წმინდანის შორე-ახლო მოსჩანს ქართული ციხე-გოდოლი. ჩრდილოეთ-სამხრეთის კარებზე მოთავსებულია ხატები გაბრიელ და მიქაელ მთავარანგელოზებისა, ხოლო აღსავლის კარების ზემოთ, — ლეონარდო-და-ვინჩის „სერობის“ პირი. კანკელის ხატები დამზადებულია მხატვრის, ამჟამად უკვე პროფესორის გ. თ. გრინევსკის მიერ⁹⁰.

თ ა ვ ი მ ე ო რ ე

ქვაშვეთის ტაძრის კარმიდამო

ზემოთ უკვე იყო ნათქვამი, რომ 1723 წელში, კახთბატონის კონსტანტინესაგან დამარცხებულმა ვახტანგ მეფემ, თავი გაანება ტფილისს, „წამოვიდა შეილითა და ძმებითურთ, გამოიარეს ქალაქ გარე, ჩამოხდა ქაშოეთს, შემოეყარნენ მოქალაქენი და დაუწყეს წვევა ქალაქსა შინა“⁹¹. თუ ქალაქში დამარცხებული მეფე „ჩამოხდა ქაშოეთს“, რომელიც არც ისე შორს იყო „ქალაქისაგან“, და აქ სამხედრო თათბირი გამართა მოქალაქეებთან, რომელთაც დაუწყეს „წვევა ქალაქსა შინა“ და ამ თათბირზე გადაწყდა ვახტანგ მეფის გორს წასვლა, ხოლო ბაქარისა — დუშეთს, ვინაიდან ვახტანგთან „სპათა (ჯარისკაცთა) სიმრავლე აღარა იყორა“, — ჩანს, ქვაშვეთი თავისთავად წარმოადგენდა ისეთ სიმაგრეს, რომელიც, თუ საკმაო „სპათა სიმრავლე“ იქნებოდა, შეძლებას მისცემდა ვახტანგს, ერთხელ კიდევ ეცადა ბედი კახთბატონთან ბრძოლაში. ქვაშვეთი რომ საგრძნობ სიმაგრეს წარმოადგენდა, ეს იქიდანაც ჩანს, რომ გამარჯვების შემდეგ კახთბატონი და მისი მხლებელნი „შეუხდენ სიონსა, დასწვეს, შეაგინეს სიწმიდე, ხატი პატიოსნისა სიონთა ღვთისმშობელი(სა) წაიღეს“⁹², მაგრამ ქვაშვეთს, რომელმაც ბინა მისცა დამარცხებულ მოწინააღმდეგეს და რომლის წილში სამხედრო თათბირიც კი გაიმართა, ხელი ვერ (თუ არ) ახლეს. ქვაშვეთის დარბევა არც ისე ადვილი საქმე ყოფილა. ეს აზრივე გამოსკვივის ქრისტეფორე ტფილელის 1753 წლის სიგელიდან, რომელიც ამბობს: გივმა ამილახორმა ქვაშვეთს „გალავანი

შემოავლო, განავრცელაო“⁹³. თვით გივი ამილახორის სიტყვით, მან „ზღუდე, ბურჯი და სახლი აღაშენა“ (იხ. ზემოთ ტაძრის წარწერა): თავისთავად ცხადია, „ზღუდე“ და „ბურჯი“ შედის ქრისტიანულ ტფილელის მოხსენიებულ „გალავანში“. აქ მხოლოდ იბადება საკითხი: გივმა „გალავანი“ ახლად აღაშენა, თუ მხოლოდ „განავრცელა?“ თუ მივიღებთ მხედველობაში, რომ 1723 წლის შემდეგაც, ქვაშვეთის საკმაოდ მტკიცე სიმაგრეს მისი „მცხოვრებნი“ არ დააგდებდნენ მოუვლელად. — ამას მოითხოვდა თავდაცვის ინსტინქტი — შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ამილახორმა გალავანი „განავრცელა“, ე. ი. ერთი ნაწილი ახლად აღაშენა, ხოლო მეორე — შეაკეთა, გაამაგრა. ასეა, თუ ისე, 1753 წელს დამთავრებულ ქვაშვეთის ტაძარს გარს ევლო ზღუდე და ბურჯები.

მიუხედავად იმისა, რომ გივი ამილახორი თავის წარწერაში იხსენიებს ბურჯს და არა ბურჯებს, ჩვენ გვაქვს უტყუარი საბუთი, ეთქვათ, რომ ქვაშვეთის ზღუდეს დატანებული ჰქონდა ოთხი ბურჯი მაინც. დეკანოზის პეტრე არაქვეანოძის ქვრივის რიფსიმეს 1825 წლის იანვრის 16 დათარიღებულ თხოვნაში წერია: „მღვდელს პეტრე არდაზიანოვს უჩივლია ჩემთვის, რო ვითამც ქაშოეთის ეკლესიას ჰქონოდეს... ორი პირველი კოშკი და იგი კოშკები მიმეცეს (ქირით) იმერეთის არხიმანდრიტის ნიკოლოზს ჩხეიძისათვის... და ორი კოშკიც სხვა და სხვა კაცისათვის“⁹⁴. იგივე ქვრივი რიფსიმე წერს 1826 წ. ივნისის პირველს: „მღვდელს პეტრე არდაზიანოვს დაუწერია პასუხად (ზემომოყვანილი თხოვნისა), ვითომც რომ თავადის გივი ამილახორის გარდაცვალების შემდგომად ქაშოეთის ეკლესიაში ოთხი კოშკი დაშენოდეს ეკლესიას“⁹⁵. როგორც ჩანს წინა თხოვნიდან (იხ. შენიშვნა 94), ამ კოშკთა შორის ორი დაქცეულა აღა-მაჰმად-ხანის შემოსევამდე, მაგრამ მეფე ერეკლეს ბრძანებით კვლავ აღუშენებიათ, ასე რომ 1829 წელში მაინც ოთხი ყოფილა: „ტფილისის ქალაქის გარეთუბნის ქაშოეთის წმიდის გიორგის ჩუკთ (1829) წლის ეკლესიისათვის უწყება“-ში არის აღნიშნული, — „ამა ეკლესიისადმი კუთვნილი შენობანი არიან ოთხნი კოშკნი მდგომარენი ამავე ეკლესიის გალავანში“-ო, და ეს აღნიშვნა მეორდება ყოველწლიურად 1856 წლამდე (შემდეგი „უწყება“-ნი 1873 წლამდე არ შენახულა⁹⁶). ამ სახედ, გივი ამილახორის მიერ აშენებული ტაძარი თავის სამალავებით, სათოფურებით, ზღუდითა და ოთხი კოშკით კარგად გამაგრებულ დასაყრდენს წარმოადგენდა მტერთა თავდასხმის დროს.

ზღუდისა და ბურჯების გარდა, გივი ამილახორს, როგორც

ჩანს ტაძრის წარწერიდან, აუშენებია სახლიც. ეს სახლი, (ჩვენი აზრით) მტკიცედ დაკავშირებული ერთ-ერთ კოშკთან, იმდენად გრცელი, მორთული და მოწყობილი ყოფილა, რომ შესაძლებლად ცნობდნენ იქ უცხო და ფრიად საპატიო სტუმართა მოსვენებას. ეკლესიის კურთხევის სამის წლის შემდეგ, 1756 წელში ტფილისს ესტუმრნენ მამია გურიელი და იმერეთის კათოლიკოზი ბესარიონი. საპატიო პირნი, „მოახლოვდნენ რა ქალაქს, ჩამოახდინეს დიდუბეს, (მათ) მიაგებეს ბატონიშვილი გიორგი, დარბაზისა ერნი (და) ჩინებულნი თავადნი. ყოველნი მიუძღვნენ ეგრე პატივით ქალაქსა შინა... გურიელი ჩამოახდინეს ქაშოეთს“⁹⁷. ვისთვის იყო აშენებული ეს სახლი? ვფიქრობთ, ეს სახლი გივმა აიშენა თავისთვის. მოგვითხრობს რა პაპუნა ორბელიანი გივი ამილახორის სპარსეთიდან დაბრუნების ამბავს, უმატებს: (ამილახორი) „დადგა ქალაქში და აღარ წავიდა სამკვიდროსა თვისსა (ე. ი. ქალაქში), და სუფევდა მდიდრობით ქალაქსა თბილისსა“⁹⁸; თუ ამ ცნობას შევუფარდებთ იესე ოსეს ძის სიტყვებს, — გივმა ამილახორმა „ქაშოეთი მოიგონა, ააშენა დიდებულის მთავარმოწამის გიორგის სახელზე, იქივ შეუძლოდ გახდა და მუნვე მიიცვალა“-ო⁹⁹, მივალთ უტყუარ დასკვნამდე, რომ გივმა ქვაშეთის გალავანში ააშენა სახლი იმ მიზნით, რომ თვით მოთავსებულიყო შიგ. გივის გარდაცვალების შემდეგ, მისი ცოლშვილი (ალბათ) გადასახლდა საგვარეულო „სამკვიდროსა“, და „მდიდრობით“ მორთული სახლი დარჩა პატრონთაგან ცარიელი და ამისთვის „ჩამოახდინეს ქაშოეთს“ მამია გურიელი. ამ ჩვენს მოსაზრებას სავსებით ადასტურებს რიფსიმე არჩევანიძის 1825 წლის მოხსენების სიტყვები: „გივსა ამილახორს აღუშენებია იგინიცა (კოშკები) სადგომად თვისდა და შემდგომად გარდაცვალებისა მის დაშთომილა... განსვენებულის მეფის ირაკლის უწყებაში, რომელშიაც ოდესმე იდგებოდა თვით მეფე და ოდესმე დააყენებდა სხვათა და სხვათა ჩინებულთა გვამთა და იყო დადებული ბეითალმნად, (უპატრონო, ნამკვდრევი) და შემდგომ იყო დაქცეული იგი სახლები“¹⁰⁰. ცხადია, გივი ამილახორის აშენებული სახლი ერთი საუკეთესო სახლთაგანი ყოფილა იმდროინდელ ტფილისში, და ამისთვის ერეკლე მეფე „ოდესმე თვით იდგებოდა“ იქ, ხოლო, როდესაც თავისთვის მან სხვა ბინა გაიჩინა, სახლი იგი განაწესა „სხვათა და სხვათა ჩინებულთა გვართა“ „სასტუმროდ“¹⁰¹. რა ალავს იყო აშენებული ეს სახლი, ძნელია ითქვას, მაგრამ, თუ მივიღებთ მხედველობაში ქვრივის რიფსიმეს განცხადებას, რომ მეფემ „სასტუმროთ ნახსენები სახლი“ და „პირველი კოშკი“ ჯერ გოგიტელა თოფჩის მიუბოძა და შემ-

დგომ ჩემს მეუღლესაო¹⁰², და აგრეთვე იმ გარემოებას, რომ 1864 წლამდე რიფსიმეს ოჯახი ცხოვრობდა ამ სახლში, მაშინ უნდა ვაღიაროთ, რომ „სადგომად თვისდა“ გივი ამილახორმა ააშენა აღმოსავლეთ-სამხრეთის კოშკი და მასთან დაკავშირებული სახლი.

ზემო, და განსაკუთრებით 94 და 95 შენიშვნებში, ნათქვამიდან ჩანს, რომ ორი კოშკი თვით ამილახორმა მისცნა სამყოფელად მოძღვარსა თვისსა დეკანოზს ფილიპეს, ხოლო დანარჩენი ორი სასტუმროდ ნახსენები სახლითურთ, ამილახორის გარდაცვალების შემდეგ, ღრამოტით მიუბოძებია პეტრე არჩევანიძისათვის მეფე ერეკლეს, ხოლო ალა-მაჰმედ-ხანის შემოსევის შემდეგ — დედოფალს დარეჯანს, ე. ი. ამილახვარის დროის ყველა შენობები გადასულა ძმათა არჩევანიძეთა ხელში: პეტრეს ხელში დარჩენილა ის შენობები, რომელნიც მას ერეკლე მეფემ მიუბოძა, პავლესაში კი ისინი, რომელნიც ფილიპე დეკანოზის ხელში იყო. პეტრე დეკანოზი ისე მკვიდრად დაპატრონებია მეფის მიერ ნაბოძებ კოშკებსა და სახლებს, რომ ცოლის „მზითვის თეთრით“ შეუკეთებია ისინი. აი რა ყურადსაღებ ცნობებს გვაწვდის ამ საგანზე ქვრივი რიფსიმე: მღვდელს არდაზიანს „დაუწერია, რომ ერთი სახლი აშენებულ არს საეკლესიო ფულითა და საეკლესიო მასალითაო. ესრედ, ვითამც დაგვემტკრიოს ორმოცი ქვა საფლავისა და მოგვეხმარებინოს იმა სახლზედა. ესეც გამოვაცხადო, რომელ სახლი იგი აღვაშენე ამ რიგით: ამ სახლის სარდაფი აშენდა ჩემი მზითვის თეთრით, ექვსი თუმნით... ამას გარდა ამაში ნახსენებს გოგიტელა თოფჩის ნაქონს სახლში რომ შევედით, მაშინ დასჭირდა იმა სახლსა განახლება, იმის მასალასა და შენობას დაკერებაზედ მოგვინდა ოთხი თუმანი... საფლავის ქვების დამტკრევას, რომ ახსენებს (არდაზიანი), ესეც ასე იყო, რომ მაშინ პოლიციამ ძალა დამატანა, უნდა ააწყნაროო (??) და მად სახლს მოახმაროო... ზოგი სხვებმა წაიღეს და ზოგი იმა ბრძანებისამებრ ავკრიფე და დავამტკრევინე მოსახმარისად სახლისა... უკეთუ ძალდატანებით არ ყოფილიყო, მე არა მქონდა ნება დამტკრევისა, მისთვის რომ დამტკრეველთ მუშებზედ უმეტესი ხელფასი და სამუშაო წამივიდა, ვიდრე როგორც ღირდა იგი ნამტკრევი“¹⁰³. პეტრე არჩევანიძე დეკანოზის გარდაცვალების († 1824) შემდეგ საქმეს სხვაგვარი მიმართულება მიუღია. მღვდელს პეტრე არდაზიანს აღუძრავს საჩივარი (რომლის საპასუხოდ არის დაწერილი რიფსიმეს ზემომოყვანილი მოხსენებანი) კოშკებისა და სახლების ჩამორთმევისათვის არჩევანიძეებისაგან ეკლესიის სასარგებლოდ და „მო-

უგია“ კიდევაც საქმე, — არჩევანიძიანთ ხელში დარჩენილა მხოლოდ მათ მიერ აშენებული სახლები და ერთი კოშკი, უკანასკნელი 1843 წლამდე.

1831 წლიდან ჩვენ გვაქვს ცნობები, თუ როგორ პატრონობდა ეკლესია კოშკებსა და სახლებს, ან რა ფასებში აქირავებდა მათ. შენახულა ცნობა იმის შესახებაც, თუ ვინ და რამდენ ხანს ცხოვრობდა კოშკებში. 1831—1837 წელთა განმავლობაში ერთ კოშკში ბინა ჰქონია სოფიო გიორგის ასულს ბატონიშვილს (გიორგის ასულს), მეორეში (1831—1835) ელენე ფურცელაძის ასულს, მესამეში (1831—1834) ოპანეზა ფასალოვს. (1832 წელში ჩანს გურამის ცოლი, მაგრამ, შეიძლება ეს ელენე იყოს). შემდეგ მობინავენი იცვლებიან: სოლომონ თურქესტანოვი (1835), ირინე ფოფოლია (1836), იოსებ იკორშვილი (1836), ლოლე (1837), პეტრე ლოლაძე (1837—1842), პეტრე ჯამანოვი (1839) ბერუა დესეტნიკი (1841), ხურო სიმონა დემეტრაშვილი (1840—1849) სპირიდონ ხიმშიევი (1841—1843), ხურო ბეჟანა (1844), დიაკონი დიმიტრი არჩევანიძე (1844 წლიდან), სოფიო სულხანოვისა (1844), კაციელა ხურო (1845—1847 წ.), ყოფილი დიაჩოქი კასრაძე (1848—49), მიხეილ რუსიევი და სვიმონ მელვინეთ-უხუცესი (1846—50, ამათ ოჯახში ბინადრობდა ნიკოლოზ ლოლბერიძე), რიფსიმე არჩევანიძე (1844—1846), სტეფანე მინაძე (1847—50), შალამანი (1858—1860), ნინო თარხან-მოურავი, „კვარტალნი ოფიცერი“ სოლომონ კვალაშვილი (1852—1855) და სხვ. ზოგი ამ მდგმურთაგანი იხდიდა ქირას, ზოგი არა. 1829—1841 წლ. ეკლესიას შემოდიოდა ყოველწლიურად ორმოციდან ორმოცდაათ მანეთამდე, შემდეგ კი — ნაკლები ¹⁰⁴.

კოშკების გარდა, ეკლესიის გალავანში სხვა შენობებიც ყოფილა. არჩევანიძეებს ჯერ ზომ მეფე ერეკლეს დროს დაუწყიათ სახლების შენება, მათთვის სხვებსაც მიუბაძნიათ: 1839 წელში აქ სახლი ჰქონია მღვდელს თომა გრიგორიევს ¹⁰⁵, რომელსაც იგი შეუწირავს ეკლესიისათვის და რომელსაც ეკლესიის კრებული აქირავებდა თვეში მანეთად; აქვე ყოფილა (1859) თორნე, დუქანი და რალაც ფარდული, რომელშიაც ვილაც მხერხავ ჯიმშერიანოვს ფიცრები ჰქონია დაწყობილი ¹⁰⁶. 1861 წ. აღწერილობით გალავანში ყოფილა ექვსი სახლი, — ზოგი არჩევანიძეებისა, ზოგი ნადირაშვილისა და ზოგიც ეკლესიისა ¹⁰⁷.

თვით გალავანი 1832 წლისათვის ფრიად დაზიანებული ყოფილა. დეკანოზ პეტრე არდაზიანს ნაწილი გალავნისა შეუკეთებია, ხოლო მეორე ნაწილის შეკეთებისათვის აღუძრავს სასულიერო

მთავრობის წინაშე სათანადო შუამდგომლობა¹⁰⁸. რით დამთავრდა მ. დეკანოზის შუამდგომლობა არა ჩანს, მაგრამ ხუთი წლის შემდეგ, 1837 წ. აჩქარებული ტემპით შედგომიან ეკლესიის გალავნის შეკეთებას. ეს აჩქარება გამოიწვია ნიკოლოზ პირველის მოლოდინმა: იმპერატორს ჯარი უნდა დაეთვალიერებია ქვაშვეთის მახლობლად, ხაბახზე¹⁰⁹ და წირვა უნდა მოესმინა (და მოისმინა კიდეც) ქვაშვეთში ოქტომბრის 10. რუსეთის თვითმპყრობელს რომ თვალში ნანგრევები და ქოხმახები არ მოხვედროდა, განუზრახავთ გალავნის შეკეთება: ერთი ნაწილი აგურითა და გაჯით შეუკეთებიათ (სულ უყიდნიათ 6500 ცალი აგური), ხოლო დანარჩენი შეუღობავთ წვრილად დახერხილ ფიცრისაგან გაკეთებულ ბადურით — решетки¹¹⁰. მართალია, ამის შემდეგაც უშენებიათ ფიცრის „ზაბორები“, მაგრამ გალავანს შნო და ლაზათი აღარა ჰქონია¹¹¹, რის გამოც ევსევი ექსარხოსს 1860 წლის ივნისის 27 № 2741 წერილში ჩვენი ეკლესიის გალავნისათვის უწოდებია полуразвалившаяся каменная ограда, ხოლო აკადემიკოს სიმონსონს, 1860 წ. მწიფობის თვის № 102 მოხსენებაში, старая починенная и украшенная зубцами ограда¹¹².

1857 წ. შესდგომიან ალექსანდრეს (ამჟამად კომუნართა) სახელობის ბაღის გაშენებას: მოუსურვებიათ ქვაშვეთის ეკლესიის კარმიდამოსთვისაც შესაფერისი ელფერის მიცემა: პირველ ყოვლისა, გაუსწორებიათ რუსთველის (წინათ გოლოვინის) გამზირის და ატამანის (დღეს კეცხოველის) ქუჩის ხაზები, გაუყვანიათ ახალი ქუჩა, გიორგის (დღეს არჩილ ჯორჯაძის) სახელობისა და ჩამოუჭრიათ ქვაშვეთის ეზოსთვის ასი საყენი მიწა ჩრდილოეთის მხრიდან, რის ნაცვლად მიუციათ ამოდენივე ნაჭერი მიწისა რუსთაველისა და ჯორჯაძის ქუჩების კუთხეში. ეს ცვლილებები მოითხოვედა ზოგიერთი შენობის ადებას, ან შეკეთებას, რის გამოც საეპარქიო მთავრობას, თანახმად დიდის მთავრის მიხეილ ნიკოლოზის ძის (მეფის ნაცვლის) ბრძანებისა, მოუხდენია განკარგულება, ძველი გალავნისა და შენობების ადებისა და ახალის აშენებისათვის¹¹³. ამ მიზნით სასულიერო მთავრობის 1864 წ. თებერვლის 12 შეუდგენია კომიტეტი დეკანოზ იოანე იმნაძისა, გრიგოლ ჭრელაშვილისა და სოლომონ ელიოზოვისაგან და დაუვალებია მისთვის ქვაშვეთის ეკლესიის გალავნის კეთილმოწყობა¹¹⁴. კომიტეტის მუშაობის შედეგია ის, რომ სავსებით დააქციეს ძველი ტაძარი, აიღეს ძველი გალავანი კოშკებიანად და გააკეთეს ახალი, რომელსაც ამილახორის დროის გალავანთან საერთო ძალიან ცოტა რამ ჰქონდა: სამხრეთის ნაწილს მისცეს ვითომც ძველის ელფერი, —

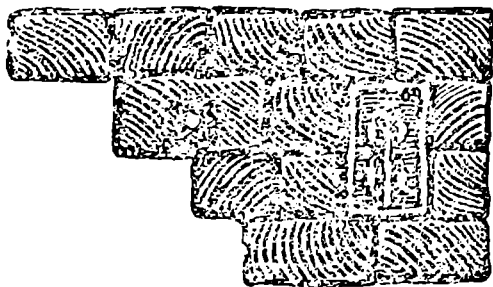
ყორის ქვისაგან აშენებული სქელი და მაღალი კედელი დაამშვენეს „კბილებით“, ალაყაფის კარებს (იყო იქვე, სადაც დღეს არის) დააშენეს სამი ერთი მეორის გვერდით მდებარე კამარა, ვითომც სამრეკლოაო, მაგრამ იქ ზარები არასოდეს არ კიდებულა და ვერც დაიკიდებოდა, ერთად მათი დარეკვა შეუძლებელი იყო.

კოშეებისა და ზოგიერთა სახლების დაქცევამ, რომლებშიაც ბინა ჰქონდათ ეკლესიის მსახურთ, გამოიწვია საკითხი მათი სადგომი ბინების მოპოებისათვის, რომელიც გადაწყდა ამნაირად: 1864 წ. აპრილში უყიდიათ ივანე პეტრე დეკანოზის ძის არჩევანიძისა და ნათიშვილების სახლები, ხოლო 1873 წ. მარტში — პავლე და ლავრენტო არჩევანიძიანთ (მღვდლის პავლეს, შვილის-შვილები) სახლი ¹¹⁵.

სამოცდაათიან წლებისათვის გარეთუბანი საკმაოდ დასახლდა, ამ უბანში გაჩნდა არა ერთი და ორი სავაჭრო სახლი. ამ გარეწობამ მიიქცია ყურადღება „პოლკოვნიკის“ ივანე ბუჟკიაშვილის და „შტაბს კაპიტანის“ ასლან მდივნისა, რომელთაც მიმართეს სასულიერო უწყებას განცხადებით; მიეცათ მათთვის იჯარით ქვაშვეთის ეკლესიის მიწა გოლოვინისა და ატამანის (რუსთაველისა და კეცხოველის) ქუჩებზე. სასულიერო მთავრობამ შეიწყნარა ხსენებულ პირთა თხოვნა და მისცა მათ ოცდაოთხი წლით (1899 წლის იანვრის პირველამდე) ნათხოვნი მამული იმ პირობით, რომ აეშენებიათ მაღაზიები, ეძლიათ ეკლესიისათვის ყოველწლიურად ოცოცი თუმანი და 1899 წ. იანვრის პირველს ჩაებარებიათ სინოდის კანტორისათვის მათ მიერ აშენებული მაღაზიები ¹¹⁶. სახლები მართლაც ააშენეს და თავის დროზე ჩააბარეს ეკლესიას და არა სინოდის კანტორას: ამ საქმეში შესამჩნევი ღვაწლი მიუძღვის ეკლესიის მაშინდელ წინამძღვარს, მ. მ. ტყემალაძეს, რომელმაც ვლადიმირ ექსარხოსის და არქიმანდრიტის ლეონიდის (შემდეგ კათოლიკოზ-პატრიარქის) დახმარებით, მაღაზიები დაუსაყუთრა ეკლესიას ¹¹⁷. სახლებში იყო მოთავსებული მაღაზიები, სხვათაშორის, ცნობილის ოპტიკის გ. გორნიგისა (თავიდანვე), ლ. ხიდლეკელისა (წიგნის სავაჭრო), სტამბა ე. ხელაძისა და ფოტოგრაფია დ. ერმაკოვისა. სახლების ეკლესიის ხელში გადასვლისა გამო დაარსდა „ქვაშვეთის ეკლესიის მამულის გამგე კომიტეტი“, რომელშიაც იმთავითვე შევიდნენ: ივანე გივის ძე ამილახორი, ალექსანდრე ივანეს ძე ჭამბაკურ-ორბელიანი, ალექსანდრე ირაკლის ძე მუხრანბატონი, ნიკოლოზ ივანეს ძე არჩევანიძე, მღვდელი მარკოზ ტყემალაძე, მღვდელი გრიგოლ გამდლიშვილი, მნათე ექვთიმე ხელაძე

და სინოდის კანტორის ხაზინადარი ალექსანდრე პავლეს ძე არდაზიანი¹¹⁸. კომიტეტს მოკლე დროში დაუგროვდა საგრძნობი თანხა, რის გამო დააქციეს კეცხოველის ქუჩაზე მდებარე უკვე მოძველებული სახლები და ააშენეს ერთი დიდი სახლი, რომელშიაც მოათავსეს ერთკლასიანი სამრევლო სკოლა, ორი მღვდელი, დიაკონი და ერთი წიგნისმკითხველი, ე. ი. მთელი კრებული ეკლესიისა. სახლის ქვემო სართულში მოთავსებული იყო ე. ხელაძის სტამბა და „ლიტიატკოვსკის ამხანაგობის ქალაქის“ საწყობი¹¹⁹. ამ სახლის შუა ნაწილი 1906 წელში დაქუთულ იქნა (რათა ახალი ეკლესიის აღმოსავლეთის მაღი სავსებით თავისუფალი ყოფილიყო ლორისმელიქოვის — კეცხოველის ქუჩის მხრივ) და დარჩა აქეთიქით ორი სახლი, რომელთაგან პირველში ბინა მისცეს ერთ მღვდელს (6 ოთახი) და წიგნისმკითხველს (სამი ოთახი), ხოლო მეორე მღვდელს (5 ოთახი). სახლის ამგვარად გადაკეთებამ ეკლესიის ეზოს შემატა (18,75×10) 187,5 ოთხკუთხედი მეტრი ფართობი. სახლის ნაწილის ადგილით განთავისუფლებული ფართობი ნოფენილ იქნა ასფალტით, ხოლო გალავნის კედელზე დადგმულ იქნა ისეთივე ბაღური (1910 წელში), როგორიც გაკეთებული ჰქონდა კედელს 1900 წელში ჩრდილოეთით¹²⁰. სამხრეთის მხარეზე კი იმავე 1910 წელში აშენდა ხელოვნური ქვის ქართულ გემოვნებაზე დაჩუქურთმებული კედელი, ამნაირივე ფიგურებისაგან გაკეთებული რკინის ალაყაფის კარებით.

ეკლესიის ეზო გაფართოვდა დასავლეთის მხრისკენაც: რუსთაველის გამზირზე აშენებულ მაღაზიებს 1905 წელში ჩამოეცალა ხის ბალკონები და კიბეები, რომლებიც გადაქცეული იყო საწყობებად და წარმოადგენდნენ საუკეთესო მასალას ხანძრისათვის. ცხრავე მაღაზიას გაუკეთდა გარედან (ეზოს მხრივ) რკინის მოაჯირიანი ბალკონი და ქვეშ ჩამოსასვლელი კიბეები (შიგ მაღაზიებშივე)¹²¹. უკანასკნელად მაღაზიები გადააკეთეს თვით დამქირავებლებმა თავის ხარჯით 1912 წელში: გიორგისა და რუსთაველის ქუჩების კუთხეში მოთავსებული მთლიანშუშებიანი ხუთთვალიანი მაღაზია „ძმათა საფარიანცებისა და ტერ-სააკოვისა“ ერთ საუკეთესო მაღაზიად ითვლებოდა ტფილისში. ამნაირად, აწინდელი სახე ქვაშვეეთის ეკლესიის კარმიდამომ საბოლოოდ მიიღო 1912 წელში¹²².

თ ა ვ ი მ ე ს ა მ ე

ქვაშენების ეკლესიის ავლა-დიდება

ეკლესიის ავლა-დიდებას წარმოადგენს ტაძარში დაცული სიწმინდენი და უძრავ-მოძრავი ქონება. ჩვენამდე მოღწეული ტაძრის სიწმინდეთა შორის, უწინარეს ყოვლისა, აღსანიშნავია:

ა. წმიდის მთავარმოწამის გიორგის ხატი, წმიდანისავე ნაწილებით. ხატი ამჟამად ითვლება „ტაძრის ხატად“¹²³. იგი 45×35 სანტ. ფიცარზეა დახატული 1701 წელში. მიუხედავად იმისა, რომ ფიცარი ორი გამირით ყოფილა გამაგრებული, ქამთა ვითარების გამო, იგი გახეთქილა სიგრძეზე. მხატვრობა დაზიანებულია. ფიცარი დაუოწონებიათ, დაზიანებულ ადგილზე გადაუკრავთ 2—3 სანტ. სიგანის ტილო და მხატვრობა აღუდგენიათ. ეს უნდა მომხარიყო მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ათეულ წლებში, როდესაც დავით ბატონიშვილს († 1819. V. 13) ხატისათვის დაუმზადებინებია ოქროს წყალში დაფერილი ვერცხლის პერანგი, შეიძლება დაზიანებული ხატის მტკიცედ დაცვის მიზნითაც. ამას გვაფიქრებინებს ის გარემოება, რომ პერანგი, რომელიც ორი ფირფიტისაგან შედგებოდა, ორმოციოდე ლურსმნით იყო დაკრული თვით ხატზე, რის გამო პერანგის ახდა, მხატვრობის შესასწავლად, მეტად სახიფათო და ძნელი იყო. უბედურმა შემთხვევამ გავგიაღვლია საქმე: 1933 წლის თებერვლის 17 ავაზაკებმა გატეხეს ეკლესია და ხატს ააძრეს ეპრანგი. მძარცველები შეიპყრეს და პერანგის დამსხვრეული ნაწილები დაუბრუნეს ეკლესიას, მაგრამ იმისი ხატისათვის ჩაცმა შეუძლებელი აღმოჩნდა: ზოგიერთი ნაწილი დაკარგულიყო. პერანგის გახდის დროს ის ადგილები, სადაც ლურსმნები იყო ჩარჭობილი მეტად დაზიანებული იყო, საჭირო გახდა ხატის რესტავ-

რაცია, რაც ბრწყინვალედ შეასრულა მუზეუმ „მეტეხი“-ს ცნობილმა რესტავრატორმა დ. მ. ტიულინმა. ამის შემდეგ ხატს გაუკეთდა 2,5 სანტ. ვერცხლის დაუფარავი არშია, რომელზედაც გადმოტანილია „დავით ბატონიშვილის წარწერა, — „ქ. წ. ო გე შენ მეფის ძე ღენერალ მაიორი დავით“ 124. არშია დაამუშავა ქართულ ჭედურ ხელოვნების ოსტატმა მოხუცმა ი. დოსმიშვილმა.

ხატის ცენტრი, 20×16 სანტ. ოთხკუთხედის სახით, უჭირავს წმიდანის სურათს: იგი წარმოდგენილია ფეხზე მდგომარედ (მუხლებზე ზემოთ), აცვია რუხის ფერის აბჯარი, ზევიდან წამოსხმული აქვს შვინდისფერი ქლამიდა, მარჯვენა ხელში უპყრია შუბი, მარცხენაში კი თავისივე მოკვეთილი თავი, რომლიდანაც წვეთავს სისხლი. მოკვეთილი თავი დასვენებულია ეტრატზე (თუ ტილოზე), რომლის ქვემოთ ჩამოშვებულ ნაწილზე იმეჭონება შემდეგი წარწერა ასომთავრულით..

Ο ΡΑΤΣ ΠΕΠΡΧΛ̄ ΙΝΑΝΟΜ^ς
ΛΟΤΕΟΡ^ς ΚΦΑΛΗΝ ῩΠΕΧ̄ΤΕ ΞΗΜΕΛΗΝ

ამ წარწერას პროფესორი ნ. ვ. მალიცკი ასე კითხულობს: ἱρὸς τι πεπρακασιν ἄνομοι λογε (θεου) κεφαλῇν σου τετραμένην, შენ ხედავ, სიტყვაო ღვთისაო, რა ქმნეს უშჯულოთა — წარკვეთეს თავი მოწამესა.

მელქისედექ მიტროპოლიტი (ფხალაძე) კი იმავე წარწერას კითხულობს ამნაირად ἱρὰς τι πεπραχαιν ἄνομοι Λέγε οὐρας κεφαλῇν^ς σου τετραμένην.

„ჰხედავ, რა ჰქმნეს უსჯულოებმა, სიტყვაო (ღვთისაო)! ჰხედავ თავსა მოკვეთილსა შენ გამო!“.

ამ ოთხკუთხედში წმიდანის თავის მარჯვნივ დახატულია ღრუბლებზე დაყრდნობილი (თითქოს ნახევრად წამოწოლილი) მაცხოვარი („ΙΑC XC“, რუხისფერ ხიტონში და მეწამულ ჰიმათიონში), რომელსაც მარცხენაში უპყრია გაშლილი ეტრატი წარწერით:

ἱρὼ σε μαρτυς καὶ διδομὴ σοι σταφίδας „გხედავ შენ მოწამეო, და განიჭებ გვირგვინს“. მაცხოვრის უკან, კუთხეში მოჩანს სხივების მფრქვევი ადამიანის სახე (მზე), ხოლო მარცხენა კუთხეში მთვარე ღრუბლებშივე; მთვარის ქვემოთ, წმინდანის ყურის გასწვრივ არის წარწერა Ὁ ΑΓ Γεωργιος. სურათის ქვემო კუთხეებში მოთავსებულია ღიად წმიდანის ნაწილები (თითო მაჩვენებლის თითის ბრჩხილის ოდენა), რომელთა შუა იმეჭონება (პერანგზე) დავით ბატონიშვილის ზემომოყვანილი წარწერა.

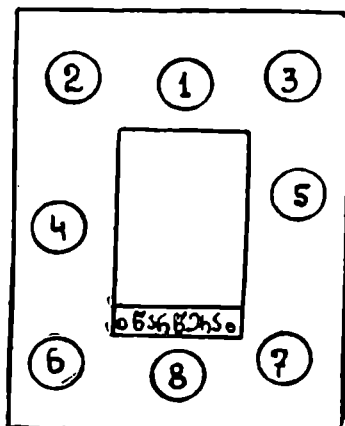
ოთხკუთხედის ქვემო ნაწილში (თვით ხატზე), წმიდა ნაწილების შუა, მოთავსებულია ბერძნული (ნუსხური) წარწერა, ნაწილობრივ დაზიანებული პირველი რესტავრაციისა და წმიდა ნაწილების ჩასმის დროს; იკითხება მხოლოდ: ρον ανατεταλκε. φαινον ἐν τῇς καυ... ὁ πσιολογ „აღმობრწყინდა ნათლად (თუ ცხადად) კაპ (პადუკით?) ყოველთა (თუ მრავალთა) მძლეველი“. ოთხკუთხედის მარცხენა კიდეზე, ქვემოდან ზემოთ, დარჩენილია შემდეგი... ἐς ταν απαν... ὅν εναυ ρειρεται წმინდა თავის ზემოდ იმეჭონება წარწერა: μάρτευσ αἱ φαιλεις, რომლის თარგმანი (ორი სიტყვის ჩამატებით) მოუთავსებიათ ბერძნულ წარწერის ქვემოთ: «(Стого георгия) мчiиѣ и чудеса». ფონი ოთხკუთხედისა ფერწერითა, ხატის დანარჩენი ნაწილისა ოქროვანი. ოთხკუთხედს უჭირავთ ხელში ოთხ ანგელოზს: ორს ქვემო კუთხეებში, ორს კი შუა ნაწილის ზემოთ; სამ ანგელოზს შვინდისფერი სტიქარი აცვია, ხოლო ერთს (მარჯვნივ ზემოთს) რუხის ფერისა. მოკვეთილი თავის ზემოთ მოთავსებულია ჩვენთვის გაუგებარი ასოები თუ ნიშნები.

ხატი დამზადებული უნდა იყოს მოსკოვში (დ. მ. ტიულინის აზრით — ძველ ათონზე): ან რუსულის კარგად მცოდნე ბერძნის მიერ, ან ბერძნულად განსწავლული რუსისაგან, — უმთავრესი წარწერები შესრულებულია ბერძნულ ენაზე, ორიოდ სიტყვა და ცალკე ასოები სლავიანურად. ხატი ეკუთვნის კარგი ხელოვნის კალამს: მიუხედავად იმისა, რომ ექვსსანტიმეტრიან წრეებში მოთავსებულია რამდენიმე ადამიანი, თქვენ არამცთუ სტკბებით მათი იშვიათი სინაზე — სილამაზე — პროპორციით, არამედ ცხადად კითხულობთ მათ სახეებზე ამა თუ იმ გრძნობის მეტად ცხოველ გამომეტყველებას. ეს გარემოება და აგრეთვე ის არაჩვეულებრივი მეჩვიდმეტე საუკუნის რუსეთის მხატვრების უმრავლესობისათვის ბუნებრივობა და სიცხოველე, სითბო და მიმზიდველობა, რომელსაც თქვენ განიცდით ჩვენი ხატის წინაშე, საბუთს გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ იგი დახატულია მეჩვიდმეტე საუკუნის ჰოლანდიელი მოღვაწის იოანე პისკატორის მიერ გამოცემულ დასურათებულ ბიბლიის მხატვრობის (თუ ათონზეა დახატული, — მეტექსმეტე საუკუნის შუაწლების მხატვრის მანუელ პანსელინის) გავლენის ქვეშ მყოფ სტროგანოვის სამხატვრო სკოლის (რომელმაც თავის განვითარების უმაღლეს წერტილს მეჩვიდმეტე საუკუნის დასასრულს მიაღწია) მიმდევრის ყალბით. აკადემიკოს ნ. ვ. პოკროვსკის სიტყვით, «к числу более или менее характер-

ных отличий Строгановской школы относят тщательность в отделке фигур, разнообразие в лицах и яркость красок. Высокой степени совершенства строгановские иконописцы достигли в изображениях мелких: на небольших иконах они могли с успехом писать множество миниатюрных фигур, снабжать их множеством мельчайших подписей и отделяли все мельчайшие детали с замечательною чистотою» (Н. В. Покровский. Церковная археология. Петроград, 1916, 201) საქმარისა შვედაროთ სტროგანოვის სკოლის წმიდა იოანეს მხედრის ხატი (სურათი იქვე) ჩვენს ხატს, რომ დავრწმუნდეთ მათ მსგავსება-ნათესაობაში და პოკროვსკის სიტყვების სისწორეში. როგორც უკვე იყო ნათქვამი, ხატს ეცვა ოქროს წყალში დაფერილი ვერცხლის პერანგი, რომელიც მეტად დაბალი ხარისხის ხელოვნებისაა. ოსტატი ცდილა ფირფიტაზე გადმოეტანა ზოგი რამ ხატის სურათებიდან, მაგრამ მისი ცდა ნაყოფიერი ვერ გამოდგარა, — მის ჩაქუჩს ბევრი რამ ვერ ამოუკვერავს. ეს დანაკლისი გვირგვინების გაკეთებით აუნაზღაურებია: მოკვეთილ თავზე გაუკეთებია გვირგვინი, რომელიც ხატზე არ არის და შეუცვლია გვირგვინის სახე მოუკვეთელი თავისა; თანაც ამ გვირგვინში ჩაუსვამს ცალ-ცალკე ბუდეებში ექვსი ციმბირის ქვა, პერანგი არ არის ქართული წარმოშობისა: იგი უნდა იყოს გაკეთებული პეტერბურგში, ხატის რესტავრაციის დროს, შეიძლება დავით ბატონიშვილის მოძღვრის დეკანოზ პეტრე არაგვეანიძის თხოვნით, — როცა იგი გაწვეულ იყო პეტერბურგში ბატონიშვილის მიერ.

ხატის ზემო არშიაზე (მხატვრობის არეს გარეშე) წარწერილი Образ стаго Великомучника Георгия да ქვემოთზე დარჩენილი ცალკე სიტყვები და ასოები..... Храма стаго Великомучника Георгия... гко... пр.... нал.... елп (елп?) сия образъ... выч (?).....б.... раба Божія Манупла тронизаніем лка (თუ писа) сия образ... писец Емельянъ (?) გვაფიქრებინებს, რომ ღვთის მონის მანუილის წარსაგებლით (тронизание) არის დამზადებული ეს ხატი ჩვენი (ქვაშვეთის) ტაძრისათვის. შეიძლება ვირშელის მიერ შემკობილი ტაძრის ხატის დაკარგვით გამოწვეულმა მწუხარებამ, შემთხვევით ტფილისში მოხვედრილ კეთილმორწმუნე მ. დ. მანუილი აღძრა ტაძრის ხატის დამზადებისათვის და მან შეუწყვეთა იგი მოსკოველ (თუ ათონელ) მხატვარს. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ბერძნული სიტყვა ΔΑΠ'ΝΗ ნიშნავს წარსაგებელს, ხარჯის გაწევას, მაგრამ ΜС ΑΛϚ შეიცავს თუ არა მანუილის ხსენებას, ჩვენ ვერ ვიტყვით.

ცენტრალური სურათის გარშემო მოთავსებულია რვა წრე: შვიდი მათგანი ექვსნახევარ სანტ. დიამეტრიანია, ერთი კი ხუთნახევრიანი. წრეებში წარმოდგენილია წმიდანის ცხოვრების სხვადასხვა მოვლენანი:

1. შუა სურათის ზემოთ წრეში დახატულია: წმ. გიორგი თეთრ ცხენზე, უკან უზის ჭაბუკი სასმისით ხელში, კრიტის კუნძულზე ტყვეობიდან სასწაულებრივ განთავისუფლებული; იქვე ქვემოთ ჩანს ქალაქი ციხე ბურჯებით და ტაძრებით¹²⁶; ამ სურათის მარჯვნივ და მარცხნივ (მლოცველისაგან) დახატულნი არიან ზეცით მოვლენილი და ხელებგაშლილი ორი ანგელოზი წარწერით A. Γ. (ანგელოზი უფლისა); მათ ხელთ უპყრიათ 1, 2 და 3 წრეების ჩარჩოები;

2. პირველი სურათის ხაზზე, მარცხენა კუთხეში მოთავსებულია წელსზევით შიშველი წმ. გიორგი (C. Γ.), მგზნებარე კირის ორმოში, ხელებზე აპყრობილი¹²⁷; წმიდანის მარცხნივ დგანან შვიდი მხედარი ოქროთი დაფერილ წვეტებიან შუბლებით ხელში და ამგვარადვე დაფერილ ჩაფხუტ-მუზარადით (სამის სახე კარგად ჩანს, შეპყრობილნი არიან შიშითა და განცვიფრებით; ერთს, რომელიც ახლოა საკირესთან, ფარი აუფარებია, — ეცეხლმა არა მანოს რაო); წმინდანის ზემოთ მოსჩანს ანგელოზი უფლისა („A. Γ.“) გაშლილი ეტრატით, რომელზედაც სწერია: ἀνδρεῖς Γεώργιος. მხნედ იუავ, გიორგი“;

3. ხატის მარჯვენა ზემო კუთხის წრეში მოცემულია ჩარხზე გაკ-
ვრა — ბორბლეა¹²⁸; იქვე ჩარხის ქვეშ ზის მეფე (დიოკლიტიანე) გი-
ორგისაყენ გაწვდილი მარჯვენა ხელის საჩვენებელი თითით, მარ-
ცხენაში სკიპტრა უპყრია, მის მარჯვნივ დგას შუბოსანი ერთი
მხედარი, ხოლო ჩარხის წინ (მლოცველისაყენ ზურგით) ექვსი;
ჩარხს ატრიალებს ყვითელ პერანგიანი, ღვინისფერ შარვლიანი და
წითელ მაღალყელიან ჩექმებიანი ახალგაზრდა ჯალათი; წმიდანის
ზემოთ ჩანს მაკურთხეველი მარჯვენა ღვთისა;

4. მეორე წრის ქვემოთ შემდეგი სურათია: მარჯვნივ ჩანს ღია
კარები საკერპოსი, რომლის სამსხვერპლოდან ძირს მოცვივან
დამსხვრეული კერპების ნაწილები, — თავი, ხელი, ფეხი; კარების
წინ დგას წმ. გიორგი („C. Γ.“) დამსხვრეული კერპებისაყენ მიმარ-
თული მარჯვენით; წმ. გიორგის ზემოთ ჩანს მტრედი ზეთის ხილის
რტოთი ნისკარტში; წმიდანის უკან მდგომარენი ოთხი შუბოსან-
ფაროსანი მხედარი, — ორის სახე კარგად ჩანს — გაოცებულნი
არიან; სურათი უნდა აღნიშნავდეს წმ. გიორგის ბორბლეს შემ-
დეგ დიოკლიტიანე მეფესთან მისვლას, რომელიც იმ დროს სა-
კერპოში ლოცულობდა¹²⁹;

5. მეოთხე სურათის გასწვრივ (წრეშივე) მოთავსებულია გლი-
კერის ხარის გაცოცხლება¹³⁰; გლიკერი ხელაპყრობით ევედრება
ზეციდან ღრუბლებში მოვლენილ წმიდანს, რომლის გარშემო სე-
რაბინთა გუნდია; წმიდანი აქ წარმოდგენილია უკვე ხატზე (რომ-
ლის ფონი და ჩარჩო მოწითალოა), გიორგის თავის აქეთ-იქეთ
იშექონება „C. Γ.“ (წმიდა გიორგი); გლიკერის შორი-ახლო გდია
მკვდარი ხარი, რომელსაც თავს დადგომია მეორე, ცოცხალი;
გლიკერის უკან მოჩანს ტაძარი;

6. ხატის მარცხენა ქვემო წრეში დახატულია წმიდანი საპყრო-
ბილეში სარკმელთან (სარკმელს რკინის ხლართი აქვს), რომლის
ზემოთ გამოხატულია ანგელოზი; გიორგის ხელი აქვს გაწვდილი
ძის პირდაპირ ჩარდახის ქვეშ ტახტზე მჯდომარე (სკიპტრით ხელ-
ში) დიოკლიტიანე მეფისაყენ; მეფის მარცხნივ (და გიორგის მარ-
ჯვნივ) ზის დედოფალი ალექსანდრა გვირგვინით, მეფისაყენ
გაწვდენილი მარჯვენით და მასთან მოსაუბრე¹³¹; წმიდანსა და
დედოფალს ზემოთ დახატულია ანგელოზი ღვთისა („A. Γ.“) მარ-
ცხენა ზეაპყრობილი (წმიდანს ამხნევებს), ხოლო მარჯვენით მის
და ბზის ტოტის (პალმა), — უკვდავების ნიშანის — მიმწოდებელი;

7. მეექვსე სურათის გასწვრივ, მარჯვენა ქვემო კუთხეში და-
ხატულია წმიდანის აღსასრული, — თავის წარკვეთა¹³². სურათის

შუა ადგილი უჭირავს წმიდანის აბჯარშემოსილ სხეულს და მის მოკვეთილ თავს; ამ ადგილს მარჯვნივგან უახლოვდება თეთრ ცხენზე მჯდომარე გვირგვინოსანი (დიოკლიტიანე) მხედართა თანხლებით (ერთს მათგანს ხელთ უპყრია წაღიანი შუბი); გიორგის სხეულის და თავის უკან, მეფის წინ დგას გასისხლიანებული დიდი ხმლით წითელ პერანგა, შავ შარვლიანი და თეთრ წაღებიანი ჯალათი, რომელიც მოხსენებას უკეთებს მეფეს, — ბრძანება შეფასრულო; წმიდანის ზემოთ გამოხატულია ზეცით (ღრუბლებში) მოვლენილი მარჯვენა დაფნის გვირგვინით; მარცხნივ მოჩანს ქალაქის კოშკებ-ტაძრები;

8. უკანასკნელი და ყველაზე პატარა წრე უჭირავს წმ. გიორგის შეხვედრას ეშმაკის მიერ შესაქმელად გამზადებულ მეფის ასულთან¹³³: მარჯვნივ გამოსახულია მთავარმოწამე თეთრ ცხენზე, რომელსაც წინა ერთი ფეხი დაუდგამს წმიდანის ლახვრით განგმიჩრულ ეშმაკზე; მარცხნივ კი — მეფის ასული კბილებიანი გვირგვინით, მათ ზემოთ — ანგელოზი უფლისა („A. Γ.“). ეს წრე მოთავსებულია მეექვსე და მეშვიდე წრეებშუა, ორთავიან არწივის წიაღში. არწივის ზემოთ დახატულია ბიზანტიური ტიპის გვირგვინი, მის ზემოთ სამყარო (ბირთვი), სამყაროს ზემოთ სწორბოლოებიანი ჯვარი; ჯვრის გარშემო იმეჭონება ბერძნული წარწერა: IC XC|V|KA ($\frac{IC|XC}{NI|KA}$). არწივის თავებს პირში უჭირავთ რაღაც მცენარე, რომლის დაკლავნილი ძირი (გვირგვინის აქეთ-იქით იწყება) თანდათან მსხვილდება და არწივის ფეხებთან თავდება ჩვენთვის უცნობი ნაყოფით. მარცხენა ნაყოფზე მოთავსებულია რომაული ციფრებით ხატის დამზადების წელი (MDCCI) და ბერძნული წარწერა „ΔΑΠ'ΝΗ“, ხოლო მარჯვენაზე არაბული ციფრები 1701 და ბერძნული წარწერა: Μ'C: ΝΚ: ΑΛΥ; გვირგვინის ქვეშ არწივის კისრებს შუა იმეჭონება წელთა იგივე აღრიცხვა ბერძნული ასოებით: Χ, φ, α.

მეორე და მესამე, და მეოთხე და მეხუთე წრეების ქვემოთ წმიდანის ცენტრალური ფიგურის აქეთ-იქით დახატულნი არიან ზემოთ ნახსენები ოთხი ანგელოზი; მათ ცალ-ცალი ხელით უჭირავთ წმიდანის ცენტრალური ხატი; ორს ქვემოთს თავისუფალი ხელის საჩვენებელი თითები გაუწვდიათ ხატისაკენ, ხოლო ზემონებს თავისუფალ ხელში უჭირავთ ეტრათი; მარცხენის ეტრატზე სწერია χᾱρει βᾱσιλεᾱ τᾱν μιαιρέων (μᾱνισι?) ελεηῶνς მიხაროდენ, მეფისა უშჯულოისა მამხილებელო (ანუ: გიხაროდენ,

რომელმან ამხილე მეფე უშჯულო), ხოლო მარჯვენისაზე, — *χαρις ταν ειδικον, ριμενδωσ* — გიხაროდენ, კერპთა და (მათ) საყდართა საფუძვლითურთ დამამხობელი; ხატის ოთხსავე კუთხეში მოთავსებულია ანგელოზთა თავები საყვირით პირში (შეად. მათ. 24—31); წრეებისა და ანგელოზთა დახატვის შემდეგ დარჩენილი თავისუფალი არე მოფენილია არაჩვეულებრივი ფოთლებით, ყვავილებით და ნაყოფით.

ხატი მოთავსებულია კანკელის სამხრეთის კარების მარჯვნივ, ნისთვის განსაკუთრებით გაკეთებულ მარმარილოს ფარვეზში ¹³⁴.

ბ. ხატი — დეისის ¹³⁵: სავარძელში მჯდომარე მაცხოვარი, (ხაზგასმული სიტყვები უცვლელადაა გადმოწერილი) რომლის მარჯვნივ დგას ყველა წმინდა (ღვთისმშობელი), ხოლო მარცხნივ — იოვანე: ნათლის: მცემელი. ხატი მოთავსებულია იმგვარსავე ფარვეზში, როგორშიაც წმ. გიორგის № 1 ხატი და უჭირავს ადგილი კანკელის ჩრდილო კარების მარცხნივ. ხატის ზომა 57×42 სანტიმეტრია, იგი ვერცხლისაა, ე. ი. გაკეთებულია ვერცხლის ფირფიტების ამოკვერვა-ამობერვით და შემდეგ დაკრულია ფიცარზე. ხატისა (და ფიცრის) შუაგული, სივრცით 38×27 სანტიმეტრი, ჩადრმავებულია. ამ ფართობზე გადაკრული ოქროს წყალში დაფერილი ფირფიტი შეიცავს თვით „დეისის“ ხატს, ვეშაპის განმგმირველ ცხენზე მჯდომარე წმ. გიორგის გამოხატულებას (მარჯვნივ მლოცველისაგან) და წარწერა-ლოცვას (მარცხნივ). ამ ოთხკუთხედის გარშემო დაუფერავი ვერცხლი („ჩარჩო“) დაყოფილია 22 ოთხკუთხედად, რომელშიაც მოთავსებულია: კუთხეებში იოვანე: მახარებელი (ზემოთ მარცხნივ), მათე: მახარებელი (მარჯვნივ), ლუკა: მახარებელი (ქვემოთ მარცხნივ) და მარკოზ: მახარებელი (მარჯვნივ) არა ადამიანის, არამედ სიმბოლურ ცხოველთა სახეებით, რომელთაც თათებ-ხელში უჭირავთ მოკეცილი სახარება. აღსანიშნავია, რომ მახარებელი მარკოზი წარმოდგენილია არა ღომის (რომელიც მისი სიმბოლოა), არამედ კუროს სახედ (ლუკას სიმბოლო ¹³⁶). მახარებლებშუა (ზევიდან ქვემოთ) მოთავსებულია მარცხნივ მოციქულები: პეტრე, იოანე, ლუკა, სიმონ, იაკობ და თომა, ხოლო მარჯვნივ: პავლე, მათე, მარკოზ, ანდრია, ბართლომე და ფილიპე. მოციქულებს იოანეს, ლუკას, პავლეს, მათეს და მარკოზს უჭირავთ ხელში გაშლილი წიგნები (სახარება-ეპისტოლენი) სიმონს, იაკობს, თომას, ანდრიას, ბართლომეს და ფილიპეს ხვეულები, პეტრეს კი (მარცხენაში) თავმომრგვალებული ზევით მსხვილი, ქვევით ვიწრო საკმაოდ სქელი და მაღალი პატარა-პატა-

რა ჯვრებით შემკული ცილინდრი და კლიტე (გასაღები); შეიძლება ეს ცილინდრი კარების გამოხატულება იყოს (იხ. მატ. სახარება 16, 19). მოციქულთა სახის გამომეტყველება და „მოძრაობა“ — მეტად ცხოველია. ჩარჩოს ზემო ნაწილში გამოხატულია: ცენტრში სამება (გვირგვინოსანი მოხუცი, ძითა და სული წმიდით წიაღში) და მის მარჯვნივ და მარცხნივ მთავარანგელოზები მისკენ გაწვდილი ხელებით. ჩარჩოს ქვემო ნაწილში გამოხატულია: ცენტრში: ნათლისღება (ნათლისმცემელი მალლობზე დგა, მარჯვნივ წყალს ასხამს მის წინაშე თავმოდრეკილ იესოს, ხოლო მარცხენა გაუწვდია ზეცით მტრედის სახედ გარდმომავალ სული წმიდისაკენ); მაცხოვრის უკან დგანან ორი ანგელოზი ზეწრით ხელში), მარცხნივ ჰარება (მთავარანგელოზს გაბრიელს ხელში რტო უჭირავს, ღვთისმშობელი მისკენ ხელგაწვდილი ესაუბრება ანგელოზს; ზემოდან მარიამზე სხივის სახედ გადმოდის სული წმიდა), მარჯვნივ შობა. ეს სურათი მეტად ორიგინალურია: შუაში წევს (თითქოს სკამლოგინზე) ღვთისმშობელი, მის მარჯვნივ (ფეხებიან) ბაგაში ასვენია სახვეველით შეკრული იესო, რომელსაც თავს დასდგომია ორი რქოსანი ცხოველი, ხოლო ზემოდან დასცქერის ვარსკვლავის შუქი, იესოს უკან დაბალფეხებიან სკამზე ზის ჩაფიქრებული იოსები, ღვთისმშობლის უკან დგანან სამი ვარსკვლავისაკენ ხელგაშვერილნი გვირგვინოსანნი (მოგვები), ფერხთით — კი მწყემსები (კარგად ჩანს მხოლოდ ერთი) და მათ წინაშე ცხვრები; ღვთისმშობელს ზემოდან დასცქერის ანგელოზი.

ღვისის ქვემოთ (მარცხნივ) მოთავსებული მხედრული წარწერა (ყველა წარწერა მხედრულითაა) შეიცავს შემდეგს: „ქ. ნებიტა. და. შეწვენიტა. ღმრთისათა. ჩვენ. ყოვლად. უღირსმან. მონამან. ღმრთისამან. და. მოღვაწემ. მსახურების. მისისამან. გაბაშვილმან. ინდომ. და. მეულლემან. ჩემმან. დარეჯან. შევაქედინეთ. და შევამკევით. ხატი. ესე. ღმრთისა. და. მაცხოვრისა. ჩვენის. იესოს. ქრისტესი. და. თორმეტი. საუფლო. სულთა. ჩვენთა. განსანათლებლად. და. ძეთა. ჩვენთა. და. ასულთა. ჩვენთა. საღვთგოდლოდ. და. შევსწირეთ. ჩვენს. სასაფლაოს. ძლევისა. მთავარმოწამეს. წმინდის. გიორგის. საყდარსა. და. რომელმანცა. წმიდასა. ამასა. პატიოსანსა. ხატსა. თაყვანის. სცეთ. და. მიემთხვივნეთ. შენდობით. მოგვიხსენებდეთ. დაიწერა. ენკენისთვის. (ა). ხოლო. დამამტკიცებელ. ღმერთმან. აკურთხოს. ქკს უა მ. +“. ქორონიკონი უა უდრის ქრისტეს აქეთ (1312+401) 1713 წელს¹³⁷.

გ. წმიდის გიორგის ხატი, ფიცარზე გადაკრულ ტილოზე და-
ხატული, ზომით 55×45 სანტიმეტრი, ოქროს წყალში დაფერილი
ქართული ხელოვნების ვერცხლის პერანგი. წმიდანი ზის ცხენზე
და შუბით გმირავს ვეშაპს. პერანგით დაფარულია მთელი სურათი,
ჩანს მხოლოდ წმიდანის სახე. წმიდანის თავის გასწვრივ ღრუბლე-
ბიდან გამოსჰქვივის სხივი, სხივებში ჩანს მაკურთხეველი მარჯვენე.
ხატზე (პერანგის ქვეშ) არის ერთი სტრიქონი წარწერა სომხურად,
ხოლო შემდეგ ქართულად, მხედრულით: „შევწირე სახე წვერის
წმინდა გიორგის ძე ყარანთ არუთინას შვილმან ქკს უნთ ქრისტეს
მარიამ(ობის თვე?) ე. ი. (1312+459) 1771 წელს¹³⁸. ხატი ასვენია
აღმოსავლეთ-სამხრეთის ბოძის წინ, განსაკუთრებით მისთვის გა-
კეთებულ მარმარილოს ფარვეზში.

დ. ღვთისმშობლის ხატი, 50×35 სანტ., ფიცარზე დახატული,
ოქროს წყალში დაფერილი ვერცხლის პერანგით, რომელიც ფარავს
ხატს მთლიანად, გარდა ღვთისმშობლისა და ყრმა იესოს სახეებისა
(უკანასკნელი იმდენად დაზიანებულია, რომ ჩანს მხოლოდ სახის
მოხაზულობა). თვით ხატი ჩაღრმავებულშია მოთავსებული, გარე-
შემო კი აკრავს ხუთსანტიმეტრიანი „ჩარჩო“, რომლის ზემო ნა-
წილი და გვერდები მომრგვალებულ ბოლოიანი ჯვრებით არის
შემკული (ჯვრები კვადრატებში სხედან), ქვემოთაზე კი არის შემ-
დეგი წარწერა (მხედრულით): „ჩვენს. სახლთხუცესმანს. ზურაბს.
ვინებეთს. დას. მოვაჰყვინეთს. ხატი. ყდ წმიდისა. ესე. ჩვენ-
დას. სადღეგრძელოთა. დას. გასამარჯვებლად. დას. ცოდვათა.
ჩვენთა. შესანდობლად. ღირს. მყევას. დღესა. მას. განკითხვი-
სასა. ქორონიკ. ტნ გ“, ე. ი. (1312+353) 1665 წელს. სახლ-
თხუცესი ზურაბი გვარად უნდა ყოფილიყო სოლოლაშვილი, —
ვფიქრობთ, ვინაიდან სოლოლაშვილის გვარის წარმომადგენელნი
ამ ხატს სთვლიან თავის „საკუთარ“ სალოცავად. ხატში (ფიცარში,
ზურგით) მოთავსებულია წმიდა ნაწილები. ხატი ასვენია მარმარი-
ლოს ფარვეზში, რომელიც მიდგმული აქვს სამხრეთ-დასავლეთის
პილონს, დასავლეთის მხრივ. ამბობენ, რომ ეს ხატი მოსვენებუ-
ლია კაშენის მონასტრიდან, მაგრამ როდის და რა პირობებში, არა
ჩანს¹³⁹.

ე. ღვთისმშობლის ბეთანიის ხატი 110×80 სანტ. სიმაღლე-
სიგანისა, სქელ კაკლის ფიცარზე დახატული კარგის ხელოვნის
მიერ. ხატს შემოვლებული აქვს ორი სხვადასხვა ღირსებისა და
ხელოვნების ოქროს წყალში დაფერილი ვერცხლის არშია; ღვთის-
მშობლისა და მაცხოვრის თავები შემკულია ქართული ხელოვნე-

ბის გვირგვინებით, რომელთაგან ერთში, ღვთისმშობლისაში ჩასმულია ორი ვერცხლის „ლილი“ შემდეგი წარწერით: „შენ ყდ წმიდისა დედის ღვთისა ხატსა ბეთანიისასა გყადრე. მცირე ესე შემკობა გვირგვინისა დიმიტრის ძემ თავადმა დავით ბარათაშვილმა მეუღლემან ჩემმან ზურაბიშვილის ასულმან ბარბარემ და ყრმამან ძემან ჩემმან ზაქარიამ ბებუსა (ბებუისა??) თვისისა განსვენებულის ზაალის დედის მარიამის მემკვიდრემან საოხად ძეთა და ასულთა ჩემთათვის. ჩ ყ ი ე (1816). წელსა გიორგ(ობისთვის) 8(8)“. იმავ დავით ბარათაშვილს თვრამეტის წლის შემდეგ, 1834 წ., გაუკეთებინებია ღვთისმშობლის ხატისათვის პირველი, გარეთა არშია (სიგანით 9 სანტიმეტრი), რომლის ქვემო ნაწილზე მოუთავსებია ლამაზი მრგვალი მხედრულით: „შენ ტაძარსა ღვთისა დედისასა ბეთანიას. წინაპართა და ჩუშნთა საძუალესა და სასაფლაოსა: შეგიმკვეინე ხატი ესე შე.ი მე მსასოფელმან მონამან შენმან დიმიტრის ძემან თავადმან დავით ბარათოვმან გოსტაბის-შვილმან საოხად სულისა ჩემისა და მეუღლისა ჩემისა თავადის ზურაბიშვილისა დავითის ასულის ბარბარასსა. და საფარველად ძისა ჩვენისა ახპატის მემკვიდრის ზაქარიასსა. და ასულისა ჩვენისა თავადის ორბელიანის მეუღლის ეკატერინასსა. ჩ ყ ლ დ (1834) წელსა“. ეს არშია ქართველი ხელოვანის მიერ არის გაკეთებული, ხოლო მეორე ვისი და როდინდელი გაკეთებულია, არა ჩანს. ხატი დასვენებულია ცალკე, სპეციალურად მისთვის გაკეთებულ მარმარილოს ფარვეზში, რომელიც მიდგმულია აღმოსავლეთ-ჩრდილოეთის პილონზე დასავლეთის მხრით¹⁴⁰.

ვ. ხატი წმიდის სამებისა, 66×53 სანტიმეტრიანი, დახატულია ფიკარზე მეტად ცხოველად: მამა ღმერთის წიაღში განისვენებს ძე და სული წმიდა. შემოსილია ქართული ხელოვნების ოქროს წყალში დაფერილი ვერცხლის პერანგით, რომელზედაც შემდეგი წარწერაა: „ხატი ესე ვერცხლით შეამოსინა აზნაურმა სოლომონ სფირიდონი ჩ ყორღანოვმა თებერვლის 10-სა 1857 წელსა, შემდეგ ოქროთი დააფერინა თავადმა ამილბარ რევაზის ძემ მაღალოვმა იანვრის 15-სა 1864 წელსა. ქ. ტფილისს“. ხატი მოთავსებულია სამხრეთ-აღმოსავლეთის პილონის აღმოსავლეთის მხარეზე¹⁴¹.

ზ. წმიდა სამების ხატი, სამის მოგზაურის სახედ, კვერთხებით ხელში (შემქნ. 18, 2), ზომით 31×27 სანტიმეტრიანი, ოქროს წყალში დაფერილი პერანგით. ხატის უკანა მხარე დაფარულია თეთრი ლითონის ფირფიტით, რომელზედაც იმეჭონება ახირებული წარწერა, მხედრულად: „ჩიხიფთოს (თუ დახიფთოს) თავისა.

ჩყლმ (1838) მარტის დ (4) წმიდა სამებაჲ მე კნეინა სოფიამ
ფხზაზოვისამ ვილჳწე მოქედა შენი (?)! საოხად სულისა ჩემისა
და შეილთა ჩემთა კნიაზი ღერნალას იოანესა გიორგის და ანტო-
ნისა, რათა მეოხებაჲ ჰყოთ (?)! სულთა მათთათვის წინაშე ქრის-
ტესსა (?)! კნეინამ სოფიომ ფხზაზოვისამ გურამიშვილი(ს) ასულ-
მა“ 142.

მ. ოქროს წყალში დაფერილი ვერცხლით შემოსილი ხის ჯვარი
48×28 სანტ., რომელიც, თუ დაუჯერებთ პლ. იოსელიანს¹⁴³, გად-
მოსვენებულია გორისჯვარის ტაძრიდამ (გორის ზემოთ, დააქცია
1919 წლის მიწისძვრამ). პერანგი, რომელზედაც ამობერილია სა-
ხეები, შედგება ხუთი ნაჭრისაგან: პირველი და უმთავრესი მო-
თავსებულია ცენტრში და მასზედ გამოსახულია წმ. გიორგი ცხენ-
ზე შუბითა და ვეშაბით, ჯვრის თავსა და მკლავებზე ამობერილია
ორთავიანი არწივები, წმ. გიორგის ქვეშ სამი ადამიანის ფიგურაა
(სამება), ხოლო სულ ძირს ანგელოზის თავი (ამჟამად ხისაგან გა-
კეთებული, წინათ, უნდა ვიფიქროთ, ვერცხლის ფირფიტაზე იყო
ამობერილი). ხელოვნების პრიმიტიული ხასიათი თითქოს გვაძლევს
საბუთს ვთქვათ, ხატი ძველიაო, მაგრამ ორთავიანი არწივები
გვაიძულებენ ვიფიქროთ, რომ იგი არის გაკეთებული მესამე ხა-
რისხოვანი ოსტატისაგან რუსეთთან შეერთების შემდეგ. ჯვარი
მოთავსებულია იმ ფარვეზში, რომელშიაც დასვენებულია წვერის
წმ. გიორგის ნიში.

თ. ვერცხლის ჯვარი 27×11 სანტ. ზომისა, შედგება სამი ნაწი-
ლისაგან: ა) თვით ჯვარი 13×11 სანტ. (ზემოთ), ბ) ბირთვი ანუ
ბუშტი 4×4 სანტ. (შუაში) და გ) ტარი 10 სანტ. (ქვემოთ). ჯვარის
ერთ მხარეზე დაკრულია „ჯვარცმა“ — ქრისტეს ქანდაკება, ხოლო
მეორეზე — ღვთისმშობელი (მთლიანი ფიგურა, უყრმოდ); ჯვრის
მკლავების შესართავთან მოთავსებულია 4—4 ანგელოზის თავი,
ოთხი ერთ მხარეზე და ოთხი მეორეზე; ბირთვი შედგება ვაზის
თორმეტი ფოთლისაგან, რომელთა წყვილები ეხებიან ერთმანეთს
ყუნწებით (ერთი ფოთლის წვერი ზემოთაა, მეორე ქვემოთ),
ფოთლების წყვილებთა შორის მოთავსებულია ანგელოზთა თავე-
ბი — რიცხვით ექვსი; მრგვალ ტარზე აწერია მხედრულით: „ქ. ეს:
ჯვარი: ათანასე: ტფილელის: დროს: შევწირე: მე: მღვდლის: პეტ-
რეს: დედამ: ვარდოა: მოლაზონმა: ქაშვეთის წმინდა: გიორგისა:
სულისა: ჩემისა: შესანდობლად: ვინც: ეს: ჯვარი: წმინდა: გიორ-
გის: გამოსწიროს: ან: მოიპაროს: ან: შეუშ(ა)ლოს: თვითონმც:
შეიშლების თვისი სახითგან და მისი სული ნუმც: გამოიხსნების

ჯოჯოხეთიდან და ქრისტეს: სამართალში: გამცეს პასუხი ამინ: მირტის იმპატოზი“, ე. ი. (1312+439) 1751 წ. წონით არის 51 მისხალი. დაუფერავია¹⁴⁴.

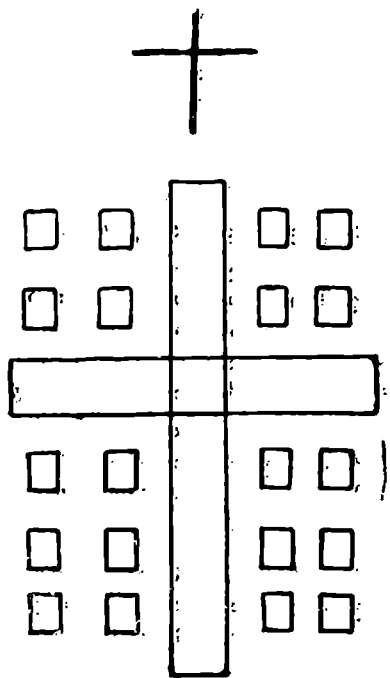
ი. აღსანიშნავია ღვთისმშობლის ხატი ხირსის (სიღნაღის ახლო). მონასტრიდან ჩვენ მიერ 1922 წელში ჩამოსვენებული, 85×55 სანტ., ქართული ხელოვნებისა; ტილოზე დახატული (ხელოვანთა აზრით, უნდა ეკუთვნოდეს მეთვრამეტე საუკუნის პირველი წლების არა უგვიანეს ხანას) და ყ(ოფილი) სასახლის ეკლესიითგან 1919 წ. გადმოსვენებული ძელისაგან გარდამოხსნა, — 58×47 სანტ. ტილოზე დახატული. სურათი თავისებურია, — რუბენსის (ცნობილ) გარდამოხსნასთან ცოტა რამ აქვს საერთო: მაგრამ მაინც რუბენსის ნაკლებად ცნობილ სურათიდან არის გადმოღებული (იხ. Альбом живописи на темы из Нового Завета, სურათი XVI; წელს და ადგილს გამოცემისას ვერ ვუჩვენებთ, ვინაიდან ჩვენს ხელთ ისეთი ალბომია, რომლიდანაც არა ჩანს სად და როდის არის იგი გამოცემული). თუ რუბენსის პირველ სურათში მაცხოვრის გარდა ხუთი ფიგურაა (სამი კაცისა და ორი ქალისა), აქ რვა არის (ხუთი კაცისა და სამი ქალისა) და ყველა მათგანი არსებით მონაწილეობას იღებენ „გარდამოხსნაში“. სახეები (რუბენსის პირველ ხატთან შედარებით) სულ სხვანაირებია და მათი გამომეტყველებამოდკარობა იმდენად ცხოველია, რომ თქვენ თითონ გსურთ, მიეშველოთ მოქმედ პირთ. მხატვარს, თუ ის ქართველი არ არის, სცოდნია ქართული, ან უმუშავნია ქართველთან ერთად. ძელისაგან ჩამოვარდნილ წარწერაზე, ლათინური ასოების შემდეგ, ცხადად ჩანან ქართული ასომთავრული Ⴀ. ნ. შ. (სინამდვილეში ებრაული ასოებია).

ია. ყურადღების ღირსნი არიან დიდი ზომის ხატები (ტილოზე დახატულები): ბრუნისა გეთსამანიის ბაღში ლოცვის პირი (არის ასეთივე ჰოფმანისა) კოლჩინის მწყემსი კეთილი და გრინევსკის რავით აღმაშენებელი და თამარ მეფე. პირველი გადმოსვენებულია ყოფილ კადეტთა კორპუსის ეკლესიიდან, მეორე (ჰოფმანისა) ყ. სემინარიიდან, მესამე — ვაჟთა ყ. პირველი გიმნაზიიდან, ხოლო უკანასკნელი — ყ. ქართული გიმნაზიიდან (უნივერსიტეტიდან), — ეს თამარ მეფე დახატულია ყინწისვის წმიდის ნიკოლოზის ეკლესიის (გორის ოლქშია) ფრესკის მიხედვით.

იბ. ძელი ჳეშმარტის ხატი, 24,5×18 სანტ. ეს ხატი დროებით ესვენა ჳეშმეეთის ეკლესიის სამკვეთლოში, მაგრამ, ვინაიდან იგი

იშვიათი და შეიძლება პირდაპირ ითქვას. unicum-ია, ვათავსებ აქ მის აღწერას.

ხატი ვერცხლისაა და შედგება რამდენიმე ნაწილისაგან: მას აქვს კარები, რომელთა გახსნის შემდეგ, ჩვენ ეხედავთ. ორ ჯვარს, მოთავსებულს ერთს. მეორეს, ზემოთ; პირველი ჩვეულებრივი ყელის ჯვარის ზომისაა, მეორე კი 14—15 სანტიმეტრის სიგრძისა, ორივე ძელი ჰემარიტის ნაწილებია და შემოსილია რქოთი, პატარა ჯვარი მიმაგრებულია მოკლე ოქროს ძეწკვით ხატის ზემო ნაწილზე; ორივე ჩასმულია ხატშივე, ამოჭრილ ბუდეში.

დიდი ჯვარი

დიდი ჯვრის გარშემო სიმეტრიულად გაკეთებულია ოთხ-სწორკუთხიანი ბუდეები, რომელთა ზემოთ წარწერილია (მხედრულით) თუ ვისი ნაწილები ასეენია ბუდეებში. ჯვარის მკლავის ზემოთ მარცხნივ მოთავსებულია ნაწილები: წმ. ესტატესი, იოანე ნათ-

ლელ: ბოლნელ მიტროპოლიტმან: დომენტიმ: შევამკევ თვით მონა-
კვეთი: ძელისა: ჭეშმარიტისა: და: დავსხენ: გარემოს: შესა: ნა-
წილნი: მრავალთა: წმიდათანი: შინათ: და: გარემოს: მოვაჰედინე:
ვეცხლითა: საესრად: სულთა: ჩვენთა: და: ცოდვთა: ჩემთა
აღსაგოცელად: დედამათა: ჩემთა: შესანდობელად: სრულ იქმნა:
აპრილის 8 (8) მკს უიე“, ე. ი. (1312+415) 1727 წელს.

ეს ხატი ესვენა ორბელიანთ კარის ეკლესიაში და როცა ეს
უკანასკნელი მოაწერეს ქვაშეთის (1904 წ.), უშიშროებისათვის,
ორბელიანთა თანხმობით ამოვასვენეთ აქ. იმ ტაძრიდანვე ამო-
ვასვენეთ ღია ვერცხლის კოლოფში მოთავსებული წმ. ესტატეს
მარჯვენის ოთხი თითი, გავაკთვინეთ სპეციალურად ამ ხატისა
და წმ. ესტატეს ნაწილებისათვის შუშისანი კაკლის ჩარჩო და ჩა-
ვასვენეთ შიგ. იქვე მოვათავსეთ დავით გარეჯიდან ჩამოსვენებული
წმ. მოწამეთა ნაწილები. ეს ხატი იყო ქვაშეთში 1904—1913
წელთა განმავლობაში; როდესაც ორბელიანთ ეკლესია მიწერილ
იქმნა დარიის-ფერისცვალების მონასტერზე (1913 წ.), ხატიც აღ-
ნიშნულ მონასტრის წინამძღვარმა, ეპისკოპოზმა ანტონიმ (გიორ-
გაძემ) წაასვენებინა ¹⁴⁵.

ეკლესიის დანარჩენ სიწმინდეთ ისტორიულ-არქეოლოგიური
მნიშვნელობა არა აქვთ ¹⁴⁶, ამისთვის გადავდივართ ეკლესიის (ყო-
ფილ) უძრავი ქონების აღწერასა და მოთხრობაზე. უძრავ ქონება-
თა შორის პირველი ადგილი უჭირავს ტაძრის ეზოს, რომლის
პირვანდელი სივრცისა ჩვენ არა ვიცით რა. უნდა ვიფიქროთ კი,
რომ V—VI საუკ. ეკლესიის კარმიდამოს ეჭირა იმოდენა ადგილი,
რაც აუცილებლად საჭირო იყო „მონასტრისათვის“, ე. ი. ძალიან
ცოტა, ვინაიდან ძველად ხალხი ცდილობდა მაინც და მაინც არ
დაშორებოდა ერთმანეთს, მით უმეტეს, რომ იმ დროს ქვაშეთის
გარშემო თავისუფალი ადგილი ბევრი იქნებოდა და „პატრონები“
არ დაიშურებდნენ რამდენიმე დღიურ მიწას მონასტრისათვის. უნდა
ვიგულისხმოდ, რომ ტაძარს ჰქონდა ეზო, გალავანშემოვლებული,
და ეზოს გარეთ მამული, სადაც უნდა ყოფილიყო სასაფლაო
„მდაბითათვის“ და, შეიძლება, ბაღ-ბოსტან-ვენახი, — უკანასკნე-
ლის სივრცე-ფართობი დამოკიდებული უნდა ყოფილიყო მოვლის
უნარიანობაზე. მაგრამ, როცა ტფილისი გაიზარდა და მიწასაც
ფასი დაედო, მაშინ მიწის შეძენა შეიძლებოდა ან სყიდვით, ან
საჩუქრად მიღების სახით. პირველი ცნობა, რომ ქვაშეთისათვის
შეუწირავთ, ანუ უჩუქებიათ ადგილი, ჩვენ გვაქვს მეთხუთმეტე
საუკუნიდან: ტფილელ-მანგლელ ეპისკოპოზს გრიგოლს შეუწი-
რავს ქვაშეთისათვის მიწა, რის შესახებაც ეკლესიას ჰქონია შე-

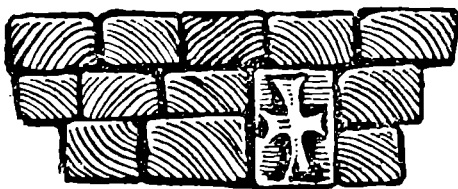
საფერი საბუთი 1872 წელშიც კი¹⁴⁷. მეორე შემომწირველი უნდა იყოს ინდო გაბაშვილი (ან მისი წინაპრები), რომელსაც, როგორც ჩანს, დესიის ხატის წარწერიდან¹⁴⁸, ქვაშვეთის ეკლესია მიაჩნია „ჩვენ სასაფლაოდ“, ალბათ იმიტომ, რომ თავის მიწებიდან ჩამოუჭრია ნაწილი სასაფლაოსთვის. სასაფლაოს უნდა სკეროდეს კარგა დიდი ადგილი, ყოველივე შემთხვევაში, მისი ჩრდილოეთის საზღვარი უნდა ყოფილიყო „რუსთაველის თეატრის“ ზემოთ; როდესაც ყოფილ „პალას ოტელის“ სახლის საძირკველს სთხრიდენ ამ ოციოდე წლის წინათ, იქ იპოვეს არა ერთისა და ორი ადამიანის ძვლები. მაგრამ საეკვო მოსაზრებებს რომ თავი დაეანებოთ, ჩვენ გვაქვს მტკიცე საბუთი იმისა, რომ 1852 წლამდე ქვაშვეთს ეკუთვნოდა, გარდა დღევანდელი ეზოსი, 2971 ოთხკუთხი საყენი მიწა, ანუ, მცირე გამონაკლისით, ის ფართობი, რომელიც შემოიფარგლება რუსთაველის გამზირი, ჯორჯიაშვილისა და ჯორჯაძის ქუჩებით და ძნელადისა და ბაზრის ქუჩების შემაერთებელი ხაზით¹⁴⁹, — მთელი ეს სივრცე სჭერია საზოგადო სასაფლაოს. ტფილისის კომენდანტს 1804 წელში მოუშლია აქ (საზოგადო) სასაფლაო (სასულიერო მთავრობის თხოვნის მიხედვით), და გადაუტანია ვერაზე, ყოფილ ნიკოლოზის ეკლესიასთან (კიროვის სახელობის ბაღში)¹⁵⁰, მაგრამ განსაკუთრებული ნებართვით აქაც განაგრძობდნენ მიცვალებულების დასაფლავებას¹⁵¹. გაუქმებული სასაფლაოს ქვემო ნაწილი, სადაც უკვე ნაკლებად ჩანდა საფლავები, სასულიერო მთავრობას დაუყვია ნაჭრებად და გაუცია იჯარით თავის სასარგებლოდ (და არა ეკლესიის). 1845 წელში სინოდის კანტორას მიუცია თავისივე მოხელის ბელოზოროვისათვის 265 ოთხკუთხი საყენი მიწა, 26 მანეთად და 55 კ. წელიწადში. 1848 წ. ტფილისის თვითმმართველობისათვის მიუცია 12 წლის ვადით 147 ო.ს. და რვა არშინი მიწა გაზის ქარხანის (газовый завод) ასაშენებლად¹⁵² ოცდარ მანეთად 05 კ. წელიწადში.

1850 წლიდან სინოდის კანტორა შედგომა ქვაშვეთის ეკლესიის მიწების ცხრა ნაჭრად დაყოფას და საჯარო შეჩიბრით (Публичный торг) გაყიდვას. ყველა ეს ნაჭრები, 2971 კ.ს. და 8 არშ. რაოდენობით უყიდნია „მეთოთხმეტე კლასის ჩინოვნიკს იაგორ თამამშევს“ და 1852 წელში გადაუხდია 26.500 მანეთი, მაგრამ, როდესაც თამამშევს განუზრახავს მფლობელობაში შესვლა, გამოდაგებია „ტიტულიანი სოვეტნიკი“ ანდრია გაბაშვილი, ალბათ იმ საბუთით, რომ მამული მისი წინაპრების მიერ შეწირული იყო ქვაშვეთის სასაფლაოსთვის და თუ ეკლესიას ის აღარ ესაჭიროებოდა, უნდა დაბრუნებოდა პატრონს. მთავრობას საქმე გადა-

უცია სასამართლოსათვის, რომელსაც „ტიტულიანი სოვეტნიკი“ გაუსტუმრებია ზელცარიელი¹⁵³.

თამაშევეზე გაყიდულ მამულში მოქცეულა ის მიწის ნაჭერიც, რომელიც მეთხუთმეტე საუკუნეში შეუწირავს ქვაშვეთისათვის გრიგოლ ეპისკოპოსს, — რუსთაველის გამზირისა და ჯორჯაძის ქუჩის კუთხეში. ამ დამახინჯებული სახით დარჩებოდა ეკლესიის ეზო, თუ არა მეფისნაცვლის ა. ი. ბარიათინსკის (1856—1862) განზრახვა, — გაეშენებინა ყაბახსა და ქვაშვეთის ყოფილ სასაფლაოზე ბაღი. მისი განკარგულებით, 1863 წელში ხაზინამ შეიძინა თამაშევისაგან ქვაშვეთისეული მიწა და, სიმონსონის მიერ შედგენილი ბაღის გეგმის მიხედვით, ქვაშვეთს ჩამოსჭრეს ჩრდილოეთის მხრით ასი საყენი მიწა. ამ ნაჭრის ბაღლად, ევსევი ექსარხოსის (1858—1877) შუამდგომლობის გამო, ეკლესიას დაუბრუნეს გრიგოლ ეპისკოპოსისეული მამული, 106 საყენის რაოდენობით, მხოლოდ 1866 წელში, დიდის შთაგრის მიხეილ ნიკოლოზის ძის მეფისნაცვლობის (1862—1881) დროს¹⁵⁴, რის შემდეგ ქვაშვეთის ეკლესიის ეზო შეიცავს 704,5 ოთხკუთხ საყენ ფართობს.

გარდა ზემოაღნიშნულის მამულისა, ქვაშვეთის ეკლესიას ჰქონია მიწა და დუქნები თათრის მოედანზე¹⁵⁵, რომელთაც იგი ნომინალურად ფლობდა 1865 წლამდე: სინოდის ამა წლის დეკემბრის 29 ბრძანებით¹⁵⁶, ეკლესიას ჩამოერთვა ეს მისდამი კუთვნილი დუქნები, და მის კრებულს დაენიშნა საქართველოს საეკლესიო ხაზინიდან ყოველწლიურ „ჯამაგირად“ ორმოცდათერთმეტი (51) მანეთი¹⁵⁷.

თ ა ვ ი მ ე ო თ ხ ე

ეკლესიის წინამძღვრები, წინამძღვართა თანა-
შემწეები, დიაკონები, წიგნისმკითხველები, მნა-
თეები, სამრევლო საგზო, მგალობელთა გუნდი,
სამრევლო სკოლა და ზედმოწერილი ეკლესია

ა. წინამძღვრები:

1. პირველი ქვაშეთის მოძღვარი, რომლის სახელი შენახულია ჩვენს დრომდე, არის დეკანოზი¹⁵⁸ პეტრე შაქარიძე, რომლის დე-
დად ჩვენ ვთვლით ვარდუა მონაზონს¹⁵⁹. მისი შთამომავლობა წი-
ნად ატარებდა გვარს „შაქაროვ-არჯევანიძე“, 1855 წლიდან კი
ცნობილია მხოლოდ „არჯევანიძე“-დ. როგორც ჩანს, ამ პეტრეს
შვილიშვილის დეკანოზის პეტრესივე ხელით დაწერილი ავტო-
ბიოგრაფიული ცნობიდან, არჯევანიძეები ყოფილან „წოდებისაგან
იმერეთის აზნაურთა“¹⁶⁰. როდის იქმნა პეტრე ხელდასმული
მღვდლად, ან როდის გარდაიცვალა, — არა ჩანს. მისი შვილის
ეპიტაფიიდან ვიცით მხოლოდ, გარდაცვალების ჟამს პეტრე ყო-
ფილა დეკანოზი, ე. ი. ეკლესიის წინამძღვარი და რომ მას შვილი-
სათვის დაუტოვებია „მონაგები“¹⁶¹.

2. დეკანოზი ფილიპე შაქარიძე-არჯევანიძე. მისი ეპიტაფიიდან
ჩანს, რომ იგი გარდაიცვალა 1808 წ. ოთხმოცი წლისა, შაშასადამე,
დაბადებულია 1728 წელს. სად უსწავლია, ან როდის იქმნა ხელ-
დასმული მღვდლად — არა ჩანს. ცხადია მხოლოდ, რომ 1750
წელს, როდესაც სპარსეთიდან დაბრუნდა მისი სულიერი შვილი
გივი ამილახორი¹⁶², იგი უკვე ქვაშეთის მღვდელი ყოფილა
და რომ მისი „რჩევითა და შეგონებითა“ გივს აუშენებია ქვაშე-
თის ეკლესია¹⁶³, რომ „ეკლესიის აღშენებამ ჟამს“ „მონაგები

მამისა“ და თვისი განუღვრეა“, რომ „წმიდისა ამის ეკლესიის შემკობისა და მოვლისათვის“ „მრავალი შრომა, ვნება და გარჯა“ „შეუძლებელია თავისა“ თვისისათვის, რომ „უამსა (მტერთა მოდგომისა, შიშროებისა და სხვისისა“ (იგულისხმება ალა-მაჰმად-ხანის შემოსევა 1795 წ.) ეკლესია „არ დაუტოვებია“. მამა ფილიპეს 1754 წელში ჩაუბარებია გივი ამილახორის მიერ თეიმურაზ ნეორისაგან ნაბოძებ ადგილზე აშენებული დუქნები და, როდესაც ამ დუქნების შესახებ ამტყდარა დავა ნალბადებთან, მხურვალედ დაუცავს ეკლესიის ინტერესები¹⁶⁴. ამავე დუქნებისა და ეკლესიის სხვა ქონებათა შესახებ არ მორიდებია შებმა-შებრძოლებას თავის უშუალო უფროსთან, არსენი ტფილელ მიტროპოლიტთან, რომლისაგან „ტანჯვა და უწყალობა“ მიუღია, რაიცა გამოხატულა იმაში, რომ მიტროპოლიტს მისთვის „წვერიც უგლეჯია და კბილიც“ მოუმტვრევია¹⁶⁵. როცა ერეკლე მეფის მიერ ქვაშვეთის გალავანში (გივი ამილახორისეულ სახლებში) მოთავსებულ „გიორგი აფიკარს“ წმიდა ადგილისათვის „უპატიობა“ მიუყენებია, მამა ფილიპეს ეს ვერ მოუთმენია და მეფე იძულებულუყვია „გოგიტელა თოფჩი“ ქვაშვეთის გალავნიდან გაესახლებია¹⁶⁶. საზოგადოდ, — ფილიპე ყოფილა კაცი მხნე და ეკლესიის ერთგული. დაუსაფლავებიათ მის ნაღვაწ ეკლესიაში, ამაჟამად კი მისი საფლავი მოყოლილია საკურთხეველში.

3. დეკანოზი პეტრე ფილიპეს ძე არჩევანიძე, დაბადებულია 1744 წ. ზელდაუსხანთ დიაკნად 1785 წ., მღვდლად — 1787 წ., შეუმოსავთ დეკანოზობის პატივით 1809 წ., გარდაიცვალა 1824 წ., დაკრძალულია ქვაშვეთის ეკლესიაში. ვილებთ რა მხედველობაში, რომ ეს მოძღვარი ფრიად დაახლოებული ყოფილა იმდროინდელ ქართული საზოგადოების მაღალ ფენებთან და სასახლესთანაც კი, ვფიქრობთ, მას ჰქონდა მიღებული შესაფერისი განათლება. ეს კი ადვილად დასაშვებია: პეტრეს ახალგაზრდობისას ტფილისში (ან-ჩისხატი) დაარსდა სემინარია, რომელიც შეიქმნა განათლების „ვერცხლის საუკუნის“ კერად¹⁶⁷ — შეუძლებელი არ არის ფილიპე დეკანოზს მიეცეს ამ სასწავლებელში თავისი პირმშო. სასულიერო უწყებაში პეტრე შესულა შედარებით გვიან, 41 წლისა: სად და რომელ ასპარეზზე მოღვაწეობდა იგი ამ დრომდე, — ცნობა არა გვაქვს. ცოლად ჰყოლია კარის მოძღვრის დეკანოზ ნიკოლოზ ბიქიაშვილ-ენდრონიკაშვილის ქალი რიფსიმე, ადამიანი მხნე, ჰკვირანი და „ყოფაქცევისა ყოვლად კეთილისა“ მქონელი. სიმამრის (შეიძლება) დახმარებით¹⁶⁹ პეტრე დაახლოვდა სასახლეს და

გამხდარა ბატონიშვილების მოძღვრად, რომელთაგან ერთს პეტერბურღშიაც კი გაუწევია, სადაც, მიტროპოლიტი ამბროსი პოდობედოვის ნებართვით, ასრულებდა ყოველგვარ მღვდელმოქმედებას საქართველოს სამეფო გვარეულობის წევრთა კარის ეკლესიებში. პეტერბურღში გამგზავრებულია 1816 წლის ენკენის-თვეში და დაბრუნებულია იქიდან 1820 წლის აგვისტოს 18 შემდეგ (ამ დღეს ის იყო პენზაში). ყოფილა ასტრახანში, მოსკოვში, ნოვგოროდში. დიდის პატივითა და სიყვარულით შეხვედრიან ანტონ კათოლიკოზ პატრიარქი, იონა მიტროპოლიტი (მროველი), გაიოზ მთავარეპისკოპოზი, პაფნუტი არქიერი, დავით გიორგის ძე სარაჯიშვილი (იმ დროინდელი დიდი სოფდაგარი), ივანე მალხაზის ძე ანდრონიკაშვილი (შემდგომ ახალციხის გმირი) ¹⁷⁰. მ. პეტრეს დაუმოძღვრავს და უნუგეშებია მარიამ დედოფალი შვილებითა და სახლეულობით მოსკოვში, ხოლო იმერეთის დედოფალი — ნოვგოროდში, მისი პატივისმცემელი და სულიერი შვილი ყოფილა „გურიის მეფე“ მამია გურიელი და „გურიის დედოფალი“ სოფიო წულუკიძის ასული, რომელთაც ნიშნად პატივისცემისა მიუერთმევით მოძღვრისათვის „გურული მარცა“ ¹⁷¹. არსენი მიტროპოლიტის უსამართლობაზედ საჩივარი შეუტანია მთავარმართებელ ციციშვილთან, რისთვისაც სასჯელიც კი მიუღია „დიკასტირიის“ 1807 წლ. მარტის 29 განჩინებით, — რატომ შეიტანე საჩივარი სამოქალაქო მთავრობასთან მღვდელმთავარზე ¹⁷². მიუხედავად მთავარმართებელის ციციშვილის აღკრძალვისა ¹⁷³, ზოგიერთი თავაშვებული რუსი (რომელნიც თავს ქართველების ბატონად გრძნობდნენ) მიცვალებულებს მაინც ქვაშვეთთან ასაფლავებდნენ (და არა ვერაზე) და ისიც კრებულის დაუკითხავად. ამის გამო მ. პეტრე (ძმასთან ერთად) 1808 წ. ივლისის 13 მოხსენებით მიქცეულა საქართველოს მმართველ ფეოდოროვიჩ ახვერდოვთან და გამოუტანია მისგან № 474 განკარგულება, полиция не должна позволять своевольно рыть могилы, а спрашивать надобно старшего священника того прихода о позволении ¹⁷⁴. როდესაც გენერალ ტორმასოვს არსენი მიტროპოლიტის თანხმობით ქვაშვეთი полковая церковь-ად გამოუცხადებია და ქართველი მრევლი თავის მღვდლებით სიონში გადაუყვანია, დეკ. პეტრეს (და მის ძმას პავლეს) იმდენად შეუწუხებია სასულიერო და სამოქალაქო მთავრობა, რომ ნება მიუციათ — სადაგ დღეებში ქართულად სწირეთ და ლოცეთო ¹⁷⁵. მისი წინამძღვრობის დროს ეკლესიას გაუკეთდა „რემონტი“, მიაშენეს კარიბჭე და შეუმოსეს კედლები მხატვრობით.

4. დეკანოზი პეტრე თედორეს ძე არდაზიანი, საერო წოდებიდან (მამიებელთაგან), დაბადებულია 1783 წ., განსწავლულია ანჩისხატის დეკანოზის სოლომონ ალექსეევ-მესხიშვილის მიერ, ნაქურთხია ანჩისხატის დიაკონად 1807 წ. მარტის 3, ხოლო მღვდლად იქვე 1809 წ. თებერვლის 8. გადაყვანილია ქვაშვეთში მეორე მღვდლად 1819 წ. თებერვლის 7, განწესებულია წინამძღვრად 1824 წელში. ყოფილა: ტფილისის საეკლესიო მამულების გამრჩევი კომისიისა 1827—1832 წწ., დეპუტატად ტფილისის და გორის მაზრების ნაწილებისა 1828—1838 წწ., წევრად გუჯრების გამრჩევი კომისიისა 1827—1832 წწ., დეპუტატად ტფილისის მიწის მზომელთან 1829 წ. და წევრად კამერალური აღწერილობის მომხდენ კომისიისა 1842 წ. დაუთხოვნიათ ქვაშვეთის წინამძღვრობიდან „მოხუცებულობისა გამო“ 1859 წ. მაისის 20. მიუხედავად ამისა, განაგრძობდა სამსახურს ტფილისის სამების ეკლესიაში, რომელიც განაურცელა შენობით. მისი წინამძღვრობისას გაკეთდა ქვაშვეთში ახალი კანკელი. მისი შვილი იყო ლავრენტი არდაზიანი, ავტორი „სოლომონ მეჭლანუაშვილისა“. გარდაიცვალა სამების დეკანოზად ¹⁷⁶.

5. დეკანოზი გრიგოლ დავითის ძე ჭარელაშვილი, მღვდლის შვილი, დაბადებულია 1800 წ., გაუთავებია ტფილისის სემინარია. ხელდაუხაზამთ სიონის დიაკვნად 1822 წ. ივლისის 29, ხოლო ჯვარის მამის ეკლესიის მღვდლად 1833 თებერვლის 29(?), შეუმოსავთ დეკანოზობის პატივით 1851 წ., გადმოუყვანიათ ქვაშვეთში 1859 წ. ივნისის 7, გარდაიცვალა 1876 წ. ენკენისთვის 2, დაკრძალულია აქვე, საკურთხეველში. ყოფილა: ქალაქის ეკლესიების მთავარხუცესად 1838—1867 წწ., საეკლესიო გუჯრების გამრჩევი კომისიის წევრად, 1837 წლიდან, სამღვდელოების ჭკრივ-ობოლთა სამზრუნველოს წევრად, 1841 წლიდან. მის დროს მოუშლიათ კოშკები და გაუკეთებიათ „ახალი გალავანი“, მის დროსვე დაბრუნებია ეკლესიას გრიგოლ ეპისკოპოზის მიერ შეწირული მამული; მისი ხელმძღვანელობით აშენებულა ავლაბრის პეტრე-პავლეს ეკლესია, 1846—1849 წწ., სკოდნია კარგად ქართული გალობა: 1853 წ. აპრილის 27 წარუდგენია ექსარხოზისათვის მის მიერ ნოტებზე გადაღებული წირვა. რა ბედია ეწია ამ პირველ ნოტებზე გადაღებულ ქართულ წირვას, არა ჩანს ¹⁷⁷. დაუმსახურებია იმდროისათვის იშვიათი ჯილდო-ენჭერი, რომელიც უბოძებიათ 1868 წ. აპრილის 23 — გიორგობას.

6. დეკანოზი დავით გრიგოლის ძე ჭარელაშვილი, შვილი გრი-

გოლ დეკანოზისა, დაბადებულია 1839 წ., დაუმთავრებია ტფილისის სასულიერო სემინარია 1861 წ., ყოფილა ტ. ს. სასწავლებლის მასწავლებლად, უკურთხებიან სემინარიის ეკლესიის დიაკონად 1862 წ., ხოლო 1864 წ. ჯვარის მამის ეკლესიის მღვდლად; გადაუყვანიან სიონში 1869 წ., ხოლო ქვაშეთში მამის გარდაცვალების შემდეგ, 1876 წ. ენკენისთვის 9. შეუმოსავდ დეკანოზობის პატივით 1891 წ., გარდაიცვალა 1897 წ. იანვრის 19, დაკრძალულია აქვე, ეკლესიაში. ყოფილა ტიპიკონისა და თთვენის შემსწორებელ კომისიის წევრად და წევრადვე სემინარიის საპედაგოგო საბჭოსი, 1872—1885 წლებში. მის დროს აშენდა წმ. ელადიმირის სახელობის სამლოცველო (რუსეთის მიერ ქრისტიანობის მიღებიდან 900 წლის გასვლის გამო, 1888 წ.), გაიხსნა საეკლესიო-სამრევლო სკოლა — 1890 წ. დაგებულ იქმნა ტაძარში ტომეტის იატაკი, შეპკრეს ეკლესია რკინის სარტყლებით, ზრუნავდა ტაძრის მხატვრობის განახლებისათვის; იყო კარგი მწირველ-მლოცველი.

7. პროტოპრესვიტერი მარკოზ პავლეს ძე ტყემალაძე, მღვდლის შვილი, დაბადებულია 1859 წ., დასრულებული აქვს ქუთაისის სასულიერო სასწავლებელი, ტფილისის სემინარია და კიევის აკადემია — 1888 წელში; ნაკურთხია დიაკონად და მღვდლად 1889 წ. იანვრის 28 და 29 ტფილისის იოანე ღვთისმეტყველის ეკლესიისათვის, 1890 წ. გადაყვანილია კუკიის წმ. ნიკოლოზის ეკლესიის წინამძღვრად, 1897 წლის თებერვალში კა — ქვაშეთში, 1902 წ. ენკენისთვის 1 გადაყვანილია სიონის კათედრის დეკანოზად; 1916 წელში დაჯილდოებულ იქმნა მიტრით, ხოლო 1932 წ. პროტოპრესვიტერის პატივით. მის დროს აშენებულია კრებულისა და სკოლის სახლები. იყო: დუშეთის მაზრის ერთ-ერთ საოლქოსა და ტფილისის ეკლესიათა ნაწილის მთავარხუცესად, ტფილისისა და ბორჩალოს მაზრის საეკლესიო სკოლების მეთვალყურედ, საეპარქიო საბჭოს იმავე მაზრების განყოფილების თავმჯდომარედ და წევრად: საეპარქიო საბჭოსი, ბიბლიის ტექსტის შემსწავლელი კომისიისა, სასულიერო სასწავლებლის და სემინარიის საპედაგოგო გამგეობისა, საეკლესიო მუზეუმის კომიტეტისა და სანთლის ქარხნის გამგეობისა (თავმჯდომარედაც), ქალთა საეპარქიო სასწავლებლის საბჭოს თავმჯდომარედ, სახელოსნო და კომერციულ სასწავლებლის საღვთო სჯულის მასწავლებლად, და წევრად სინოდის კანტორისა და საკათალიკოზო საბჭოსი. ავადმყოფობისა გამო თავი გაანება სამსახურს 1935 წ. XI. აქვს დასტამბული ქადაგებათა კრებული — „ხმა მწყემსისა“ (1913 წ.) და «Тифлисский

სიონსკიი Кафедральный Собор» (1904 წ.). † 1937 მაისის 13, დაკრძალულია სიონის გალავანში.

8. დეკანოზი ესტატე პლატონის ძე ელიევი, შვილი დეკანოზისა, დაბადებულია 1845 წ., დაუმთავრებია ტფ. სას. სემინარია 1865 წ., გაუმწესებიათ მაშინვე ტფ. სას. სასწავლებლის მასწავლებლად, სადაც მოღვაწეობდა 1873 წლამდე, უკანასკნელ წელში ყოფილა ზედამხედველის თანამემწედ, მღვდლად უკურთხებიან 1866 წლის იანვრის 5 — ტფილისის წმ. მარინეს¹⁷⁷ ეკლესიის დეკანოზის პლატონის (მამის) თანამემწედ, 1873—1880 წწ. ყოფილა წმ. ნინოს ქალთა სასწავლებლის სჯულის მასწავლებლად, 1880—1891 წწ. ვაჟთა მეორე გიმნაზიის (წინათ პროგიმნაზიის) სჯულის მასწავლებლად; 1884 წ. დაუნიშნავეთ სიონის კათედრის დეკანოზად, საიდანაც 1902 წ. ენკენისთვის 1 გადმოყვანილ იქნა ქვეშევთის წინამძღვრად. 1903 წ. ნოემბერში ხელდასხმულ იქნა ალავერდის ეპისკოპოზად (ბერად აღკვეცის დროს უწოდეს ექვთიმე); 1905 წ. დანიშნეს გორის ეპისკოპოზად, 1906 წ. ნოემბრის 10 გადაიყვანეს ბალახნინის (ნიეგეგოროდის გუბერნია) ეპისკოპოზად, სადაც 1909 წ. მაისის 29 გაანება თავი სამსახურს და დაინიშნა მოსკოვის „ზაიკონოსპასკის“ მონასტრის წინამძღვრად. გარდაიცვალა იქვე 1918 წელში. მხურვალე მონაწილეობას იღებდა ქალთა საეპარქიო სასწავლებლის დაარსებაში, სადაც მსახურობდა საპედაგოგო საბჭოს წევრად და თავმჯდომარედ (1880—1887), იყო: საეპარქიო საბჭოს წევრად (1884—1894), სინოდის კანტორის წევრად (1892—1906), „მწყემსისა“ და «Духовный Вестник Грузинского Экзархата»-ს ცენზორად 1890 წლიდან. მისი წინამძღვრობის დროს აშენდა დროებითი ეკლესია და გამოტანილ იქნა ნებართვა სინოდის კანტორიდან ვალის აღების შესახებ. იყო კაცი ფრიად ნიჭიერი, მშვენიერი მწირველ-მლოცველი, საეკლესიო წიგნების საუცხოო მკითხველი და ჩინებული მქადაგებელი, მაგრამ მეტისმეტად მფრთხალი...

9. მიტროპოლიტი კალისტრატე მიხეილის ძე ციხცაძე, მღვდლის შვილია, დაბადებულია 1866 წ. აპრილის 12, დამთავრებული აქვს ქუთაისის სასულიერო სასწავლებელი 1882 წ., ტფილისის სასულიერო სემინარია 1888 წ. და კიევის აკადემია — 1892 წ. გამწესებულია ტფილისის დიდუბის ღვთისმშობლის ეკლესიის წინამძღვრად 1893 წ. თებერვლის 1; ხელდასხმულია დიაკონად იმავე წლის აპრილის 11, ხოლო მღვდლად — აპრილის 18, შემოსილია დეკანოზობის პატივით 1909 წ. მაისის 14, ხიროტონია

ქმნილია ნინოწმიდის ეპისკოპოზად 1925 წ. გიორგობისთვის 1, იმავე დღეს მინიჭებული აქვს მიტროპოლიტის პატივი. გადმოყვანილია დიდუბიდან ქვაშეთში 1903 წლ. გიორგობისთვის 19, განთავისუფლებულია ნინოწმინდულობისაგან 1927 წ. იანვრის 12, დანიშნულია „გამონაკლისის სახედ“ მანგლელად საქართველოს ეკლესიის მეოთხე კრების მიერ 1927 წლ. ივნისის 27. 1932 წლ. ივნისის 21 საქართველოს საეკლესიო VI კრების მიერ არჩეულია სრულიად საქართველოს კათოლიკოზ-პატრიარქად და მცხეთატფილისის მთავარ ეპისკოპოზად; იმავე თვის 24 აყვანილია კათოლიკოზ-პატრიარქის საყდარზე „სვეტიცხოველში“, საკათოლიკოზო სინოდის ივნისის 25 № 69 განჩინებით მის მმართველობაში დატოვებულია მანგლისის ეპარქია „მანგლისის მიტროპოლიტის“ პატივით. 1930 წ. ოქტომბრის 24-დან უშუალო მმართველია ალავერდის ეპარქიისა*. ასწავლიდა საღმრთო სჯულს ქართულ გიმნაზიაში 1896—1918 წწ., ლევანდოვსკის კერძო გიმნაზიაში — 1909—1917 წწ. და ვაჟთა პირველ გიმნაზიაში 1917—1918 წწ. იყო წევრად: საეკლესიო მუზეუმის კომიტეტისა 1897—1921 წწ. ბიბლიის ქართული თარგმანის და საეკლესიო წიგნების შემასწორებელი კომიტეტისა 1896—1917 წწ. სემინარიის გამგეობისა 1899—1905 წწ., საკათოლიკოზო საბჭოსი — 1917—1925 წწ. და იმავე დროს სასულიერო უწყების მრავალგვარ საქველმოქმედო და საგანმანათლებლო დაწესებულებებისა; წარგზავნილი იყო სამღვდლელების დეპუტატად ტფილისის ქალაქის საბჭოში 1895—1903 და 1916—1917 წწ., ტფილისის გუბერნიაში ერობის შემოღებისათვის თათბირში 1909 წ. და ამგვარსავე თათბირში ამიერკავკასიისათვის 1916 წელში. მისი წინამძღვრობის დროსა და მისი ხელმძღვანელობით აშენდა აწინდელი ქვაშეთის ტაძარი და გამშვენდა მისი კარმიდამო. აქვს ცალკე წიგნად გამოცემული Автокефалия Грузинской церкви (ტ. 1905 გ.) და Историческая справка об автокефальности Грузинской церкви (ტ. 1906 გ.). პეტრე ეპისკოპოზთან (კონჭოშვილი) და კ. კეკელიძესთან ერთად შეასწორა და გამოსცა „სამღვდელმთავრო კონდაკი“ (ტ. 1908 წ.), ხოლო იმავე კ. კეკელიძესა და არქიმანდრიტ პიროსთან (ოქროპირიძე) ერთად — „კურთხევეანი“ (მოსკოვი, 1915 წ.) და „სვეტიცხოვლის პარაკლისი“ (1915 წ.). გამოცემული აქვს ექვსჯერ „საყოველთაო ლოცვანი და შემოკლებული კატეხიზმო“ (ტ. 1908—1914). მისი ქადაგებანი და წერილები დაბეჭდილია 1893—1921 წწ. ჩვენს სასულიერო ორგანოებში, მის კალამს ეკუთვნის Послание святейшего Леониды Католикоса-патри-

* საკუთარი სურვილით განთავისუფლებულია ალავერდულობიდან 1950 წლია იანვრის 27. (დედანში გვიანი მინაწერი).

არხა всея Грузии, к святейшему Тихону, Патриарху Московскому и всея России. т. 1920г. და საკათოლიკოზო საბჭოს ეპისტოლე მსოფლიო პატრიარქის ბასილ მესამის მიმართ, 1926 წლის ივლისის 24 თარიღით № 1087.

ბ. წინამძღვართა თანაშემწენი:

სასულიერო „დიკასტირიის“ 1807 წ. მარტის 29 განჩინებიდან¹⁷⁸ ჩანს, რომ აღნიშნულ წელში: ქვაშვეთის ეკლესიაში ყოფილა ფიქტიარად სამი მღვდელი, ზოლო ფილიპე დეკანოზის 1805 წ. აპრილის 4 საჩივრიდან¹⁷⁹ ირკვევა, რომ აქ მეოთხე მღვდელიც ყოფილა, რომელიც 1809—1810 ირიცხებოდა ქვაშვეთის მოძღვართა კრებულში¹⁸⁰. პეტრე ფილიპე დეკანოზის ძე ჩვენ მოვაქციეთ წინამძღვართ სიაში, ვინაიდან ის დეკანოზობდა ამ ეკლესიაში 1824 წლამდე, ამისთვის თანაშემწეთა შორის პირველია:

1. მღვდელი პავლე ფილიპეს ძე არჯევანიძე. როდის არის ის დაბადებული, სად უსწავლია, როდის იქნა ხელდასმული მღვდლად, ან როდის გარდაიცვალა, — არა ჩანს. ზემოაღნიშნულიდან ვიცით, რომ იგი გვერდში უდგა ძმას, პეტრე დეკანოზს; და, როცა ეს უკანასკნელი იმყოფებოდა პეტერბურღში, განაგებდა ეკლესიის საქმეებს, მაგალითად, ტაძრის მოხატვასა და რემონტს¹⁸¹. უკანასკნელი ცნობა მის შესახებ ჩვენ გვაქვს 1817 წლის გიორგობისთვის სამიდან: ამ დღეს მას მიუწერია წერილი ძმისათვის¹⁸². მის შთამომავლობაში (გიორგი პავლეს ძე არჯევანიძე, მისი შვილის შვილის შვილია) დარჩენილია ყრუ ცნობა, რომ ის ყოფილა დაბოლოს სამხედრო მღვდლად, რომელიღაც პოლკისა, ერევნის მაზლობლად დაბანაკებულისა¹⁸³, გარდაიცვალა ტფილისში და დაუმარხავთ მთაწმინდაში.

2. მღვდელი თომა გრიგოლის ძე გრიგორიევი. თომას მამა ყოფილა სომეხ-გრიგორიანი და ეჩმიადინის არქიმანდრიტი, გვარად ფირალოვი; გრიგოლი, სამღვდლო ხარისხის ახდის შემდეგ, ჩაწოსულა ტფილისში, შეუერთავს ქართველი ქალი, რომლისაგანაც შესძენია თომა. სად სწავლობდა თომა ან როდის ეკურთხა მღვდლად, არა ჩანს. ვიცით მხოლოდ, რომ ის ყოფილა მოძღვარი იულონ ბატონიშვილისა, რომელთან ერთად გამგზავრებულია პეტერბურღს. ამ დროს, როგორც ჩანს ფილიპე დეკანოზის 1805 წ. აპრილის 4 არზიდან, ის უკვე „ჩამოყენებული“ ყოფილა ქვაშვეთ-

ში არსენი მიტროპოლიტის მიერ¹⁸⁴ და რაღაც „სიგელი“ (მიტრ. არსენისა) წაუღია „ხემაწიფესთაჲ დასაბეჭდავად“ ქვაშვეთელების „წინააღმდეგობით“. თუმცა ფილიპე დეკანოზს უთხოვია პ. ციცი-შვილისათვის მ. არსენის სიგელი არ გაატანო თომას პეტერ-ბურღშიო (ალბათ, შეიცავდა შუამდგომლობას ქვაშვეთის კრებუ-ლის „შტატის“ გადიდების შესახებ), მაგრამ მთავარმმართველი ამ საქმეში არ ჩარეულა და მ. თომა 1809 წელსაც ქვაშვეთის მღვდლად ითვლებოდა. ამ წელში მას მიუღია ზრძანება კათოლიკოზ-პატრიარქის ანტონისა, შეუდექი მთაწმიდის მონასტრის ტაძ-რის განახლებასაო. მ. თომაც გულმოდგინებით შედგომია საქმეს და 1810 წ. ახლად აგებული ტაძარი უკურთხებია კათოლიკოზ-პატრიარქის ბრძანებით, არქიმანდრიტ ტრიფილეს ფერისცვალების სახელზედ. მ. თომას თხოვნით, მთავარმმართველს ერმოლოვს მე-სანგრეებისათვის გაუკეთებინებია ის გზა, რომლითაც დღეს ავღი-ვართ ტაძარში. მეუღლის გარდაცვალების შემდეგ, მ. თომა შე-მდგარა ბერად, ფილოთეოსის სახელით, დაბინავებულია ტფილი-სის დარიის ფერისცვალების მონასტერში და იქვე გარდაიცვალა. ზვენი ტაძრის ეზოში მას ქონებია საკუთარი სახლი, რომელიც შეუწირავს ქვაშვეთისათვის¹⁸⁵.

3. მღვდელი ვასილ იოანეს ძე ბარნოვი, მღვდლის შვილი, და-ბადებულია 1812 წ., სემინარია დაუმთავრებია 1834 წ.; 1834—1844 წწ. ყოფილა ტფ. სას. სასწავლებლის ჯერ მასწავლებლად და შემდეგ „ინსპექტორად“. 1845 წ. აპრილის 19 და 11 უკურთხებიან ქვაშვეთის დიაკვნად და მღვდლად. 1859 წ. (ივლისის 20) გადაუყ-ვანიან ჯვარის მამის მღვდლად. 1876 წ. გარდაცვლილა კალოუბ-ნის ეკლესიის დეკანოზად¹⁸⁶.

4. მღვდელი ზაქარია დავითის ძე მჭედლოვი, მღვდლის შვილი, დაბადებულია 1811 წ., სემინარია დაუმთავრებია 1835 წ. გაუმწე-სებიან ტფ. სას. სასწავლებელში მასწავლებლად, სადაც დარჩე-ნილა 1837 წლის ენკენისთვის პირველამდე; ხელდაუხმამ ტფ. მეტეხის მღვდლად 1839 წ. ივნისის 29; გადმოუყვანიან ქვაშვეთ-ში 1845 წ. ივნისის 6. ყოფილა საღვთო სჯულის მასწავლებლად წმ. ნინოს ქალთა სასწავლებელში 1846 წლიდან და ქართულის ენის მასწავლებლად „სააზნაურო“ (ე. ი. ვაჟთა პირველ) და „კომერციულ“ (?) გიმნაზიებში. დაბოლოს იყო ტფილისის ალექ-სანდრე ნეველის ეკლესიის წინამძღვრად; მის დროს აშენდა ეს ეკლესია. ყოფილა ქალაქის ერთი ნაწილის მთავარხუცესად.

5. დეკანოზი სოლომონ ანდრიას ძე ელიოზოვი, აზნაურთაგანი,

6. კალისტრატე ცინცაძე

დაბადებულია 1829 წ., დაუმთავრებია სარატოვის სასულიერო სემინარია. 1856 წ. ენკენისთვის 21 და 22 ნაქურთხია ტფ. სამების ეკლესიის დიაკონად და მღვდლად; იმავე დროს ეწეოდა მასწავლებლობას ტფ. სას. სასწავლებელში და სისტემატურად წარმოსთქვამდა საკატეხიზმო სიტყვებს (катехизич. поучения) სიონის ტაძარში. 1859 წ. აგვისტოს 3 გადმოუყვანიათ ქვაშვეთში. 1864 წ. იყო წევრად კომისიისა, რომელსაც დავალებული ჰქონდა ქვაშვეთის გალავნის „გამშვენება“. 1872—1885 წწ. იყო სემინარიის გამგეობის წევრად. 1884—1889 წწ. მსახურობდა ვერის ნიკოლოზის ეკლესიის დეკანოზად. სამსახურიდან განთავისუფლების შემდეგ ეწეოდა კერძო ცხოვრებას. გარდაიცვალა 1907 წ. დეკემბრის 30. იყო კაცი ნიჭიერი, ენამახვილი და თამამი: ერთხელ დაებარებია ევსევი ექსარხოსს და საჯაროდ ეთქვა: Что я слышу о Вас, о. Млиозов?! — Не знаю. — გაეწყვეტინებინა სიტყვა მ. ელიოზოვს, — что Вы слышали про меня, но, думаю, что это не так ужасно, как то, что я слышу про Вас: говорят, что... — Остановитесь, батюшка, ეთქვა შეშინებულ ექსარხოსს, რომლის შესახებ ქალაქში გაისმოდა მღვდელმთავრისათვის არასასიამოვნო ხმები, — пойдем в кабинет и там закончим беседу, რომელიც დამთავრდა ისე, რომ იმის შემდეგ ექსარხოსს მამა სოლომონი აღარ შეუწყუხებია... 1899 წელში სემინარიის რექტორს გერმოგენს (1898—1900) უნდოდა თავიდან მოეშორებია სემინარიის ეკონომი და მოძღვარი მ. გ. ჩაგუნავა, რომლისთვისაც დაიწყო ადგილის ძებნა. ბოლოს ადგილი გამონახა: უნდა გამოეყვანათ отставка-ში მ. სოლომონი, მის ადგილზე გადაეყვანათ ქვაშვეთის მეორე მღვდელი გ. გამდლიშვილი და ამ უკანასკნელის ადგილზე დაენიშნათ მ. ჩაგუნავა. რექტორმა თავისი „აღმოჩენა“ გაუზიარა ფლაბიანე ექსარხოსს (1898—1901), რომელმაც დაიბარა დეკ. ელიოზოვი და უთხრა: О. Соломон! Вы, оказывается, человек состоятельный (ის მართლაც შეძლებული კაცი იყო) и уже старый, не пора-ли Вам на покой?! — С удовольствием, მიუგო სოლომონმა, пора, значит, всем старикам (ექსარხოსიც მოხუცი იყო) уходить на покой, подаю пример всем! მოითხოვა ქალღმრთელი და იქვე შეიტანა განცხადება სამსახურიდან განთავისუფლებისათვის. დაკრძალულია ვერაზე.

6. დეკანოზი სოლომონ ანდრიას ძე შოშიაშვილი, სასულიერო უწყებიდან, დაბადებულია 1851 წ., ტფ. სემინარია დაუმთავრებია 1876 წ., 1878 წლამდე უმსახურნია ოზურგეთის სას. სასწ. მასწავ-

ლებლად, 1879 წ. იანვრის 29 გადმოუყვანიათ ტფილისში სემინარიის „ეკონომად“, რომელ თანამდებობაზე დარჩენილა 1884 წ. ენკენისთვის 23-მდე. ეკონომად ყოფნისავე დროს უკუერთებით სემინარიის დიაკონად 1880 წ. მარტის 2. 1884 წ. ენკენისთვის 23 ხელდაუსხამთ მღვდლად და გადმოუყვანიათ ქვაშვეთში, სადაც უმსახურნია არა უმეტეს ერთი წლისა. ქვაშვეთიდან გადაუყვანიათ ავლაბრის წმ. მარინეს ეკლესიის წინამძღვრად, ხოლო იქიდან ჩუღურეთის წმ. ნიკოლოზის სამრევლოს წინამძღვრად. 1885—1922 წწ. იყო ტფილისის (ჯერ მთელის, შემდეგ ნაწილის) ეკლესიების მთავარუბუცესად, 1885—1893 წწ. საეპარქიო სანთლის ქარხნის გამგედ. 1922 წ. გაანება თავი სამსახურს ავადმყოფობის გამო, გარდაიცვალა 1928 წელში.

7. მღვდელი დიმიტრი გიორგის ძე კოჭლაძე, კრონშტატის დაბალი მოქალაქის (мещанин) შვილი, დაბადებულია 1819 წ. აღზრდილა ბატონიშვილის ფარნაოზ ირაკლის ძის კარზე, პეტერბურგში. 1845 წ. გაუმწესებიათ ბატონიშვილის კარის ეკლესიის წიგნისმკითხველად. 1854 წ. გადმოსულა საქართველოში და ოქტომბრის 18 და 21 უკუერთებით ქსოვრისის დიაკონად და მღვდლად. 1857 წ. გადაუყვანიათ ბორჯომის იოანე ნათლისმცემლის ეკლესიის მღვდლად, 1872 წელში — კი ჯერ ტფილისის ჯვარის მამის ეკლესიისა, ხოლო შემდგომ ალექსანდრე ნეველის ეკლესიის მღვდლად. 1885 წელში გადმოუყვანიათ ქვაშვეთში, სადაც დარჩენილა 1889 წ. ოქტომბრის პირველამდე, როდესაც გადაყვანილ იქნა კუკიის წმ. ნიკოლოზის ეკლესიის მეორე მღვდლად.

8. პროტოპრესვიტერი ანტონი მაქსიმეს ძე თოთიბაძე, მღვდლის შვილი, დაბადებულია 1865 წ., დამთავრებული აქვს ტფ. სას. სემინარია 1887 წელში; იმავე წელში გამწესებულ იქნა ტფ. სას. სასწავლებელში აღმზრდელად. 1888 წ. ენკენისთვის 4 ხელდასხმულია კუკიის წმ. ნიკოლოზის ეკლესიის მეორე მღვდლად. 1889 წ. ღვინობისთვის 1 გადმოყვანილია ქვაშვეთში, სადაც დაჰყო 1891 წლის მარტის შუა რიცხვებამდე, როდესაც გადაყვანილ იქნა სიონში. აქ მსახურობდა „კანდელაკად“ 1918 წლამდე, ამ წელში დანიშნულ იქნა ტფილისის სამხედრო ტაძრის წინამძღვრად და ქართული ლაშქრის უფროს მღვდლად. 1921 წ. სამხედრო ტაძარი მიეწერა ვერის ნიკოლოზის ეკლესიაზე და მ. თოთიბაძეც დანიშნულ იქნა ვერის სამრევლოს წინამძღვრად. 1933 წ. გადაყვანილ იქნა სიონში. 1939 წ. დაჯილდოვებულ იქნა მიტრით, ხოლო 1934 წ. პროტოპრესვიტერის პატივით. იყო სკულის მასწავლებლად მიწის-

მზომელთა სასწავლებელში, ქართული გიმნაზიის დაბალ კლასებში და ქალთა მეზუთე გიმნაზიაში, სადაც 1918—1921 წწ. ასწავლიდა ქართულ ენას. იყო ჯერ წევრად და შემდეგ თავმჯდომარედ ქალთა საეპარქიო სასწავლებლის საბჭოსი. 1935 წლ. იანვრის 8 სიონის წინ დაუტურდა ფეხი, წაიქცა და გაუტყდა თეძოს ძვალი. ექიმობამ ვერ უშველა რა, რის გამო თავი გაანება სამსახურს 1937 წ. დეკემბრის 22. გარდაიცვალა 1938 წლის მარტის 8, დასაფლავებულია სიონის გალავანში.

9. მღვდელი მიხეილი იოსების ძე დავითაშვილი, დაბადებულია 1841 წ., უსწავლია ტფილისის სემინარიაში; მსახურობდა კარგა ხანს სიონში პროტოდიაკონად; ჰქონდა ჩინებული და მეტად სასიამოვნო ხმა — ბანი; 1887 წ. აკურთხეს მღვდლად სიონში, 1891 წ. მარტში გადმოყვანილ იქნა ქვაშვეთში, სადაც გარდაიცვალა იმავე წელს. დამარხულია ტაძარში, საკურთხეველში¹⁸⁷.

10. დეკანოზი გრიგოლ გიორგის ძე გამდლიშვილი (გიორგიძე), გლეხის შვილი, დაბადებულია 1863 წ., დამთავრებული აქვს ტფ. სასულიერო სემინარია 1886 წელში. იმავე წლის იანვრის 17 ნაკურთხია ახალსოფლის (ტფილ. ოლქი) წმ. ნინოს ეკლესიის მღვდლად, საიდანაც გადმოყვანილ იქნა ქვაშვეთში 1892 წლის იანვრის 10; 1899 წ. აგვისტოს 8 გადმოყვანილ იქნა ვერის ნიკოლოზის ეკლესიის წინამძღვრად; გარდაიცვალა იქვე 1921 წ.; უკანასკნელ წლებში იყო ქალაქის ეკლესიის მთავარხუცესად.

11. მღვდელი გიორგი უჩარდიას ძე ჩაგუნავა, გლეხის შვილი, დაბადებულია 1850 წ.; დაუმთავრებია 1878 წ. ყუბანის ოლქის საოსტატო სემინარია. აღნიშნული წლიდან 1890 წლამდე მასწავლებლობდა ჭავაში, ტფილისის აკოფოვის კერძო გიმნაზიაში, ტფ. რომთა-კათოლიკე მიძინების ეკლესიის სკოლაში და ტფ. სემინარიის საჩვენებელ-სამაგალითო სკოლაში. მასწავლებლად ყოფნის დროსვე (1889 წ.) დანიშნეს სემინარიის „ეკონომად“, აკურთხეს (1890) მღვდლად სემინარიის ეკლესიისა და შემდეგ დაავალეს მოძღვრობა პირველ სამისიონერო ეკლესიისა (რიყეზე). 1899 წლ. აგვისტოს 8 გადმოიყვანეს ქვაშვეთში, სადაც მსახურობდა გარდაცვალებამდე, — 1907 წ. მაისის 23-დღე. დაკრძალულია აქვე, ტაძრის ჩრდილო კედელთან. იყო მართლა სამაგალითო მასწავლებელი, მშვიდი და წყნარი მოძღვარი და იშვიათი გულკეთილი ადამიანი.

12. დეკანოზი დიმიტრი ივანეს ძე ლაზარიშვილი, მღვდლის შვილი, დაბადებულია 1870 წ. ენკენისთვის 16, გამოვიდა 1889 წ.

ტფილისის სემინარიის პირველი კლასიდან, პალლადი ექსარხოსის სურვილის თანახმად, რომელმაც 1890 წ. იანვრის 21 დანიშნა სიონის წიგნისმკითხველად და აკურთხა დიაკონად; 1897 წ. მაისის 28 გადმოყვანილ იქნა ქვაშვეთის დიაკონად; 1904 წ. თებერვლის 29 სელდასხმულ იქნა მღვდლად დიაკონისავე ადგილზე; 1907 წ. დამტკიცებულ იქნა შტატის მღვდლად; 1920 წელში შემოსილ იქნა დეკანოზობის პატივით. 1899—1907 წწ. განაგებდა სამთავარხუცესო წიგნთსაცავს, 1914—1918 წწ. იმყოფებოდა დასავლეთ ფრონტის ერთ-ერთ საველე-სამხედრო ლაზარეთის მოძღვრად; 1920 წ. შემდეგ განაგებს საკათოლიკოზო საბჭოსა და სინოდის სამეურნეო ნაწილს, 1927—1931 იყო ქალაქის მთავარხუცესად, ხოლო 1928 წლიდან — სანთლის სახელოსნოს გამგეა. 1933 წ. დაჯილდოებულია მიტრით. მხურვალე მონაწილეობას იღებდა საკრებულო სახლების, დროებითი ეკლესიის და აწინდელი ტაძრის აშენებაში¹⁸⁸.

1943 წ. მაისის 23 ხელდასხმულია ნინოწმიდელ ეპისკოპოსად, კათოლიკოზ-პატრიარქის ქორეპისკოპოსად.

ბ. დ ი ა კ ო ნ ე ი:

1. დიაკონი დიმიტრი პავლე (მღვდლის) ძე მაკაროვი-არქევანძე, დაბადებულია 1802 წელს, გამოსულა ტფილისის სემინარიის მესამე კლასიდან; ტიბიკონი და საეკლესიო წიგნები შეუსწავლია ქვაშვეთში (ე. ი. ბიძა-მამასთან), სადაც მსახურობდა „დიაჩოქად“ — წიგნისმკითხველად. დიაკვნად უკურთხებიან 1826 წ. მარტის 20. უკანასკნელად ჩანს 1838 წელს (შემდეგი წლების „ფორმულიარი“ 1841 წლამდე არ არის). გარდაიცვალა 1855 წ. მცხეთის სვეტიცხოვლის „კანდელაკის“ თანამდებობაში. დაკრძალულია ქვაშვეთის ეკლესიაში.

2. დიაკონი იოსებ დავითის ძე ოსიტაშვილი, აზნაურთაგანი, დაბადებულია 1804 წ., უსწავლია წერა-კითხვა-გალობა და საღვთო წერილი სვეტიცხოველში დეკანოზის იესე ბორისოვისაგან. უმსახურნია „წესითა დიაჩოქობისათა“ იქვე; შემდეგ „შესულ არს ტფილისის სასულიერო სასწავლებელსა შინა სწავლისათვის რუსულისა ენისა, უსწავლია ეს წერა, კითხვა, გალობა, კატეხიზმოსი და ქართული ღრამატიკა, ისტორია და არიზმეტიკა“. 1833 წელს გაუმწესებიათ წილკნის წიგნისმკითხველად, 1836 წ. ენკენისთვის 14 უკურთხებიან სვეტიცხოვლის დიაკონად, 1838 წ. აგვისტოს 10

გადმოუყვანიათ ქვაშვეთში დიაკონად, იმავ დროს (1839 წ. ივნისის 26-დან) გაუმწესებიათ „სინოდის კანტორისა შინა პისმოვო-ლიტელად“. უკანასკნელად ჩანს 1842 წელში.

3. დიაკონი გრიგოლ სიმონის ძე პავლიაშვილი, აზნაურთაგანი, დაბადებულია 1820 წ., დაუმთავრებია ტფ. სას. სემინარია 1844 წ.; გაუმწესებიათ გორის სას. სასწ. მოსამზადებელი კლასის მასწავლებლად. იქვე სამაზრო მასწავლებლის უფროს განყოფილების თათრული ენის (ამ საგანს სემინარიაში ასწავლიდნენ) მასწავლებლად. 1845 წ. ენკენისთვის 1 თავი გაუნებებია მასწავლებლობისათვის. 1847 წ. ნოემბრის 21 უკურობებიათ ქვაშვეთის დიაკონად, სადაც დარჩენილა 1852 წლამდე. ამის შემდეგ სად წავიდა, არ ვიცით, 1859 წ. ყოფილა ანჩისხატის მოძღვრად, ბოლოს კი სიონის კათედრის დეკანოზად.

4. დიაკონი ნიკოლოზ პეტრე (დეკანოზის) ძე არდაზიანი. დაბადებულია 1828 წ., დაუმთავრებია ტფ. სას. სემინარია 1849 წელში. 1851 წ. იანვრის 6 ხელდაუსხამთ კალოუზნის დიაკონად, საიდანაც 1852 წ. გადმოუყვანიათ ქვაშვეთში, მამასთან. 1859 წლის უსიამოვნობის¹⁸⁹ შემდეგ გადასულა სამეხის ეკლესიაში, სადაც მსახურობდა დეკანოზის პატივით 1905 წლამდე, როდესაც დაბრმავებისა გამო თავი გაანება სამსახურს. იყო ყველასგან დიდად პატივცემული მოძღვარი, „მარილიანი“ და მშვიდი მოსაუბრე, დაუზარებელი მწირველ-მლოცველი (როდესაც მწირველი არ იყო, ცისკარსა და მწუხრს მაინც ლოცულობდა ყოველდღე), ერთ დროს მთავარხუცესი, სემინარიის საპედაგოგო გამგეობის წევრი, სარევიზო კომიტეტების თავმჯდომარე და სხვ. გარდაიცვალა 1907 წ., დაკრძალულია სამეხის ტაძარში, რომელსაც ჯერ გუმბათი მოადგა, შემდეგ კი მოახატინა.

5. დიაკონი იოანე აბრამ მღვდლის შვილი დულარიძე, დაბადებულია 1838 წ., დაუმთავრებია ტფ. სას. სემინარია. 1859 წ. გიორგობისთვის 27 უკურობებიათ ქვაშვეთის დიაკონად, სადაც უმსახურნია 1874 წ. მარტის 24-მდე, როდესაც დაუთხოვნიათ ავადმყოფობისა გამო (დადამბლავებულა), მაგრამ დაუტოვებიათ ბინაში და უძლევიან ყოველთვიური დანხარება ეკლესიიდან, გარდაიცვალა 1886 წელში. განთქმული იყო აზრიანი და სასიამოვნო კითხვა-გალობით, განსაკუთრებით — კი სახარების „კილოზედ“ წაკითხვით. მის დროს მსახურობდნენ ქვაშვეთში სახელგანთქმულნი მკითხველ-მგალობელნი როსტომ დარჩია და გიორგი ზალკანიანი (იხ. ქვემოთ). ამ „სამთა ძმათა“ კითხვა-გალობის მოსასმენად

დადიოდნენ ქვაშვეთში თითქმის ყოველ შაბათ-კვირას (იმ დროს ცისკარს დილით ლოცულობდნენ) ბარბარე (გიორგი XIII ასული) ბატონიშვილი, გრიგოლ და მამუკა ორბელიანები, ივანე და გიორგი მუხრან-ბატონები, გრიგოლ და ტერეზია დადიანები, პლატონ ოსელაიანი და ბევრი სხვა წარჩინებული ქართველი.

6. დიაკონი სტეფანე დავითის ძე ბერიძე, საეკლესიო გლეხთაგანი, დაბადებულია 1846 წ., უსწავლია ტფ. ფერისცვალების მონასტერში; 1868 წ. დეკემბერში გაუმწესებიათ სამების ეკლესიის წიგნისმკითხველად, შემდეგ კალოუბანში და სოფ. დილომში, სადაც უკუერთებიათ დიაკონად 1872 წ. გიორგობისთვის 21; გადმოუყვანიათ ქვაშვეთში 1873 წ. მარტის 8; აქ დარჩენილა 1876 წლის მარტის 9-მდე. შემდეგ იყო მღვდლად თელოვანში, მცხეთის სამთავროს მონასტერში, ყუროსუბანში, ახალსოფელში და 1893 წლიდან ტფილისში, ჯერ ორბელიანთ კარის ეკლესიაში და შემდეგ ჯვარის მამის ეკლესიაში. იყო კარგი მკითხველი, მცოდნე (თითქმის ზეპირად) საეკლესიო წიგნებისა და მეტად თამამი ადამიანი, დიდი ამაგი დასდო მცხეთის ტაძარს, — მის გასაახლებლად შეჰკრიბა რამდენიმე ათასი მანეთი, რომელიც სამწუხაროდ, გაფლანგა სინოდის კანტორის ხაზინადარმა ა. პ. არდაზიანმა.

7. დიაკონი თომა სტეფანეს ძე ხახანაშვილი, საეკლესიო გლეხთაგანი, დაბადებულია 1841 წ., დაუმთავრებია სემინარია «по третиному разряду» (?). 1867 წ. იანვრის 29 უკუერთებიათ კალოუბნის დიაკონად, ხოლო 1876 წ. მაისის 3 გადმოუყვანიათ ქვაშვეთში, აქ დარჩენილა 1879 წლამდე.

8. დიაკონი ილია ეგნატეს ძე ხანდამოვი, გლეხთაგანი, დაბად. 1841 წ., დაუთხოვნიათ სემინარიის მესამე კლასიდან. 1866 წლ. აპრილის 19-დან უმსახურნია წიგნისმკითხველად ერევნის საკრებულო ტაძარში, ლენქორანში, ოლგინსკოეში (ლილოს ახლო), სალიანში და შემახაში. 1878 წ. ივლისის 2 უკუერთებიათ ტფ. სემინარიის დიაკონად, საიდანაც 1879 წ. აპრილის 19 გადმოუყვანიათ ქვაშვეთში, აქ დარჩენილა 1884 წლამდე. ბოლო დროს ყოფილა მღვდლად მაჰკოდის წმ. გიორგის სამრევლოში. † 1896 წ.

9. დიაკონი გიორგი ღვთისავარის ძე მარინაშვილი, სასულიერო უწყებიდან, დაბადებულია 1854 წ., დაუმთავრებია ტფ. სას. სასწავლებელი. 1877 წ. გაუმწესებიათ წიგნისმკითხველად დილომში, სადაც 1881 წ. თებერვლის 19 უკუერთებიათ დიაკონად; იქიდან 1884 წ. თებერვლის 2 გადმოუყვანიათ სამებაში, ხოლო იმავე წლის ივლისის 5 ქვაშვეთში, აქ დარჩენილა 1889 წლამდე. ბოლო

დროს იყო მუხრანის წმ. ქეთევანის ეკლესიის მღვდლად და მთავარხუცესად ღუშეთის მაზრის ერთ-ერთი ოლქისა. გარდაიცვალა დეკანოზის პატივში 1926 წ.

10. დიაკონი ნიკოლოზ გიორგის ძე მოსიფი, გლეხთაგანი, დაბადებულია 1833 წ., უსწავლია სემინარიის „უმცროს განყოფილებაში“. 1852 წ. გაუმწესებიათ წიგნისმკითხველად პატარა მეჯვრისხევში, 1866 წ. იქვე უკურთხებიან დიაკონად; 1868 წ. გადმოუყვანიათ კუეიის (ჩულურეთის) წმ. ნიკოლოზის ეკლესიის დიაკონად; 1871 წ. გაუმწესებიათ სიონის „ზარის მრეკველად“, შემდეგ იქვე წიგნისმკითხველად; 1888 წ. გადმოუყვანიათ წიგნისმკითხველად ქვაშვეთში, რომლის დიაკონად დაუნიშნავთ 1889 წ. მაისის პირველს. აქ დარჩენილა 1892 წლამდე, შემდეგ მსახურობდა მეორე მღვდლის ადგილზე გორის ოქონის ღვთისმშობლის ეკლესიაში. გარდაიცვალა იქვე.

11. დიაკონი გრიგოლ ნიკოლოზის ძე კიკნაძე, აზნაურთაგანი, დაბად. 1867 წ., დაუმთავრებია ტფ. სას. სემინარია 1890 წ.; იმავ წელს იქნა დანიშნული დიდუბის სამრევლო საეკლესიო სკოლის მასწავლებლად, საიდანაც გადმოყვანილია ქვაშვეთში 1892 წლის მწიფობისთვის 14 და ხელდასხმულია დიაკონად გიორგობისთვის 21; ასწავლიდა სამრევლო სკოლაში საღვთო სჯულს; დარჩა აქ 1897 წლამდე. ბოლოს იყო ბოდბის წმ. ნინოს მონასტრის მოძღვრად — დეკანოზად (1922 წლამდე) ამჟამად სამოქალაქო სამსახურშია.

12. დიაკონი დიმიტრი ივანეს ძე ლაზარიშვილი (იხილე მღვდელთა სიაში).

13. დიაკონი ნიკოლოზ გიორგის ძე ოქრომჭედლიშვილი, დაბად. 1861 წ., დაუმთავრებია ტფ. სას. სასწავლებელი 1880 წელში. 1886 წ. გაუმწესებიათ წიგნისმკითხველად პანკისში, გადაუყვანიათ დიაკონად სვეტიცხოველში 1890 წ. თებერვლის 2. შემდეგ უმსახურნია ტფ. ამალეების ეკლესიაში, თელავის ფერისცვალების ეკლესიაში, დიდუბესა და ანჩისხატში. 1904 წ. მარტის 5 გადმოყვანილია შტატგარეშე მედავითნედ ქვაშვეთში, ხოლო 1907 წ. მაისის ხუთს დამტკიცებულია შტატის დიაკონად; აქ მსახურობდა 1913 წ. მწიფობის თვემდე, როდესაც ხელდასხმულ იქნა მღვდლად გიორგიწმიდის (გარეკახეთში) სამრევლოსა, სადაც მოძღვრობს მოაქამომდე. კარგი მკითხველია, დამაჯერებელი მოსაუბრეა და გატაცებული მიმღევარი გრაფ მატტეის „ელექტრო

გომეპატიისა“, რამაც არა ერთი და ორი უსიამოვნება მიაყენა ცხოვრებაში; ამ დარგში დასტამბული აქვს სათანადო სახელმძღვა-ნელოებიც.

14. დიაკონი კონსტანტინე გიორგის ძე ჩუტკერაშვილი, გორის მოქალაქის შვილი, დაბად. 1879 წ., გორის სას. სასწავლებლის დამთავრების შემდეგ (1895 წ.), შესულა გორისავე საოსტატო სემინარიაში, მაგრამ 1897 წ. თავი გაუწეებია სემინარიისათვის. 1901 წ. გამწესებულ იქნა განჯის ალექსანდრე ნეველის ეკლესიის წიგნისმკითხველად, 1903 წ. ივლისის 20 ხელდასხმულ იქნა ბოდბის წმ. ნინოს მონასტრის დიაკონად, საიდანაც გადმოყვანილ იქნა ქვაშვეთში 1913 წ. მწიფობისთვის 26, ერთი წლის შემდეგ (1914, X, 20) გადაყვანილ იქნა დიდუბეში; აქედან დანიშნულ იქნა ტფილისში მოქმედ ერთ-ერთ სამხედრო ლაზარეთის მღვდლად, გარდაიცვალა 1918 წ. იყო გალობის კარგი მცოდნე, განსაკუთრებით — რუსულისა.

15. დიაკონი ერასტი დიმიტრის ძე ფხალაძე, სასულიერო წოდებიდან, დაბად. 1886 წ., დაუმთავრებია თელავის სასულიერო სასწავლებელი. 1904—1914 წწ. უმსახურნია წიგნისმკითხველად ყულფაში (ერევნის გუბერ.), ახალდაბაში (დუშეთ. მაზრ.), ოძისში, ახალსოფელში (ტფ. მაზრა) და თელავის მიძინების ტაძარში. 1914 წ. ქრისტეშობისთვის 6 ხელდასხმულია ქვაშვეთის დიაკონად, ხოლო 1916 წ. თებერვლის 20 — მღვდლად (დიაკონის ადგილზე). 1921 წ. გამწესებულ იქნა ახალგორის (დუშეთის მაზ.) მღვდლად, სადაც მოძღვრობდა 1928 წლამდე, როდესაც თავი გაანება სამსახურს სასულიერო უწყებაში. კარგი მკითხველია, დაუზარებელი მშრომელია.

16. პროტოდიაკონი ანტონი დიმიტრი (დეკანოზის) ძე ლაზარიშვილი, დაბად. 1892 წ. გამოვიდა კომერციული სასწავლებლის მეხუთე კლასიდან 1913 წელს. 1914 წ. გამწესებულ იქნა წიგნისმკითხველად ტფილ. ამაღლების ეკლესიაში, თავისავე ადგილზე დიაკონად ხელდასხმით — 1915 წლ. მაისის 10; იმავე წლის გიორგობისთვეში გადაყვანილ იქნა წიგნისმკითხველის ადგილზე დიდუბეში, ხოლო 1921 წლ. გიორგობისთვის 30 — ქვაშვეთის დიაკონად. 1928 წლის აპრილის 4 საკათ. სინოდის განჩინებით დაჯილდოებულ იქნა პროტოდიაკონის პატივით. 1929 წლ. მაისში თავი გაანება სამსახურს.

17. პროტოდიაკონი ამბროსი ივანეს ძე ახოზაძე, გლეხთაგანი,

დაბადებულია 1903 წ., დამთავრებული აქვს მოსკოვის უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტის ორი კურსი, ნაურთხია იპო-ლიაკონად ქუთაისის რეალურ სასწავლებელში (დაამთავრა 1921 წ.) გოფნის დროს 1920 წელში, ხოლო დიაკონ-პროტოდიაკონად 1928 წლ. იანვრის 19 ქუთაისის საკრებულო ტაძრისათვის. იმავე წელში გამწესებულ იქნა ტფ. ვერის წმ. ნიკოლოზის ეკლესიაში შტატგარეშე დიაკონად, შემდეგ მსახურობდა კერძოდ სიონში და სამების ეკლესიაში. 1929 წლ. ივნისის 30-დან მსახურობს „შტატ-გარეშედ“ ქვაშვეთში. 1932 წლ. ივლისის 5-დან გადაყვანილია სი-ონის ტაძარში უკვე „შტატის“ პროტოდიაკონის ადგილზე.

18. დიაკონის ადგილზე გადმოყვანილი მღვდელი ხარიტონ ჭიბრაილის ძე დევდარიანი, დაბად. 1903 წ. მარტის 27; დამთავრებული აქვს სამონასტრო სკოლის ორი კლასი; საღვთო წერილის კითხვა, გალობა და ტიბიკონი უსწავლია ქუთაისში დეკ. რაჟდენ ხუნდაძესთან (მასწავლებლად იყო ქუთაისის სასულიერო სასწავ-ლებელში); 1918 წ. აგვისტოს 1-ს გამწესებულია მირონწმიდის სამრევლოს (ზემო იმერეთში) წიგნისმკითხველად; 1927 წ. თებერ-ვალში ხელდასხმულია დიაკონად და მღვდლად სარგვეშის (იქვე) სამრევლოსათვის; 1929 წ. მარტის 4 გადაყვანილია სიონის საკრე-ბულო ტაძარში წიგნისმკითხველის ადგილზე; 1932 წ. ივლისის 10 გადმოყვანილია ქვაშვეთში.

დ. წიგნისმკითხველები:

1. ბართლომე ზაქარიას ძე მათიკაშვილი, დაბადებ. 1817 წ., „დათხოვნილ არს ტფილისის სემინარიის საშუალო განყოფილები-დან“, „გამწესებულ არს პრიჩეტნიკის ადგილზე“ ქვაშვეთში 1842 წელშიაც. სხვა ცნობა არა გვაქვს.

2. მიხეილ იოსების ძე სეფიევი, მღვდლის შვილი, დაბადებ. 1818 წ., „დათხოვნილ არს სემინარიის საშუალო განყოფილებიდან“ 1842 წ.; გამწესებულია წიგნისმკითხველად ქვაშვეთში 1845 წ. მარტის 13.

3. იოსებ დავით მღვდლის ძე წიმწიბაძე, დაბად. 1820 წ., უს-წავლია „არქიმანდრიტ სიმონ ბაქრაძესთან“. 1845 წ. გაუმწესებიათ წიგნისმკითხველად სამებაში, ხოლო 1846 წ. მარტის 11 ქვაშვეთ-ში. ჩანს 1848 წელშიც.

4. გიორგი გრიგოლის ძე კასრაძე, დაბად. 1816 წ., „უსწავლია მღვდელ სპირიდონ გოცირიძესთან“. 1845 წ. გაუმწესებიათ ტფილ. მეტეხის ეკლესიის წიგნისმკითხველად, ხოლო 1846 წ. ქვაშვეთში.

5. გაბრიელ ლაზარეს ძე ხუტულაშვილი, აზნაურთაგანი, დაბად. 1822 წ. უსწავლია „მღვდელ დიმიტრი ფომინთან“. 1850 წ. ივანობისთვის 4 გაუმწესებიათ მარტყოფის წმ. გიორგის ეკლესიის წიგნისმკითხველად, ხოლო იმავე წლის კვირიკობისთვის 31 — ქვაშვეთში.

6. ზაქარია იაკობის ძე ბარნოვი, მღვდლის შვილი, დაბადებ. 1826 წ., დაუმთავრებია სემინარიის „საფილოსოფოსო“ (4) კლასი. ავადმყოფობის გამო 1848 წ. დაუნებებია თავი სწავლისათვის. 1849 წ. თებერვლის პირველს გაუმწესებიათ წიგნისმკითხველად ქვაშვეთში, ჩანს 1852 წელშიაც. მისი შვილია ჩვენი მხცოვანი ბელლეტრისტი ვასილ ბარნოვი.

7. ნიკოლოზ მიხეილის ძე ჭყაღუა, საეკლესიო გლეხთაგანი, დაბადებ. 1826 წ. „უსწავლია ეპისკოპოზ ნიკიფორესთან“¹⁹⁰. 1852 წ. იანვრიდან „დავით გარეჯის მწირი“, 1853 წ. გიორგობისთვის 14-დან სიონის „ზარის მრეკავი“, ხოლო 1856 წლ. თებერვლის 2-დან ქვაშვეთის წიგნისმკითხველი.

8. როსტომ ხუტუას ძე დარჩია, დაბად. 1831 წ. ჩანს ქვაშვეთში 1858 წ. იანვრის პირველიდან 1864 წ. მაისამდე¹⁹¹. ის რომ ჩინებული მკითხველ-მგალობელი იყო, ჩვენ უკვე მოვისხენეთ, დულარიძე დიაკონზე როცა ვწერდით. გაგვიგონია, რომ რ. დარჩია იგდირში ყოფილა პლასტუნების (ყაზახთაგან შემდგარი ჯარის ნაწილი) ბატალიონის მოძღვრად და დიდი პატივისცემა ჰქონია დამსახურებული.

9. გიორგი ვასილის ძე ზალიკანიანი, საეროთაგანი¹⁹²; დაბად. 1839 წ. უსწავლია ტფ. ფერისცვალების მღვდელ-მონაზონ ფილოთეოსთან (მღვდელი თომა გრიგორიევი, იხ. ზემოთ). 1857 წ. გაუმწესებიათ ხარფუხის ნიკოლოზის ეკლესიის წიგნისმკითხველად, საიდანაც 1860 წ. თებერვლის 17 გადმოუყვანიათ ქვაშვეთში. წინამძღვართან უსიამოვნების¹⁹³ გამო, 1882 წ. გადასულა ანჩისხატში, სადაც უმსახურნია 1886 წლამდე. 1911 წლის ივანობისთვის 2 დაუბრუნდა ქვაშვეთს, სადაც მსახურობდა სიკვდილამდე, 1915 წლ. იანვრის 14-დღე. იყო კაცი ცოცხალი, დაუზარებელი, დავალების შეგნებულად ამსრულებელი, ზრდილობიანი, ენამახვილი და... თავმომწონე. გარდა საუცხოო კითხვა-გალობისა, რომლითაც

გიორგი ხიბლავდა და ატებობდა ქართველ მოოწმუნე საზოგადოებას, განსვენებულს სხვა ღვაწლიც მიუძღვის ჩვენი დედაქალაქის წინაშე. რა საშინელებას წარმოადგენს „ყვავილი“, ჩვენ ეს ვიცით, ვიცით ისიც, თუ რა საშუალებით შეიძლება ამ საშიშროებისაგან თავის დაღწევა. წარსული საუკუნის სამოციან წლებში ამ „ბატონების“ შესახებ სულ სხვა აზრისანი იყვნენ, — აცრა გააჯავრებს „დიდ ბატონებსაო“. ამისთვის გიორგიმ საფუძვლიანად შეისწავლა ეს საქმე. იკისრა ქალაქის ვაკცინატორობა, გამოიყენა თავისი ტკბილი ენა და პოპულარობა, შეაგნებინა უბრალო ხალხს აცრის საჭიროება, აუცრა რვა წლის განმავლობაში ყვავილი არა ერთსა და ორ ათასს ადამიანს და გადაარჩინა უამრავი ხალხი სიკვდილსა და დასახიჩრებას. სამოციანსავე წლებში მან გახსნა ქვაშვეთის ეზოში, თავისი ბინის ერთ-ერთ ოთახში „სამრევლო სკოლა“, სადაც ასწავლიდა რამდენიმე ათეულ ბავშვს წერას, კითხვას, საღვთო ისტორიას, გალობას, სიმღერას და ანგარიშს, და ამ სახით მრავალ ქართველ ახალგაზრდას გაუღვიძა სურვილი უმეტესი ცოდნის შეძენისა: მის მოწაფეთა სიაში შედიოდა განსვენებული ვანო მაჩაბელიც (მთარგმნელი შექსპირისა), რომელსაც ქართული ენის ცოდნის ხალისი იმოდენად გაუძლიერა გიორგიმ, რომ 6—7 წლის ვანო „სამოციქულოს“ კითხულობდა ქვაშვეთში. ნ. ი. არჯევანიძის სიტყვით, გიორგის ცალ ხელში პატარა ვანო ეჭირა, ხოლო მეორეში დიდი ხეცური სამოციქულო, საიდანაც, გიორგის კისერზე მარცხენით ჩამოკიდებული ვანო, უკითხავდა მლოცველებს „კორინთელთა“ ანდა „ეფესელთა მიმართ ეპისტოლეს“... ამას გარდა, დიდ ინტერესს უღვიძებდა გიორგი უკვე პასაკში მოსულ ახალგაზრდობას „ვეფხისტყაოსნისა“ და „დავითიანის“ ზეპირად ცოდნით და ამ დიდებულ თხზულებათაგან ბაასის დროს შესაფერისი ადგილების შეგნებულად და საზრიანად მოყვანით: მისი გავლენით ბევრს აღძვრია სურვილი შოთასა და გურამიშვილის მარგალიტების შეთვისებისა. დაუმატეთ ნათქვამს ისიც, რომ „დავითიანის“ სრული გამოცემა 1881 წელში იდეურადაც და ფაქტიურადაც ეკუთვნის გიორგი ზალიკანიანს¹⁹⁴ და თქვენს წინაშე წარმოდგება ამ მეტად სიმბატიური მოხუცის სახით ერთი საუკეთესო მოღვაწეთაგანი წარსული საუკუნისა. გიორგი დასაფლავებულია ქვაშვეთის გალავანში — ეს პატივი მან უეჭველად დაიმსახურა.

10. იაკობ იოსებიძე ყოფილა წიგნისმკითხველად 1864—1866 წლებში, სხვა ცნობა არა გვაქვს.

11. დიმიტრი ოქროპირის ძე ხუტუბაშვილი, დაბად. 1844 წ.

უსწავლია გელათში, ყოფილა 1863 წ. წიგნისმკითხველად გორი-
ვანში, 1864 წ. — გლდანში, ქვაშვეთში გადმოუყვანიათ 1869 წ.
იანვრის 15, გადაუყვანიათ არბოში და ხელდაუსხამთ დიაკონად
1871 წ. მაისის 4, 1881 წ. თებერვლის 10 გადმოსულა კალო-
უბანში, სხვა ცნობა არ არის.

12. გიორგი ესტატეს ძე გვიმრაძე, დაბად. 1845 წ., უმსახურ-
ნია 1871—1873 წწ., ყოფილა ნაკურთხი დიაკონად.

13. მელქისედექ გიორგის ძე ნაყაშიძე, დაბად. 1858 წ., უსწავ-
ლია ოზურგეთის სასულ. სასწავლებელში, ცნობილ მგალობელ
მღვდელ გიორგი დუმბაძესთან (გალობა, ტიბიკონი) და ძველ
ათონზე. 1877 წ. გაუმწესებიათ გურიის მესამე „დრუჟინის“ წიგ-
ნისმკითხველად; 1880 წ., ომის დამთავრების შემდეგ, გაუმწესე-
ბიათ ანჩისხატის წიგნისმკითხველად, ხოლო 1882 წ. აგვისტოს 3
გადაუყვანიათ ქვაშვეთში, სადაც დაჰყო არა უმეტეს ორის წლისა.
ასწავლიდა გალობას (გურულ-იმერულ კილოს) ტფ. სემინარიაში,
იყო კავკასიაში ქრისტიანობის აღმადგინებელი საზოგადოების „მი-
სიონერად“ აჭარაში, იცის ზეპირად უცელა საგალობელი და დიდი
მოძულეა „ყიზილბაშური გალობის“, ე. ი. ქართლ-კახური გალო-
ბის. ამჟამად ცხოვრობს ბათუმში, სადაც უკანასკნელ დრომდე
ეწეოდა წიგნისმკითხველობას. არის კაცი უეჭველად ნიჭიერი და
„მანქანა“¹⁹⁵.

14. პეტრე გრიგოლის ძე კარბელაშვილი, შვილი გალობის
კოდნით სახელგანთქმულის მღვდლის გრიგოლისა¹⁹⁶, დაბად.
1858 წ., დაუმთავრებია გორის სასულიერო სასწავლებელი. 1878
წლიდან უმსახურნია წიგნისმკითხველად ერკოთში, ქილდაში, ბა-
კურციხეში, კობიანთკარში და ტფილისის მთავარანგელოზთა (ავ-
ლაბარში) ეკლესიაში, საიდანაც 1886 წ. თებერვლის 14 გადმო-
უყვანიათ ქვაშვეთში; აქ მსახურობდა 1889 წლამდე და იმავე დროს
ასწავლიდა გალობას (ქართლ-კახურ კილოს) ტფ. სემინარიაში. შემ-
დეგ იყო მღვდლად მუხრანში, გარდაიცვალა 1924 წ.

15. დავით გრიგოლის ძე კახაბერი, მღვდლის შვილი, დაბ.
1860 წ., უსწავლია ტფ. სასულიერო სასწავლებელში. 1880 წ. გა-
უმწესებიათ წიგნისმკითხველად ნოვომიხაილოვკაში (ერევნ. გუ-
ბერნ.), იქიდან გადაუყვანიათ მანგლისში, სადაც 1887 წ. დეკემ-
ბრის 20 უკურთხებიათ დიაკონად. 1889 წ. მაისის 1 გადაუყვანიათ
ქვაშვეთში, აქ განაგრძობდა სამსახურს 1892 წლამდე. შემდეგ იყო
მღვდლად ლილოზე. გარდაიცვალა 1924 წ.

16. იოსებ მიხეილის ძე დავითაშვილი, პროტოდიაკონის შვილი, დაბ. 1871 წ., დამთავრებული ჰქონდა სემინარიის სამი კლასი, 1892 წელს გამწესებულ იქნა მასწავლებლად ტფილისის ხარფუხის წმ. ნიკოლოზის სამრევლო სკოლაში, საიდანაც იმავე წლის ქრისტეშობისთვის 6 გადმოყვანილ იქნა ქვაშვეთში დიაკონად ხელდასმით. 1895 წ. გადავიდა ვაჟთა პირველი გიმნაზიის ეკლესიის დიაკონად. იქვე მსახურობდა კანცელარიაში. გარდაიცვალა 1913 წელში.

17. ანდრია გიორგის ძე ნადირაძე, მღვდლის შვილი, დაბ. 1872 წ., დაუმთავრებია სტავროპოლის სემინარია 1896 წელში; 1897 წ. მწიფობისთვის 26 გაუმწესებიათ ქვაშვეთში, სადაც დაჰყო წელიწადზე ნაკლები.

18. სერგი ალექსის ძე გელაშვილი, სასულიერო წოდებიდან, დაბად. 1872 წ., დაუმთავრებია გორის სასულიერო სასწავლებელი 1890 წ. 1891 წ. გაუმწესებიათ წიგნისმკითხველად ცედანისში, შემდეგ დუმატხოში (გორის მაზრა); 1892 წ. მაისის პირველს გადმოყვანიათ ქვაშვეთში, 1899 წ. თავისსავე ადგილზე უკუერთებიათ დიაკონად. 1901 წ. წასულა ქვაშვეთიდან, ბოლო ხანებში იყო მღვდლად ალში. იყო შემოსილი დეკანოზობის პატივით და მთავარუხუცესის თანამდებობით. გარდაიცვალა 1924 წელში.

19. მელიტონ მამანტის ძე კახეთელიძე, სასულიერო წოდებიდან, დაბ. 1864 წ., უსწავლია ჯრუჭის მონასტერში. ოთხმოცდაათიან წლებში მსახურობდა ქვაშვეთში „დიპლომატად“, 1899 წ. გაუმწესებიათ „შტატგარეშე“ წიგნისმკითხველად, 1901 წ. ივანობისთვის 11 შეუყვანიათ შტატში. იყო შესანიშნავი მკითხველი და მგალობელი, მეგობარი და „მეტოქე“ მოხუცი ზალიკანიანისა: თუ გიორგის კითხვა-გალობაში ისმოდა „სპარსული ჰანგი“, მელიტონის კითხვა-გალობა განიცდიდა დასავლეთ საქართველოს მონასტრულ „დარბაისლურ“ გავლენას. მელიტონს კარგად ეხერხებოდა გალობა საქართველოს ორივე მხარის კილოზე, რის თქმა არ შეგვიძლია გიორგის შესახებ, — მას გურული კილო არც მოსწონდა და არც ეხერხებოდა¹⁹⁷. გარდაიცვალა 1911 წელში.

20. ნიკოლოზ ჯაქარიას ძე ყანდარელი, სასულიერო წოდებიდან, დაბად. 1890 წ., უსწავლია ტფ. სას. სასწავლებლის მოსამზადებელ კლასში. 1908 წ. გაუმწესებიათ წიგნისმკითხველად ლამისყანაში, იქიდან გადასულა საგარეჯოში, შემდეგ ისევ დაბრუნებულა ლამისყანაში. 1915 წ. თებერვლის 15 გადმოყვანილ იქნა ქვა-

შვეთში; იმავე წლის ქრისტესშობისთვის 13 ხელდასხმულ იქნა დიაკონად, თავისსავე ადგილზე. 1920 წ. გადავიდა ანჩისხატში დიაკონის ადგილზე, გარდაიცვალა იქვე 1925 წ. იყო პატარა და ლამაზი ხმის პატრონი და კარგი მკითხველ-მგალობელი¹⁹⁸.

2. მნათეები:

როგორც ჩანს ზემოთ ნათქვამიდან¹⁹⁹, ძველად ეკლესიის სამეურნეო ნაწილსაც კრებული განაგებდა, განსაკუთრებით დეკანოზი-წინამძღვარი, რუსეთის უწმიდესის სინოდის გავლენის დამყარების შემდეგ კი, ჩვენშიც გაჩნდნენ ეგრეთ წოდებული „სტაროსტები“ — მნათეები²⁰⁰. ჩვენი ეკლესიის საბუთებში, სამწუხაროდ, მათ შესახებ ძალიან ცოტა ცნობები დარჩენილა.

1. პირველი სტაროსტა, რომლის შესახებ ჩვენ მოგვეპოება ცნობა, არის პეტრე ვასილიევი, რომელიც ასრულებდა თავის მოვალეობას 1831 და 1832 წწ. განმავლობაში.

2. მის შემდეგ იხსენიება სოლომონ საათოვი, რომელიც ჩანს 1833 წლის იანვარში.

3. საათოვის შემდეგ ჩანს ელიზბარ ივანეს ძე გუნდიევი, 1839—1845 წწ.²⁰¹.

4. 1846—1848 წლებში მნათედ — „კტიტორად“ იყო იოანე პეტრეს ძე არჩევანიძე-შაქაროვი, შვილი პეტრე დეკანოზისა, გამგე საეკლესიო მამულებისა; მის კტიტორობისას დაიდგა ახალი კანკელი. მას ჰქონდა დამთავრებული ტფ. სას. სემინარია, იყო მოყვარული ქართული გალობისა და მშვენიერი მკითხველი საეკლესიო წიგნებისა, ითვლებოდა ქართულის კარგ მცოდნედ, რის გამო მინდობილი ჰქონდა ფილარეტ მიტროპოლიტის კატეხიზმოსი და სასულიერო კონსერვატორიის დებულების ქართულად გადმოღება (ერთისა და მეორის თარგმანის შავები ჩვენს ხელთ იყო), დანიშნული იყო მარტყოფის მონასტრის „სიკვდილამდე კტიტორად“, მისი ხელმძღვანელობით გაუკეთდა აღნიშნულ მონასტერს რემონტი, შესწირა სიონის ტაძარს ძვირფასუდანი დიდი ტანის სლავიანური სახარება (არშინზე მეტის ზომის); იყო პირადი მეგობარი ისიდორე ექსარხოსისა, შემდეგში პეტერბურლის მიტროპოლიტისა.

1848—1852 წლებში მნათედ იყო გრიგოლ დავიდოვი²⁰².

6. დავიდოვის შემდეგ მნათედ ყოფილა, 1852—1859 წწ., სტეფანე მინაძე (თუ მიქაძე?), რომელსაც 1847 წ. ღუქანი (სამიკიტნო) ჰქონია საეკლესიო სახლებში²⁰³. ამის სტაროსტობის დასასრულს მოხდა ის უსიამოვნება, რომელმაც გამოიწვია კრებულის წევრთა გაფანტვა და თვით მინაძის მნათეობისაგან დათხოვნა²⁰⁴.

7. 1859—1860 წწ. მნათედ ყოფილა გიორგი ელისბაროვი.

8. 1860 წ. დეკემბრიდან სტაროსტად იყო არჩეული და დამტკიცებული ალექსი სიმონის ძე ბოჭორიშვილი-ბოჭორიძე, კაცი დარბაისელი და პატიოსანი. მის დროს ქვაშვეთმა დაჰკარგა ძველი ელფერი (კოშკები) და მიიღო ახალი. ასრულებდა თავის მოვალეობას 1891 წლამდე, რის გამო ებოძა უმაღლესად ყელზე სატარებელი „ოქროს დიდი მედალი“. გარდაიცვალა 1910 წელს. ხელობით იყო ხურო-ღურგალი.

9. ბოჭორიშვილი შეცვალა ცნობილმა მოღვაწე-მესტამბემ ექვთიმე ივანეს ძე ხელაძემ, 1892—1899 წწ.; მის დროს გაღმოვიდა ეკლესიის გამგეობაში მდივან-ბუჟყიაშვილის მიერ აშენებული ღუქნები და აშენდა სახლი საეკლესიო სკოლისა და კრებულის წევრთა მოსათავსებლად. მოჰკლეს ყაზახებმა 1905 წლ. დეკემბრის 22 „სალდათის ბაზარში“, ბომბა რომ გაისროლეს ექვთიმე ამ დროს სადილობდა „პეტერბურდში“ (ქვაშვეთის პირდაპირ იყო რესტორანი). ბომბის ხმაზე გაეშურა თავის სტამბისაკენ (მოთავსებული იყო ნერსესიან სომხის სემინარიის შენობაში სალდათის ბაზრის მოედანზე); მოინდომა შიგ შესვლა და ამის გამო „შტიკებით“ მოჰკლეს.

10. 1890—1923 წწ. სტაროსტად იყო ფოსტა-ტელეგრაფის უწყების მოხელე პეტრე პავლეს ძე კვირიკაშვილი; მის დროს აშენდა ახალი ტაძარი.

11. 1924 წლის მაისის 20-დან 1925 წლ. თებერვლის 12-დე მნათეობას ეწეოდა ცნობილი პედაგოგი ივანე გიორგის ძე რატიშვილი.

12. 1925 წლიდან მოაქამომდე მნათეობას ეწევა ნიკოლოზ ივანეს ძე არჩევანიძე, შვილი მეოთხე მნათისა და შვილიშვილი პეტრე დეკანოზისა; ის არსებითად არის დაკავშირებული ქვაშვეთთან, მისი წინაპრები ქვაშვეთში მოღვაწეობდნენ, მისთვის უძვირფასესი საფლავები ქვაშვეთშია თავმოყრილი, პირადადაც დიდი ამაგი მიუძღვის ქვაშვეთის მიმართ, რის გამო მისი სახელი არაერთხელ გვაქვს ზემოთ მოხსენებული. † 1937 წ.

სამრევლო საბჭოები²⁰⁵ გაჩნდნენ ჩვენში საქართველოს ეკლესიის პირველი კრების (1917 წ.) შემდეგ. მათი წინამორბედი ქვაშვეთში იყო ეგრეთ წოდებული „ქვაშვეთის ეკლესიის მამულის გამგე კომიტეტი“, რომელიც დაარსდა 1897 წელში და რომელზედაც არაერთხელ გვექონდა საუბარი²⁰⁶. პირველად სამრევლო საბჭო არჩეულ იქნა 1917 წ. მწიფობისთვის 22 სამრევლო კრებაზე შემდეგი შემადგენლობით: გ. ი. ჭამბაკურ-ორბელიანი, გ. ი. ამილახორი, ი. მ. ლორთქიფანიძე, გ. პ. არაგვანიძე, ნ. ი. არაგვანიძე, რ. ყ. დათეშიძე, ნ. ფ. კარახანოვი, გ. პ. მამრადე, ნ. დ. მაკარაშვილისა, ა. ი. თიკანაძისა, ა. თ. არდაზიანისა და ა. ი. თულაშვილი; მათ კანდიდატებად გ. დ. ჟურული, ა. ი. კლდიაშვილი, ა. ი. ყანჩელი და ს. ს. ლეთისავრიშვილი. დროთა განმავლობაში საბჭოს წევრები იცვლებოდნენ, — ზოგი ქალაქიდან ეადიოდა, ზოგიც თავს ანებებდა საქმიანობისა და მოუცულობის გამო. მათ მაგიერად საბჭოში შედიოდნენ ახალ-ახალი წევრები (კრებული და მნათე თავისთავად ირიცხებოდნენ საბჭოს წევრებად): ა. დ. ქორქია, ნ. დ. ცინცაძე, ნ. მ. გაჩეჩილაძე, ა. ლორთქიფანიძე, ი. გ. რატიშვილი, ა. უგუზაშვილი, ლ. ანდრონიკაშვილი, ა. ბერელაშვილი, ბ. გაბუნია, დ. ხუნდაძე, ი. რობაქიძე, ა. თუშიშვილი, ი. კვეზერელი, ა. მოსულიშვილისა, ე. პაპუაშვილისა, ე. რუსიშვილისა, გ. ჭაფარიძისა, ნ. გამრეკელი, და ა. ჩაგანავა. თავის მოქმედების დროს საბჭო ხელმძღვანელობს საქართველოს ეკლესიის მართვა-გამგეობის დებულებით და სამოქალაქო მთავრობის მიერ გამოცემული კანონებით, — 1921 წლის აპრილის 15 № 21 დეკრეტით, 1924 წ. გიორგობისთვის 21 № 124 დადგენილებით და მათი განმარტებანისტრუქციებით²⁰⁷.

9. მგალოგელთა გუნდი და მისი ხელმძღვანელი:

იყო თუ არა ქვაშვეთში „გუნდი“ წინათ, რუსობამდე, ჩვენ არ ვიცით, ვფიქრობთ კი, დღევანდელი გაგებით წინათ ქვაშვეთში გუნდი არ არსებობდა. საქმე ის არის, რომ წინათ გალობა ფრიალ გავრცელებული იყო საქართველოში: ანტიოქიის პატრიარქი მაკარი მოგვითხრობს, რომ მისი დროის (XVII საუკუნის) ქართველები, გლეხებიცა და გლახებიცო, ყველგან და ყოველთვის გალობენ „მაღალის ხმითა და შვენიერი კილოთი სძლისპირებს, კატავასიებს

და სხვა საეკლესიო საგალობლებსო“²⁰⁸. ძველ საქართველოში გალობის ცოდნა შედიოდა სწავლა-აღზრდის სისტემაში: გალობას სწავლობდნ და ჩინებულადაც გალობდნ გვირგვინოსანნიცა და დიდებულნიც. ისტორიკოსის სიტყვით, ერეკლე მეორე „ჩინებულნი მგალობელი იყო“²⁰⁹. მეორე ისტორიკოსი კი გადმოგვცემს, კალოუზნის სასწავლებლის დათვალიერების დროს გიორგი მეფემ (ერეკლეს ძემ) მოწაფეები გამოსცადა, სხვათა შორის, გალობაში და გამოცდის დროს „თვითთა გალობდა წირვასა და მწუხრისა საგალობელთა-ო“²¹⁰. გალობისადმი ამგვარი ყურადღებისა გამო, თუ მრთელი ხალხი არა, მისი დიდი უმეტესობა თვით გალობდა ტაძარში: ამ პირობებში ცალკე გუნდების არსებობა მეტი იყო. ასეთებად შეიძლება ჩაითვალოს მღვდელმთავართა საკათედრო ტაძრების კრებულთა მდებალი წევრები²¹¹, რომელნიც ყოვლადსამღვდელოთა „სვიტას“ შეადგენდა, — ქვაშვეთი კი საკათედრო ტაძარი არ იყო, მაშასადამე, აქ ასეთი გუნდიც არ იყო (თუ გუნდად არ ჩავთვლით მღვდლების მოწაფეებს)²¹²: აქ გალობდა თვით ერი. მაშინ კი, როდესაც ქვაშვეთი გადაიქცა რუსეთის „ჯარის სარდლის“ ტაძრად²¹³, აქ გაჩნდა „სალდათებისაგან“ შემდგარი გუნდი, რომლისათვის ტაძარში ცალკე „ხორო“ — ბალკონიც კი გააკეთეს. ვინ ხელმძღვანელობდა ამ გუნდს, ჩვენ არ ვიცით: უმეპველად რომელიმე გალობის მცოდნე „უნტერ-ოფიცერი“. ჩვენ მოგვეპოვება ცნობები ხელმძღვანელთა შესახებ მხოლოდ მე-XIX საუკუნის უკანასკნელ ათეულის წლებიდან: 1892 წელში (როგორც მოწმობს ერთადერთი საბუთი — შემოსავალ-გასავლის დავთარი) ქვაშვეთში გალობდა ოლხოვსკის გუნდი; ოლხოვსკი იმ წელშივე შეუცვლია ივანოვს. 1893—1897 წწ. აქ გალობდა გუნდი ჩეტვერუხინისა, ვლასოვისა, პროსკურიინისა და სემიონოვის ხელმძღვანელობით. ეს გუნდი რომ დიდი ღირსება-ხარისხისა არ იყო, ამას ადასტურებს თვით მისი ხელმძღვანელთა — ლოტბართა მრავალრიცხოვანობა და მალიმალ შეცვლა. მგალობელთა უმრავლესობას შეადგენდა სხვადასხვა „კანცელარიების“ დაბალი მოსამსახურენი, რომელნიც ცდილობდნ გალობით გაეუმჯობესებიათ თავიანთი უნუგეშო ქონებრივი მდგომარეობა.

სულ სხვა რასმეს წარმოადგენდა პირველი ქართული გუნდი, რომელმაც დაიწყო გალობა ქვაშვეთში 1897 წლის დეკემბრის 25, შობა დღეს: ეს იყო „ქართული გალობის მოყვარულთა“ გუნდი იოსებ მონადირიშვილისა. როგორც ზემოთ იყო ნათქვამი²¹⁴, ქვაშვეთში 1810 წლიდან კვირა-უქმე დღეებში სამღვდელოება აღავლენდა ლოცვებს ჯერ წმიდა რუსულად, შემდეგ კი შიგადაშიგ

ქართულადაც ამბობდა კვერეკს-ასამაღლებლებს. რაც შეეხება გუნდს, იგი განაგრძობდა გალობას სლავიანურად, მხოლოდ ხანდისხან „შეგვიწყალენ“-ზე გაიგონებდით „უბალო შეგვიცხალენ“-ს. 1897 წ. გაზაფხულზე აკურთხეს სამხედრო ტაძარი, სადაც, საკუთარი ჩინებული გუნდის გარდა, ხშირად გალობდა მთავარმმართველის „კანვლის ყაზახებიდან“ შეყენებული პირველხარისხოვანი გუნდი (მიხეილ კოლოტალინის ხელმძღვანელობით). ქვაშვეთში მოსიარულე რუსობა და ზოგი ქართველებიც ჩამოშორდენ ჩვენს ტაძარს: აქ დარჩა მხოლოდ „ხალხი“, ე. ი. მდებიო ქართველობა და ზოგიერთი თავადი, რომელნიც სარწმუნოების საკითხში დიდ „კონსერვატორობას“ და „ჩამორჩენილობას“ იჩენდენ²¹⁵. ამის შემდეგ ქვაშვეთში დაისვა საკითხი ქართული გუნდის მოწვევისა და წირვა-ლოცვის მხოლოდ ქართულს ენაზე შესრულებისათვის: მოწვეულ იქნა მონადირიშვილის გუნდი. იოსებ მონადირიშვილი იყო სემინარიაში კურსდამთავრებული და ქართული გიმნაზიის მასწავლებელი, იგი დიდი მოყვარული იყო ოთხხმოვან გალობისა, მან მოიპოვა და შეასწავლა ქართველ ახალგაზრდობას ა. ბენაშვილის „წირვა“. ამ ჯერ გაუგონარ გალობით გატაცებულმა ქართველმა ახალგაზრდობამ, ქალებმა და ვაჟებმა, ოთხხმოვან გალობისადმი სიყვარული და გულმოდგინება მოიტანეს ქვაშვეთში, რომელიც სიამოვნებით, სიხარულით და დედობრივი მზრუნველობით შეხვდა „ქართული გალობის მოყვარულთა გუნდს“. 1897—1906 წწ. ეს გუნდი გალობდა ქვაშვეთში და მორწმუნენიც თანაგრძნობით ეპყრობოდენ მას: 1906 წელში კი გუნდი დაიშალა, — მონადირიშვილმა (და მასთან ერთად ეკლესიამ) ვერ „დააკმაყოფილეს“ ზოგიერთ მგალობელთა „მოთხოვნილებანი“. 1906—1907 წწ. ჩვენ ტაძარში გალობდა ოთხხმადვე ახალი გუნდი ნიკოლოზ ბარამიძის ხელმძღვანელობით; სამწუხაროდ, ზემოხსენებული შიხეხისა გაიო ეს გუნდიც დაიშალა. 1908—1910 წლებში ეკლესიაში გალობდა გიორგი ჯალიკანიანის მეთაურობით ოთხი-ხუთი კაცისაგან შემდგარი გუნდი, ჩვეულებრივ სამ ხმაზე.

1910 წლის აპრილის 10 № 1747 მიმართვით ეკლესიის მამულის გამგე კომიტეტმა სთხოვა ქართულ ფილარმონიულ საზოგადოებას, გაემართა ქვაშვეთის ეკლესიისათვის 25 კაცისაგან შემდგარი და ოთხხმად მგალობელი გუნდი. საზოგადოება (ფილარმონიული) სიამოვნებით შეხვდა აღნიშნულ წინადადებას²¹⁶ და 1910 წ. მწიფობისთვის 31-დან 1917 წ. ივანობისთვის დასასრულამდე ჩვენს ტაძარში გალობდა ეს მშვენიერი გუნდი, რომელსაც თავდაპირველად ხელმძღვანელობას უწევდა ზ. პ. ფალიაშვილი, ავტორი

„წმიდა იოანე ოქროპირის წირვის წესისა. მოსკოვი. 1910 წ.“, შემდეგ კი — გ. დალაქიშვილი, ნ. სულხანიშვილი, ვ. დანოვსკი, ზ. ჩხიკვაძე და გ. სვანიძე. 1917 წ. ზაფხულის შემდეგ ფილარმონიულმა საზოგადოებამ ველარ შეძლო გუნდის გაძლრა და დაშალა იგი. 1917—1919 წწ. გუნდს ხელმძღვანელობდა გ. სვანიძე, რომელმაც შექმნა იგი ნაწილობრივ ფილარმონიულ საზოგადოების ყოფილ გუნდისაგან, ხოლო ნაწილობრივ — კერძო პირთაგან. 1919 წ. აგვისტოდან სვანიძე შეცვალა ა. სოზიაშვილმა, რომელიც განაგრძობდა გალობას ქვაშვეთში 1921 წ. ზაფხულამდე, როდესაც მისმა გუნდმა თავი დაანება ქვაშვეთს. აღნიშნული წლის შემოდგომიდან 1924 წლამდე ეკლესიაში გალობდა ალ. მაისურაძის გუნდი, ხოლო 1925—1926 წწ. ი. პაპიაშვილის გუნდი. 1927 წლიდან ეკლესიას ოთხხმად გამართული გუნდი არა ჰყავს: კრებულის წევრთ დახმარებას უწყევენ ესა თუ ის გალობის „მცოდნე“ მოქალაქე-მორწმუნენი.

1910 წლიდან, როდესაც გუნდს ხელმძღვანელობდნენ მუსიკალურად განათლებული ლოტბარები, გუნდი გალობდა სასიამოვნოდ და ჩინებულად, მაგრამ უპირატესობა უნდა მიეკუთვნოს ამ საქმეში დალაქიშვილსა და დანოვსკის ხანას: მათ ხელში გუნდმა იცოდა, თუ რა არის დისციპლინა და ტიბიკონი... ტიბიკონის ცოდნაში პაპიაშვილის გუნდიც არ ჩამორჩებოდა ზემოხსენებულ ლოტბართა გუნდს.

მ. სამრეკლო სკოლა და მისი მოღვაწენი:

საქართველოში ძველად თითქმის ყველა ეკლესიასთან და ყველა მღვდლის სახლში იყო სკოლა²¹⁷. თავისთავად ცხადია, რომ ის სკოლები ძალიან ცოტად წააგავდნენ დღევანდელ სკოლებს, სადაც სწავლა სწარმოებს სათანადო ორგანოს მიერ დამტკიცებული საზოგადო პროგრამის მიხედვით და კლასობრივ-ჯგუფობრივ. წინათ „მასწავლებლის“ სახელმძღვანელო პროგრამად ითვლებოდა ის, რაც თითონ ოსტატმა იცოდა. ნორმად ითვლებოდა: „მხედრული“ წერა-კითხვა და „ხუტური“ ჟამნ-დავითნის ცოდნა, ცოდნა ძველისა და ახალის აღთქმის ისტორიისა, ქორონიკონისა და ანგარიშისა (ანბანის ციფრების მაგიერ ხმარებით), გალობისა და ეპიზოდურად — სამშობლოს წარსულისა (განსაკუთრებით, წმიდანების ცხოვრება-მოღვაწეობასთან დაკავშირებულისა). როცა მოწაფეები (ე. ი. ახალგაზრდები 15—20 წლისა) საკმაოდ გაიწაფებოდნენ ხუ-

ცურის კითხვასა და გალობაში, მღვდელი მათ ეკლესიაში იშვე-
ლიებდა. ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ წინათ ჩვენს ეკლე-
სიაში არ იყვნენ, ეგრეთ წოდებულნი, მედავითნე — „პრიჩეტნი-
კები“... ჩვენს „მასწავლებელს“ მოწაფეები ჰყვანდა იმდენი, რამ-
დენსაც დაიტევდა მისი სახლი და რამდენის განსწავლასაც შეძ-
ლებდა თვითონ. აღსანიშნავია ისიც, რომ მოწაფეების მიღებისა და
მათ მიერ სწავლის დამთავრების დრო როდი იყო განსაზღვრუ-
ლი, — დღეს რომ ერთს იღებდნენ სკოლაში, მეორეს უკვე სახლში
ისტუმრებდნენ, ერთი რომ დავითნის სწავლას იწყებდა, მეორე —
ჟამნს ათავებდა, მესამე კი სახარება-სამოციქულოს იღებდა ხელში.
ჩვენ გვინახავს (მამის ოჯახში) ასეთი სურათი: ერთი მოწაფე
(„დიაკონი“) ამოფარებია მუხას, დაუქერია ხელში ხარის ბეჭი,
აწვობს ბატის ფრთის კალამს ქვაბის ჟანგისაგან მომზადებულ მე-
ლანში და სწერს „მოკითხვის ბარათს“, მეორე — რცხილის
ჩრდილში იზეპირებს „მიწყალე“-ს, მესამე — ქანდრის ქვეშ ცდი-
ლობს წაიკითხოს კილოზე „რომელთა მიმართ ეპისტოლე“, —
„მასწავლებელი“ — კი, ხანში შესული მოძღვარი, მოწაფეთათვის
დასანახავად არასასიამოვნო ყავარჩენით ხელში, მძიმე ნაბიჯით
უახლოვდება ხან ერთ მოწაფეს და ხან მეორეს, შესაფერი დარი-
გება-განმარტების მისაცემად, რომლის დროს ყავარჩენიც ახდენს
ერთგვარ შთაბეჭდილებას... ასეთი სკოლა უეჭველად იყო ქვა-
შვეთშიაც, მაგრამ პლატონ იოსელიანი და ყოვლად სამღვდლო
კირიონი (შემდეგ კათოლიკოზ-პატრიარქი) მეტსაც გვეუბნებიან,
მეთვრამეტე საუკუნის გასულს ქვაშვეთში სემინარია იყო ²¹⁸.
დანამდვილებით ვერ ვიტყვით, რამდენად გამოხატავს სინამდვილეს
ის წყარო, რომელზედაც ეყრდნობიან ზემოხსენებული ისტორი-
კოსები, მაგრამ შეუძლებლად არც ეს მიგვაჩნია. ჩვენ მიერ ზე-
მოთ აღწერილი ტიპის სკოლა, „ვეფხისტყაოსნისა“ და „დავითი-
ანის“ პროგრამაში შეტანით რომ არსებობდა ქვაშვეთში მეცხრა-
მეტე საუკუნის სამოციან წლებში, ამაზე ჩვენ უკვე გვქონდა სა-
უბარი გიორგი ზალიკანიანის ვინაობის გაცნობის დროს.

რუსეთის უწმინდესის სინოდის მიერ სამრევლო დებულების
გამოცემის შემდეგ, ქვაშვეთშიაც გაიხსნა სკოლა, 1890 წლ. ენკე-
ნისთვეში ²¹⁹. სამრევლო სკოლის გარეგანი სტრუქტურა ასეთი
იყო: სკოლის პატრონი და მისი წარმატებით არსებობისათვის პა-
სუხისმგებელი სამრევლოს წინამძღვარი იყო, — მას უნდა გამო-
ეძებნა სკოლის შესანახი წყარო და მოეწვია მასწავლებელი ჩვენ-
ში. ეს საზოგადო დებულება ამნაირად შეიცვალა: მღვდელს და-
ეკისრა საშუალებათა გამოძებნა, მასწავლებლის მოწვევის უფლე-

ბას კი იშვიათად თუ ვისმეს ანიჭებდნენ. ქვაშვეთშიაც ასე მოხდა: სკოლისათვის ბინის გამოძებნა და შესანახი ხარჯების გაღება ეკლესიას მიანდეს, მასწავლებელი კი მ. დავით ჭრელაშვილის — სკოლის „გამგი“-ს დაუკითხავად დანიშნეს. სკოლის გახსნისთანავე თავი მოიყარა ოცმა ბავშვმა, ქართველმა თუ რუსმა, სომეხმა თუ ოსმა, აისორმა თუ ბერძენმა. შენახულა სკოლის შესახები ცნობები ყველა წლისა, გარდა მეორე სამოსწავლოსი (1891—1892 წლ.). საზოგადო სურათი ასეთია:

წელი სამოსწავლო	საზოგ. რაოდენობა მოწაფეთა	ე ა შ ი	ქ ა ლ ი
1890—1891	20	20	—
1891—1892	9	9	9
1892—1893	23	23	—
1893—1894	44	29	15
1894—5	46	32	14
1895—6	50	34	16
1896—7	40	25	15
1897—8	56	32	24
1898—9	60	39	21
1899—0	51	28	23
1900—01	48	30	18
1901—2	47	26	21
1902—3	48	29	19

მასწავლებლობას ეწეოდნენ: საღვთო სჯულისას, — მ. ა. თოთიბაძე, მასწ. ვ. დადიანიძე, მასწ. კ. ხუზიაშვილი, მ. გ. გამდლიშვილი, დიაც. გრ. კიკნაძე, და მღვდ. გ. ჩაგუნავა; სხვა საგნებისას ქართული ენა, რუსული ენა, ანგარიში, სლოვენური წიგნების კითხვა), —

1. ვასილ დადიანიძე (სემ. კურსდამთავრებული),
2. კონსტანტინე სუხიაშვილი (იქვე) 1890—1891 წწ., (ორივე).
3. მიხეილ ჯავაყი (სემინარიელი) 1892—1893 წწ.,
4. ანნა გვარამაძე (გიმნაზ. კურსდამთავრებული) 1892—1894 წ.,
5. ელისაბედ თუშმალოვი (ფანცულაია, ეპარქ. სასწ. კურსდამთავრებული) 1893—1902 წწ. და
6. ეკატერინე ახმეტელაშვილი (ეპარქ. სასწ. კურსდამთავრებული) 1902—1903 წწ., გალობისას, — მელიტონ კახეთელიძე, ალექსანდრე კავსაძე, მიხეილ შარაბიძე და ეკატერინე ახმეტელაშვილი (მუხაძე).

სკოლა მოთავსებული იყო საეკლესიო შენობაში და ითხოვდა ყოველწლიურად მასწავლებელთა და მოსამსახურის ჯამაგირისათ-

ვის არა ნაკლებ 400—600 მანეთისა²²⁰. სკოლა დაიკეტა 1903 წლის ივნისის თვეში, საყდრის აშენების დასაწყისის მოლოდინის გამო²²¹.

თ. ჯადიფარილი ეკლესია

ალექსი ექსარხოსის (1901—1905) განკარგულებით, 1904 წ. თებერვლის 27 თარიღით, ქვაშეთის ეკლესიას მოაწერეს²²² ორბელიანთ წმ. ნიკოლოზის სახელობის კარის ეკლესია, რომელიც მოთავსებული იყო ორბელიანის ქუჩის ბოლოში, მტკვრის ტოტის მარჯვენა ნაპირზე. ეკლესია თავისთავად წარმოადგენდა საკმაოდ ვრცელ დარბაზს, რომელსაც დასავლეთის მხრივ მიშენებული ჰქონდა (1866 წ.) ვითომც კარისბჭე. ეს ეკლესია, საკრებულო უწყებების სიტყვით, არსებობს 1849 წლიდან²²³, მაგრამ ეს ცნობა არ უნდა იყოს სწორი: 1845 წ. ივნისის 6 № 1681 განკარგულებით ისიღორე ექსარხოსს ამ ეკლესიისათვის გაუმწესებია მღვდლად „კავკავის ეპარქიის მღვდელი მიხეილ ბორისოვი, თანახმად ორბელიანთ თხოვნისა“ და თანაც უბრძანებია, — ამის იქით ეს ეკლესია აჩვენეთ საკრებულო უწყებებში; ბრძანება გამოწვეულია მთავარბუცესის გრიგოლ ჭარელაშვილის მოხსენებით, — წინათ აქ მღვდლად იოანე ბესალოვი იყო, მაგრამ ამჟამად ის ავად არისო²²⁴. ზემოაღნიშნულისა გამო უნდა ვიფიქროთ, რომ 1849 წ. აგებულია ის შენობა, რომელშიაც მოთავსებული იყო ეკლესია გაუქმებამდე, წინათ კი ტაძარი სხვაგან ყოფილა, შეიძლება თვით საგვარეულო სასახლის ერთ-ერთ დარბაზში.

ეკლესია თავდაპირველად მიწერილი ყოფილა ანჩისხატზე, შემდეგ კი კუქიის ნიკოლოზის ეკლესიაზე²²⁵. 1865 წელს აქ გაუმწესებიათ მღვდლად მ. ბესარიონ ზედგინიძე, რომელსაც მოუსურვებია „დამოუკიდებლობა“ და ამ მიზნით დაუწყია სამეტრიკო წიგნების წერა, რაც გაგრძელებულია 1865—1887 წწ. მანძილზე. 1888 წლიდან 1893 წლამდე ეს ეკლესია მიწერილი ყოფილა დიდუბის ეკლესიაზე, შემდეგ (1893 წ. აპრილის 21) მას მიეცა საკუთარი მღვდელი, რომელიც ვალდებული გახადეს მის მიერ შესრულებული ნათლობა-ქორწინება-ანდერძის აგება შეეტანა იმავე დიდუბის ეკლესიის სამეტრიკო დავთარში²²⁶. 1899 წ. ეკლესიამ აღიდგინა „დამოუკიდებლობა“ და 1903 წ. დასასრულამდე აწარმოებდა საბუთებს საკუთრად.

ორბელიანთ ეკლესიის პირველ მღვდლად, ცნობათა მიხედვით, უნდა ჩაითვალოს მღვდელი იოანე დავითის ძე ბესალოვი. ამ მო-

ძღვრის შესახებ ქვაშვეთის 1850 წ. საკრებულო უწყებებში არის შეტანილი: შტატგარეშე მღვდელი ი. დ. ბესალოვი, 76 წლისა, იყო თ. ორბელიანთ ეკლესიის მღვდლად და უკვე ცხრა წელიწადია, რაც გამოვიდა სამსახურში და ავად იმყოფებაო. მაშასადამე, 1841 წ. ის კარგად ყოფილა და მღვდლობდა, ქვაშვეთის აღსარების სიაში ჩანს 1836 წლიდან, 1852 წელში გარდაცვლილა²²⁷.

2. მღვდელი მიხეილ ბორისოვი, გადმოყვანილი ორბელიანთ თხოვნით 1845 წელში კავკასის ეპარქიიდან²²⁸.

3. დეკანოზი პეტრე იოანეს ძე იმნაძე, შემდეგ წინამძღვარი კუქიის ჩულურეთის წმ. ნიკოლოზის ეკლესიისა და ინიციატორი დიდუბის ეკლესიის განახლება-აშენებისა²²⁹.

4. დეკანოზი ბესარიონ ზედგინიძე, ერისაგანი, დაბად. 1845 წელში²³⁰, უსწავლია ახალციხის სამაზრო სკოლაში და ახალციხის მიძინების ტაძარში (საღვთო წერილი და საეკლესიო ტიბიკონი). 1853 წელს გაუმწესებიათ ტფილისის სამების ეკლესიის წიგნისმკითხველად, 1856 წ. გადაუყვანიათ კალოუბანში, სადაც 1859 წ. თებერვლის 19 ხელდაუსხამთ დიაკონად (წიგნისმკითხველს ადგილზე), 1865 წ. თებერვლის 14 უკუერთხებიათ ორბელიანთ ეკლესიის მღვდლად. მ. პეტრე იმნაძესთან ერთად შესდგომია დიდუბის ეკლესიის განახლებას, რაიცა დამთავრებულა 1884 წ. ენკენისთვის 23 ტაძრის კურთხევით²³¹. ტაძრის კურთხევის ათი დღით უწინარის (ენკ. 13) მ. ბესარიონი დამტკიცებულ იქნა დიდუბის ეკლესიის წინამძღვრად, ორბელიანთ ეკლესიის მის ხელშივე დატოვებით²³². გარდაიცვალა 1893 წლის იანვრის 17. იყო კაცი ჰკვიანი, მხნე და ანგარიშიანი, მიუძღვის მას არა მცირეოდენი ღვაწლი სასულიერო და საეპარქიო (ქალთა) სასწავლებლების შენობათა შეძენა-აშენებაში. გახსნა სამრევლო სკოლა დიდუბეში. მისი ქადაგებანი ჩვენ შეგვხვედრია დეკანოზის გიორგი ხელიძის Духовный Вестник-ში (ქართულად).

5. მღვდელი სტეფანე დავითის ძე ბერიძე, იხ. ზემოთ დიაკონთა სიაში.

6. დეკანოზი იორეთეოს მოსეს ძე აივაზაშვილი (აწ ნინოწმიდელი ეპისკოპოზი და კათოლიკოზ-პატრიარქის ქორეპისკოპოზი) სასულიერო წოდებიდან, დამთავრებული აქვს ტფ. სემინარია 1888 წელში. იმავე წლის გიორგობისთვის 14 ნაკურთხია დიაკონად ამიერკავკასიის ქალთა ინსტიტუტის ეკლესიისათვის, ხოლო

1889 წ. აპრილის 27 — შილდის ხელთუქმნელ ხატის ეკლესიის მღვდლად; 1901 წ. მარტის 19 გადმოყვანილია ორბელიანთ ეკლესიაში, სადაც დარჩა 1903 წლის დასრულებამდე ²³³, შემდეგ იყო ზარფუხის წმ. ნიკოლოზის ეკლესიის მოძღვრად, ხოლო 1916 წლიდან იმყოფება ტფილისის სამების ეკლესიის წინამძღვრად, 1928 წ. ქრისტეშობისთვის 16 აყვანილია მღვდელმთავერის ხარისხზე. გარდაიცვალა 1942 წელში, დაკრძალულია სიონის გალავანში.

ამა ეკლესიის წიგნისმკითხველნი:

1. მათე დავითის ძე ბერიძე: დეკ. გრიგოლ ჭარელაშვილს სწერს ევსევი ექსარხოსი (1864 წ. ენკენისთვის 5 № 3809); სამების ეკლესიის წიგნისმკითხველად გავამწესე ორბელიანთ ეკლესიის კერძო წიგნისმკითხველი მათე ბერიძეო ²³⁴. ეს მათე გარდაიცვალა ქსოვრისის მღვდლად.

2. ვასილ ივანეს ძე კოტეტიშვილი, მაძიებელთაგანი, მოუშზადებია მ. ბესარიონ ზედგინიძეს, გაუმწესებიათ აღნიშნულ ეკლესიის კერძო წიგნისმკითხველად 1865 წ. მაისის 20 გადაუყვანიათ კალოუბანში 1872 წ. მარტის 13. შემდეგ რა ბედი ეწია — არ ვიცით ²³⁵.

3. ნიკონ მარკოზის ძე სალარიძე, სასულიერო წოდებიდან, დაზად. 1848 წ., უსწავლია ტფ. სასულ. სასწავლებელში, გამწესებულია ორბელ. ეკლ. წიგნისმკითხველად 1871 წ. მარტის 29, უნდა დარჩენილიყო არა უმეტეს ერთის წლისა ან წელიწადნახევრისა ²³⁶. 1926 წლამდე იყო დეკანოზად ატოცის წმ. გიორგის ეკლესიაში, გაანება თავი სამსახურს მოხუცებულობის გამო.

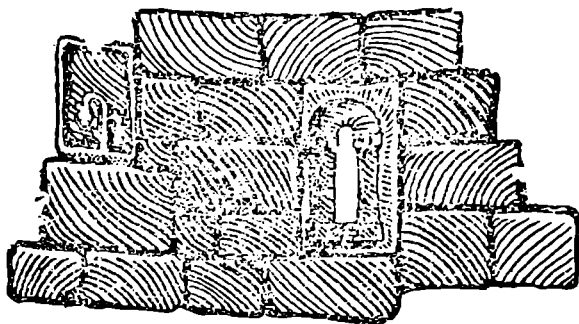
4. დიაკონი ისააკ გიორგის ძე კანდელაკი, გლეხთაგანი, დაზად. 1844 წ., უსწავლია სამების ეკლესიაში (დეკ. ნიკ. არდაზიანთან), გამწესებულია წიგნისმკითხველად ორბ. ეკლ. 1873 წ. გიორგობისთვის 6, ხელდასხმულია დიაკონად 1892 წ. გიორგობისთვის 17. 1893 წლის ზაფხულამდე ეშველებოდა დიდუბის კრებულსაც, შემდგომ დარჩა მხოლოდ ორბელიანთ ეკლესიაში ²³⁷.

ამ ტაძარში დაცულ ერთის სიწმინდის შესახებ ჩვენ უკვე გვქონდა საუბარი, — ძელიჭეშმარიტის აღწერის დროს (თავი 3, № 12). ამას გარდა იქ ყოფილა დაცული:

1. „საქართველოს მეფის ირაკლის ასულის თამარის მზითვის

ხუცურად ხელთნაწერი შევერცხლილი ოქროთი დაფერილი (ყდიანი) სახარება“. წინა ყდაზე ყოფილა გამოხატული ოთხი მახარებელი და ჟვარცმა.

და 2. „მოდიდო ბარძიმი ვერცხლისა“, რომელზედაც წერებულა: „ლუთის მშობელო ქალწულო, შენზედა სასოების დამდებელმან აბაშიშვილმან მდივანბეგმან დავით შემოგწირე ბარძიმი ესე ფეშხუმით, კამარა და კოვზი, წმიდასა ტაძარსა შენსა ჩვენს სასოს ეკლესიის პირდებულს (პირდებულს?), რათა მომცე ნაყოფი ძეთა, განამრავლო სიგრძე დღეთა მეუღლის ჩემის მუხრანბატონის სალომესი, სადიდებელად ძისა შენისა და შენდა უკუნისამდე წელსა 1804“-სა²³⁸. 1893—1896 წწ. შუა ტაძარი გატეხეს ბოროტმოქმედთა და გაიტანეს, სხვათაშორის, ეს ისტორიული ნივთებიც.

დაშენებული

1. სიბ

ნათელღებულთა, ჭვარდაწერილთა, ანდერძაგებულთა
და აღსარებისმთქმელთა დავთარში შეტანილთა,
სულთა აღრიცხვით და კომლთა აღნიშვნით ²³⁹:

წელიწადი	ნათელღებულნი			ჯვარისწერა	ანდერძაგებულნი			აღს. არგების მთქმელთა და- თარში შეტანილნი სულობით			
	მამრობითი სქესისა	მდედრობითი სქესისა	სრულწლო		მამრობ.	მდედრობ.	სრულწლო	მამრობითი	მდედრობითი	სრულწლო	კომლად
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1818	6	6	12	2	4	3	7	—	—	—	—
1819	7	2	9	—	7	4	11	—	—	—	—
1820	11	7	18	5	5	5	10	—	—	—	—
1821	5	16	21	9	5	8	13	—	—	—	—
1822	11	9	20	—	9	7	16	—	—	—	—
1823	6	13	19	4	6	4	10	—	—	—	—
1824	9	8	17	10	9	7	16	—	—	—	—
1825	8	10	18	7	10	4	14	არ იწერებოდა			
1826	9	16	25	3	7	9	16	148	143	291	69
1827	14	14	28	8	11	10	21	110	114	224	58
1828	11	9	20	8	1	4	5	372	381	753	153
1829	17	16	33	10	12	12	24	449	413	862	187
1830	19	12	31	12	24	24	48	492	387	879	182
1831	20	16	36	9	19	17	38	469	468	937	186
1832	16	12	28	6	8	5	13	189	182	371	88
1833	12	23	35	5	9	18	27	216	199	415	90

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1834	18	21	39	6	10	7	17	228	226	454	94
1835	18	23	41	4	7	9	16	259	240	499	99
1836	24	20	44	10	10	11	21	302	291	593	105
1837	15	20	35	8	15	12	27	295	278	573	106
1838	21	25	46	8	14	9	23	268	295	563	99
1839	20	15	35	6	21	25	46	308	312	620	109
1840	25	12	37	7	11	11	22	339	298	637	111
1841	30	17	47	8	20	20	40	356	321	677	116
1842	16	19	35	11	12	11	23	348	315	663	124
1843	17	22	39	12	12	11	23	346	313	659	110
1844	20	13	33	15	13	13	26	382	359	741	121
1845	26	26	52	14	18	16	32	339	336	675	91
1846	34	34	68	16	14	33	47	358	348	706	92
1847	52	55	107	25	50	54	104	331	299	630	98
1848	38	41	79	19	56	28	84	401	367	768	99
1849	56	55	111	32	31	30	61	393	386	779	111
1850	58	74	130	40	32	30	62	425	419	844	120
1851	67	54	121	29	40	30	70	480	450	930	116
1852	52	57	109	27	36	26	62	541	529	1070	136
1853	64	50	114	25	40	35	75	469	468	987	136
1854	65	57	122	33	40	21	61	546	523	1069	143
1855	62	58	120	32	32	28	60	528	516	1044	154
1856	65	55	120	22	50	38	88	550	514	1064	149
1857	57	59	116	24	56	55	111	574	540	1114	153
1858	59	61	120	29	37	39	76				
1859	62	76	138	36	41	35	76				
1860	57	56	113	34	33	34	67	507	274	781	105
1861	51	51	102	62	41	26	67	533	273	806	97
1862	63	72	135	38	61	36	97	481	329	810	109
1863	77	77	154	50	51	52	103	334	330	664	103
1864	86	82	168	51	59	50	109	558	341	899	109
1865	78	69	147	37	36	32	68	634	372	1006	120
1866	72	70	142	36	38	34	72	556	468	1024	130
1867	52	81	133	36	54	41	95	567	360	927	134
1868	93	64	157	38	49	37	86	614	380	994	137
1869	90	81	171	42	45	29	74	680	389	1069	153
1870	99	75	174	43	53	36	89	673	413	1086	158
1871	94	73	167	41	39	38	77	691	460	1151	156
1872	78	76	154	37	51	51	102	725	511	1236	180
1873	94	65	159	36	43	41	84	662	490	1152	177
1874	66	46	112	35	28	25	53	651	498	1149	171
1875	75	65	140	31	42	34	76	847	563	1410	171
1876	61	56	117	51	33	42	75	754	554	1308	111
1877	84	74	158	48	80	58	121	742	598	1340	148
1878	72	78	150	65	63	58	121	725	552	1277	163
1879	75	70	145	79	24	36	60	705	527	1232	135
1880	70	63	133	79	30	46	76	683	515	1202	150
1881	65	67	132	57	30	17	47	702	513	1215	158
1882	64	60	124	69	24	16	40	726	542	1268	228
1883	66	63	129	29	34	31	65	656	532	1188	257
1884	48	37	85	38	23	23	46	687	501	1188	269
1885	67	45	112	40	37	24	61	531	458	989	172
1886	58	55	113	56	26	28	54	609	434	1093	179

გაგრძელება

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1887	63	64	127	41	29	38	67	654	532	1186	205
1888	54	61	115	49	35	37	72	667	580	1247	230
1889	79	58	137	56	33	24	57	693	582	1275	240
1890	69	48	117	57	28	27	55	683	566	1249	226
1891	76	43	119	43	31	25	56	708	569	1277	217
1892	52	56	108	40	18	17	35	667	528	1205	217
1893	52	49	101	44	18	19	37	836	616	1459	225
1894	52	35	87	43	26	11	37	542	318	860	250
1895	44	46	90	41	13	14	27	770	649	1419	271
1896	45	38	83	21	16	18	34	793	671	1464	276
1897	59	37	96	24	23	19	42	866	745	1611	274
1898	85	67	152	20	31	15	46	958	769	1727	220
1899	46	50	96	26	19	20	39	988	837	1825	331
1900	51	56	107	33	20	21	41	1005	833	1838	331
1901	49	42	91	20	18	11	29	754	614	1368	300
1902	41	54	95	23	14	10	24	731	622	1353	200
1903	52	44	96	16	14	12	26	700	568	1268	170
1904	54	58	112	10	16	11	27	675	597	1272	181
1905	49	46	95	13	31	21	51	576	518	1094	172
1906	53	42	85	30	17	10	27	543	553	1096	175
1907	55	64	119	22	32	20	52	454	514	968	165
1908	56	40	96	24	16	28	44	504	546	1050	165
1909	44	48	102	16	16	21	37	585	617	1202	168
1910	49	50	99	23	15	25	40	565	612	1177	168
1911	60	54	114	31	18	13	31	466	671	1037	160
1912	45	46	91	30	14	10	24	499	622	1121	170
1913	36	38	74	21	22	17	39	489	581	1070	160
1914	50	47	97	19	12	7	19	474	526	1070	168
1915	46	31	77	27	23	8	31	446	541	987	170
1916	44	37	81	23	26	30	56	474	604	1178	168
1917	43	42	90	48	34	20	54				
1918	41	39	80	83	49	26	75				
1919	44	30	74	91	43	31	74				
1920	43	34	77	64	27	21	48				
1921	41	36	77	66	26	22	48				
1922	37	27	64	82	30	21	51				
1923	29	22	51	70	17	10	27				
1924	17	21	38	40	5	6	11				
1925	29	33	62	30	10	5	15				
1926	32	36	68	22	17	15	32				
1927	35	24	59	13	16	19	35				
1928	33	38	71	7	12	8	20				
1929	29	24	53	3	6	7	13				

არ არის ნაწარმოები

2. ს ი ა

ტაძარში და მის გალავანში დასაფლავებულთა

1. ბერო ნალბანდის დედა ხანუმა † 1776 წ. გალავანში.
2. დეკანოზი ფილიპე პეტრეს ძე არჯევანიძე-მაკაროვი † 1808, 80 წლისა, საკურთხეველში.
3. დეკანოზი პეტრე ფილიპეს ძე არჯევანიძე-მაკაროვი † 1824, 80 წლისა, ტაძარში.
4. მეუღლე მისი რიფსიმე ნიკოლოზის ასული † 1851, 75 წლისა, ტაძარში.
5. ძე მათი იოანე პეტრეს ძე 1810—1870, ტაძარში.
6. მეუღლე მისი ევდოკია ზაქარია მამაცაშვილის ასული, 1829—1888, ტაძარში.
7. და უკანასკნელისა ნინო 1825—1909, ტაძარში.
8. დედა მათი, მღვდლის ქვრივი სიდონია ზურაბ სამარლანიშვილის ასული † 1863, 74 წ., ტაძარში.
9. „სვეტიცხოვლის“ კანდელაკი, მღვდელი დიმიტრი პავლეს ძე არჯევანიძე, † 1855, 54 წ., ტაძარში.
10. მეუღლე, იოსებ ფორაქიშვილის ასული ანნა, † 1883, 78 წ., ტაძარში.
11. მიხეილ იოანეს ძე არჯევანიძე, † 1850, 3 წ., ტაძარში.
12. გიორგი იოანეს ძე არჯევანიძე † 1854, 10 წ.; ტაძარში.
13. სოფიო იოანეს ასული არჯევანიძე † 1852, 4 წ., ტაძარში.
14. სოფიო იოანეს ასული არჯევანიძე (და პირველისა) 1863—1917, ტაძარში.

15. ზაქარია იოანეს ძე არჯევანიძე 1852—1923, ტაძარში.
16. დეკ. გრიგოლ დავითის ძე ჭარულაშვილი, † 1876, 78 წ., სა-
კურთხეველში.
17. მეუღლე მისი ეკატერინე ივანეს ასული, † 1892, 82 წ., ტა-
ძარში.
18. ძე მათი დეკანოზი დავითი გრიგოლის ძე, 1839—1897, ტა-
ძარში.
19. მღვდ. მიხეილ იოსების ძე დავითაშვილი 1841—1891, სა-
კურთხეველში.
20. მღვდელი გიორგი უჩარდიას ძე ჩაგუნავა, † 1907, 56 წ., გა-
ლავანში.
21. სიონის დეკანოზი იოსებ გიორგის ძე ავალიანი, † 1825, 46 წ.,
გალავანში.
22. თავადი იოანე სოლომონის ძე ავალოვი, † 1860, 62 წ., ტა-
ძარში.
23. მეუღლე მისი ივანე ზოლოტარიევის ასული მართა, † 1870,
62 წ., ტაძარში.
24. თ. დიმიტრი ვახტანგის ძე ჯამბაკურ-ორბელიანი, 1808—1882,
ტაძარში.
25. თ. მეუღლე ნინო ჯ.-ორბელიანი, † 1865, ტაძარში.
26. თ. მეუღლე მარიამ ივანე ჯ.-ორბელიანის ასული ჯ.-ორბე-
ლიანისა, 1812—1866, ტაძარში.
27. თ. ალექსანდრე ესტატეს ძე ჯ.-ორბელიანი, 1834—1897, გა-
ლავანში.
28. თ. გრიგოლ ზურაბის ძე ჯ.-ორბელიანი (პოეტი) 1800—1883,
ტაძარში.
29. ძმა მისი ზაქარია 1806—1846, ტაძარში.
30. ძმა მათი ილია 1814—1853, ტაძარში²⁴⁰,
31. ამ ილიას ძე დიმიტრი 1853, X, 26 — 1853, XII, 18. ტაძარში.
32. ილიას შვილის გიორგის მეუღლე, ალექსანდრე ჯ.-ორბელი-
ანის ასული მარიამ 1868—1915, ტაძარში.
33. უკანასკნელთა შვილი, ილია გიორგის ძე 1888, IV, 1 —
1888, VIII, 15, ტაძარში.
34. მეორე შვილი ბარბარე 1896—1905, ტაძარში.

35. მესამე შვილი გიორგი 1893—1906, ტაძარში.
36. მეოთხე შვილი დავითი 1891—1919, გალავანში.
37. თ. იოანე დავითის ძე ჯ.-ორბელიანი 1825—1893, გალავანში.
38. მეუღლე მისი სოფიო შალვას ასული, † 1887, 54 წ., გალავანში.
39. თ. მეუღლე, იაკობ ჯ. ორბელიანის ასული სოფიო სვიატოპოლც-მირსკისა 1829—1879, ტაძარში.
40. შვილი მისი მარიამ დიმიტრის ასული ჯ.-ორბელიანისა 1853—1885, ტაძარში.
41. თ. ალექსანდრე მუხრან ბატონის ძე კირილე 1897—1898, ტაძარში.
42. და კირილესი მარიკა 1882—1893, ტაძარში.
43. კირილეს ძმისწული ირინე მიხეილის ასული 1908—1918, ტაძარში.
44. თ. იასონ იოანეს ძე ჭავჭავაძე, † 1857, 45 წ., საკურთხეველში²⁴¹.
45. მეუღლე მისი მარიამ შალვას ასული, † 1869, ტაძარში.
46. აღათონიკე ამილახვარის მეუღლე მარიამი, † 1855, ტაძარში.
47. თ. იოანე გივის ძე ამილახორი 1829—1905, ტაძარში²⁴².
48. შვილისშვილი მისი ალექსანდრე ნიკოლზ თუმანიშვილის ძე 1899—1910, ტაძარში.
49. და ალექსანდრესი ანასტასია 1901—1917, ტაძარში.
50. ძმისწული იოანესი მიხეილ ამილახორის ასული ნინო ჩოლოყაშვილისა 1880—1918, ტაძარში.
51. რძალი მისი, მიხეილ ამილახორის ქვრივი ანნა ესტატეს ასული 1844—1920, ტაძარში.
52. თ. ბიძინა ოთარის ძე ჩოლოყაშვილი 1830—1902, ტაძარში.
53. მეუღლე მისი დავით წერეთლის ასული ნინო 1847—1922, ტაძარში.
54. თ. ალექსანდრე ზურაბის ძე ერისთავი, † 1863, ტაძარში.
55. თ. რევაზ ივანეს ძე ანდრონიკაშვილი, † 1877, 59 წ., ტაძარში.
56. თ. ზაალ ანდრონიკაშვილის მეუღლე გურამიშვილის ასული ნინო, † 1867 წ. 105 წ., ტაძარში.
57. თ. მ. ეფემია იაგორის ასული ბარათოვისა, † 1882, 80 წ., ტაძარში.
58. შვილი მისი პორფირი იოსების ძე 1819—1896, ტაძარში.
59. მეორე შვილი ნიკოლოზ, † 1854, 24 წ., გალავანში.
60. შვილი პორფირისა იოსებ 1877—1899, გალავანში.

61. თ. მ. ეფემია ზურაბის ასული ბარათაშვილისა, † 1849, 43 წ., გალავანში. (პოეტის ნიკოლოზის დედა).
62. თ. ლევან დავითის ძე გურიელი 1824—1888, ტაძარში.
63. აფხაზეთის მფლობელის მიხეილ შერვაშიძის ასული ნინო, † 1856, 19 წ., ტაძარში.
64. თ. მ. მარიამ ალექსანდრეს ასული შერვაშიძისა, † 1819, გალავანში.
65. თ. ასლან დიმიტრის ძე თარხან-მოურავი, † 1856, 45 წ., გალავანში.
66. თ. ესტატე ბეჟანის ძე ფალავანდიშვილი, † 1858, 39 წ., გალავანში.
67. გ.-ლ. ნიკოლოზ მარტინის ძე სპივაგინი, † 1828 წ., ტაძარში.
68. პოლკ. ილია კუზმას ძე კუზმინი, † 1860, ტაძარში.
69. მეუღლე მისი იოსებ ბარათაშვილის ასული სოფიო 1827—1900, ტაძარში.
70. გ.-მ. ანდრია სტეფანეს ძე სენკოვსკი 1799—1859, ტაძარში.
71. ქვრივი მისი იაკობ ჯ.-ორბელიანის ასული თამარ, † 1861, 45 წ., ტაძარში.
72. სტეფანე ვასილის ძე კლიუჩარევი, † 1889, 69 წ., ტაძარში.
73. ქვრივი მისი ევდოკია იაგორის ასული, † 1890, 65 წ., ტაძარში.
74. ივანე მენშიკოვის ასული ეკატერინე ბორშჩოვისა, † 1815, 18 წ., ტაძარში.
75. ნინო იაგორის ასული დანილოვისა, † 1889, 64 წ., ტაძარში.
76. ზაქარია სიმონის ძე ფეოდოროვი, † 1855, გალავანში²⁴³.
77. ვასილი რედკინი, 1851—1856, გალავანში.
78. გ.-მ. ანდრია სტეფანეს ძე გრეკულოვი, † 1856, 54 წ., ტაძარში.
79. პრაპორშჩიკი ნიკოლოზ სერგოს ძე კუშნიკოვი 1810—1827, ტაძარში.
80. კაპ. ალექსანდრე ივანეს ძე კუშელევი, † 1804, 21 წ., ტაძარში.
81. პოლკ. პეტრე ალექსანდრეს ძე შჩერბაკოვი, † 1856, გალავანში.
82. გ.-ლ. ივანე დიმიტრის ძე ოკლობევი, 1818—1880, გალავანში.
83. ქვრივი მისი, კონსტანტინე ჯ. ორბელიანის ასული ანასტასია 1830—1884, გალავანში.
84. მარიამ ალექსანდრეს ასული გეორგიევსკაია 1865—1890, გალავანში.

85. დეიდა მისი იულია ფრანცის ასული გეორგიევსკაია, † 1916, 70 წ., გალავანში.
86. მარიამ იოსების ასული დობრჟანსკაია, † 1885, გალავანში.
87. თეოდორე დობრჟანსკის ასული ოლღა რეშჩიკოვისა 1840—1867, გალავანში.
88. ვიქტორ პავლეს ძე შატილოვი 1856—1894, გალავანში.
89. გ.-ლ. ნიკოლოზ ალაბის ძე ივანოვი 1810—1873, ტაძარში.
90. ქერივი მისი, იაკობ ჯ. ორბელიანის ასული ეკატერინე 1823—1875, ტაძარში.
91. ქალი მათი ელენე ნიკოლოზის ასული, † 1865, 5 წ., გალავანში.
92. პოლკ. ზურაბ საგინოვის ასული ნინო, გალავანში.
93. ელისე ტიმოფეევის მეუღლე ელისაბედი, 60 წ., გალავანში.
94. ტფ. მოქალაქე სიმონ ზაალის ძე ზაალოვი, † 1861, 61 წ., გალავანში.
95. ნიკოლოზ ივანეს ძე სარაჯიშვილი, † 1861 წ., გალავანში.
96. სალომე გიორგის ასული არჯევანიძისა, † 1921, 80 წლ.,
97. ალექსანდრე ივანეს ძე ჩაგანავა 1850—1917, გალავანში.
98. დეკანოზი მიხეილ ესტატეს ძე მძინარაშვილი, † 1917, გალავანში.
99. ჰენრიხ არჩილბადის ძე მუატი, 1846—1921, გალავანში.
100. მეუღლე მისი ადამ ყარანგოზიშვილის ასული ეკატერინე 1843—1921, გალავანში.
101. იოსებ კონსტანტინეს ძე ყავრიშვილი 1893—1918, გალავანში.
102. ირაკლი ივანეს ძე ბარათაშვილი 1873—1920, გალავანში.
103. მატრონე დანიელ კანდელაკის ასული ცინცაძისა 1919, გალავანში.
104. ევგენი დავითის ძე ქობულაშვილი 1917—1919, გალავანში.
105. გიორგი ვასილის ძე ზალიკიანი 1839—1915, გალავანში²⁴⁴.
106. ზაქარია ივანეს ძე არჯევანიძე, † 1924, ტაძარში.

მ ც ხ რ ი ლ ი

ფულის შემოსავალ-გასავლისა

1900 წლამდე აღნიშნულია მხოლოდ შემოსავალი, დავთრები იმეჭონება 1831 წლიდან, 1880—1891 წწ. დავთრები არ ჩანან.

1831 339 მ. 33 კ.

1832 279.73

1833 251.74

1834 214.42

1835 199.37

1836 211.05

1837 310.00

1838 167.00

1839 166.75

1840 189.96

1841 237.97,5

1842 211.20

1843 313.76

1844 417.50

1845 535.42

1846 608.72,5

1847 1271, 7,5

1848 2872.50 (ამ წამში შედის ვალად აღებული 1589.19,
დასჭირდათ კანკელისათვის)

1849 662.95

1850 930.75,5

1851 943.67,5

1852 794.13

1853 964.87,5

1854 1175.23,5

1855	855.36,5
1856	618.82,5
1857	1069.40,5
1858	825,41
1859	963.44
1860	1656.65
1861	1215.65
1862	1094.61
1863	1398.56
1864	3635.12 (ამ წამში შედის ვალადაღებული 892,77 + 1464,40) გალენის გასაქმებლად)
1865	1485.65
1866	5301.51 (ვალად აღებულია 3660.48; ივანე არჯევანიძისა და ნათიშვილებისაგან ნასყიდი სახლების საფასედ)
1867	1491.57
1868	1823.99
1869	1532.71,5
1870	1910.68,5
1871	1765.33
1872	1225.09
1873	8327.86,5 („პრიკაზიდან“ გამოუტანიათ 4625 + 551, 93 მ. პავლე და ლავრენტი არჯევანიძისაგან სახლების სასყიდლად)
1874	1481.45.5
1875	1547.20,5
1876	1713.29
1877	1956.70
1878	2057.60
1879	1952.11
1880—1891 წწ. დავთრები არ არის	
1892	4930.56
1893	4392.30
1894	4415.29
1895	3735.08
1896	4627.09
1897	4299.29
1898	14.390,47
1899	13.350,41

		გასავალი	დანაშთი შემდეგი წლისათვის
1900		15.673,95 3237,31	11320,38
1901		14.557,69 6370,31,56	20755,67
1902		15805,60 9431, 56	26102,28
1903		14778,17 25598,68	
1904		14282, 85	
1905	შედის	41648,24 53967,00	14786,45
1906	კანტო-	36596,95 38255,95	2464,69
1907	რიდან	50108,62 50778,99	808,69
1908	აღებული	24071,67 23653,03	138,32
1909	ვალი ტა- ძრის	29549,26 29689,33	556,96 416,89
1910	ასაშე-	14706,85 15093,65	30,09
1911	ნებლად	5033,08 24708,28	354,89
1912		17957,83 18277,07	35,65
1913		15892,84 15888,32	40,17
1914		16074,05 15915,84	198,38
1915		21756,39 21176,86	193,91
1916		20720,75 19826,27	1088,39
1917		30688,71 31755,01	22,09
1918		64671,01 46912,10	17781,08
1919		1669669,15 168257,99	62971,99
1920		624907,20 578427,45	21110,24
1921		23109064,85 23150926,60	6405900 ²⁴⁵
1922		230675990 224291100	1195335500,
1923		9159607500 79642720000	16492,24
1924	აპრილის ცხრამეტამდე:		
	523500000000 401000000000 122500000000		ან უ
	ნამდვილი ფულით, —		09,80
	აპრილის ოციდან:		
	1805,94	1806,10	09,64
1925	3338,81	3313,00	35,45
1926	4407,16	4441,95	00,65
1927	4526,34	4515,24	11,75
1928	3802,01	3813,49	00,27
1929	3985,94	3842,20	144,01

1. სადღესასწაულო. მოსკოვი. 1865. 1056. „კანონი დღესასწაულისა, ქმნილი ანტონისა (კათოლიკოზ-პატრიარქისა, 1720—1788), გალობა მესამე“.

2. პლატონ იოსელიანი: Описание древностей города Тифлиса. Т. 1866. 42; დიმიტრი ბაქრაძე: Кавказ в древних памятниках христианства. Акты Кавказской Археографической Комиссии. Т. 1873. т. V, 1040; მ. პ. საბინინი. საქართველოს სამოთხე. ს. -პ. -ბ. 1882, 268—269; მღვდელი ნესტორ მაქარაშვილი: აღწერა მთაწმიდის ეკლესიისა და წმ. მამის დავითის ცხოვრებისა, ტფ. 1895, გვ. 20—21; Е(пископ) (შემდეგ კათოლიკოზ-პატრიარქი) К(ирион): Давид Гареджийский и его лавра. Т. 1901, 3—4; გ. იოსელიანი: ქართული წმიდანები. ტ., 1901, 17—18; Д. Натиев: Обитель Св. Давида в Грузии. Т. 1913, 8—9; ჩვენნი (ხელმოუწერელი) წერილი 1910 წლის მწიფობისთვის 31 გაზეთებში: „სახალხო გაზეთი“, № 142, „Кавказ“, № 247, „Новая Речь“, № 246, „Закавказье“, № 246.

გადმოცემის დასასრულს სხვა ვარიანტიც აქვს: ვითომც ხალხი დამორჩილებოდეს მამა დავითის მუდარას და იმ უბედური დედაკაცისათვის სიცოცხლე ეჩუქებინოს, მაგრამ, მამა დავითის წყევლის თანახმად, ამ უბედურს ქვა ეშვას ბავშვის მაგიერ (იხ. ზემოხსენებული წიგნები). ეს ვარიანტი მიუღებელია: წმიდა მოხუცი, რომელიც ხალხს ემუდარებოდა, მრუშსა და ცილისმწამებელს სიცოცხლეს ნუ მოუსპობთო, როგორ დასწყევლიდა უდანაშაულო არსებას, რომ ჯერ არ შობილი ბავშვის საკვირველებრივი მოწმობით გამოცხადდა უბრალოება დავითისი?!

ამ მოწმობის შესახებ, შეადარე ღირსის მკურნალის პავლე კორინთელის ცხოვრებას: Жития святых на русском языке, изложенные по руководству Четьи — Миней Св. Димитрия Ростовского, кн. 10, июнь. Москва, 1908 г., стр. 630—631.

3. მეფეთა ბრძანებებმა და დიდებულთა მიმბაძველობამ ალაგ-ალაგ წარმოშვა ისეთი მახინჯი მოვლენა, როგორიც არის ეპისკოპოზობისა და მოგვობის მოთავეება ერთსა და იმავე პიროვნებაში: ასეთი იყვნენ ტრაადის ეპისკოპოზი პილასი, ანტიოქიის პატრიარქი გრიგოლი და ალექსანდრიის პატრიარქი ევლოდი. В. В. Болотов, Лекции по истории древней церкви, СПб., 1918, ч. III, 60; Христианское чтение за 1881 г., ч. II, 719.

ამგვარ მახინჯ მოვლენას ხომ არ წარმოადგენდა ჩვენი მობიდან ეპისკოპოზი? იხ. ქართლის ცხოვრება. სპბ., 1849, I, 110; შეად. მარიამ დედოფლის ვარიანტს, 120; ი. ჭავჭავაძის: ქართველი ერის ისტორიას, ტ. I, 1928, 232—285; კ. კეკელიძის: იერემია იბერიელი, ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, 1928, IX, 197—198.

4. თ. ჟორდანი: მოქცევა ქართლისაჲ. ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა. ტ. 1892, I, 32; ი. ჭავჭავაძი: ქ. ე. ი., I, 214.

5. Е. Е. Голубинский: История Русской церкви, Москва, 1904. т. I, ч. 2, 552—555, 603. 607; Архимандрит Феодосий: Палестинское монашество в IV—VI вв., Киев, 1899, 1—4.

6. Л. Меликсет-Бек: Тифлис, его основание и краткий исторический очерк, Т., 1925, 14—15.

7. ძველი ტფილისი შედგებოდა რამდენისამე ნაწილისა, ანუ უბნისაგან:

პირველს ერქვა ტფილისი, შემდეგში სეიდაბადი, მდებარეობდა მტკვრის მარჯვენა ნაპირზე, იწყებოდა იქ, სადაც აბანობია, სოლოლაკის ხევის (საბოტანიკო ბაღიდან რომ გამოდის) მარჯვენა ნაპირზე და მიემართებოდა ქვემოთ, ორთაჭალისაკენ; ტფილისში იყო ციხე თაბორი (იოსელიანი: Древности... 253);

მეორეს — კალა, შემდეგში ტფილისი, მტკვრის მარჯვენა და სოლოლაკის ხევის მარცხენა ნაპირებს შუა, შეიცავდა სიონისა და ანჩისხატის უბნებს; კალაში იყო ის ციხე, რომლის ნანგრევებს ჩვენ ვხედავთ საბოტანიკო ბაღის ქედზე — შურის ციხე; ამ ციხის ჩრდილოეთის კედლები თავდებოდა იქ, სადაც დღეს ავლაბრის ზემო ხილია; კალას დანარჩენი ნაწილიც შემოზღუდული იყო და ეწოდებოდა დაბალი ციხე;

მესამეს — ისანი, შემდეგში ავლაბარი, მდებარეობდა მტკვრის მარცხენა ნაპირზე, აქ იყო მეტეხის ციხე;

მეოთხე ნაწილი მდებარეობდა დაბალი ციხის „ზღუდის გარეთ, უხმობენ გარეთუბანს, სადაცა არს ასპარეზი“ (ვახუშტი: ლეოლრაფიული აღწერა საქართველოსი. სპბ., 1842, 184—190), ე. ი. ქვაშვეთ-კოლოუბანის და კომუნართა (ყოფილი ალექსანდრეს) სახელობის ბაღის უბანი.

8. ვამბობთ „თითქმის“-ო მისთვის, რომ მოსენაკეობამ ჩვენში მოაღწია უკანასკნელ დრომდე, მიუხედავად იმისა, რომ იოანე ზე-

დაზნელმა და მისმა მოწაფეებმა მკვიდრი საფუძველი დაუდეს ჩვენში ნამდვილ მონასტრებსა და მონაზონობას (Голубинский; o. c. 552—3, 558—9). ბევრს კიდევ ახსოვს „სენაკები“ ჩვენი ეკლესიების გალავანში, სადაც ამ პირველყოფილ მონაზონებისდამიხედვით მოღვაწეობდნენ თითო-ოროლა მონაზონები. მ. ნ. მაჭარაშვილი ზემოაღნიშნულ წიგნში წერს: „1830—1870 წლებში (ტფილისის) მამა დავითის ეკლესიის გალავანში ცხოვრობდა ორი შესანიშნავი მშრომელი მონაზონი, სალომე ფორაქიშვილის ასული და ანასტასია კობიაშვილის ასული. ის საეკლესიო სახლები, რომლებიც ამ ეკლესიის გალავანშია, იმათი საკუთარი ხარჯით არის აშენებული. მათ სათითაოდ ჰქონდათ სკოლა. შეგირდები ბლომად ჰყოლიათ. სალომე გარდაიცვალა 1861 წ., ანასტასია კი 1871 წ. არის დღეს ცოცხალი კიდევ ერთი მონაზონი, 95 წლის ნინო (ახვლედიანისა), რომელიც ამ ეკლესიასთან თავის გაკეთებულ ქოხში ცხოვრობს; ერთიც უკურობს მონაზონია. მოხუცი ბარბარე, რომელიც ოცდაათი წელიწადია, რაც აქ ცხოვრობს (დ. თ. 61—62). მამადავითის ეკლესიის გალავანში დღესაც ცხოვრობს ერთი მონაზონი, — ოლიმპიადა (ანნა) გრიგორაშვილი; 1916 წ. იქვე იყო და გარდაიცვალა მონაზონი სიდონია (სალომე) ნათაძე-ყანჩაველისა. ასეთივე მონაზონი, სახელით ვარდოა, ყოფილა ქვაშვეთში 1751 წელს, იგი ყოფილა „მღვდელ პეტრეს დედა“ და შეუწირავს „ქაშვეთის წმინდა გიორგისა“-თვის ჯვარი (იხ. მისი აღწერილობა ქვემოთ, თავი III, № 9). ჩვენი აზრით ეს „პეტრე მღვდელი“ არის პეტრე არჯევანიძე-მაკაროვი (იხ. ქვემოთ, თავი 4). — ჩანს, დაქვრივების შემდეგ ვარდოა შემდგარა მონაზონად, თავის მონაგრით შეუძენია ვერცხლის ჯვარი და შეუწირავს იმ ტაძრისათვის, სადაც მღვდლობდა მისი შვილი და სადაც თვითონაც მოღვაწეობდა; მღვდელი პეტრე რომ სხვა ეკლესიაში ყოფილიყო, მისი დედაც იქ დაიწყებდა მოღვაწეობას და ჯვარსაც იმ ეკლესიას შესწირავდა; ქვაშვეთშივე ცხოვრობდა 1829—1841 წწ. მონაზონი ანუსია (იხ. ხსენებული წლების „აღსარების მოქმედთა სია“), 1861 წელში — მონაზონი მარიამი (იხ. ქვაშვეთის ეკლესიის საბუთების რვეული, № 3, ფურც. 50) და 1890 წელში — ნინო, რომელიც ჩვენ პირადათაც გვინახავს.

ამ სტრიქონების დამწერს კარგად ახსოვს დაჯია (დარეჯან) მონაზონი, რომლის სენაკი იდგა ქედის წმიდის გიორგის (ქვემო იმერეთშია) ეკლესიის გალავანში, და რომელსაც მორჩილები (შეგირდები) ჰყავდნენ. მონაზონთაგან შეგირდები, წერა-კითხვა-გალობის გარდა, სწავლობდნენ ჭრას, კერვას, ქსოვას და ქარგვას.

ჩვენი დროისათვის არაჩვეულებრივ მონასტერს წარმოადგენდა, დეკანოზის ანტონ თოთიბაძის სიტყვით, შემოქმედის (გურიაში) მონასტერი, მთის მწვერვალზე აგებული იყო ტაძარი, ხოლო კალთებზე ნამდვილ მონაზონების (ბერების) სენაკები. ამ სენაკების ქვემოთ, მთის ცალ მხარეზე აშენებული ყოფილა ხსენებულის დეკანოზის პაპის (დედის ბიძის), ცნობილი მეგობლის, მღვდლის გიორგი ღუმბაძისა (მღვდ. პ. კარბელაშვილი: ქართული საერო და სასულიერო კილოები, ტ., 1898, 79) და მის თანამოსაგრეთა (არა ნამდვილი მონაზონების) სენაკები, მეორე მხარეზე კი — დედათა სენაკები, სადაც მოღვაწეობდნენ, სხვათა შორის, როდამ ღუმბაძისა (გიორგის დედა), მაია ჩიქოვანისა, სუსანა მონაზონი, — არც ერთი ამ დედათაგანი მონაზონად ნაკურთხი არ ყოფილა, მონაზვნურ ცხოვრებას კი ეწეოდნენო. შეად. ი. ჭავჭავაძე: ქართული სამართლის ისტორია, ტ., 1929, II, 2, 27.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ორმაგი ნამდვილი მონასტრებიც ბლომად იყვნენ ძველად, მაგრამ როდესაც ისინი შეიქმნენ მახედ საცდურებისა, საეკლესიო და სამოქალაქო მთავრობა შეეცადა მათ მოსპობას. იხილე მეშვიდე მსოფლიო კრების მეოცე (20) კანონი და ამ კანონის თარგმანებანი ზონარა-არისტენ-ვალსამონისა. Правила св. апостолов, св. соборов вселенских и поместных и св. отец с толкованиями, Москва. 1887 г.; Никодима, епископа Далматинско-Истрийского: Правила православной церкви с толкованиями. СПб, 1911; Е. Е. Голубинского; о. с. 638—639.

პირველ საუკუნეთა ნაშთად უნდა ჩაითვალოს შემდეგი მოვლენა: ზოგიერთი სამრევლო ტაძრების გალავანში იდგა რამდენიმე სენაკი, რომლებიც შეადგენდნენ ამა თუ იმ ოჯახის საკუთრებას. ვნების კვირასა და მარიამობის მარხვაში (აგვისტოს 1—14 ძველი სტილით) აქ გადმობარგდებოდნენ ხოლმე ოჯახის ის წევრები, რომლებიც ემზადებოდნენ ზიარებისათვის (განსაკუთრებით ხანში შესულნი) მიუხედავად იმისა, რომ მათი სახლები არ იყო დაშორებული ტაძართან. თუ საფერისცვალბოდ სენაკში ცხოვრობდნენ მამაკაცები, სამარიამობოდ აქ გადმოდიოდნენ დედაკაცები; პირველთ სასმელ-საკმელს უზიდავდნენ სახლიდან, უკანასკნელნი კი თვით იმზადებდნენ აქ: ქალებთან იყვნენ ბავშვებიც. მიზანი „გადმოსახლებისა“ იყო, — „ღირსეულად“ მომზადება ზიარებისათვის. გადმოსახლება ხდებოდა არა იშვიათად დიდი დღესასწაულების წინა დღეებშიც, საამაღლებოდ, საპეტრეპავლებოდ, საღვთისმშობლოდ. ასეთი ჩვეულება და სენაკები ჩვენ გვახსოვს მშობლიური სოფლის (ტობანიერი, ქუთ. ოლქი) წარსულიდან: ჩვენი მეზობლის

სენაკში დედასთან ერთად ჩვენც ვყოფილვართ. სხვა დროს ეს სენაკები კარგამოხურულნი (და არა კარგამოკეტილნი) იყვნენ: შემთხვევით მგზავრებს ნება ჰქონდათ იქ ღამის გათევისა.

ამ „გადასახლების“ სურვილმა წარმოშვა „არანამდვილი მონასტრები“, რაზედაც ჩვენ ზემოთ გვქონდა საუბარი.

9. ჯერ-ჯერობით საბოლოოდ გამორკვეულად ვერ ჩაითვლება, თუ როდის მოღვაწეობდა ჩვენში დავით გარეჯელი: მკვლევარნი (იხ. ი. ჭავჭავაძე: დ. თ. 325—331) ვერ შეთანხმებულან, — განსხვავება გამოიხატება თითქმის ერთ საუკუნეში.

10. წმ. გიორგის მოღვაწეობა აღნიშნულია მოკლედ მის ტროპარში, რომელიც შეიცავს შემდეგს: „ტყვეთა განმათავისუფლებელო და გლახკთა ხელის აღმპყრობელო, სნეულთა მკურნალო და მეფეთა უძლეველო წილმბრძოლო, ღვაწლით (ძლევა) შემოსილო დიდო (მთავარ) მოწამეო გიორგი, ევედრე ქრისტესა ღმერთსა შეწყალებად სულთა ჩვენთა-თვის“.

11. ცხოვრება წმ. მთავარმოწამისა და ძლევაშემოსილისა გიორგისა, ტ., 1904, 37—44.

12. საქართველოს ეროვნულ დროშაზე წმ. გიორგია გამოხატული. იხ. არხიმ. ამბროსი: ქელიშის ვარიანტი „ქართლის მოქცევისა“, ტფ., 1911, 15—17.

13. ი. ჭავჭავაძე: დ. თ. 37—54. მთვარის კულტი რომ მთლიანად თუ არა, ნაწილობრივ მაინც დაიჭირა წმ. გიორგის კულტმა, ეს არ არის გასაკვირველი: ქრისტეანობამ არა იშვიათ შემთხვევაში ხელუხლებლივ დასტოვა ძველი სარწმუნოებრივი ფორმები, ხოლო მათ მისცა ახალი შინაარსი, ჩაბერა ახალი სული. შეად. ს. მაკალათია: ღვთაება მითრას კულტი საქართველოში, „საქართველოს მუზეუმის მოამბე“, ტ. III, ტფ., 1927, გვ. 191—192. გიორგის შესახებ ყურადღების ღირსია Большая Советская Энциклопедия, Москва, 1929, т. 15-ში მოთავსებული წერილი Георгий Каппадокийский, სვეტი 400: გიორგის არსებობა აქ ლეგენდად არ მიაჩნიათ...

14. ვახუშტის მიერ ჩაწერილი გადმოცემით, „მამა ნინოსი ზაბილონ იყო კაბადუკელი, ნათესავი წმიდისა დიდის მოწამის გიორგისა“ (დ. აღწ. 52). ამ „ნათესაობის“ შესახებ იხ. არქიმანდრიტის (შემდეგ კათოლიკოზ-პატრიარქის) ამბროსის: ქელიშის ვარი-

ანტი ქართლის მოქცევისა, ტ., 1911, 16, სადაც ნაჩვენებია შესაფერისი ლიტერატურაც.

15. საეკლესიო მუზეუმის მიერ გამოცემული წმ. ნინოს ცხოვრება, ტ., 1903, 39, სადაც აღნიშნულია, რომ მირიან მეფემ „უბრძანა აღშენებად ეკლესიათა მთასა ზედა თხოთისასა სახელსა ზედა დიდებულისა მოწამისა გიორგისა“; კელიშის ვარიანტში ნათქვამია, რომ ვარაზ-ბაკურის (379—393) დროს „აღაშენეს აზნაურთა ეკლესია გიორგი წმიდასა მცხეთას“ (10, 15; შეად. Е. Такайшвили, Описание рукописей общества распространения грамотности среди грузинского населения, т. 2, 720); ვახუშტის სიტყვით (დ. ა. 309) წმ ნინოს საფლავზე ბაქარ მეფის (342—364) დროს არის აშენებული ტაძარი წმ. გიორგის სახელზე. ამ მეცნიერი ბატონიშვილის ცნობით, „არ არიან ბორცენი (საქართველოში) ანუ მაღალნი გორანი, რომელსა ზედა არა იყოს შენნი ეკლესიანი წმიდისა გიორგისანი მიერ ჟამითგან“ (იქვე, 52), ე. ი. წმ ნინოს დროითგან. ი. ჭავჭავიშვილს ჩამოთვლილი აქვს (დ. თ. 43—44) ის ადგილები, სადაც წმ. გიორგის ეკლესიებია. უფრო ბევრია აღნიშნული ასეთი ეკლესიები ძველ ხელნაწერებში, რომელთაგან ერთის თარგმანი მოთავსებულია ა. ხახანაშვილის *Очерки по Грузинской Словесности* (вып. 1, Москва, 1895 г., 129). მღვდელმა ნიკოლოზ ოქრომჭედლიშვილმა წარმოადგინა მის მიერ შეკრებილი სია (რამდენიმე) წმ. გიორგის ეკლესიებისა. აქ დართულში გადმოტანილია დამატებითი სიებიდან, მაგრამ სია მაინც სრული არ არის.

წმ. გიორგის ეკლესიები, რომელი სადაა, ჩამო შეკრებილი

ა

აღისა, ახალჯვრისა (კარლია, ვერ შევალს ქურდი ან ნადირი, ვახუშტი, 200). აჭისა, ალავერდისა, ატოცისა, აფხაზეთისა, ახურისა, ანავისა, ამლირა არბოსი (10), ახმეტისა, აწყურის თეთრი გიორგი, არცხელის სვანეთისა, ადიშის სვანეთისა, არშისა, ამაღლებისა.

ბ

ბეთლემისა (ხევისა), ბაკისუმისა, ბოლნისისა, ბოჭორმისა (20), ბოჭორმისა (მარტყოფშიც), ბაქურციხისა, ბოდბისა, ბახტრისა, ბზვანისა.

ბ

გერისთვისა, გორიჯერისა, გოდოგანისა, გიორგი წმიდასა თავისა, გიორგის წმიდის თეთრი გიორგისა (ძილამოსი), გეტსამანიისა, გელათისა (30), გურიისა, გურჯაანისა, გალატისა, გორისა, გრემისა, გზოვანისა, (ფასანაურში), იგივე გზონისა, გლოლისა, გარბნისა, გერგეტისა, გომარეთისა, გომარეთის წვერისა.

დ

დანახვისა, დიღმისა (40), დიდგორისა, დაბისა, დაბასტერი, დარყისა, დუმაცხოსი, დგვრისისა.

ე

ეგვბტისა, ერედვისა.

ვ

ვანის ქვაბისა (50), ვანთისა, ვახანისა ბორცვსა, ველიციხისა, ველიეთისა, ველკეთილისა, ვეჭინისა, ვაჭირისა.

ზ

ზიარისა, ზღუდრისა, ზარნისა, (60) ზედათმოგვისა, ზღვნისა, ზედ-ქალაქისა, ზეგარდისა.

თ

თელეთისა, თესლონიკისა, თელავისა, თელავისა (ერეკლე მეფის კარისა), თოხსუბნისა, თბილისის საბურთალოსი, თბილისის კარისა (70), თბილისის მეიდნის თავისა, (სომეხთ უჭირავთ).

ი

ილორისა, იერუსალიმისა, იფარის სვანეთისა, იახსარისა.

კ

კესარიისა, კორინთისა, კონდოლისა, კავთისა — კაკაბეთში, კავთისა — ვარდისუბნისა (80), კავთისხევისა, კალაუბნისა, კასის ხევისა, კარდანახისა, კალობნისა (მანავში), კალობნისა (მცხეთაში), კალობნისა (თბილისში), კალობნისა ფაშანის-თავზე, კაკისა, კახურისა, კოპალესი (მთიულეთში), კოპალესი — პატარძელში (90), კოტორისა, კობისა.

ლ

ლაშარისჯვრისა, ლურჯმონასტრისა, ლომისისა, ლომის კარისა, ლუდიისა, (სადაცაა პატიოსანი გვამი მისი), ლახვარისა, ლაშარი-
სა — საგარეჯოში (100).

მ

მუხრანისა, მეტეხისა, მელანისა, მაღაროსი, მაჩხანისა, მურის
ანგელოზისა, მრავალძლისა, მოღნინისა, (თბილისში სომეხებისა),
მარიამჯვრისა, მრავალბალისა, მთისა მანავისა (110), მარტყოფისა,
მარტყოფისა — სავანესი, მუხის ანგელოზისა, მესტიის სვანეთისა,
მოხლებისა, მოხისისა.

ნ

ნანიანისა, ნუკრიანისა, ნინოწმიდისა, ნაციხვრისა, ნაქერალის —
გაჭირილისა, ნაკიფრისა.

ო

(120) ოდიშისა, ოპიზისა, ოქუმისა, ორუბნისა, ოხარეშისა, ორთა-
შენისა.

პ

პატარძელისა, პანკისისა.

ჟ

ჟამურისა.

რ

რომისა, რაჯახისა.

ს

(130) სიმონეთისა, საყავოსი, სევისა, სასირეთისა, საკირესი, საპაი-
ჭოსი, სუნისისა, სუჯუნისა, საჯანისა, სიონისა, სუფსისა, სხვილო-
სი, საგარეჯოს თვალთავისა, საგარეჯოს ტბეთითავისა, (140) სარ-
კისა, სუნჯისა სადგერისა, სადგრისისა, საჯავახოსი, სანისლობისა,
საღვინეთისა, სადაც აჰარელ თათრებს გაუქრობელი კანდელი
უნთიათ, თუ არ აანთეს, მაინც ნათელია! თათრულად საყუნეთისა,
საქობოსი, სიღნაღისა (150), სხვაგისა, კიდევ. სხვადასხვა სპარსისა,
(გერისტან) სასირეთისა, სვირისა, სოხუმისა.

უ

უძოსი, უჯარმისა, უსანეთისა, უკანაფშავისა, წყაროს თავსა.

ფ

ფხოვლისა, ფაშაანისა, ფეხვენისისა, ფიასი.

ქ

(160) ქუთაისისა (არქიელის გორაზე), ქვემო ხოდაშენისა, ქიზიყისა, ქვაშოეთისა (თბილისში), ქვაშოეთისა (კაკაბეთში, ფარცხანაყანებში), ქურმუხისა, ქემერტისა, ქედისა, ქვემო ნიქოზისა, ქბოდისა.

ლ

ლალნაგურისა.

ყ

ყინვრისა, ყორკნისა, ყანანაზოსა, ყანდაურისა, ყუმისა, ყვარლისა, ყარაბულახისა.

შ

შალაურისა, შავნაბადისა, შაშიანისა, შხელისა, შორბარბარეთისა სომხებისა, შუაფხოი.

ჩ

ჩქარისა, (ბეჭია), ჩალაუზნისა, ჩუმლაყისა, ჩხიკეთისა სამეებისა, ჩოხისა, ჩოხეთისა.

ც

ციხისა, (180) ცხმორისისა, ციხისძირისა (შიოს მონასტერთან).

ძ

ძიროვნისა, ძიმიტგურიისა, ძეგლისა, ძლევისა.

წ

წინანდლისა, წვერისა, წვერის ანგელოზისა, წიფორისა, წყაროს-თავისა, წვერისა (ბეთანიასთან), წედისისა (ხიდისთავთან).

(190) კოტორისა, კოტორისა მარტყოფში, ქალისა, ჭყლისა, ჭანეთისა.

ხაშმისა, ხიხათა, ხოირისა, ხანკთისა, ხოტევისა, (200) ხვამლისა, ხედენისა, ხონისა, ხახმატისა, ხადისკარისა, ხანდოსი, ხეთანისა.

(208) ჯიმიტისა, ჯიხანჯისა, ჯიხაიშისა.

მლ. ნ. ოქროშქედლიშვილი, 10.X.1935 წ.
ს. გი-წმინდა“.

ძველი ქართველების ანგარიშით, წმ. გიორგის სახელობის ეკლესიები საქართველოში იმდენია, რამდენიც დღე არის წელიწადში, ე. ი. 365; სინამდვილეში კი ასეთი ეკლესიები მეტი არის, უკეთ: იყო აქამომდე...

საზოგადოდ უნდა ითქვას, რომ წმ. გიორგი ფრიად ცნობილი წმიდანია, ბოლღარელებთა, სერბიელთა, რუსებთა და კავკასიის ერთა შორის. ამის შესახებ იხ. იაკობ ჩრედიანის წერილი Чествование Св. Георгия в России и Грузии. Духовный Вестник Грузинского Экзархата, 1895 г., №№ 8, 9 и 10. ბერძნების ზეგავლენით, ოსმალების პატივისცემა წმ. გიორგისადმი, შარდენის სიტყვით (Путешествие по Закавказью в 1672—1673 гг., Т., 1901, 9), იმდენად დიდი ყოფილა მეჩვიდმეტე საუკუნეში, რომ „ოსმალთა ფლოტში კანონად იყო დადებული, ზღვაში გასვლა უნდა დაწყებულიყო უეჭველად წმ. გიორგის დღეს“, ე. ი. ძველი სტილით აპრილის 23.

წმ. გიორგის სახელობაზე აგებულ ტაძართა შესახებ მეცნიერულად დადასტურებული უძველესი ცნობა ჩვენ გვაქვს ბეკას მიერ გამოცემულ Corpus inscriptionum Graecarum-ის მეოთხე ტომის მეორე განყოფილებაში: პალესტინის ედრასა (იორდანის მახლობლად) და შაქში უკვე 346 და 367 წლებში აუშენებიათ ტაძრები წმ. გიორგის სახელობაზე. შაქის წარწერაში ნათქვამია: წმ. ძლევა-შემოსილის მოწამის გიორგის ეკლესია აშენებულია საძირკველი-

დანვე ტიბერიანე ეპისკოპოსის წარსაგებელითაო. Христианское чтение за 1881 г., ч. II, 712—717: Древния Христианския надписи. აღსანიშნავია, რომ ცნობილმა კლარჯეთის მოღვაწემ გრიგოლ ხანძთელმა (+ 861) პირველი საყდარი აღაშენა „სახელსა ზედა და უძლეველსა სარწმუნოებასა დიდისა მოწამისა გიორგი ჯვარითა მოქადულისა... ახოვნისა და სახელოვნად განთქმულისა ბრწყინვალედ შორის წმიდათა მარტვილთა მოწამეთა... (წმიდამან) გიორგი მრავლით ჟამითგან უშჯულოთაგან ზარგანხდილთა ქრისტეანეთა ასწავა სიმხნე ძლიერი... რამეთუ მას მისცა ქრისტემან ძლევაჲ ყოველთა მტერთაჲ და აწ ნაწილთა და სახელსა მისსა“.

5. მარტი: Георгий Мерчул, Житие Св. Григория Хандзтийского, СПб, 1911, იე.

16. უკანასკნელის შესახებ იხ. დიმ. ბაქრაძე: Кавказ в древ. пам. искусства, Акты, V, 1040.

17. П. Иоселиани (ო. ს. 80) სწერს: ქვაშვეთის ძველი ეკლესიის ნანგრევები 1820 წლამდე ჩანდაო (были видны). Развалины-ს პირდაპირ გაგება რომ არ შეიძლება, ეს ჩანს როგორც ზემო ნათქვამიდან, აგრეთვე ყოფილ ექსარქოსთა კანცელარიის 1811 წ. № 1 „საქმიდან“, ფ. 54, საიდანაც ამონაწერი მოგვაწოდა დეკ. ა. კარბელაშვილმა, რომელსაც (აქვე უნდა ითქვას) ბევრი ისტორიული მასალები აქვს შეგროვილი. 1928 წ. მწიფობისთვის 28 მ. კარბელაშვილი გვწერს: „ვარლამ ექსარქოსმა მისწერა მთავარ-მმართველს, — მე პეტრე რუსს (ხერსონის პოლკის მღვდელს, რომელიც ამ დროს „პატრონობდა“ ქვაშვეთის ეკლესიას) სამებისა და ძველი ქვაშვეთის საყდარი მიუჩინე“-ო (წირვა-ლოცვის შესასრულებლად; ამ საგანზე ქვემოთ გვექნება საუბარი). მაშასადამე, თუ ქვაშვეთის ძველ ტაძარში 1811 წელს შესაძლებელი იყო წირვა-ლოცვის შესრულება, ცხრა წლის შემდეგ ის развалины-ად ვერ იქცეოდა.

18. „ერისთავთა ძეგლის“ ცნობის დასასრული ასეთია: „ინება... ვირშელისასა, რომელ სასწაულნი, რომელთა იქმოდა, აუტრაცხელ არიან, ვითარცა ვარსკვლავნი ცისანი ქუთიშა და ზღვისა, ამასა ზედა ფრიად განიხარა, ერისთავმან (ვირშელმან) და შეამკო ჯვარი და კუბო მისი, და მოჰედა ვერცხლითა და ოქროთი; და იწყო შენებად ეკლესიისა სახელსა ზედა მოწამისა (გიორგისასა) საზღვარსა ვარნისსა, ადგილსა შუენიერსა ყოვლით კერძო“.

თ. უორდანი: ქრონიკები, ტ., 1897, II, 17.

აქვე აღვნიშნავთ: ქვაშვეთი ფრიად ცნობილი სიწმიდეა საქარ-

თელოში, — მას ჰყავს ბევრი მლოცავი როგორც ტფილისში და მის ახლომახლო, ისე საქართველოს სხვა კუთხეებში (განსაკუთრებით კახეთში) ისეთი ადგილებიდანაც კი, სადაც წმ. გიორგის ეკლესიაა. კახეთიდან ხშირად ჩამოდიან თელაველები, კურდღელაურელები (იქ წმ. გიორგის ეკლესიაა), ვარდისუბნელები (წმ. გ. ეკლ.), იყალთოელები, ოჩიოელები, კოლოთოელები (წმ. გ. ეკლ.), აწყურელები (აქ არის თეთრი გიორგის ეკლესია, საიდანაც ი. ჯავახიშვილის გამოკვლევით წარმოდგა თვით „გიორგის კულტი“, იხ. შენიშვნა 13), ზემოხოდაშნელები, ქისტაურელები, კონდოლელები, წინანდალელები (წმ. გ. ეკლ.), ურიათუბნელები, ახმეტელეები, თიანელები (წმ. ეკლ.).

ჩვენ დრომდე შენახულა ქვაშვეთის ეკლესიის ერთ-ერთი მღვდლის მიერ დაწერილი სია, 1821—1823 წწ. მის ხელში გავლილ შემოწირულებათა. ამ სიაში აღნიშნულია ის სოფლები (რასაკვირველია, არა ყველა), საიდანაც მლოცველები მოსულან. ეს სოფლებია: თიანეთი (წმ. გ. ეკლ.), გულგულა, კუკია, არტოზი, თელავი, მარტყოფი, ენაგეთი (წმ. გ. ეკლ.), უჯარმა (წმ. გ. ეკლ.), მოგვი, კარალეთი, მარაბდა, ოჩიო, იყალთო, ახალქალაქი, ლორე, ქვეში, სამება, კახეთი, (ექვსჯერ), ქართლი და სხვ. (ქ. ეკლ., [ქვაშვეთის] ეკლ[ესიის] საბუთთა რეგული, № 6, ფ. 10 და 73). 1910 წელში აწინდელი ეკლესიის კურთხევის დღიდან (მწიფობისთვის 31) ყოველდღე მოდიოდა კახეთიდან 5—10 ურემით მლოცველები, საგიორგობოდ (გიორგობისთვის 10) ერთად მოადგა ეკლესიას 39 ურემი... (შეად. შენიშვნა 65).

ქვაშვეთს, ქართველების გარდა, დიდის მოკრძალებით და სასოებით ლოცულობენ რუსები, სომხები და აისორები, მართლმადიდებლები და არამართლმადიდებლები. არაქრისტიანეთა შორის ქვაშვეთში ხშირად დადიან სალოცავად მაჰმადიანები, არა იშვიათად ებრაელებიც.

1930 წ. გამოსულ ს. მაკალათიას „მთიულეთში“ აღნიშნულია, რომ ს. გვიდაქეში მცხოვრებელნი ბუჩუკურები, რომელთა წინაპარი კაცის მკვლელობისა გამო გადმოსახლებულა მთიულეთში ხევსურეთიდან, თავის საგვარეულო სალოცავად სთვლიან ქვაშვეთის წმიდა გიორგისაო. იხ. გვ. 11, 78, 80 და 149.

19. სად არის დღეს ეს საბუთი, ჩვენ არ ვიცით, მაგრამ ვიცით, რომ 1872 წელში იგი ყოფილა ეკლესიის ხელში: აღნიშნული წლის ივლისის 6 ექსარხოის ევსევი (1858—1877) უგზავნის ტფილისის ქალაქის თავს იასონ დიმიტრის ძე თუმანიშვილს № 2130

მოწერილობას, სადაც აღნიშნულია, — „მოწერილობისა გამო თქვე-
ნისა № 1829, პატივისცემით გაცნობებთ, რომ ქვაშვეთის ეკლესი-
ის მახლობლად მდებარე მიწის ნაჭერს ფლობს აღნიშნული ეკ-
ლესია, და რომ ეს მამული შეუწირავს ქვაშვეთისათვის 1432 წლის
თებერვლის 3 ტფილელ-მანგლელ ეპისკოპოსს გრიგოლს, რის შე-
სახებ ეკლესიას აქვს სათანადო საბუთი“. იხ. ქ[ვაშვეთის] ე[კლესი-
ის] საბუთთა რეგული, № 3. ფ. 78.

20. თ. ჟორდანი: ქრ-ებზე, II, 239; П. Иоселиани: о. с. 216;
Д. Пурцеладзе: церк. гуджары, 53; Прот. М. Ткемаладзе:
Тифлисский Кафедральный Синодский Собор, Т., 1904, 110.
ეს გუჯარი თ. ჟორდანიას აღნიშნული აქვს 1432 წლის ქვეშე, ვი-
ნაიდან ქორონიკონის აღმნიშვნელ ასოებიდან — „რ. კ. ლ“ ზედ-
მეტად მიაჩნია უკანასკნელი ასო; იმავე საფუძვლით („კ“ და „ლ“
ერთად უმართებულა) შეიძლება ზედმეტად მივიჩნიოთ „კ“,
მაშინ ქორონიკონი გვიჩვენებს (1312+130) 1442 წელს; იოსელი-
ანს შესაძლებლად და მართებულად მიაჩნია ქორონიკონში „კ“ და
„ლ“ (ასეთი შემთხვევები ბევრია) ერთად მოთავსება, და ამისათ-
ვის გუჯარს ათარიღებს (1312+120+30) 1462 წლით, ჩვენ ვი-
ღებთ უკანასკნელ წელს, ერთის მხრით, იმისა გამო, რომ 1432
წელს ტფილელ-მანგლელად იჯდა გრიგოლი და არა იოვანე (იხ.
შენიშვნა 19), ხოლო, მეორის მხრით, იმიტომ, რომ იოსელიანის
თარიღი ადრეა გამოქვეყნებული.

21. ქვაშვეთის გარშემო:

ა. რომ სასაფლაო ყოფილა, — ეს ჩანს ექსარხოსის კანცელა-
რიის 1886 წ. თებერვლის 21 № 765 მოწერილობიდან: „ექსარხოს
მოუვიდა ცნობა, სწერია მოწერილობაში, რომ სამხედრო მუზე-
უმის (დღეს: ხელოვანთა გალერეა) საძირკვლისათვის მიწის
თხრის დროს მრავლად პოულობენ ადამიანთა ძვლებს, ვინაიდან იქ
სასაფლაო იყო, და მუშები უპატიოდ ექცევიან ამ ძვლებსაო
(ქ. ე. ს. რეგული, № 3, ფ. 104 და 127; შეად. მ. მ. პეტრე და პავ-
ლე არქევანიძეების 1808 წ. ივლისის 31 დათარიღებულ მოხსენე-
ბას თ. ახვერდოვის სახელობაზე, — „ნებითა თვისითა მოდიან
რუსნი და არც ჩუენისა კითხვითა და თხოვნითა სხვასა და სხუასა
უშეუსაბამოსა ადგილსა სთხრიან ძალითა თვისითა და ასაფლავე-
ბენ მიცვალებულსა. და განწესებულსა... საფლავისა ფასსაცა...
ალარ აძლევენ (ეკლესიასა)“; კიდევ: შენიშვნა 39, რეგული № 1,
ფ. 96).

ბ. რომ ეს სასაფლაო იყო გაბანთ მამულის ნაწილი და მათ მიერ ეკლესიისათვის შეწირული, — ამის მაჩვენებლად მიგვაჩნია შემდეგი: 1852 წ. სინოდის კანტორის განკარგულებით ქვაშვეთის ყოფილი სასაფლაო გაჰყიდეს საჯარო ვაჭრობის წესით: მამული იყიდა იაგორ თამამშვემა; როცა უკანასკნელი უნდა შესულიყო მფლობელობაში, სარჩელი განაცხადა ანდრია გაბაშვილმა და საქნე გადაეცა სასამართლოს (იხ. მეფისნაცვლის კანცელარიის არქივის 1857 წ. № 195 „საქმიდან“ ამონაწერი. ქ. ე. ს. რვეული, № 3, ფ. 2); გაბანთ გვარი რომ ქვაშვეთის ძირითადი შემავალი და მრეელი ყოფილა, ეს ჩანს „აღსარებითი სიებიდან“, დაწყებული 1827 (1826-სას აკლია) წლიდან, სადაც აღნიშნულია:

„კოლესკის რელისტრატორი მიხეილ ლაბაევი ანდრიას ძე (ამ მიხეილის შვილია ზემოხსენებული ანდრია) — 8 სულოვანი ოჯახით,

„კოლესკი რელისტრატორი დავით ლაბაევი სვიმონის ძე — 5 სული,

„აზ. დავით ლაბაევი სოლომონის ძე — 5 სული,

„აზ. სოლომონ ლაბაევი იოსების ძე — 4 სული,

„აზ. გლახა გაბაევის ქვრივი მართა რევაზის ქალი — 5 სული, და სხვა.

გ. რომ ქვაშვეთის სასაფლაო გაბანთ მამულის ნაწილს შეადგენდა ძველიდანვე, — ამას ადასტურებს მეთვრამეტე საუკუნის ცნობილი მოღვაწე, ერეკლე მეორის მდივანბეგი იესე ოსეს ძე მიქაძე, (რომლის „თავგადასავალი“ 1913 წ. გამოსცა სარგის კაკაბაძემ, ტფ., გვ. 86—87): „1774 წ. ივლისის 14, სწერს იესე, გაბანთ მიწები გაუყავი ბატონიშვილის გიორგის ოქმით. თეიმურაზ მდივანბეგი ქაშოეთს გადმოვიდა. ნახუცრიშვილი ზურაბ იასაული იყო. ექვსი გლეხი კაცი გამოარჩიეს... რაც მამული იყო სულ გაზომეს... ოცდაათი დღის მიწა მერგო... ოთხის დღისა ქაშოეთის შარას შუა და მეფის იესეს ბალიდამ (ეს ბალი და იესე მეფის — 1714—1727 — სასახლე ყოფილა ყაბახის ბოლოს; ჯორჯიაშვილის — ყ. ბარიათინსკის, ვახტანგ ორბელიანის, პარიზის კომიუნის — ყ. ინჟინერთა, ბროსესა და ძნელაძის — ყ. საპიორთა ქუჩებ შუა; იხ. П. Иоселлиани, Древности..., 250 და 272) რო შარა გადღის, იმის შუა რაც მიწა... (ის) მომცეს“.

ქართლის ცხოვრება: ნაწ. II, სპბ, 1854, 331.

23. ლეკანოზის პეტრე არჯევანიძის ქვრივის რიფსიმეს მოხსე-

ნება მთავარბუცესის გაბრიელ მესხიშვილის სახელობაზე, 1825—1826 წ, დაწერილი (იხ. შენიშვნა 95). ქ. ე. ს. რვეული № 1, ფ. 102.

24. ვინ იყო გივი ამილახორი? გივი ანდუყაფარ ამილახორის ძე მეთვრამეტე საუკუნის პირველი ნახევრის ქართველთა შორის შესამჩნევი პიროვნება არის. იგი ღირსია საკუთარი მონოგრაფიის მიძღვნისა, რაიცა შესაძლებელი გახდება მხოლოდ მაშინ, როცა გამოქვეყნდება (ანუ: ხელმისაწვდომი გახდება) „ამილახვარიანთ საგვარეულოს ისტორიული გუჯრები“, რომელნიც დაგროვებული აქვს მ. პ. კარბელაშვილს. ამ მოძღვარმა იმა გუჯრების მიხედვით უკვე დასტავა საკმაოდ ვრცელი წერილი (ძველი საქართველო, ტფ., ტ. II, ნაწ. 2, 101—138), მაგრამ, სამწუხაროდ, იგი სწორედ ჩვენი გივის სახელის მხოლოდ ხსენებით თავდება. ვთავსებთ აქ მოკლე შენიშვნას იმ დაუმუშავებელი მასალების მიხედვით, რომელიც უმთავრესად მოიპოვება ვახუშტისა, სეხნია ჩხეიძისა, პაპუნა ორბელიანისა და ომან მდივანბეგის ნაწერებში.

ამილახორი, უკეთ — ამირახორი, ანუ ამილახვარი ნიშნავს მე-ჩინიბეთ უხუცესს (ვახუშტი: ღ. ა. 42). ეს, ხელისუფლებისაგან წარმომდგარი, გვარი დაიმკვიდრეს თუ მიითვისეს საათაბაგოს აზნაურის ზევდგინიძის შთამომავლობამ. არსებობს შემდეგი გარდმოცემა: მეფე გიორგი მერვეს (1445—1469) ათაბაგმა ყვარყვარე მეორემ მოღალატენი შეუჩინა მოსაკლავად. ერთმა მოღალატემ ჭუკას შვილმა საიდუმლო გაანდო ავთანდილ ზევდგინიძის შვილს იოათამს; უკანასკნელმა საიდუმლო გაუმჟღავნა მეფეს. გიორგიმ არ დაიჯერა, — „ჩემნი ძმანი როგორ მიღალატებნო“. მაშინ იოათამი შეევედრა: „ნება მომეცი შენს კარავში დაწვე. ამაღამ და შენ შორიდან უყურე, თუ რა მოხდესო“. მეფემ ნება მისცა. იმ ღამეს მართლაც მოღალატენი ფეხაკრეფით შეიპარნენ მეფის კარავში და „მწოვედ (მწვავედ, მძიმედ) დაკოდეს იოათამი, სიკვდილსა უღამოდეს (უპირებდენ) და როგორცა ეს შეიტყეს, ზევდგინიძე არისო, აღარ მოკლეს“. მაღლიერმა მეფემ ზევდგინიძეს მიუბოძა გორის მოურაობა და ამილახორობა, ხოლო სასაფლაოდ — სამთავისის ტაძარი და შიო მღვიმეს მონასტერი (მ. პ. კარბელაშვილის: „ამილახვარიანთ საგვარეულოს ისტორიული გუჯრები“ — ძველი საქართველო, ტ. II, გან. 2, გვ. 107; შეად. Из записок князя Амилахвари, с предисловием В. Потто, Т., 1907, 4).

ამ იოათამის შთამომავალი იყო ის, ანდუყაფარ ამილახორის ძე გივი, რომელმაც მეთვრამეტე საუკუნეში ააშენა ქვაშვეთის ტაძარი. მ. პ. კარბელაშვილის მიერ მოწვდილი ცნობით, (ქ. ე. ს. რვე-

ული № 1, ფ. 85), გივი დაბადებულია 1683 წ. აპრილში, დედის, ანახანუმ (+ 1718) ზაალ არაგვის ერისთავის (+ 1663) ასულის სამშობლო ანანურში, სადაც იმჟამად ცხოვრობდა გამაჰმადიანებული ანდრეაფარი. დედამ ღრმად ჩაუნერგა გულში გივის მშობელი ერის სიყვარული და ქრისტიანული სარწმუნოება, რომელიც ვერ აღმოფხვრეს ვერც ჟამთა ცვალებადობამ, ვერც სპარსთა ცბიერებამ და ვერც მათმა სისასტიკემ, — „სჩუღი ვერ გადაადგებინესო“, სწერს სიამოვნებით ჟამთააღმწერელი (ქ. ც. II, 420).

ჩვენი წყაროებით, გივი პირველად გამოდის სამოქმედო ასპარეზზე 1724 წელს, — კონსტანტინე — მამადყულისხანთან ერთად ის იბრძვის ოსმალების წინააღმდეგ: ამ ბრძოლის წაგების შემდეგ ქართლი გადადის ოსმალთა ხელში. ახალციხის ისაყ-ფაშა, „რომელი (ოსმალთ) დასვეს, ვითარცა მეფე ტფილისს“, ჰყოფს ქართლს ოთხ ნაწილად და ზემოქართლს აძლევს გივი ამილახორს (იქვე, 87—88, „საქართველოს სიძველენი“, ტომი III, ტ., 1910, 419). გივის მოღვაწეობის ამ ხანას — 1727 წ. — ეკუთვნის მის მიერ სიონის ტაძრის მეჩითად გადაკეთებისაგან გადარჩენა, მძლავრის შუამდგომლობით ისაყ-ფაშის წინაშე (Иоселиани: Древности... 181; Д. Пурцеладзе: Церк. гуджары, 60—61; Е. К(ирион): Краткий очерк истории грузинской церкви и Экзархата за XIX столетие, Т., 1901, 333—335). ოსმალთ მეტად შეაფიქროეს ქართველობა: „აღწერეს ქართლი სრულიად და დასდვეს ხარკი კაცის სულზე — დრაჰკანი (21 კაბ.), ცხვარზედ — ორი შაური, ზროხაზედ — აბაზი, კამეჩსა და ცხენზედ — ექვსი შაური, მოსავალსა ზედა ხილითურთ — ხუთის თავი“. ამასთანავე, თუ ფაშის რომელიმე ბრძანება იმწამსვე არ იქნებოდა შესრულებული, ოსმალნი და მათ მიერ დაყენებული მოხელენი ფრიად ბოროტად ექცეოდნენ ხალხს, მაგალითად, „უკეთუ მალემსრბოლისად არა მიეცათ მყის ცხენი, — შესხდიან თვით მათ (ვისაც ცხენი მოსთხოვეს) ზედა, ვითარცა უყვეს მანუჩარ ყაფლანის შვილსა და გიორგი ქავთარის შვილსა, აღუდვეს ლაგამნი, შესხდნენ და ჩხვლეტდნენ დეზითა წარსლვად“. ასეთი მდგომარეობა ვერ აიტანეს თეიმურაზ მარაბელმა და რევაზ ქსნის ერისთავმა, და განიზრახეს აჯანყება, რის გამო „დაესხა მათ გივი ამილახორი და... ოსმალთ დაიმორჩილეს ქართლი უმეტეს“ (ქ. ც. II, 88—89).

გივის ერთგულება-მუყაითობით ქართლში გამაგრებულ-გაბატონებულმა ოსმალებმა კახეთის დამოწმებაც მოინდომეს, ამიტომ დაარბიეს კახეთი, ღალატით მოჰკლეს (+ 1729) მაჰმედყულისხან-კონსტანტინე მეფე, თავი მისი „წარუვლინეს ისაყ-ფაშასა და მან

წარგზავნა წინაშე ხონთქარისა... ზაკვით მისცეს მეფობა კახეთისა (კონსტანტინეს ძმას) თეიმურაზს, ვინაიდგან ნებადღათ დაპყრობაცა კახეთისა მსგავსად ქართლისა“, მაგრამ თეიმურაზ — „სცნა ზაკულობა“ ოსმალთა, „შემოიკრიბნა კახნი, მოვიდა ღამე და თავს დაესხა და გაემარჯვა ოსმალთა ზედა“: ოსმალთ გვერდით ჩვენ ვხედავთ გივი ამილახორსაც (იქვე: 140, 337—8, 476). თეიმურაზის გამარჯვებამ გამოაფხიზლა გივი და ამისთვის იგი დაემორჩილა „მეფესა კეთილ მორწმუნესა, საუნჯესა (sic.) სიბრძნისასა, საფუძველსა (sic.) სათნოებისასა და გოლიათსა (sic.) შეურყეველსა“ (იქვე: 365, 366, 373) თეიმურაზს, და ყოვლითურთ შეუწყო ხელი, რათა უკანასკნელი გამხდარიყო ქართლის ბატონადაც, თუმცა ქართლის კანონიერ პატრონად რუსეთში გადახვეწილ ვახტანგ სკულისმღებელსა და მის სახლსა სთვლიდა.

„ამასვე უამსა (1734 წ.) მოსულ იყო თამაზ ხან (შემდეგში ნადირ-შაჰი) განჯას... და რა ესმათ ესე ქართველთა, უკუნუდგენ ოსმალთაგან ქართველ-კახნი და განჯას თამაზხანთან წარვიდენ“ (იქვე: 476). უკუნმდგომთა შორის უპირველესი ადგილი ეჭირა გივსა, მაგრამ ახალმა ბატონმა მას თავიდანვე ცუდის თვალით შეხედა: თამაზხანი, რომელიც წინათ ყაჩაღთა ბრბოს მეთაური (მამამისიც ამ ხელობით ცხოვრობდა, С. О. Кишмишев: *Походы Надир-шаха в Герат, Кандагар, Индию и события в Персии после его смерти*, Т., 1889, 6—8) იყო, თავის ახლო და თავის საბრძანებელში ვერ ითმენდა დამოუკიდებელი ხასიათის კაცებს, ის ცდილობდა მათ ან დამცირება-დამონებას, ან განადგურება — თავიდან მოშორებას. პირველ ყოვლისა, თამაზმა მოისურვა ამილახორის ადამიანურ-მშობლიური გრძნობის შელახვა, — მოსთხოვა „სადედოსთვის“ ის ქალი, რომელიც უკვე დანიშნული იყო იესე მეფის ძე თეიმურაზზე (შემდეგში კათოლიკოზ-პატრიარქი ანტონი პირველი). ამ მიზეზისა და საფუძვლის გამო ამილახორმა თამაზხანს ქალი „ვერ მისცა“. განრისხებულ თამაზხანს „დაებარებინა გივი ამილახორი; (უკანასკნელი) გავიდა, წავიდა, ჩავიდა, გაუწყრა და დაიჭირა და უპატიოთ გახადა, დაიბარა და ჩაგვარა ქალი, მაგრამ აღარ გამოუშვა“ (იქვე: 339, 141; შეად. П. Г. Бутков: *Материалы для Новой истории Кавказа*, СПб., 1869, ч. 1, 137; პროფ. კ. კეკელიძე: *ქართულ ლიტერატურის ისტორია*, ტ., 1923, ტ. I, 396).

1735 წ., როდესაც ამილახორი უკვე დატუსაღებული იყო, თამაზხანმა დაიბარა „კახთბატონი თეიმურაზი, ძმისწული მისი ალი მირზა, კახნი და ქართველნი, დამორჩილდენ ბრძანებასა მისსა

და წარვიდენ“ ერევნის ყირსბულახს. სამი დღის შემდეგ თამაზ-ხანმა დააბრუნა მხოლოდ ალი მირზა, რომელსა „მისცა ქართლი და კახეთი“, დანარჩენი დიდებულები კი, მათ შორის მეფობაყრილი თეიმურაზი და გივი ამილახორი, თან დაიტოვა. ცოტა ხნის შემდეგ, თეიმურაზის დამცირებით დაკმაყოფილებულმა, ისიც გამოისტუმრა ტფილისში, „ლვინობისთვის ექვსსა (კი) მოვიდა ქალაქს თამაზ-ხან დიდისა დიდებითა“ (ქ. ც. II, 339).

ტფილისისაკენ გამომგზავრებისას, ხანს გაეგო, რომ „გაპაროდა სომხითიდან ამილახვარი გივი“ და რამდენიმე ქართველი დიდებული, რამაც გამოიწვია თამაზხანის „წყენა“. ამ წყენას, სეხნია ჩხეიძის სიტყვით, მოჰყვა შემდეგი: თამაზმა „დააქცია ციხე გორისა, ქალაქს თაბორი (ეს ციხე იყო ხარფუხის წმ. ნიკოლოზისა და სურფსარქისის საყდრების სამხრეთით, მთასე გოგილოს აბანოების გასწვრივ)... არაგვის ერისთავის (სამფლობელო) ანანური და იმას აქეთ ქსნის ერისთავისა (სამფლობელოს ნაწილი) მოსასტერს ქვეით, აწერის ხევის ქვეით დაატყვევეს, დასწვეს; ზემო ქართლისა (სოფლები) ფახანიდან დაწყებული მუხრანამდი ააოხრეს, დაატყვევეს, დასწვეს. სადგრიდამ სკრამდის დაატყვევეს, დასწვეს... შეჰბილწეს ეკლესია ყოველგნით, გააოხრეს (შიოს) მღვიმე ხატითა და მორთულობითა... წაიყვანეს ქართლიდამ რვაასი კომლი, — ვინ იცის სახლში რამდენი სული იყო, — ტყვე, ხუთი ათასი საავალიშვილოსი, და საციციანოსი ხუთასი კომლათ და ათასი ტყვე, საერისთვოსი ხუთასი ტყვე; მოსრეს ყმაწვილნი ეროდეს მსგავსად: ჩჩვილს ყრიდენ და დიდს, რომელიც დაეარდის, ცხვირსა და ყურებს აჭრიდიან; ამილახორი წავიდა იმერეთს“ (იქვე: 339—340; შეად. Кишмишев, о. с. 93—95; П. Г. Бутков, о. с. 137. ამილახორის გამოპარვის შედეგად სთვლის ნადირშაჰის მიერ დანარჩენ ქართველ დიდებულთა განთავისუფლებას: ნადირმა რომ გაიგო, გაქცეულ ამილახორს ქართველები შეუიარაღებია და ქვეყანა გაუმაგრებიაო, დატყვევებულ ქართველებს ტბილად მოეპყრო და საქართველოში დააბრუნაო).

იჭერა რა გული ქართლის აწიოკებით (უმთავრესად ამილახორის სამოურავოსი), თამაზხანმა მწიფობისთვის 25 (იესე ოსესძის, დ. თ. 7, სიტყვით მწიფობისთვის 21) დასტოვა ტფილისი, „აყარა კახეთი, გაღმა მხარი, ჭარი, შემახია, განჯა, ყარაბაღი, ერევანი, ყარსი, ყაიყული, ფანმაკი“ (ქ. ც. II, 340). 1736 წ. თებერვლის 26 შაჰად (ნადირის სახელით) გამოცხადებულმა თამაზმა დაადვა „ქართლს სამი ათასი სამასი თუმანი“ (33.000 მანეთი) ფულად, „ხუთასი ნოქარის“ (ჯარის კაცია) მიცემა და ცოლშვილით და ცხენ-იარაღით ტფილისში მათი შენახვა. „ქართველთ ეს ვერ შეს-

ძლეს... და დაუწყეს (ნადირ-შაჰისაგან გაგზავნილ სარდალს) სეფიხან სულთანს ზეჴწნა: როგორც სხვის ყენისათვის გვიმსახურნია, ისე გვიმსახურეთო. ეს იმათ არ ქნეს“. დარბეული და გაღატაკებული ხალხის გაჭირვებით შეწუხებულმა მამულიშვილებმა გივის მეთაურობით გამართეს თათბირი, რომლის დამთავრებისას „უკუდგა ქსნის ერისთავი შანშე, ამილახვარი გივი, აბაშიძე ვახუშტი, სულ ზემო ქართლი, გაღმით (მტკვრის მარჯვენა ნაპირზე) თარხანი ლუარსაბ და მისი სახლისკაცნი“. სეფიხან სულთანმა ქართველთ უკუდგომა იუკადრისა და შეიჭრა მათ მამულში დიდძალი ჯარით, მაგრამ „ბრძანებითა ღვთისათა და ნუნისა ღვთისმშობლის ძლიერებითა“ გამარჯვება დარჩათ აჯანყებულთ. დამარცხებულმა და შერცხვენილმა სეფიხან სულთანმა „დაუწყო ლაპარაკი“ გამარჯვებულთ და „ვინც უკუდგარნი ქართველნი იყვნენ შეურიგდნენ ფიცითა საშინელითა“. ამ შერიგებით თითქოს გახარებულმა ცბიერმა სულთანმა მიიპატიჟა ფიცდანდობილნი ზემოხსენებულნი დიდებულნი და მათთან ერთად კახთბატონი თეიმურაზი, არაგვის ერისთავი ბარძიმი, ჩოლოყაშვილი გივი, ქისიყის მოურავი ჩერქეზიშვილი ქაიხოსრო და ყველანი „ერთპირათ“ დაიჭირა და წარგზავნა ისპაანს. პყრობილნი „რა ჩავიდნენ, უყო წყალობა ყაენმა, მისცა ხალათები და ინამი (საჩუქარი ფულით), თვითონ წავიდა ყანდაარს საბრძოლად და ესენიც თან წაიყვანა“ (იქვე: 340—341, 92, 142, 477).

ყანდაგარზე გალაშქრებისას, რომელიც დამთავრდა ავღანელთა ამ პირველხარისხოვანი ციხე-ქალაქის აღებით 1738 წლ. მარტის 16 (ქ. ც.-ბით, 1737 წ. მარტის 16, II, 477.) თავი ისახელა ქართველთა ათასეულმა გივი ამილახორის მეთაურობით. გენერალის ქიშმიშოვის გამოკვლევით (რომელიც უმთავრესად დაფუძნებულია სპარსულსა და სომხურ წყაროებზე), თუ არა ბახტიარები და ქართველები ყანდაგარის აღება მეტად გაძნელდებოდა; კმაყოფილმა და გახარებულმა ნადირშაჰმა ქართველები აავსო საჩუქრებით. თეიმურაზი დააბრუნა საქართველოში და ახლად ჩასული (ყანდაგარის აღების შემდეგ) ოცი წლის ერეკლე იახლა ინდოეთში (დ. თ. 113, 140—144; ქ. ც. II, 447; საქართველოს სიძველენი“, ტ. III, 453—456, 440).

ინდოეთში ერთი ქალაქის აღების დროს, ნადირშაჰი ისე გაიტაცა გივი ამილახორის სამხედრო ნიჭმა და ვაჟკაცობამ, რომ იქვე შემოიხსნა საკუთარი ხმალი, რომლის მორთულობა შეფასებული იყო 300.000 მანეთზე მეტად, და შემოარტყა გივს (Из записок кн. Амилахварн, 7; ბუტკოვით: დ. თ. 234, ძვირფასი ხრმლით ამილახორი დაჯილდოებულია ადილშაჰის მიერ), ხოლო

სამშობლოში დაბრუნებისას მიუბოძა „ქსანი და ვეკილობა ქართლისა“ (ქ. ც. II, 93, 144, 346; „საქართველოს სიძველენი“, ტ. III, 456; ამ დროს გივი მისკარბაშის (მონადირეთა უხუცესი) პატივით დაჯილდოებული, საეკლესიო საქმეებშიც კი იღებდა მონაწილეობას, მაგ. თარხან მოურავიშვილისა და გოსტაშაბიშვილის ქალვათა განქორწინების საქმეში, იხ. „საქართველოს სიძველენი“, ტომი I, ტ., 1899, 95).

ეს წყალობა გივს არ ახარებდა: მან კარგად იცოდა, რომ ნადირშაჰის წყალობას ხშირად (თუ ყოველთვის არა) მოჰყვებოდა ხოლმე რისხვა და სიმწარე. ეს მოლოდინი გივს მალე აუცხადდა: 1741 წ. ყაენი გამოემართა დაღესტნისაკენ, ერთის მხრით, მის გამო, რომ უნდოდა ლეკების დასჯა ძმის მოკვლისათვის, ხოლო მეორე — მისთვის, რომ ბოლო მოეღო რუსეთის გავლენისათვის კავკასიის ერთა შორის. თავისუფლებისმოყვარული მთიელები მხნედ დაუხვდნენ განძინებულ ნადირშაჰს და ცხრაშეკი თვის (ქ. ც. II, 357) ბრძოლის შემდეგ უკუაქციეს ავღანისტანისა და ინდოეთის დამამხობელი ყაენი: ამ ლაშქრობაში შაჰმა დაღუპა ორი მესამედი თავის ჯარისა და სურსათ-სანოვანე სავსებით, რის გამო ჯარისკაცები ხოცავდნენ ერთმანეთს და ისე იკვებებოდნენ (ქიშმიშოვი: დ. თ. 214—215; ბუტკოვი: 233). ხიფათში ჩავარდნილმა ნადირშაჰმა, „ვინაიდგან ერწმუნა ამილახორისათვის ქართლი, მოითხოვნა (მისგან) ქურიზნი ქალნი, ქალწულნი ქალნი (უეკველად ქარელთა დედათა მსგავსად, „რათა დასხნას როსკიპად სპათა შორის თვისთა“, (ქ. ც. II, 144) და ვაენი სამასნი, ხუთასი კომლი კაცი და ოცი ათასი ხარვარი (ხარვარი — 109 ლიტრა, ლიტრა 3,6 კილო) პური (იქვე: 93) და ეს მაშინ, როცა ქართლში პური ისევ ძვირად იყო, რომ... ბალახის კურკას გაახმობდიან, დაფქვიდნენ და იმას სჭამდნენ“ (იქვე: 347). ამ მოთხოვნასთან დაკავშირებით, „მოვიდა მუმეიზი, რომელ არს მწერალი ქვეყნისა, აღწერად ქართლისა..., ზომეს მიწები საბლით, ხრევი (ხარკი) დასდევს; შენობა (თუ) სადმე იყო, დიდ ხრევი დასდევს..., თვალეს ვაზები, ვაზს ერთი ბისტი (ორი კაპეიკი) დასდევს; სოფელსა და ბაღსა შინა რაც ხე ნახეს... თითო შაური დასდევს, კაცს — ორი მინანთუნი (მინანთული მანეთია), ყმაწვილსა ასაკოვანსა — ხუთი აბაზი, ... ჯარჯი დასწერეს ყმაწვილზე (არა ასაკოვანზე), პირუტყვზე; ... ზოსტანსა, წისკვილსა, ყოველისფერს შენობას, ანუ ოხერს ადგილს ასეთი ჯარჯი დასდევს, რომ ყოველის კაცისაგან შეუძლებელი იყო „მისი გადახდა“ (იქვე: 345). ამასთან ერთად, „ებრძანა ხელმწიფეს (ე. ი. ნადირშაჰს): რაც ქართლის ქვეყანას ჩემი ჯარჯი აძევსო,

იმისი სულ პური მამეცითო, ლიტრა ერთ ბისტათ“, (იქვე: 347), ე. ი. 3,6 კილო ორ კაპეიკად. ესეც არ იკმარა: „გამოევზავენა ხელმწიფეს ერთი დიდებული და ეთხოვნა ქართლისა და კახეთისათვის ორასი ყული (მეფის კარის მცველი, გვარდიელი) ოცის წლისა და ოცდა ხუთისა, ... ქალი თორმეტი, საკადრი ხელმწიფისა“, — გაუგზავნეს; ... „ოდეს (გაგზავნილნი) განვიდნენ გატეხილ ზიდზე (ქციისა ანუ ხრამის მტკვართან შესართავში) შემოეყარათ ჩაფარი (შიკრიკი), ეთხოვნა ქართლისათვის თავისის ყალბეგით (ხარების გამრეკავი) ექვსი ათასი ხარი, განჯილამ პური უნდა აეკიდათ და დალესტანში მიეტანათ; ... ქალაქში მყოფთა ვექილ-ვეზირთა მსწრაფლ დააგროვეს და გაისტუმრეს, მაგრამ აღარ დარჩა ქართლში ხარი ამით რომ (ამის წინადაც) იქავ დალესტანში ყოფნაში, ეთხოვა (ყაენს) სამი ათასი ურემი შებმული (და) გაისტუმრეს, (დ)აუღღეს (რა) პური ოროლი ხარვარი; ... ამისა შემდგომად ეთხოვნა ხარი ორი ათასი, გაისტუმრეს, აკიდეს პური ბარდიდამო და მიიტანეს დალესტანში“ (იქვე: 351).

არ არის გასაკვირველი ამის შემდეგ, რომ თავის ქვეყნის ავღადიდებისა და ყაენის მოთხოვნილებათა განუსაზღვრელობის (ქიშ-მიშოვი: დ. თ. 216: შეად. ქ. ც.: II, 395) მცოდნე გივი „ეზრახა ქართველთა, — არა ძალგვიძს ყოფად (ამ პირობებში) და გავდგეთ, ვინაიდგან ვერა ნებისაებრ (თვისისა) დაიპყრა შაჰნადირ ლეკნი“ (ქ. ც. II, 93). გივი თეიმურაზსაც „ეზრახა, რათა უკუდგნენ შაჰნადირისაგან (იქვე: 144). გივი უფრო შორს წასულა: ჩანს, იგი „ეზრახა“ შაჰნადირის წინააღმდეგ ევროპასაც. ამ მოსაზრებას ჩვენ ვამყარებთ ერთ წერილზე, რომელიც ამ დროს არის გაგზავნილი პაპა ბენედიქტე XIV სახელობაზე ვინმე ამილახორის მიერ. წერილში არ არის ამილახორის სახელი (გვარი კი არის), მაგრამ ჩვენ ექვიც არ გვეპარება, რომ წერილის ავტორი არის გივი: პირველად იმიტომ, რომ ამ ხანებში სხვა ვინმე ამილახორი, რომელსაც შესძლებოდეს პაპთან წერილის მიწერის თავსდება, ჩვენ არ გვეგულებს; მეორედ იმიტომ, რომ ვახტანგ ორბელიანი, რომელიც ჯერ კიდევ 1734 წ. უადრეს „მიქცეულ იყო ლათინთა კერძ“ (იესეს დ. თ. 6, 17; შეად. მ. მ. თამარაშვილი: ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, ტ., 1902, 349) და რომელიც მიწერმოწერას აწარმოებდა პაპთან (თამარაშვილი: იქვე), იყო თანამოაზრე და ცოლისძმა გივი ამილახორისა (ქ. ც.: II, 353); მესამედ იმიტომ, რომ გივი კათოლიკე მღვდლების მაღლიერი და მწყალობელი იყო (იქვე: 417). წერილში თითქოს გივი სჩივის სომხებისაგან კათოლიკეების შეიწროებაზე (შეად. თამარაშვილი: 301, 302,

357; იესეს თავგადასავალი 91), მაგრამ წერილის დედა აზრი ჩამარხულია შემდეგ სიტყვებში: „ვევედრებით თქვენს ხელმწიფებას, შეგვეწიოთ და ჩვენი ცრემლით შერეული ვედრება შეიწყნაროთ... ნუ აიღებთ ხელს ნურც ჩვენზე და ნურც ჩვენ უზედურ ქვეყანაზე... დანარჩენს ამბავს თქვენივე პატრები მოგახსენებენ (თამარაშვილი: დ. თ. 358—359): კათოლიკეების სომხების მიერ დევნა მხოლოდ საბაბია წერილისა, ნამდვილი საქმე და ქვეყნის საჭიროება პატრებს უნდა აღენუსხათ პაპის წინაშე. ამილახვარის მიერ წერილის პაპთან გაგზავნას მჭიდრო კავშირი აქვს ქრისტიანთა ტფილელ მიტროპოლიტის 1741 წ. მწიფობისთვის პირველს რომში გამგზავრებასთან. ეს მღვდელთმთავარი „პროპაგანდის“ სახელობაზე დაწერილ მოხსენებაში აღნიშნავს, რომ მას „სურს მოახსენოს წმიდა კრებას და თვით პაპსაც ქართველ ერის საჭიროება“... და რომ „ხარკი, სპარსელებისაგან ძალდატანებულნი არიან გარდაიხადონ სულზე ათი ოქროს სკუდი (სკუდი 5 ფრანკია), თუ დიდმა და თუ პატარამ, თუ კაპუცინმა (კათოლიკეების მღვდელმა) და თუ (ქართველმა) მღვდელმა ეგრეთვე ვალდებულია გარდაიხადოს ოცი სკუდი ყველა ეკლესიამ“ (იქვე: 354; შეად. ქ. ც.: II, 354). მაგრამ ეს წერილი დარჩა „ხმად მლალადებლისა უდაბნოსა“, არც „თეიმურაზ უსმინა“, სამწუხაროდ, ამილახორს: ვფიქრობთ, ქართველებს რომ ლეკებისთვის მხარი დაეჭირათ, აუცილებელი პური და მუშა საქონელი შინ დარჩებოდათ, და შაჰნადირიც იძულებული გახდებოდა უფრო ადრე დაენებებია თავი დაღესტნისათვის და საქართველოზედაც აეღო ხელი.

თეიმურაზის სიფრთხილით თუ სიფრთხალით (სიმხდალით) იმედგაცრუებულმა გივმა მიმართა სამხედრო ხერხს: „შეასმინა თეიმურაზს ტფილისის ხანსა (ვითომ ლალატს აპირებსო), ვინაიდგან მისლვად იყო ხანი ლეკთა ზედა დაღესტანსა შინა და მიუწოდა (ხანმა) თეიმურაზს, რათა წარუძღვეს იგი (ყიზილბაშ-ქართველთა ჯარს ლეკებზე), არამედ არა მივიდა მუნ თეიმურაზ“ (ქ. ც.: 144). თეიმურაზის ლალატში დარწმუნებული ხანი იძულებული შეიქნა, თვით გაძლოლოდა ჯარს და გასულიყო ტფილისიდან. ამილახორსაც მეტი არა უნდოდა რა: „ამა ამბავთა შინა თვესა აპრილსა თერთმეტსა (1742 წ.), ლამესა ბზობისასა, ქალაქიდან ღამე გაიპარა ამილახორი; ...წავიდა თავისის ცოლშვილით და თან გაიტანა (მასთან შეთქმულ) პაატა აბაშიძის ცოლი და სარიდან ერისთვის შვილის ცოლი. პაატა აბაშიძე და ზოგი ვინმე თავადნი ზემოქართლისანი ამავე ბზობის ღამეს გამოიპარნენ იორის პირიდან, რომელნი ახლდენ ჯარად ხანსა ქართლისასა და მივიდნენ ამილახორთან“

(იქვე: 350). ის ქართველი დიდებულები კი, რომელთაც ტფილისში გივს „მისცეს პირი მტკიცე, ... არღარავინ გამოჰყენენ, არცა უკუდგნენ. ესე რა ესმა ხანსა, მოიქცა ტფილისსავე, და მთავართა შეაჰირვებდა და მრავალთა ჰგვემა და ჰყრობილება შეამთხვია, და მოუხდა გივსა, გარნა ვერ შემესრა“ (იქვე: 93).

ამგვარად, გივმა მეორედ ააფრიალა თავისუფლების დროშა, რომლისა ქვეშე დადგომა, ზემოხსენებულთა გარდა, პირველყოფლისა მოისურვეს არაგვის ერისთავმან ბეჟან და „ქსნისა და არაგვის ხევისა კაცთა“. ამ თავისუფლების შვილებს გივმა მისცა მისაცემელი და გამოართვა ფიცი და იერთგულა, შემდგომ კი „ყოველნი თავადნი ზემოქართლისანი გაიერთა“. გაიგო თუ არა ეს ამბები შაჰნადირმა „მაშინვე აუშვა (ტფილისში ხანისაგან) ჰყრობილნი თავადნი“ და ბრძანა ამილახორისათვის „ეკითხათ მიზეზი წასვლისა“. ამ მშვიდობიანი გზით ყაენს უნდოდა ჩაეგდო ხელში გივი და მისი თანამოსაგრენი, მაგრამ ამილახორმა ფრიად მოკლე და საბუთიანი პასუხი შეუთვალა: „ქვეყანა ოხერი შეიქმნა და არა გამოდიოდარაო, ველარ შეეძელ სამსახური ხელმწიფისა და წაველო; ზემოქართლისა თავადნი ამაზე ემოწმებოდეს“ (იქვე: 350; შეად.: იესეს თავგადასავალი, 9; „საქართველოს სიძველენი“, III, 458).

ამის შემდეგ იწყება ბრძოლა არათანასწორი, ულმობელი და უმაგალითო: ერთ მხარეზეა მბრძანებელი ერანისა, ავღანისტანისა, ბელუჯისტანისა და ინდოეთისა, რომელმაც შიშის ზარი დასცა ძლიერსა და გალალეულ ოსმალებს და ჩამოართვა მას საუკეთესო პროვინციები აღმოსავლეთში, ხოლო მეორე მხარეზე გორის მოურავი; ერთს მხარეზეც აუარებელი სიმდიდრე და „კაი ჯარი... ჯაჰე-პოლორტიკითა, მოქედლინი ცხენით კაცამდის, ერანელნი, ინდოელნი, ლაურელნი (ლაურისტანი სპარსეთის სამხრეთი პროვინცია, ზღვის უბის აღმოსავლეთ-ჩრდილოეთით), ფაშაურელნი (პეშავერი დიდი ქალაქია ჩრდილოეთით ინდოეთში), ავღანელნი — კაცნი შავნი და ღუხჭირნი“, მეორე მხარეზე — უკიდურესი სიღატაკე და ერთი მუჰა „მკლავით ძლიერი ქართლელი (თუმცა სულთ) ვით ციხე-ბურჯი მაგარი“, მაგრამ „ბალახის კურკით“ კვებისა გამო ღონემიხდილი და მისუსტებული; ერთ მხარეზეა ნიჭიერ და გამოცდილ სარდალთა კრებული, შაჰნადირის ბრძანების მყის ასასრულებლად თავდადებული, ხოლო მეორეზე — რამდენიმე თავადი, რომელნიც, მცირედის გამოწაყლისის გარდა, თითო-თითოდ ეცლებიან ქვეყნის კეთილდღეობისათვის გაწამებულ ბელადს და, ყაენის ხალათებითა და ინამით მოხიბლულნი, ნელ-ნელა გა-

დადიან მდიდარისა და ძლიერის მოწინააღმდეგის ბანაკში (იესეს თავგადასავალი: 12). სამწუხაროდ, შაჰნადირის ბანაკში არიან „საუნჯე სიბრძნისა“ თეიმურაზი და „საფუძველი გოლიათობისა“ — პატარა კახი: „მეფე თეიმურაზ, სწერს იესე (11), გივს ამილახორს შემოადგა დიდის ჯარით, — ცხრაათასიანი ყიზილბაში და ავღანი ახლდა და საქართველოს ჯარი (და) ყაზახ-ბორჩალი სხვა იყო“-ო. ამავე დროს, ქართველების ხასიათის სისუსტის კარგად მცოდნე ფლიდი ნადირი ქება-დიდებით და მოწყალების ნიშნებით უხვევს თვალს თეიმურაზსა და ქართველ დიდებულთ და ემუდარება მათ, — „ამილახორი შემარიგეთო“. ამილახორს ესმის, რას ნიშნავს შაჰნადირის მუდარა და ამისათვის არა სცხრება: ამაგრებს ცხვილოსა და სურამის ციხეებს, და ხან ლეკთა და ხან ოსმალთა დახმარებით, მუსრს ავლებს თავის მტრებს, მაგრამ იმავე დროს გული ბოღმით ევსება, ვინაიდან მტრებთა შორის მისი სისხლი და ზოცი ურევია, — კახ-ქართლელნი. ამასთან ერთად, გამუდმებული ბრძოლებით „აოხრებდენ ქვეყანათა იგიცა (ამილახორი) და ესენიცა (შაჰნადირის ჯარები)“. (ქ. ც.: II, 93—94, 143—144, 350—378, 480—481).

ჰქვიანი და ბოროტი შაჰნადირი მიზანს ხედებოდა: სამი წლის განმავლობაში დღე მუდამ ბრძოლებით საქართველო სისხლისაგან იწირებოდა და გივი ამილახორიც ხელში უვარდებოდა. ყაენისაგან დაიმედებულმა თეიმურაზმა და დედოფალმა თამარმა „ძელი ჰქმარიტზე“ შეფიცეს ამილახორს, — „არაფერი არც წახდენითა და არც სიკვდილით არ (დ)აგიშავდესრაო“, გამოიყვანეს სურამის ციხიდან, „უბოძეს სახლთხუცესობა თვისი და განაგეს (გივის დახმარებით) ყოველივე საქმე ხელმწიფური“ (იქვე: 379; იესეს თავგადასავალი: 12—13; БУТКОВ, о. с. I, 230).

თეიმურაზი ნადიმობდა და ლხინობდა. ამ დროს „მოვიდა ბრძანება ხელმწიფისა და ებძანა ამლახვრისა ციხეებისა დაქცევა, ... დააქციეს სურამისა და კევხის ციხე... ახალდაბისა და სხვილოს ციხეებშიაც თვისნი მისანდონი კაცნი დააყენა“. ოცი დღის შემდეგ „მოვიდა ბრძანება ხელმწიფისა, ებძანა გივის ამილახორის დაქვრისა, ან აქ გამოგზავნეთო და თუ მანდ შეინახავთ, თვალეზი დასთხარეთო... შეწუხდენ ფრიად მეფე და დედოფალი... მაგრამ ასეთი მძლავრი ხელმწიფე იყო (ყაენი), რომ იმისი წინააღმდეგი არა იქნებოდა რა, დაიჭირეს გივი... თვალეზის დათხრას იხვეწა, მარა არა ქნეს... გაისტუმრეს ხელმწიფესთან... ხელზუნდით, ... ბატონმა (თეიმურაზმა) მოსთხოვა (ყაენს) ფარავანი ამილახვრის პატიობისა“. ამ პირობებში შაჰნადირმა ამილახორი „ვერც მოკლა, რად-

გან მეფეს თეიმურაზს ფიცი მიეცა, არც ამდენს ენდო, რომ კიდევ ქართლში გამოეგზავნა, რადგან სახელოვანი კაცი იყო, (ამისათვის ზოროსანს (სპარსეთის აღმოსავლეთ-ჩრდილოეთის ნაწილია) დააბატონრა... მაშათს (მეშხედი) გაგზავნა, თვალთ კი არ ინახვინა, თვეში ათი თუმანი გაუჩინა“. ამ მოწყალებით მოპყრობას იესე თეიმურაზის შუამდგომლობის შედეგად სთვლის: „დიდი საქმე არის მსმენელობა, — იმტოლს ხელმწიფეს (შაჰნადირს) ამოტოლა კაცმა (ამილახორმა) ხმალი ჰკრას; ხუთს-ექვსს წელიწადს ათჯერ და თორმეტჯერ ჯარი დაუმარცხოს, ხელში ჩაიგდოს და არ მოკლას“ (იქვე: 379—380, 414; იესეს თავგადასავალი; 13).

დააბინავა თუ არ შაჰნადირმა ამილახორი საიმედო ალაგს, მაშინვე აიხადა პირბადე და „თითონ გააკეთა არბაბი (სია გადასახადისა) ქართლსა და კახეთზე, ორასი ათასი თუმანი დააწერა (ე. ი. 2.000.000 მანეთი; კაფუტინი კლავდიუსი ამ ხარკს აღნიშნავს ოთხ მილიონ ვენეციის ძეჭინის რაოდენობით; ვენეციის ძეჭინი კი იმ დროს ღირდა 12 ფრანკი, იხ. თამარაშვილი: დ. თ. 744, 100; შეად. Бутков, о. с. 231)... და უბძანა ქართველს ბატონს (ე. ი. თეიმურაზს): ეს თეთრი მზათ დაიჭირეო სამასი ათასი ყიზილბაშისათვის (ქ. ც. II, 395; შეად. იესეს დ. თ. 14), რომელიც უნდა სწვევოდა ციხეებდანგრეულ და ყოვლის მხრივ ღია ქართლ-კახეთს. ეხლა კი მოეგვნ თავსა თვისსა თეიმურაზი და ქართველი დიდებულნი, რომელთაც 1741 წელში „არა ისმინეს ამილახორის“ რჩევა, — ლეკებს მხარი დაუჭიროთ და შაჰნადირი თავიდან მოვიშოროთ; „ჯავრისაგან შეიშთენეს, არჩივეს, მაგრამ ამის მეტი ღონე ველარ დაიდევს, რომ ანანურს“ წავიდნენ ქალაქიდან; „ქვეყანა ისე ირყეოდა შიშისაგან, რომ ქართლის ქვეყანაში გამაგრების იმედი აღარავის ჰქონდა“ (ქ. ც. II, 395).

„ჩასლოდა ამბავი შაჰნადირ ყაენსა, მეფე თეიმურაზ და მეფე ერეკლე უკუგიდგენო, დაცალეს ქართლი და კახეთი (და) მთებში ავიდნენო“. განძინებულ შაჰნადირს „გამოესივნა მაშინვე ჯარი დიდი“, მაგრამ შემდეგ გადაეფიქრა და გამოეგზავნა თეიმურაზისათვის „რაცამი (ბრძანება) სიტკბოებისა და წყალობისა“ ჩათარის ხელით, რომელიც „ჯაშუშისავითაც იყო“ და რომელსაც დავალებული ჰქონდა ქართველების „ჯარი და რიგი გაეშინჯა“ და სპარსეთში რომ „ჩავიდოდა (და) ამ ამბავსა რომ ჩაიტანდა, მაშინვე (ყაენი) დიდი ჯარით წამოვიდოდა“. ამ კარგად მოსაზრებული გეგმის დასამთავრებლად, „ხელმწიფეს თავისთან დაებარებინა ერეკლე იეფე, ამილახორის შემდეგ ერთადერთი თვალსაჩინო სარდალი საქართველოში, ვითომც იმ მოსაზრებით, რომ „რასაც მაგის პი-

რით მომახსენებთო, გარიგებული გეგონოსთო“. ეს უკანასკნელი ბრძანება საგონებელში ჩაყარდნილმა „ბატონმა (თეიმურაზმა) შორს დაუჭირა, მის მეტი ძე არ ესეა (და) კახეთიც (ერეკლეს სა-
ძეფო) უპატრონო დარჩებოდა“. მაგრამ, რადგანაც ყაენის ბრძა-
ნების აუსრულებლობა არ შეიძლებოდა, „გარდადვა თავი ქრის-
ტიანობისათვის, და წაბჰანდა მეფე ცხებული თეიმურაზ ერანში
ჯაენთან“ (იქვე: 397—8; იესეს დ. თ. 15—16).

თეიმურაზი ჯერ კიდევ გზაში იყო, როცა სპარსეთის ჯარში
შეთქმულობის გამო, 1747 წ. ივნისის 22 (იესეს სიტყვით, დ. თ. 15,
მაისის 9, ბუტკოვით კი, დ. თ. 232, ივნისის 7—8) სამმა ოფი-
ცერმა მაჰმედყულიხანმა, ავშარბეკმა და სალასბეკმა მოკლეს ნა-
ღირშაჰი. ერანის ტახტზე ასულიყო შაჰნადირის ძმისწული და
თეიმურაზის ასულის ქეთევანის ქმარი (ქ. ც: 11, 400; შეად. სა-
ქართ. სიძველენი. ტ., 1910, ტ. 3, 440; ბუტკოვი: დ. თ. 1, 137,
231, და 234) ადილშაჰი, რომელმაც გამეფების პირველ დღეებ-
შივე ამილახორი გივი „აუშვა პატიმრობისაგან ზორასანით და რა
მოიწვია ხელმწიფის კარზე, ასეთი სამსახურები აჩვენა ხელმწი-
ფეს, — ქელათის (კელატი, ბელუჯისტანის უმთავრესი ქალაქი)
აღებაზე გაისარჯა, — რომ სიმაღლეს აიყვანეს და უშურველად
უთვალავი საქონელი უბოძა და ერთი დიდი პატივი ეს მიანიჭა,
რომ ყულარადასობა (ყაენის სამხედრო ამალის უფროსობა) მის-
ცეს, და რადგან შემძლებელი კაცი იყო მაზანდარს (კასპის ზღვის
სამხრეთ ნაპირებზეა) ერთის ციხის ქალაქის გაკეთებაც ებძანა, ეს
ციხე გააკეთებინა“ (ქ. ც: 420, 417; იესეს დ. თ. 13). მაზანდარას
გივი იმოდენად გაძლიერებულა, რომ ადილშაჰის ჩამოგდების
(1748) შემდეგ, მასთან „მრავალი ქირის გადახდილ, ცოტას კა-
ციტ „მისულ, თეიმურაზს“ დახვედროდა და მოგებებოდა, ვითაც
მართებდა, ... განეხარა და მრავალის მისართმევით და ლხინფრი-
ალობით განესვენა მეფისათვის, ცდილ იყო სამსახურსა მონურსა
და არა რა კლებულ ექმნა, რაც ძალი სდებოდა“ (ქ. ც: 414).

ამასობაში გავიდა დრო და ახალ ყაენს შაჰიბრაგიმს თეიმურაზი
მოეკითხა: „მეფე თეიმურაზ ჩემს ძმასთან იყო, რა იქნაო, საცა
ჩემს საბრძანებელში იყოს, მოიპოვნეთ“. ამის გამგებ გივის
თეიმურაზი დიდის პატივით ისპაანს გაუსტუმრებია (იქვე: 414;
შეად. ბუტკოვი: დ. თ. 1, 235—236), ხოლო სამშობლოში დარ-
ჩენილი თანამოსაგრენი და მამაპაპეული სიწმინდენი მადლობით
მოუგონებია: „გამოეგზავნა ქართლში ოქრო და ვერცხლი მრავალი
თვისისა მსახურ აზნაურშვილთათვის... (და) ფეშქაში მეფისათვის
(რომელიც შაჰიბრაგიმმა გამოსიტუმრა საქართველოში) და ქარ-

თველი დიდრონი კაცებისათვის, აგრეთვე პატრიარქის ანტონი ბატონიშვილისათვის ორასი თუმანი უდაბნოებისათვის, ცალ-ცალკე ფრანგების (კათოლიკების) საყდრებისათვის, და იმერეთს ანუ ახალციხესა, ამ ქვეყანაში ვისაც იცნობდა დიდრონის კაცებისათვის მრავალი ოქრო და ანუ ლარი ტურფა მოუძღვნა ყოველთა ცალ-ცალკე“ (ქ. ც.: 415, 417).

დადგა 1750 წელი: „სრულიად ერანი აირივა და ურთიერთას რბევა, ტყვევნა და ოხრება დაუწყეს (იქვე: 482). ამის გამო „შეიყარა ვინც ქართველნი იყვნენ ან კახნი (იესეს სიტყვით, 17, ასი ნოქარი), შემოეხვივნენ ბატონიშვილს ასანძირზას (თეიმურაზის ძმისწულს), დააპირეს წამოსვლა ქართლში, მაგრამ გაუჭირდათ დიდად, ამით რომ ღარიბად იყვნენ, შიმშილმან შეაწუხა და, თუ არა დაეხარჯათ რა, ვერც მარტო თავის ძალით წამოსვლას შეიძლებდენ. ამილახორმა გივმა, რომელი იყო ყაენისა ყულადარასი, შაჰყულიხან (ეს სახელი უწოდა მას ადილშაჰმა, იესეს დ. თ.: 13) მისცა ქართველთა, ვის როგორ ეფერებოდა ან საზრდელი, ან რაც კლებულება ჰქონდათ, ყველა გაურიგა, გამოუძღვა და წამოვიდნენ ქართლისაკენ, დახვდენ წინ ყიზილბაშნი მრავალჯერ, მაგრამ ასე ლომგულად და კაი სარდლობით მოიქცა შაჰყულიხან, რომ საცა მტერი აუჩნდისთ, რისხვა ღვთისა დასციან და ეგრე ხმლის ძალით მოვიდნენ ქვეყანასა ქართლისასა; ...რომ გენახათ გივი ამილახორი... სასიამოვნო იყო დიდისა დიდებითა და გამოჩენით. ვითაც შეეფერებოდა სიმდიდრეს და სიმალლესა მისსა, ეგრე განეწყო მონანი თვისნი და აღემკო მოხდომით და აღეჭურნა ყოველნი იარაღითა ოქროსათა; ...და სჯული ვერ დააგდებინეს და ეგრე ქრისტეანობით მოვიდა ქართლში დიდი პატივი მისცა მეფემან თეიმურაზ და მეფემან ერეკლემ და დადგა ქალაქში და აღარ წავიდა სამკვიდროსა თვისსა, და სუფევდა მდიდრობით ქალაქსა თბილისისა“ (ქ. ც.: 420; იესეს დ. თ.: 15—17).

თეიმურაზ მეფისა და ერეკლეს „დიდი პატივი“ გამოიხატა იმაში, რომ გივს ჯერ უბოძეს „ქალაქის მოურაობა“ (ქ. ც.: 430; იესეს დ. თ.: 17) და შემდეგ, კონსტანტინე მუხრან-ბატონთან ერთად, „დადვეს საქმე ქართლისა, ასე რომე ამათსა უნებურსა და გარდუვალსა ვერცა მეფენი და ვერცა თავადნი ვერა რას იქმოდენ“ (ქ. ც.: 422). უკანასკნელად ჩვენ ვხვდებით გივის თეიმურაზ და ერეკლე მეფეთა ჯარის ერთი ნაწილის მეთაურად აღაქიშ-აჯიჩალაბის შვილთან და განჯის ხანთან ბრძოლაში, რომელიც ქართველების გამარჯვებით ვათავდა (იქვე: 422—448).

„აპრილს კორონიკონს უ.მ.ბ.“ (1754) კი „დამარცხდა“ (ე. ი.

გარდაიცვალა) ამილახვრის შვილი გივი, შაჰყულიხან, რომელი იყო დიდებული და მდიდარი კაცი და ყოველგან სახელგანთქმული“ (იქვე: 452); იესე (37) უმატებს: „თვისი განსაგებელი ყოველივე სიცოცხლითვე განაგო და აღესრულა“.

აღვნიშნავთ აქვე: პლატონ იოსელიანი ერთ პიროვნებად სთვლის ორ გიესა, პაპასა და შვილისშვილსა, პირველსა და მეორესა (Описание Шнонгвинской пустыни, Т., 1845, 28—29; Древности... 77). მაგრამ:

1. პირველი იყო იოათამის ძე (თ. ჟორდანია: ისტორიული საბუთები შიო მღვიმის მონასტრისა და „ძეგლი“ ვაჰხანისა ქვაბთა, ტ., 1896, 82; მ. პ. კარბელაშვილი: ძველი საქართველო, II, 2, 132), მეორე კი — ანდუჟაფარის ძე;

2. პირველი იყო მაჰმადიანი (ქ. ც.: II, 52), მეორე კი ქრისტიანე;

3. პირველს ჰყავდა ცოლად ვახტანგ მეხუთეს ასული თამარ (იქვე: თ. ჟორდანია: დ. თ.: 82), მეორეს კი ორბელ ყაფლანიშვილის ქალი ბანგუა, და

4. პირველი გარდაიცვალა 1700 წელს (ძველი საქართველო. II, 2, 136), მეორე კი დაიბადა 1683 წელსა.

ქვაშვეთის ეკლესიის აშენების გარდა, გიეს სხვა ღვაწლიც მიუძღვის სამშობლოს სიწმიდეთა მიმართ: განუახლებია შიომღვიმის მონასტერი და ტფილისის ბეთლემის (ფეთხანის) ტაძარი (პ. იოსელიანი: Древности... 77, 233; Описание Шнонгвинской пустыни 28 н. д.; Из записок. кн. Амнлахварн, 7). სიონზე უკვე ზემოთ გვქონდა საუბარი. ამის გარდა მას განუახლებია მცხეთის „სვეტიცხოვლის“ სამი კოშკი და გალავნის აღმოსავლეთის ნაწილი (А. Натроев: Мцхет и его собор Свѣтицховели, Т., 1901, 275).

არის საბუთი ვიფიქროთ, რომ გივი ხელმძღვანელობასა და მფარველობას უწევდა ნიჭიერსა და განსწავლულ ახალგაზრდობას: იესე ოსეს ძე, რომელიც გივის ცოლისძმის ნათლული იყო და, მაშასადამე, არც ახლობელი ნათესავი, შვილივით ჰყოლია მიღებული თავის ოჯახში. მოგვითხრობს რა იესე გივის სურამის ციხიდან გამოყვანას თამარ დედოფლის მიერ (იესე ამ დროს თექვსმეტის წლის ყოფილა), განაგრძობს: „ჩემი სიხარული რაღა მოიხსენება, ბანგუა ენახე, დღე აღარ მომიშორა და ღამე, დიად შეკვეთილი ვიყავ და შეჩვეული იმისი; ზოგი რამ ოქროს ღილები

და ყაწიმი (ხმალის ჩამოსაკიდებელი სირმა, ანუ თასმა) მომიტანა, მიბოძა და ხელს მიმართავდა და ვიყავ განცხრომაში, შვებასა და სიხარულში“. სპარსეთიდან (ექვსი წლის შემდეგ) დაბრუნებულმა გივმა იესე „დიად ტკბილად ნახა“ და ამის შემდეგაო, ამბობს მწერალი, „დიად ხელის მომართვას და წყალობას მიქმიდა დღითი დღე“-ო და მის „უკითხავად არა შემეძლორა“-ო, ვინაიდან „რა მეფეთ სამსახურს (ანახანუმ დედოფლის მდივნობას) მოვრჩებოდი, იმათთან ვიყავ დღე და ღამეო“. ამ დროს იესესთვის შეუძლებელია სასახლეში „მოლარეთხუცესობა“, იესეს ამილახორებისთვის რჩევა უკითხავს. „გივმა და ბანგუამ უფრო შორს დაიჭირეს: დედოფლის მოლარეთხუცესობა მაგდენი არ არის რა და მუახლეებში ყოფა და იმათი სალაროში შემოსვლა და მოლარობა დიად არ ინება (გივმა); ასე მიბრძანა: ჩემს სალაროში შედი, ჩემი თეთრი (ფული) გამოიტანე, დახარჯე რამდენიც გინდა და მართებული სახელი იშოვეო“. მიუხედავად ამ ბრძნული და მამაშვილური რჩევისა, იესე „მომატყვებელი წყალობით... წაიყვანეს (და მეფის) მუხლს აკოცინენს“, ნიშნად თანამდებობაზე დანიშვნა-დამტკიცებისა და „ხალათიც უბოძეს“. როცა ამის შემდეგ ამილახორიანთსა მივიდა „იმა დღის მაწყევარი (იესე), ამილახორი სადილად ბრძანდებოდა, რომ შეველ და მოვახსენე... ბძანა, შენისთანა ყმაწვილს აგრე შოატყუებენო“. თუმცა ამ სახედ იესე ეურჩა ამილახორს, მაგრამ იგი ამის შემდეგაც „დიდად მობრალული და მწყალობელი ბრძანდებოდა“ განათლებულის, გარნა ცხოვრებაში გამოუცდელის ოსე ხუცესის შვილის იესესი და „მრავალი კეთილი მოიღეს (გივმა და ბანგუამ) მის ზედა“ (თავგადასავალი: 5, 12, 17, 14).

ჩვენ გვაქვს ორგვარი შეფასება გივი ამილახორისა: ერთი ეკუთვნის იმ უცნობს, რომლის სახელი „ხალხში“ დაკარგულა და რომელიც ამღერებს ხალხს, —

„შენ, ვიო ამილახარო,
სვიანო, თაღლითიანო,
ხან აქეთ ხარ და ხან იქით, —
საითაც ქარნი ქრიანო“ (ქ. ე. ს. რვეული № 1, 86).

მეორე კი ცნობილს ჟამთააღმწერელს პაპუნა ორბელიანს. პაპუნა გვეუბნება: „ამილახორი გივი... ქართლსა შინა საჩინოდ ქმნილ იყო და სახელოვნად ხსენებით; რომელ ყოველთა ქართლისა მეპატრონეთაგან მარად პატივცემულ ქმნილ იყო;.. რადგან სახელოვანი კაცი იყო (შაჰნადირ ყაენი), არც ამდენს ენდო, რომ კიდე ქართლში გამოეგზავნა;.. ესე იყო სიკეთე მისი, რომელსა საძნელოსა საქმესა ჩავარდის, ასე რიგად მოიყვანის საქმე, რომ

დიდება და პატივი არ მოაკლდის, და უმაღლესსა ხარისხსა ალვი-
ლის სიბრძნითა და მხნეობითა) და ქცევითა თვისითა“ (ქ. ც.: 414,
420). პაპუნას გვერდით ღვას იესეც: „დიადი დიდებული და პა-
ტიოსანი კაცი ბრძანდებოდა“-ო, ამბობს (დ. თ. 17) ის მწერალი,
რომელიც კარგად იცნობს გივისა და თავის თანამედროვე ქარ-
თველებსა, მაგრამ არც ერთის მათგანისათვის არ იმეტებს ასეთ
დახსიათებას.

მიუღღგომელმა მკითხველმა თვით დაასკვნას, რომელი შეფა-
სება-დახსიათება უდგება ამილახორს გივს...

25. ეს წარწერა დაბეჭდილი აქვს პ. იოსელიანს Древности-ს
77 გვერდზე ორთოგრაფიის შეცვლით, „კეთილ მსახურის“ „კე-
თილმორწმუნედ“ გადაკეთებით და ქორონიკონის ჩ. ღ. ნ. გ.-ის
მაგიერად ჩ. ღ. ნ. დ. — აღნიშვნით, მიუხედავად იმისა, რომ ასოები
გარკვევითა და ლამაზად არის ამოჭრილი და შენახული, თუმცა
ისიც უნდა ითქვას, რომ ჩვენი ფილოსოფოსი-ისტორიკოსი ქე-
მარიტის ფილოსოფოსის გულის სიმშვიდითა და უყურადღებობით
მოგვითხრობს იმავ Древности... მე-44 შენიშვნაში, რომ ქვა-
შეეთის ტაძარი გივი ამილახორის მიერ აშენებულია 1742 წელ-
შიო, ე. ი. ამ შემთხვევაში ჩღნგ-ს იგი კითხულობს ჩღმზ-დ: ვექ-
ვობთ, პლატონს საკუთარის თვალთ წაეკითხოს ხსენებული წარ-
წერა.

26. იესე სწერს: „ჩემი ნათლია ყაფლანის შვილის ორბელ
მდივანბეგის შვილი ვახტანგი იყო“-ო (დ. თ. ხ.). დეკ. პ. კარბელა-
შვილის მოწვდილი ცნობით (ქ. ე. ს. რვეული № 1, 85), ბანგუა
ელისბარ ორბელიანის ქალი იყოო; ნამდვილად კი ელისბარ და
ვახტანგი ბანგუას ძმები იყვნენ. თავგადასავალი: 7, 12, 17, 20, 23;
ქ. ც.: 11, 353.

27. თავგადასავალი: 17.

28. ჩვენს ხელშია პირი ამ სიგლისა, რომელიც მოგვყავს აქ
მთლიანად: „ჩვენ ტფილელ მიტროპოლიტმან ქრისტეფორემ ესე
უკუნისამდე ჟამთა და ხანთა გასათავებელი მტკიცე და უცვალებე-
ლი წიგნი გჳადრეთ და მოგახსენეთ თქვენ წმინდას გიორგის ქა-
შოეთისსა, ასე რომე ახალ კვირის სწორზე კვირა დღეს შენის ეკ-
კლესიის დღეობა აქუსთ ქალაქში განწესებული, ერნი მოვლენ და
ილოცვენ, ამაში მოგერ[თ]მე[ვა] [შესაწირავი]? ჟამთა ვითარე-
ბით დაეწესათ: იმ დღის მოსულს სანთელ-საქმელს ორს წილს
სიონთა ღთის მშობელში ჩამოიტანდენ და მესამედს სვეტიცხო-
ველის მოსაქმენი წაიღებდენ. რადგან(ნ) ხელახლად ამილახორმა
აივმა თავის სადღეგრძელოდ და სასულიეროდ დიდის გულსმოდგი-

ნებითა და საფასეთა წარგებითა დაშვრა და შენი წმინდა ეკლესია საძირკველით ახლად აღაშენა, გაღავანი შემოავლო, განავრცელა და შეამკო, პატრიარქმან უფალმან ანტონიმ მოიძია და განჩხრიკა, ვითაც (ვითარ?) უწესო იყო ეკლესიის შეწირულის სანთელ-საკმელის გამოღება და სხვაგან მიღება, ან წიგნით დაგიმტკიცათ და აგრეთვე თქვენსავე ეკლესიას დაუდგა, ჩვენცა ეგრეთვე მოგვირთმევია და შემოგვიწირავს, რომელიცა შენის ტაძრის შემოსაწირავი იყოს სანთელ-საკმელი, შანა, ანუ სხვა რამე ნივთთაგანი, შენს ეკლესიას არ გამოეხვას, მაგას მოეხმაროს და შეიმკობოდეს, და რა რიგადაც მაგ ეკლესიას ეჭირებოდეს, ისრე განეგებოდეს, არ გიშალოს არა ჩვენ მიერ და არა შემდგომთა ჩვენთაგან. ესრეთ მტკიცედ და უცვალებელად განგვიწესებდეს, სხვებრ რა რიგადაც ჩვენის კურთხევითა და მორჩილებით ყოფილან მუნ მდგომნი სამღუდელონი მოწესენი, აგრევე ჩვენის მორჩილებით იყვნენ. აღიწერა აპრილის 4 თ (29). ქრისტეს აქეთ ჩღნგ. (1753), ქორონიკონს უ მ ა (441). ტფილელი ქრისტეფორე“.

„მცხეთისა და ყოვლისა საქართუშლომისა კათოლიკოზ-პატრიარხი ძე მეფისა ირაკლი მეორისა ანტონი სიგელსა ამას ვამტკიცებთ. წელსა ჩ ყ ვ (1806) მაისის ბ (2), ანტონი“.

„ამისი ასლი (დედანი) ენახე და ამ სავადზე (პირი) ხელი მოვაწერე, თავადი ზაზა სოლადოვი. ამისი ასლი ენახე და ამ სავათზედ გელი მოვაწერე მსაჯულმა იოანე თურქისტანოვმა. ასლიდამ თანასწორებით გარდავიღე და ხელს ვაწერ მე ტიტულიარნი სოვეტნიკი არტემ მოძღვაროვი“. (ქ. ე. ს. რვეული № 1, 5).

ეტყობა, ანტონ პირველის „წიგნი“, რომელიც შედეგი ყოფილა მისის უწმიდესობის მიერ მოხდენილი საბუთების „მოძიებისა“ და „გაჩხრეკისა“ და რომელიც დაწერილი ყოფილა ქრისტეფორე მიტროპოლიტის ზემოაღნიშნული სიგლის გაცემამდე, 1806 წ. ეკლესიას აღარ ჰქონია (აღბათ, დაჰკარგვია) და ამისთვის შესაფერისი წარწერა გაუკეთებია ანტონ მეორეს ქრისტეფორეს სიგელზე.

მივაქცევთ ყურადღებას სიგლის სიტყვებს, — „საძირკველით ახლად აღაშენა... საფასეთა წარგებითა დაშვრა“—ო: ეს სიტყვები თითქმის გამეორებაა შაქის 367 წ. წარწერისა. იხ. შენიშვნა 15.

ქრისტეფორე მიტროპოლიტის შესახებ იხ. იოსელიანის Древо-ности..., 188—189. მღვდლის მ. თამარაშვილის მიერ შეგროვილ საბუთებით დ. თ. 350—356) ქრისტეფორე მიტროპოლიტი 1741—1742 წწ. რომში ყოფილა „ქართველთა ერის საჭიროებათა გამო“. მ. თამარაშვილის მიერ შეგროვილი საბუთების უმრავლესობა ქრისტეფორეს სიგლის ორბელიანად, ერთი კი — თუმანიშვილად (—ეს

იყო ნამდვილი მისი გვარი); ყველა საბუთით ის კათოლიკეა: ეს არ უნდა გაგვიკვირდეს — კათოლიკე მწერლების სიტყვით თითქმის ნახევარი საქართველო გაკათოლიკებული იყო, სხვათა შორის, კათოლიკებად სთვლიან ნიკიფორე ჩოლოყაშვილს (დ. თ. 93), ვახტანგ მეექვსეს (351) და დომენტი კათოლიკოსსაც კი (355)... ესეც არ გვაკმარეს: მაღაქია (გურიელი) კათოლიკოზი, კათოლიკების გავლენით, „კიდევაც მოინათლა“ თურმე „და ხელმეორედაც ეკურთხა“ (183). ამის შემდეგ ერწმუნეთ მ. იოსებ ჯუღიჩს და მის თანამოაზრეთ: კათოლიკოზი და მოუნათლაფი!

29. დეოდრაფიული აღწერა: 190, შენ. 3. შეადარე მოსე ჭანაშვილის რედაქციით 1904 წ. ტფილისში გამოცემულ გეოგრაფიას, გვ. 72, შენ. 139. ამ შენიშვნაში ბ. მოსეს გადმოწერილი აქვს ქვაშვეთის წარწერა იმავე შეცდომებით, რომელნიც დაშვებულია იოსელიანის წიგნში და რომელთა შორის უმთავრესია „1754“ წ. „1753“ მაგიერ. თუ რატომ აქვს ვახუშტის ცნობა ქვაშვეთის შესახებ შეტანილი შენიშვნაში (და ისიც მხოლოდ ერთ ხელნაწერში) და არა ტექსტში — ეს გასაგებია: გეოგრაფია დამთავრებულია 1745 წელში, ქვაშვეთი კი დამთავრდა რვა წლის შემდეგ. ცხადია: როდესაც (1742 წლიდან) რუსეთში მცხოვრებელმა მეცნიერმა მიიღო ცნობა ქვაშვეთის ტაძრის აშენების შესახებ, ცნობა იგი შეიტანა იმ ნუსხაში, რომელიც მის ხელთ იყო. ეს ცნობა თითქმის გამეორებაა ქრისტეფორე ტფილელის სიგლის სიტყვებისა, რომლის პირი შეიძლება ვახუშტის გაუგზავნეს.

ქრისტეფორესა და ვახუშტის სიტყვებით, — „საძირკვლით ახლად აღაშენა“, „და აწ აღაშენა საფუძვლით“, მელავნდება უსაფუძვლობა შ. ამირანაშვილის მოსაზრებისა (Тифлис и его окрестности, Т., 1925, 184—185), ვითომც გ. ამილახორს მხოლოდ განეახლებიოს ძველად აშენებული ტაძარი, რომელიც დაკავშირებული იყო მეექვსე საუკუნის მოღვაწის დავით გარეჯელის სახელთანაო. ამ მოსაზრების საბუთად, დავით გარეჯელის სახელის გარდა, ავტორს მოჰყავს სხვაც, — ტაძრის გეგმა ტეტრაქონი იყო, ტეტრაქონი კი შეადგენს ძველი ღროის დამახასიათებელ მოვლენასაო (ამ აზრს იზიარებს პროფ. გ. ჩუბინაშვილიც: რამოდენიმე თავი ქართული ხელოვნების ისტორიიდან, ტ., 1926, 85 და 89). ჩვენს ახალგაზრდა მეცნიერს ყურადღების გარეშე დაუტოვებია ერთი გარემოება, — „ძველი“ ტაძარი განაგრძობდა თავის არსებობას „ახალის“ გვერდით 1864 წლამდე (იხ. ზემოთ და შენიშვნა 17); რაც შეეხება ამას, რომ ქვაშვეთის მეორე ტაძ-

რის გეგმა ტეტრაქონი იყო, ეს აიხსნება აღმშენებელთა სურვილით და, თუ გნებავთ, ფანტაზიითაც:

ა. 1851 წ. პ. იოსელიანმა ააშენა სოლოლაკში ამაღლების ეკლესია (по образцу языческого храма Золы в Афинах, Древности..., 87);

ბ. ნ. ნიკოლაძემ გასული საუკუნის მიწურულში ააშენა ფოთში (დარჩა დაუმთავრებელი) ტაძარი აია სოფიას გეგმის მიხედვით;

გ. თვით აწინდელი ქვაშვეთის ტაძარი აშენებულია სამთავისის ეკლესიის გეგმის თანახმად, ი. გ. ამილახორის ჭიუტობისა გამო (იხ. ზემოთ). ამილახორი გივის მიერ აშენებული ტაძარი შექმნილა პირველსავედ მეცხრამეტე საუკუნის პირველ მეოთხედში აბელ ანდრონიკაშვილის მიერ აგებულ ქოდალოს (კახეთ. ოლქი) ღვთაების ეკლესიისა, რომელიც პ. იოსელიანის (ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, 324) სიტყვით არის „ქაშოეთის თფილისს, ეკლესიის პლანისა“ (შეადარე ქ. ე. ს. რვეული № 1, 85 და 89). შ. ამირანაშვილის უკანასკნელი საბუთი, — „ტაძარი აშენებული იყო რიყისა და კლდიდან გამოჰრილ ქვითა (ესეც ნიშანია ძველი დროის შენობებისა), ზოლო რესტავრაცია ქმნილ იყო აგურიით“, პირდაპირ გაუგებრობაა: გუმბათიდან საძირკველამდე ჩვენს თვალწინ დაშლილ ტაძრის მხოლოდ საძირკველში აღმოჩნდა რიყის ქვა, კედლები კი აშენებული იყო ოთხსწორკუთხიან ქართული აგურიით, — ჩანს, ბ. შალვასათვის ვილაცას მიუწოდებია არასწორი ცნობები.

30. თავგადასავალი: 84.

31. ქვაშვეთის ეკლესიის შემოსავალ-გასავლის დავთარი 1835, 1841 და 1846 წწ.

32. მ. პ. კარბელაშვილის ცნობით, „1755 წელს გივის ძმისწულმა დაჭიბმა ქაშუეთი მოახატვინა ნიკოლოზ აბხაზს (ქ. ე. ს. რვეული № 1, 86). ჩვენ არ ვიცით, რა საბუთებზე ეყრდნობა მ. კარბელაშვილი, მაგრამ ერთი კი ცხადია: ჩვენს დრომდე რომ მხატვრობამ მოაღწია, იგი ნიკოლოზ აბხაზს არ ეკუთვნის, — ვეჭვობთ, რომ მას სცოდნოდეს რუსული და რუსული წარწერებით აღენიშნოს სურათების შინაარსი.

33. ქ. ც.: II, 452, 420, 417; იესეს დ. თ. 17; იოსელიანი: დ. თ. 77, 233. თ. ჟორდანი: საბუთები შიომღვიმის მ-სა, 83; Из записок Амилахвари, 7.

34. თავგადასავალი: 17.

35. ქ. ც.: II, 452.

36. ორსავე ზარზე შემდეგი წარწერაა: „ქ. შემოგწირეთ: ზარი: ესე: მთვარმოწამეს: გიორგის: ქაშოეთისასა: ამირახორმან: გივმან: სულისა: ჩუენისა: სახსრათ: ქრისტეს: აქეთ: ჩ ღ ნ გ“ (1753).

37. ქ. ე. ს. რვეული № 7, 60.

38. იქვე: რვეული № 1, 86.

39. იქვე: № 1, 101. მოგვყავს საესებით ეს სიგელი: „ქაშოეთის ეკლესიის მღუდელ პავლე! შენ გქონდა რწმუნებული ქაშოეთის ეკლესიის შემოსავლებისა, რომელიც არის ღუქნებიდამ, საფლავის ფასიდამ და სანთლის სარგებლობიდან, დაცვა და ეკლესიაზედ წარგება, ჩ ყ ი ე (1815) წლიდან მდგომარეს ჩ ყ ი ზ (1817) წლის ივლისის პირველამდინ, რომელიც არის ორის წლისა და ნახევრისა. ამისი ანგარიში ვანახვინეთ და დადგა შენთან შეკრებული რიცხვი ორმოცდაცხრა თუმანი, ოთხი რუბლი და თორმეტი ბისტი (494, 24 მ.). ამ თეთრის რიცხვიდან კარისბჭეზედ დახარჯული იყო ოცი თუმანი, რვა რუბლი და ექვსი ბისტი (208, 12 მ.) ახალს კარზედ დასავლეთით ოთხი თუმანი, ხუთი რუბლი და თერთმეტი შაური (45, 55 მ.), საკუთხევის დახატვაზედ დახარჯულ იყო ცხრამეტი თუმანი, შვიდი რუბლი და თერთმეტი შაური (197, 55 მ.) და საკუთარს ეკლესიის საჭიროებაზედ დახარჯულ იყო სამი თუმანი, რვა რუბლი, ოთხი აბაზი და ერთი შაური (38, 85 მ.). ეს ოთხი კალამი (СТАТЬЯ) დანახარჯი რომ გამოირიცხოს ზემოთქმულის ორმოცდაცხრა თუმანის, ოთხის რუბლის და თორმეტის ბისტიდან ამ ჯამისა დარჩება შენთან ერთი თუმანი, ოთხი რუბლი, ორი აბაზი, რვა ბისტი და ორი ფული (14 მ. 56, 5 კ.), რომელიც ეს ეკლესიისა არის. ამისთვის ამ შემოსავლის ეკლესიაზე კეთილად წარგებისათვის და ანგარიშის წარმოდგენისათვის გაძლევთ მოწმობასა ამას, იულისის 17-სა 1817-ს წელსა. ვარააჲ მიტროპოლიტი. № 426“.

ეკლესიის შეკეთებას შესდგომიან 1812 წლიდან, მაგრამ რა გაკეთდა ამ დროს არ ჩანს. მოგვყავს შესაფერისი საბუთი: „1812 წელსა, მაისის 1 საქართველოს საექსარხოსო სასულიერო დიკასტირია. იყო რა გამოძიებასა შინა ქაშოეთის ეკლესიისა შემოსავალთათვის და მისისა განახლებისათვის, ჰპოვა, რომელ შეწირულთა მის ეკლესიისადმი ღუქანთა ქირანი დახარჯულ არიან

სრულიად, ვიდრე 1811 ნოემბრის თვედმდე მისს ეკლესიის მღუდელთაგან, ზოგნი სარგებლად ეკლესიისა და ზოგნი სარგებლად მათ მღუდელთა. ამისთვის განეჩინა ზედამხედველად ამავე დიკასტერიის ჩლენი არხიმანდრიტი ათანასი, რათა ეკლესიისა მის განახლებისათვის თანამოღუაწე ექმნას მღუდელთა მათ, და ყოველივე საქმე მათი ხელმძღვანელობითა მათდა მიცემულითა განწყესებითა აღასრულონ და, დასახარჯავად მათ მიერ, გარდა ზემოაღნიშნულის ნოემბრით აქამომდე შეკრებულისა ქირისა მის ღუქნებისა, რომელიც ამ ექვს თვეს მაისის პირველამდის შეკრებულ არს შშვ, აიღონცა ოცდაათი თუმანი ვალად, დაღებითა გირაოდ ერთისა ღუქნისათა მაისის პირველითგან მდგომარეს 1812 წელსა; რომელიცა ვალი ესე ასწყდება ორსა წელსა მათ ღუქანთა ქირათაგან, რომელიცა ამ მაისის პირველითგან დაიკუეების, რათა მიეცეს ხსენებულ ვალში, როგორც მაშინ აღმოჩნდეს ანგარიშში. და შემდგომად ორისა წლისა ღუქანნი იგი შემოვლენ პირველისამებრ ეკლესიის უწყებასა შინა, განჩინებისამებრ ყოველის საქართუშლოს კათოლიკოზის ანტონისათა. და ეკლესიის მის შემოსავალნი გარდა ამისა, სანთლისა და საფლავის ფასნი მიენდოს კეთილგონიერებასა ზედა ხსენებულისა ზედამხედველისა მათისასა: უკეთუ საჭიროდ ნახოს მისცეს მღუდელთა კერძად მათდა განწყესებულ, და უკეთუ არა, — ესეცა ეკლესიის მის შენობასა ზედა წარაგოს. სხვებრ ყოველივე საჭიროება მოახსენოს დიკასტერიასა და მიიღოს მუნით კმაყოფილება და კეთილად შრომისაებრ მათისა მიიღებენ ჯილდოსაცა, და ამისი კობია მიეცეს ქაშოეთის მღუდელთ სეკრეტრისაგან ხელმოწერილი. ნამდვილთა თანა თანასწორ არს: სეკრეტარი იოანე პერეპრესტოვი“. (ქ. ე. ს. რვეული № 1, 97).

ცხადია, ეკლესიის შეკეთების მიზნით დაუნიშნავთ კომისია, ათანასე არქიმანდრიტის თავმჯდომარეობით და მიუციათ კომისიისათვის „განწყესება“.

40 ქ. ე. ს. რვეული № 1, 82. თუ ვინ იყო მენშიკოვი, ცხადად ჩანს მისი ქალის საფლავის ეპიტაფიიდან, რომელიც გადმოწერილია ქვედა ეკლესიის დასავლეთის მხრის კედელში მოთავსებულ ფიქალიდან:

«Не плачте милые, — супруг, — отец, — и маты
Угодно Вышнему! Меня от Вас отнять;
Все в мире суета! По гласу Соломона:
Там рай, где я живу — у Творческого трона!!!

46-го Егерского полка майора и кавалера Боршова Супруга Екатерина Ивановна, дочь надворного Советника Меньшикова, имела от роду 18 лет, пожив в замужестве 39 дней: по 16-ти дневном страдании скончалась октября 17-го дня 1815 года, погребена Преосвященным Митрополитом Варлаамом, 19 дня тогож месяца» (ქ.ე.ს. რვეული № 7, 87). ქალის მოსახსენებლად, ჩანს, ივანე მენშიკოვს შეუწირავს ქალი. ამ იოანე მენშიკოვის ანდერძის მიხედვით, და მის მიერ დატოვებული ფულით, გაუკეთებიათ სიონის კანკელის მოძინების, დიდის ზომის, ხატი, ოქროს წყალში დაფერილი ვერცხლის პერანგით; ხატი დამჯდარა 4041 მან. ასსიგნაციით. იხ. **Иоселиани: Древности...** 133; ср. **Прот. М. Ткемаладзе, Тифлисский Сионский Кафедральный Собор, Т., 1904, 15.**

41. ბედნიერ შემთხვევას მთლიანად დაუცავს ქვაშვეთის ეკლესიის 1831—1878 წწ. შემოსავალ-გასავლის დავთარი, სადაც დაწვრილებით არის აღნიშნული ყოველივე ტაძრისათვის გაწეული ხარჯი. მიუხედავად ამისა, არსად არა ჩანს ტაძრის მოხატვაზედ გაწეული ხარჯის კვალიც კი. მართალია, 1848 წ. აგვისტოში გაწერილია: „მიეცა ანტონა მხატვარს (ფულის მიღებაზე ხელს აწერს: ა. გეგელიძე) გუმბათის დახატვაში ოცდაოთხი მანეთი და ორი აბაზი თეთრი“ და „რუსის მხატვარს პეტრე პეტროვს (ხელს აწერს პეტრე ლეონტიევი) დასავლეთის და ჩრდილოეთის მხრის საყდრის დახატვაში ცამეტი მანეთი“-ო, მაგრამ უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს ანტონა გეგელიძე (ამ ანტონა გეგელიძეს ა. ნატროშვილი „ცნობილ მხატვრად“ რაცხს: **Свети-Цховელი, стр. 264**) და პეტრე ლეონტიევი უბრალო „მალარები“ იყვნენ (იმავე დავთრის 1847 წ. № 53 მუხლის ქვეშე ხელს აწერს უეჭველად მალიარი, — „მხატვარი არუთინ სარქისოვი; ჩვენში დღესაც მხატვარს ეძახიან მალიარს) და შელებეს ჩრდილოეთის და დასავლეთის კედლები და გუმბათი გარედან; ან კიდევ, თუ მართლა მხატვრები იყვნენ (получил Петр Леонтьев 13 руб. за купол, საქმოდ განვითარებული ხელით არის დაწერილი) შეაკეთეს დაზიანებული ადგილები: ამ წელში დადგეს ახალი კანკელი (ამაზედ ქვემოთ) და გუმბათის ყელს გამოუცვალეს სარკმლები (უყიდნიათ სპეციალურად ამ მიზნისათვის ურთხელის ფიცრები), რისთვისაც დაუდგამთ ხარაჩოები, რასაც შეეძლო გამოეწვია მხატვრობის ნაწილობრივი დაზიანება. ამასთან ერთად, როგორ შეიძლება გავივლოთ გულში, რომ ტაძრის ორი კედელი და გუმბათი მოხატეს 37 მანეთად და 40 კაპეიკად?! აღსანიშნავია ისიც, რომ მღვდელი პავლე არჩევაზიძე გუმბათის მოხატვასთან აკავშირებს გუმბათიდან „თოკის“

(ჯაქვის) ჩამოშვებას ჰაღისათვის. ცხადია: გივი ამილახორს „თოკის“ ჩამოშვებაც ვერ მოუსწრია, და რახან პავლე მღვდლის დროს გუმბათს ხატავდენ და ხარაჩოებიც დადგმული იყო, უსარგებელნაო შემთხვევით და თოკიც ჩამოუციდნიათ. ეკლესია რომ მოხატული იყო 1848 წლამდე, ეს იქიდანაც ჩანს, რომ აღნიშნულ წელს დადგმულ კანკელს დაუფარავს მხატვრობის ნაწილი.

42. დეკ. პ. კარბელაშვილი: Древний Анчисхатский собор в Тифлисе, Т., 1899, 41; მისივე: ძველი ანჩისხატის ტაძარი ტფილისში, 1902, ტ., 6, 26.

43. ქ. ე. ს. რვეული № 4, 1—13. მოგვყავს აქ მხატვრის (класный художник-ის) ა. ა. მარდეროსსოს სიტყვები: При тщательном осмотре церковной живописи... оказалось, что живопись не есть древнего письма и хороших мастеров, но современная (sic.) и плохого мастера, неумевшего сделать правильного рисунка; востановлять подобного рода живопись было-бы непростительной погрешностью... На вызов чрез газеты художников и специалистов на означенные работы, дельные и опытные художники, как г.г. Кеппень и Гречанинов, после произведенных ими опытов, отказались от возобновления подобного рода живописи, дорожа своим репоне (ფ. 13. შეადარე კეპენის განცხადებას, იქვე, ფ. 10). მომსწრე და სარწმუნო პირთა გადმოცემით, მხატვრობის ასეთი შეფასება არც გულწრფელია და არც ერთსულოვანია: გამოწვეული ხელოვნები, სამწუხაროდ, გარდაიქმნენ ხელოსნებადო, — თითოეული მათგანი მონდომებული იყო, მხატვრობის განახლების საქმე მას ჩავარდნოდა ხელში და, რადგანაც ეს ვერ ხერხდებოდაო, დაასკვნეს: არა ღირს განახლებადო...

44. იხ. შენიშვნა 43.

45. შემოსავალ-გასავლის დავთრის (გასავლის) მუხლები 1846 წ. №№ 3, 25, 26, 27, 32, 36 და 41; 1847 წ. № 5; რვეული 3, 66.

46. იქვე, 1846 წ. №№ 22, 34, 40 და 1847 წ. №№ 1—3 და 19. ამ იორდანოვს სვეტიცხოვლის გალავანში შეკეთებაზედაც უმუშავნია, ა. ნატროშვილი: Свети-Цховели, 278.

47. ეს ხატები შეუწირავთ:

ბასილი დიდისა — ბასილ ბელიაევს,
გრიგოლ ღვთისმეტყველისა — იოანე სულხანოვს,

იოანე ოქროპირისა — იოანე თარხანოვს,
გრიგოლ დიოლოლონისა — მიხეილ ხასკინს,
ქრისტეს შობისა — დავით გაბაევის,
მირქმისა — მარიამ ერისთავს,
ნათლისღებისა — ალექსანდრე ხარიტონოვს,
ფერისცვალებისა — ალექსანდრე ჩაჩიკოვს,
იერუსალიმში შესვლისა (ბზობისა) — მონაზონ
მარიამს,

ამაღლებისა — პარასკევა რემიზოვისას,
სულისწმიდის მოფენისა — პორფირის ბარათოვს,
ღვთისმშობლის დაბადებისა — მღვდელს ზაქარია
მკედლოვს,

ტაძრად მიყვანებისა — ელისაბედ საყვარელიძეს,
ხარებისა — დარია ანტონოვისას,
მიძინებისა — სოფრონსკისა და იურჩენკოს,
ჯვარის ამაღლებისა — იოანე კანიშენკოს,
მთავარანგელოზის მიხეილისა — სალომე გაბაევის,
გაბრიელისა — გაბრიელ მასხაროვს,
ანდრია პირველწოდებულისა — ანდრია გაბაევის
და ღვთისმშობლის საფარველისა, ანუ ყოველთა მწუ-
ხარეთა ნუგეშინის მცემლისა — ალექსანდრე ხარიტო-
ნოვს.

იხ. ქონების დავთარი 1864 წ. მაისის 15, ევსევი ექსარხო-
სიგან დამტკიცებული, ფ. 146 და 147, შესავალ-გასავლის დავთა-
რი, 1847 წ. №№ 53 და 61. უკანასკნელი ხატი ჩვენ არ გვინახავს
და არც ვიცით სად არის, ხოლო ათორმეტთა დღესასწაულთა და
ოთხთა მღვდელმთავართა ხატები 1919 წ. გადაეცა ვერის წმ. ნი-
კოლოზის ეკლესიას (სამრ. საბჭოს ჟურნალი № 21).

აქვე აღვნიშნავთ: ქვაშეთის კანკელთან ერთად მოსკოვიდან
ჩამოუტანიათ (გამოუგზავნია იმავე მაღახოვს) ხატები „ოთხი
ტიუკით“ შუამთის მონასტრისათვის (იმავე მაღახოვს და იმავე
დროს რომ დაუმზადებია ხატები შუამთისათვის და ერთი ხატი
ტფილისის ამაღლების ეკლესიისათვის იხ. E. K. Краткий
Очерк... 313—314 და 324) და „ერთი ტიუკით“ — სიონისათვის.
ამ აღრიანე მაღახოვს უნდა განეახლებია სვეტიცხოვლის მხატ-
ვრობა, რისთვისაც იგი უკვე გამომგზავრებულია რუსეთიდან, მაგ-
რამ 1853 წ. აგვისტოს 31 გარდაიცვალა გზაში. ა. ნატროშვილი:
Свети-Цховели, 266.

კანკელისათვის ზრუნვას შესდგომიან ჟერ კიდეე 1817 წელს:

მღვდელი პავლე არჯევანიძე აღნიშნული წლის გიორგობისთვის 3 დათარიღებულ წერილში სწერს დეკ. პეტრე არჯევანიძეს, რომელიც იმ დროს პეტერბურგში იმყოფებოდა: „ეს გძელი დიდი თეთრი ძაფი კანკელის სიგანის ზომა არის“ (ქ.ე.ს. რვეული № 1, 82). ჩანს, ფიქრად ჰქონიათ მოხატვასთან ერთად ახალი კანკელიც დაედგათ, მაგრამ ვერ მოხერხებულა. 1832 წელში, მოსე ექსარხოსის (1832—1834) ბრძანებით, მისი კანცელარია ივლისის 20 № 735 მოწერილობით შეკითხვბია ქვაშვეთის წინამძღვარს, რა გესაჭიროებათო; დეკ. პეტრე არდაზიანს უპასუხნია აგვისტოს 10 № 84: „ხალხისაგან ჩემ მიერ შეკრებილი ფულით მსურს განუახლდეს ტაძარს კანკელი შესაფერი“-ო (იქვე: № 1, 40). თერთმეტი წლის შემდეგ იგივე დეკანოზი სთხოვს მთავარსუცესს გრ. ჭარელაშვილს, მოახსენეთ ევგენი ექსარხოსს (1834—1844), საჭიროა ქვაშვეთში ახალი კანკელის დადგმაო. მამა ჭარელაშვილს მოუხსენებია ექსარხოსისათვის (1843 წ. მაისის 28; იქვე: № 2, 84): საჭიროდ არა ვცნობ ამ საგანზე შუამდგომლობის აღძვრას, ვინაიდან ქვაშვეთის „კანკელი ახალია“-ო; მიუხედავად ამისა, როდესაც ექსარხოსად მთავარეპისკოპოზი ისიდორე (1844—1858) დაინიშნა, „ახალი კანკელი“ დაძველებულად ჩაუთვლია, და 1848 წელში დაუდგამთ მალაზოვის მიერ დამზადებული კანკელი (იქვე: 31—35). მამა ჭარელაშვილის აზრთა ცვლილება უნდა მიეწეროს ისიდორე მთავარეპისკოპოზის მხურვალე მონაწილეობას კანკელის დადგმის საქმეში; მეუფებასვე უნდა ეკუთვნოდეს წმინდა რუსული ყაიდის კანკელის შეკვეთის აზრი. კანკელი ჩამოტანა-დადგმით დამჯდარა 4175 მ. და 20,5 კ. ძველი კანკელი მიუყიდნიათ უჯარმის (გარეთ კახეთშია) ეკლესიისათვის, სადაც იმყოფება მოაქამომდე. სიძველეთა დამცველ კომიტეტს ამის დაწერის შემდეგ რამდენჯერმე ვთხოვე ჩამოეტანათ კანკელი იგი მუზეუმში, მაგრამ ამაოდ. 1935—1938 წწ. კანკელი გაქრა.

48. ამ ხატის მომსგავსებით იყო დახატული კალოუზნის ეკლესიის კანკელის აღსავლის კარების ზემოთ მოთავსებული იმავე შინაარსის ხატი. უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ თვით კანკელი იმა ტაძრისა დამზადებული იყო ქვაშვეთის კანკელის მიმსგავსებით. არც გასაკვირველია: დეკანოზი ვასილ ბარნოვი, რომლის დროსაც დაიდგა კალოუზნის ეკლესიის კანკელი, წინათ მღვდელობდა ქვაშვეთში.

49. ქ.ე.ს. რვეული № 2, 31; 1847 წ. დავთრის გასავლის №№ 56, 62, 65, 66, 67, 69, 72, 73, 78, 80, 81; 1848 წ. აგვის-

ტოს 22, გიორგობისთვის 20, და 1849 წ. მარტისა და ივნისის 22. ეს კანკელი მოხსნილ იქნა 1904 წ. და გადაეცა ნორიოს მთავარ-ანგელოზის ეკლესიას, სამების, ბეთანიის ღვთისმშობლისა და წმ. გიორგის ორივე ხატის გამოკლებით.

50. 1847 წ. გასავლის №№ 18, 23, 27, 34 და 36; 1848 წ. ენკენისთვის 27; 1857 წ. მარტი, — ზარის ჩამოსხმის შესახებ.

51. ბზარი პირველად 1859 წ. შეუმჩნევიათ, მაგრამ იგი ევსევი ექსარხოსის ბრძანებით გამოუღესავთ (ქ. ე. ს. რვეული № 3, 41).

52. იქვე: № 3, 90.

53. იქვე: 129. მართალია, დეკ. პავლიაშვილი ამ მიწერილობაში ხელზედ იხვევს საეკლესიო თანხის „თვითნებურად“ დახარჯვას, მაგრამ საქმე იმაშია, რომ ხმები ქვაშვეთის ეკლესიის კედლების დაზარალება უკვე მისული იყო მთავარხუცესის ყურამდე. ამის საბუთია, მთავარხუცესის მიერ ხუროთმოძღვრისაგან ტაძრის შემოწმებასა და სათანადო ოქმის შეყენებაზე მითითება: მთავარხუცესის სიფრთხილე საფუძვლიანი გამოდგა.

54. იქვე: 154.

55. იქვე: 96.

56. იქვე: 97.

56 ა. იქვე: 97. დეკანოზის ესტატე ელიევის (შემდეგში: ეპისკოპოზი ექვთიმე) ცნობით, ტაძარი დაკეტილი ყოფილა ღვთისმსახურებისათვის ორი წლის განმავლობაში. ტაძრის დაკეტვისათვის განკარგულების გაცემის დროს საეპარქიო მთავრობას დიდი ყურადღება მიუქცევია სიონის დეკანოზის სტეფანე ბულარევიჩის დასკვნისათვის (ქვაშვეთის ეკლესიის მამულის გამგე კომიტეტის ჟურნალი № 1, 1903 წლის იანვრის 31 თარიღით): რით დაიმსახურა მამა ბულარევიჩმა ასეთი ნდობა პაველ ექსარხოსისა, — არ ვიცით!

57. იქვე: № 3, 151—156, 101 და 102.

58. იქვე: № 4, 13. 1893 წლის მწიფობისთვის გასავლის დავთარი.

59. იქვე: № 4, 10. აზრი ბუნდოვანია: შეიძლება მხატვრობაზედაც იყოს ლაპარაკი.

60. იქვე: 73.

61. იქვე: № 3, 152—153.

62. იქვე: № 4, 74.

63. იხ. შენიშვნა 24.

64. 39 შენიშვნაში მოყვანილ ვარლამ ექსარხოსის სიგელში ნათქვამია: „კარის ბქეზედ დახარჯული იყო..., ახალს კარებზე დასავლეთით დახარჯული იყო ოთხი თუმანი, ხუთი რუბლი და თერთმეტი შაური“. ჩანს, დასავლეთის კარები გამოუღიათ მაშინ, როდესაც ტაძარს მიაშენეს კარისბქე, ე. ი. 1816 წელს.

65. „საქმიდან“ 1809 года штаба отдельного Кавказского Корпуса № 258, о дозволении священникам церкви Каошвети служить в Полковой церкви когда не будет священнодействия военного священника. ამოღებულია თხოვნა ა. პ. ტორმასოვის სახელზე დეკანოზის პეტრესი და მღვდლის პავლესი, რომელნიც, სხვათაშორის, სწერენ: ქვაშვეთის ეკლესიის აშენებიდან აქ მსახურებდნენ ჩვენი წინაპრები წესისამებრ (по надлежащему), ისე, როგორც (ემსახურებთ) ჩვენ. ჩვენმა წინაპრებმა დღენი თვისნი დალიეს ამა ეკლესიის სამსახურში, არ დაუგდიათ აქ სამსახური და არ დაუტოვებიათ ეკლესია და დიდი გაჭირების დროსაც კი; ჩვენც ამ გვარადვე განვაგრძობთ აქ სამსახურს, რაიცა დასტურდება მეფეთა და სასულიერო მმართველთა მიერ ბოძებული სიგელებით. ჩვენი წინაპრები აქედან იღებდნენ საზრდოსაც, ბინასაც და სახლსაც (жилище и дом), რაიცა ყველამ იცის დღეს. ამჟამად კი ყდსამღვდლო ტფილელ მიტროპოლიტმა არსენიმ დაარწმუნა თქვენი მალალმატებულება, რომ ჩვენ უკვე დაგვაცმაყოფილა ეკლესიის ჩამორთმევის შემდეგ მით, რომ გადაგვიყვანა სიონში; იქ კი ჩვენ ვგრძნობთ თავს ვითარცა გარეშენი, ახლად მისულნი და უკანასკნელნი. იქ ჩვენს გარდა ოთხი მღვდელია, ჩვენიანათ კი ექვსნი და ამისთვის ექვს კვირაში ერთხელ შეგვხვდება წირვა-ლოცვა. ამას გარდა იქ ვერ ივლის ჩვენი სამრევლო და ვერც ჩვენ შევძლებთ იქიდან მის დამწყესას. ამას უნდა დაუმატოთ ისიც, რომ იქ (ქვაშვეთის) ეკლესიაში მრავალი მლოცველი მოდის სხვა და სხვა კუთხიდან და ვინაიდან ჩვენ იქ არა ვართ და (ტაძრის) კარებიც ყოველთვის ღია არ არის (გასაღები სამხედრო მღვდლის ხელში იყო) ბრკოლდებიან. ჩვენ ხელდასხმულნი ვართ ქვაშვეთის მღვდლად ისე, როგორც ჩვენი წინაპრნი, და ამის გამო სხვა, საერო საქმეს ვერ მოვიკიდებთ ხელს... ამისთვის მოვიქცევით თქვენი მალალმატებულების მამობრივი მზრუნველობისადმი უმდაბლესი თხოვნით: სავსებით ნუ ჩამოგვაშორებთ ქვაშვეთის ეკლესიას.

ვიქნებით იქ მყოფის სამხედრო მღვდლის მორჩილებასა და გამგებლობის ქვეშე (покорны и послушны), და იმის ნებართვით შევასრულებთ ღვთისმსახურებას სადაც ღლეებში, ვინაიდან მხოლოდ კვირა-უქმე ღლეებშია იქ ღვთისმსახურება (რუსულად) და ამსახედ დავმწყსავთ ჩვენს სამწყსოს. მეორედ გთხოვთ, მოხედეთ ამ ჩვენს თხოვნას და ნუ ჩაგვყრით სასოწარკვეთილებაში. 1809 წ. დეკემბრის 17. (ქ. ე. ს. რვეული № 1, 1—3).

ამ მეორე თხოვნის შედეგი უნდა იყოს, რომ ძმანი არჩევანიძენი სიონიდან ქვაშეთში დაუბრუნებიათ და სადაც ღლეებში წირვა-ლოცვის უფლებაც მიუციათ. ჩანს, აღნიშნული უფლებით ქვაშეთის მოძღვრები არ დაკმაყოფილებულან და ახალი მესამე თხოვნა მიუერთმევიათ ტორმასოვისათვის. ტექსტში აღნიშნული ტორმასოვის მიმართვა კათოლიკოზ-პატრიარქის ანტონისადმი უნდა გამოხმაურება იყოს ამ მესამე თხოვნისა.

66. Акты: IV, 151.

67. არსენ მიტროპოლიტს სასულიერო მთავრობამ 1810 წ. მარტის 16 დროებით აუკრძალა მღვდელმოქმედება და ჩამოაშორა ეპარქიის მართვა-გამგეობას. იქვე: 149.

68. იქვე: 151.

69. ქ. ე. ს. რვეული: № 1, 85. დეკ. პ. კარბელაშვილის მიერ ამოწერილი ცნობა ექსარხოსის კანცელარიის „საქმიდან“ № 1, 1811 წ. ფ. 54.

70. Акты: IV, 151.

71. ქ. ე. ს. რვეული: № 1, 90. მოგვყავს საცხებით ყდსამღვდელო ვარლაამის ეს განკარგულება: „პატრიოსანო პროთოპოპო ქაშოეთისაჲ პეტრე და მღვდელო პავლე! რადგანაც თქვენს ეკლესიაში არის მთავარმმართველის ნებით შეკრებულება რუსთა და მღვდელობს რუსის მღვდელი, ამისთვის თქვენ უნდა ამ მარხვაში თქვენი სამწყსონი წმიდა სამების ეკლესიაში აზიაროთ და რიგით ულოცევდეთ ხოლმე. რომელიც მიგვიწერია იმაჲ ეკლესიის მღვდლისათვის, რომ მოგცეთ ნება მღვდლობისა და ვერ დაგიშალოსთ. ვარლაამ (ჩართულად). № 83. თებერვლის ივ. (16) ჩყია (1811) წელს ტფილისს“.

დიდმარხვის გასვლისა და ტორმასოვის გადაყვანის შემდეგ (1811 წ. ენკინისტეში) ამ საქმეს კვლავ გაუღვიძნია. სამწყხბაროდ, ჩვენ ხელი არ მიგვიწვდება ექსარხოსის კანცელარიის

1811 წ. № 1 „საქმესთან“, სადაც მოთავსებული ყოფილა სრული მიმოწერა ამ საკითხის შესახებ. დეკ. პ. კარბელაშვილის მიერ ძუნწად მოწვდილის ცნობებით, გააბეს მიწერ-მოწერა (ამ საგანზე). ვარლაამმა უპასუხა (ალბათ, მარკიზ პაულიჩჩის, რომელსაც უეჭველად მიმართავდენ არჩევანიძენი): მე პეტრე რუსს სამების და ძველი ქაშვეთის საყდარი მიუჩინე, რატომ იქ არ ლოცულობსო? ახლა კი მოლბა მარკიზი პაულიჩჩი და სთხოვა ვარლაამს, — ერთ-ერთი სამრევლო საყდარი მიუჩინე პეტრე რუსს თბილისში, ან განაპირათ, რომ ჯარისკაცებს ულოცოსო“ (რვეული № 1, 85). რომელი ეკლესია მიუჩინეს „ჯარისკაცებს“ არა ჩანს, — ქვაშვეთი კი დარჩა „ჯარის სარდლის“ კარის ეკლესიად. ამის შემდეგ ქვაშვეთში შერეული (სლოვენურ-ქართული) წირვა-ლოცვა არ მოსპობილა სამხედრო ტაძრის კურთხევამდე, 1897 წლამდე.

72. იხ. ვარლაამ მიტროპოლიტის სიგელი, შენ. 39. ხსენებულ კარიბჭიდან ჩამოღებულ ქვაზე (რომელიც დღეს მოთავსებულია ქვემო ეკლესიის კარიბჭის მარჯვენა კედელში) იმეჭონება შემდეგი მხედრული წარწერა: „სადიდებელად ღმთისა, დროსა სრლ როსიის იმპერატორის ალექსანდრე პირველისა და ექსარხოსობას საქართველოს და იმერეთის სამლუდელოთა ზედა მცხეთის მიტროპოლიტის და თბილისის ვარლაამ ქსნის ერისთავის დავითის ძისასა აღშენდა კარიბჭე ესე წელსა ქესით ჩ ყ ი ვ (1816), ქონიკონსა ფდ (504)“.

ყდამღვდელო ვარლაამის შესახებ იონა ბატონიშვილი სწერს („მცირე უწყება ქართველთა მწერალთათვის“, „ძველი საქართველო“, ტ. I, ნაწ. 3—31—32; შეად. პროფ. კ. კეკელიძე: ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, 411, 440, 606; E. K. Краткий Очерк истории... 19), „იგი იყო ანტონ I კათოლიკოზის მიერ განსწავლული საფილოფოსოსა სწავლასა და ღვთისმეტყველებასა შინა, იყო კაცი მეცნიერი, უცხო რიტორი და მშვენიერი მექადაგე... უკანასკნელ წარვიდა როსსიად და პავლე იმპერატორმა განაწესა წევრად სინოდისა, ისწავა რუსული ენა კეთილად და ქმნა საუფლო და სხვათა დღესასწაულთა ქადაგების წიგნი, საამო სასმენი და კარგად დათხზული“. (დასტამბულია 1825 წ. მოსკოვში, ხუც. ასოებით).

ხსენებული წიგნის გარდა, მეუფე ვარლაამს სხვა ღვაწლიც თურმე მიუძღვის საკალმოსნო ასპარეზზე. Русский Архив-ის (რომელიც პეტრე ბარტენიევის რედაქტორობით გამოდიოდა ჩერტკოვის წიგნთსაცავთან) მერვე (1870) წლის ტომში, Москва,

1871 წ. მოთავსებულია Выдержки из дружеских писем Евгения впоследствии митрополита Киевского к В. И. Македоницу (стр. 769—870). ამ წერილებიდან ჩანს, რომ ვარლაამი 1801 წლის იანვარში უკვე პეტერბურღში ყოფილა და იქაურ მთავარ-ეპისკოპოსს ამბროსი პოდობედოეს უთხოვნია იმპერატორისაგან თავის თანაშემწედ, მღვდელთმსახურებათა შესასრულებლად, უთხოვნია კერძო წერილით. იმპ. ალექსანდრეს კი (და არა პავლეს, როგორც იონა სწერს) ამბროსი მთავარეპისკოპოსის თხოვნა შეუსრულებია და სხვა „მოწყალებაც“ გაუღია: ვარლაამი სინოდის წევრად დაუნიშნავს, ამის გამო ევგენი არქიმანდრიტი, მაშინ პეტერბურღის სასულიერო აკადემიის პრეფექტი, იანვრის 31 სწერს თავის მეგობარს: «Варлаам ни думанно ни гаданно в честь попал ибо наш владыка (მთავარეპისკოპოზი ამბროსი) цедулою просил (императора) только прикомандировать его к себе в подмогу для службы, а монарх по случаю присоединения Грузии (იანვრის 17 მანიფესტით) дал ему и титул члена. Изумились нечаянному и непредполагавшемуся происшествию. Но так и быть. Настоящий будет тетвчит (წევრი). შეუფერებლად ოხუნჯობს მოულოდნელობისაგან განაწყენებული არქიმანდრიტი! ამ „მოწყალების“ შემდეგ, ევგენი დამეგობრებია ვარლაამს და მისი ხშირი სტუმარი გამხდარა. მასპინძელ-სტუმრის ბაასს შედეგად მოჰყოლია დაწერა საქართველოს ისტორიისა, რომელიც არსებითად ეკუთვნის ვარლაამს, მაგრამ ცნობილია ევგენის სახელით. ვარლაამსვე დაუსტამბავს რუსულად ქართული ენის გრამმატიკა. აი რასა სწერს ევგენი არქიმანდრიტი: «13 мая 1802 г... До мая по пустынножески живу — никуда вон ногою. Провожу только иногда вечера с Грузинским преосвященным Варлаамом и знаете-ли, что из этих вечерних у меня с ним времяпровождений вышло? Он мне все рассказывал да рассказывал про Грузию, а я слушал да слушал, да на ус себе мотал, а там як присев писать, ажь смотрю, уже целая книга о Грузии маранья сложилась. Прочел владыке Варлааму, он ажь изумился, и ну пополняет, поправлять, с находящимися здесь с грузинскими князьями (царевичами Баграмом, Иоанном и Михаилом) советоваться и спрашиваться. Попросил я помощи и от Бантыша-Каменского (ევგენის ყოფილი პროფესორ-მასწავლებელი, ცნობილი მეცნიერი). Он все любопытное из своего гнезда сообщил. Вот и книга. Показал митрополиту (ამბროსი). Одобрено, велено напечатать... Мы с грузинским сами хохочем, что из шуток вышла книга. Название ея есть следующее: Историческое изображение Грузии в политическом, церковном и учебном ся отноше-

ნი. Просим не прогневаться: Вы скоро ее читать будете. Там увидите и по грузински Отче наш и несколько стихов. И все это писал человек ни слова по грузинский незнающий и от роду Грузин не выдавший...

15 июля 1802 г. Посылаю Вам экземпляр моей Грузии. Прилагаю при том еще и Грузинскую грамматику, сочиненную преосвященным Варлаамом, или бишь выкраденную без толку из большой католикосовой (ანტონი პირველის) грамматики. Однакожь и в ней ни мало не участвовал... Ее напечатано только 200 экземпляров на счет автора, и в продаже нет.

8 мая 1803 г. В Геттингенских ученых ведомостях (1803 г. марта 12) напечатана очень лестная для меня рецензия Грузинской моей истории. Труд рецензии взял на себя известный славный историк профессор Шлецер... Слышно, что книга моя переведена уже на немецкий, французский и английский языки». (ამ ცნობის სისწორეს ადასტურებს პ ბარტენიევიც). ამ სახელ, საქართველოს ისტორიის უცხო ენებზე გამოცემის საქმეში პირველობა, ასე თუ ისე, ეკუთვნის უდსამღვდელო ვარლამს...

73. ქ. ე. ს. რვეული: № 4, 77.

74. როდის მოხდა ეს ამბავი, მამა ტყემალაძე არ აღნიშნავს მის მიერ ჩვენი თხოვნით შედგენილ და 1928 წ. აგვისტოს 28 დათარიღებულ წერილში (მისი წინამძღვრობის დროიდან ოფიციალური მიწერ-მოწერის კვალი ფრიად მკრთალად ჩანს), არც სათანადო ოქმი (ან მისი პირი) დარჩენილა ეკლესიის არქივში. ჩვენ გვაქვს მხოლოდ ხუროთმოძღვრის ლ. პ. ბილფელდის მიერ შედგენილი ტაძრის გეგმის „განმარტებითი წერილის“ პირი, სადაც არის აღნიშნული, რომ ტეხნიკოსთა კომისიამ დაათვალიერა ქვაშვეთის ეკლესია 1901 წლის ზაფხულში და იცნო მისი მდგომარეობა საშიშრადო (ქ. ე. მამულის გამგე კომიტეტის უფრნალი № 3: დამატება).

75. ქ. ე. ს. რვეული: № 4, 73—78. ზემოაღნიშნული ცნობები ამოღებულია მ. ტყემალაძის უკვე მოხსენებულის წერილიდან (შენიშნ. 74), რომლის ბოლოს მ. მარკოზი სწერს: „მე ტრაბახობით არ ვამბობ, ვამბობ სრულ ჭეშმარიტებას, რომ მე ეს საქმე არ დამეწყო, დღევანდელი ქვაშვეთის ეკლესია არ იქნებოდა“ (იქვე: 79). ეს სიტყვები მაინც და მაინც არ ეთანხმება ოფიციალურ ცნობებს: სინოდის კანტორამ მ. ტყემალაძის წინამძღვრო-

ზის დროს უარი უთხრა ქვაშვეთის ეკლესიას ფულის სესხებაზე (ისიც 30.000 მ.) არა იმიტომ, რომ მას არ ჰქონდა ნება ფულის სესხად გაცემისა, არამედ იმიტომ, რომ არ სთვლიდა მიუცილებელ საჭიროებად ძველი ეკლესიის დაქცევისას და მის მაგიერ ახალის აშენებისას, — мотивировала отказ отсутствием необходимости разборки существующей и постройки взамен оной новой церкви. Дело Груз.-имер. Синод. Канторы 1903 г. постоальной описи № 173; შეად. ქ. ე. მამულის გ. კომიტეტის 1903 წ. ივლისის 3 მოხსენებას.

76. ქ. ე. მამულის გ. კ. ჟურნალი № 1 1903 წლის 31 თარიღით. ალექსი ექსარხოსს მაგიდის უჯრაში ეწყო რამდენიმე ათეული გეგმა „ხახვის თავის მსგავს“ გუმბათიანი და „ხორობიანი“ ეკლესიისა და ყველას გულწრფელად ურჩევდა, ამ გეგმით ააშენეთ ეკლესიაო. ხუროთმოძღვარმა ლ. პ. ბილფელდმა გადმოგვცა: 1903 წ. დასაწყისში ექსარხოსს წარუდგა ქვაშვეთის კომიტეტი მთელი შემადგენლობით და წარუდგინა ზემო ხსენებული № 1 ჟურნალი, ტაძრის გეგმა და ხარჯთაღრიცხვა. როდესაც ექსარხოსმა გეგმა დაათვალიერა, გამოსწია მაგიდის უჯრას, ამოიღო „ხახვისთავიანი“ გეგმა, შესთავაზა ამილახორს და შეეკითხა, — განა ეს არა სჯობიაო?! უკანასკნელმა უპასუხა: შეიძლება ეს სჯობდეს კიდევაც, მაგრამ ჩვენ ეს გეგმა ავირჩიეთ, როგორც ჩვენს მამა-პაპათაგან გამომუშავებული და გადმოცემულიო. ექსარხოსმა სიტყვა მოუჭრა: Если предки делали глупости, нам, Ваше Снятельство, не следует повторять их-о. ამილახორი ფრიად ალელდა, მაგრამ თავი შეიკავა და გამომშვიდობებამდე ხმა არ ამოუღიაო. დაბრუნებისას, მე ჩამისვა ეტლში და მომმართა ასეთი სიტყვით: Вы уж Леопольд Петрович, извините нашего (ბილფელდი ლოტრანგი იყო) Владыку, он вероятно, до нас кем-нибудь был расстроен-о...

„ხორობის“ უადგილობის შესახებ უნდა გავვეკეთებინა ექსარხოსისათვის შესაფერი მოხსენება, მაგრამ წინასწარ გამოველაპარაკეთ ჩვენს წინამოადგილეს, ყდამღვდელო ექვთიმეს, — რად ალუთქვით ექსარხოსს ხორობის გაკეთება-თქო. განა მე კი მინდოდა ხორობიო, მომიგო მისმა მეუფებამ, მაგრამ რა მექნა, ჯიუტია და გეგმას არ წარადგენდა დასამტკიცებლადო (აკი ნახევარი წელიწადი ედო უმოძრაოდო), შენ ნუ ახირდები და ნუ აწყენინებო, ისე კი გააკეთე როგორც ამას მოითხოვს გეგმა და

ქართული გემოვნებაო, ტაძრის დამთავრებამდე სამი ექსარხოსი მაინც გამოიცვლებაო. ყდსამღვდელოს წინასწარმეტყველება შესრულდა: ტაძარი აკურთხა მეოთხე ექსარხოსმა.

77. გემის დამტკიცების დაგვიანებაში დიდი გავლენა ჰქონდა ერთ პატარა გარემოებას: ხუროთმოძღვარ ბილფელდს დაცილი ჰქონდა, — რაც გინდა სწორედ შეადგინო ეგრედ წოდებული „თალების სიმკვიდრის ანგარიში“ (расчет устойчивости сводов), საგუბერნიო ტეხნიკი ყოველთვის გამოძებნის რაიმე მიზეზს დაუმტკიცებლობისათვის. ამისთვის გამოცდილ მოხუცს (იმ დროს ბილფელდი უკვე 70 წლისა იყო) ამ ანგარიშის შედგენა (უკეთ: გადაწერა) მიენდო თვით საგუბერნიო ტეხნიკოსის, ინჟინერ ტრონოვისათვის, რომლისთვისაც ალეთქვა 400 მანეთი იმ 1060 მანეთიდან, რომელიც თვით ბილფელდს უნდა მიეღო ეკლესიიდან გემისა და ხარჯთაღრიცხვის. როდესაც გამგე კომიტეტმა ბილფელდს, გეგმა-ხარჯთაღრიცხვის ჩაბარების შემდეგ, მისცა 500 მანეთი, უკანასკნელს გადაეცა ტრონოვისათვის 200 მანეთი. დანარჩენი როგორც ბილფელდს, ისე ტრონოვს უნდა მიეღოთ პროექტის დამტკიცების შემდეგ. მაგრამ აღმოჩნდა, რომ ბილფელდ-ტრონოვის შეთანხმება გაეგო სხვა ინჟინერს, რომელსაც (ტრონოვის მიერ სამსახურისათვის თავის განებების შემდეგ) ჩავარდნოდა ხელში ხსენებული პროექტი და სწორედ იგი აბრკოლებდა პროექტის დამტკიცებას. კომიტეტის თავმჯდომარე ი. ამილახორი თუ ყოველგვირა არა, ორ კვირაში ერთხელ მაინც მიდიოდა იმ ინჟინერთან ხან სახლში (ცოლად ქართველი ქალი ჰყავდა, ამილახორის რაღაც ნათესავი), ხან საგუბერნიო სამმართველოში, მაგრამ ის სულ „არ მცალია“-ს გაიძახოდა, „შესასწორებელიაო, ასე რომ აშენდეს, როგორც ბილფელდსა და ტრონოვს გამოუანგარიშებიათ, ეკლესია დაიქცევა და მე პასუხისგებაში მიმცემენო“. ამილახორს მოსწყინდა ინჟინერთან სიარული, თანაც უკმაყოფილო იყო, 80 წლის კაცს ბავშვით მატყუილებს, მაგისტანა ადამიანთან მე ველარ წავალო. იძულებული შევიქმენ წავსულიყავ: დამიწყოთავიდან, რაც ამილახორისთვის არა ერთხელ ეთქო. მეორედ მისვლისას ისევ მოუტელელობაზედ ჩამომიგდო ლაპარაკი. კარგი-მეთქი, მოვახსენე, ზვალ გუბერნატორი უნდა ვნახო ისედაც (ახრათაც არ მომსვლია მისი ნახვა) და ვთხოვ, საქმე სხვა უფრო „მოცლილ“ ტეხნიკოსს გადასცეს, თანაც მოვახსენებ საქმის „სრულ“ ვითარებას-მეთქი... ამ „ტკბილი“ საუბრის სამი დღის შემდეგ, პროექტი დამტკიცებული დამხვდა... მხვედრი „გასამრჩე-

ლო“ ბილფელდმა მაინც ტრონოს გადაუგზავნა 1907 წელში. იხ. ქ. ე. მამულის გამგეობის კომიტ. უურნალი № 11.

78. ქ. ე. ს. რვეული: № 8, 18 და 20.

79. გამგე კომიტეტის უურნალი: № 9, მუხლი 8. დროებითი ეკლესიის ქვეშ (ეზოდან) მოთავსებული იყო ორი ოთახი, ერთში ცხოვრობდა ეკლესიის მსახური, ხოლო მეორეში დალაგებული იყო დაშლილ ტაძრის იატაკიდან ამოღებული მიცვალებულების ნეშტი, ცინკის კუბოებში ჩასვენებული, და საფლავებიდან აღებული წარწერებიანი ფიქალები. ამ ტაძრის საძირკვლის ჩაყრაზე მშვენიერი სიტყვა წარმოსთქვა დეკ. ე. ელიევმა. ეს სიტყვა დასტამბული იყო „ცნობის ფურცელში“, 1903 წ.

80. სინოდის კანტორის უკვე აღნიშნულის 1903 წ. № 173 „საქმიდან“ ჩანს, რომ შუამდგომლობა სესხის მიცემის შესახებ, კანტორას აღუძრავს სინოდის წინაშე მ. ელიევის წინამძღვრობის დროს, 1903 წ. გიორგობისთვის 23 № 17289 მოხსენებით. ეს შუამდგომლობა იმავე წლის დეკემბრის 23 განუხილავს სინოდის სამეურნეო გამგეობას და თავისი დადებითი დასკვნა წარუდგენია სინოდისათვის. მიუღია რა სინოდს მხედველობაში ეს დასკვნა, აგრეთვე ის გარემოება, რომ ქვაშვეთის ეკლესიას აქვს შემოსავლიანი უძრავი ქონება — მაღაზიები, 1904 წ. იანვრის 12-ის № 276 ბრძანებით ნება დაურთავს კანტორისათვის, მიეცა სესხად ქვაშვეთისათვის 70.000 მანეთის 4% რენტა, წლიურის 5% ვახშოთ.

მიუხედავად იმისა, რომ ბ. ოსტროუმოვმა აღუთქვა მ. ტყემალაძეს სინოდის თანხმობა სესხის ნება დართვაზე, ქვაშვეთი ფულს ვერ მიიღებდა, სინოდის თავმჯდომარედ იმ დროს არ ყოფილიყო სესხიაზე გაწეული ექსარხოსი ალექსი და დეკანოზი ელიევიც არ მოხვედრილიყო იმაჟამად პეტერბურღში (გაიწვიეს ეპისკოპოზად ხელდასასხმელად). შეად. შენიშნ. 75.

კინაიდან სინოდიდან მიღებული და თვით ეკლესიის თანხა ტაძრის ასაშენებლად საკმაო არ აღმოჩნდა, კომიტეტმა ორჯერ ითხოვა დამატებითი სესხად — პირველად 1908 წ. იანვრის 24 და მეორედ — 1910 წ. მაისის 31, მოხსენებით №№ 1141 და 1785, 45.000 მანეთი, მაგრამ მიიღო მხოლოდ 40.000 მანეთი. ამ 110.000 მ. ღირებულების 4% რენტის გაყიდვით, კომიტეტმა აიღო $(54.232,80 + 33536,16) = 87.768$ მანეთი და 96 კაპ. ამას გარდა, ეკლესიამ ისესხა 5.000 მ. ღირებულების ეკლესიიდან და 1200 მ. სანთლის ქარხნის გამგეობისაგან.

სინოდის კანტორასთან დადებული პირობით, ქვაშვეთის ეკლესიას ვალის გადახდა უნდა დაეწყო „შვიდი წლის შემდეგ“, მაგრამ რა წლიდან იწყებოდა ეს „შემდეგ“ არსად არ იყო აღნიშნულ-განმარტებული. ამით ისარგებლა ინნოკენტი ექსარქოსმა და რამდენჯერმე მიბრძანა, ვალის გადახდას რატომ არ იწყებთო. მოვასხენე არა ერთხელ: შვიდი წელიწადი უნდა ვიგულისხმოთ ან ეკლესიის დამთავრება-კურთხევიდან (1910+7), ან ვალის პირველი ნაწილის (70.000 მ.) მიღებიდან (1907+7), ე. ი. ვალის გადახდა ეკლესიამ უნდა დაიწყოს ან 1917 წ., ან 1914 წელში-მეთქი. ჩემი მოხსენებებით მისი მეუფება არ დაკმაყოფილდა და 1913 წ. თებერვლის 25 № 4111 ბრძანებით კანტორამ მოგვთხოვა ვალის განაღდების დაწყება 1912 წლიდან. პასუხად ბრძანებისა, გამგე კომიტეტმა იმავე წლის მაისის 14 № 2608 მოხსენებით სთხოვა კანტორას, — დაგვაცადეთ, ჯერ გავისტუმროთ წვრილი ვალები (დიდუბისა %-ბით 5750 მ., ქარხნისა 1200 მ; ხუროთმოძღვრისა 1179 მ. 50 კ. და მოიჯარადრისა 4800 მ.) და შემდგომ 1918 წლიდან დავიწყებთ ვალის გადახდასო. ვინაიდან კანტორამ ჩვენი თხოვნა არ შეიწყნარა, იძულებული შევიქმენით, 1913 წ. ქრისტესშობისთვის 7 № 2757 მოხსენებით, საქმე გადაგვეტანა სინოდში, რომელმაც გაიზიარა კომიტეტის მოსაზრებანი და 1915 წ. თებერვლის 15 № 1824 ბრძანებით ნება დაგვრთო თავნის დაფარვა (ვახშს ყოველ წლივ ვიხდიდით ვალის აღების დღიდან) 1918 წლის იანვრის პირველიდან. (ქ. ე. ს. რვეული: № 4, 134—138).

აქვე უნდა აღვნიშნოთ მწუხარებით, რომ ქვაშვეთის ეკლესიას მეტად ცუდად ეპყრობოდა ექსარქოსის ინნოკენტი, ხოლო ალექსი II და პიტირიმი — ძლიერ გულგრილად.

81. ის სიწმიდენი და ნივთები, რომელნიც ანუამად იყო ეკლესიისათვის და მომავალშიც საჭიროდ აღმოჩნდა, ან დასვენებულ იქნა დროებით ეკლესიაში, ან დაცულ იქნა ყოფილი სკოლის დარბაზში, დანარჩენები, წინამძღვრის 1904 წ. აპრილის 22 № 166 მოხსენებით და ექსარქოსის ნებართვითა და „მადლობის გამოცხადებით ღარიბ ეკლესიათა სახელით“, გადაეცა ქართლ-კახეთის ეპარქიის შეუძლებელ ეკლესიებს. ყველაზე ძვირფასი ნივთი — კანკელი გადაეცა, როგორც ზემოთაც იყო ნათქვამი, ნორიოს მთავარანგელოზის ეკლესიას (ქ. ე. ს. რვეული: № 4, 48).

აღვნიშნავთ აქ ერთ წვრილმანს: როდესაც შეუდგენ ტაძრის დაშლას, ყველაზე ადრე უნდა ჩამოეღოთ გუმბათის ჯვარი (რო-

წელიც ამჟამად კარის წმ. გიორგის ეკლესიის გუმბათზეა დადგმული). მიუხედავად იმისა, რომ მოიჯარადრემ ხუთი მანეთი თუ ერთი თუმანი აღუთქვა იმას, ვინც ჩამოიღებდა ჯვარს, არც ერთმა მუშამ არ იცისრა ეს საქმე: „ჯვარი გამირისხდებაო“. ბოლოს გამოჩნდა ერთი შუა ხნის მუშა კარაპეტა და განაცხადა, მე ჩამოვიღებ ჯვარსაო. ამხანაგებმა ბევრი უშალეს: ნუ სჩადიხარ მაგას, კარგი ვაჟაკი ხარ და ცოდოა შენი წახდენაო. კარაპეტამ თავისი შეასრულა. 1905 წლის ქრისტეშობისთვის 22 „სალდათის ბაზარში“ ყაზახების „პოსტს“ ბომბა ესროლეს. ყაზახებმა თოფი დაუშინეს და დასწვეს სომეხ-გრიგორიანთა სემინარიის კუთვნილი დიდი შენობა, რომელშიაც მოთავსებული იყო „ტრაქტირი“. ამ ტრაქტირში პურსა სჭამდა საცოდავი კარაპეტა და ისიც დამწვარდახოცელთა სიაში მოჰყვა. შემდეგ მუშები ამბობდნენ: კარაპეტას რომ ჯვარისთვის ხელი არ ეხლო, ეს უბედურება არ ეწეოდაო...

82. ქ. ე. მ. გამგე კომიტეტის № 3 ჟურნალის დამატება.

83. ქ. ე. მ. გ. კომიტეტის ჟურნალი № 5.

84. მოგვყავს აქ ეს სიტყვა, რომელიც დაბეჭდილია «Кав-კ23»-ის გიორგობისთვის 2 № 248-ში:

С Л О В О

Высокопреосвященного экзарха Грузии, архиепископа Иннокентия по освящении Квашветского храма во имя святого Великомученика Георгия.

**Поклонитесь Господу во благолепном святилище
Его (пс. 28. 2).**

Мысль о величии и благолепии Господних храмов принадлежит глубокой древности; идет она, как видите, от Давида царя. В течение своего царствования он очень сокрушался о том, что кивот Господень стоит под шатром, а сам он, земной царь, живет в удобном дворце. Его мечтой было создать величественный дом Господу, чтобы в этом святилище, среди благолепия окружающей обстановки, совершалось славословие святого Его имени. Поклонитесь Господу в благолепном святилище Его, поучал царь своих подданных, и сам сознавался перед ними, что душа его жаждет этого величия дома Божия, тоскует по нем: возлюбил я, — говорит он, — благолепие дома Господня и место селения славы Его. Но лишь Соломону, преемнику

царя и псалмопевца Давида суждено было исполнить мечту своего отца — создать великолепный храм Богу во Иерусалиме.

Завет Давида царя о величии храмов Господних усвоили и воплотили в жизнь христианские народы. Начиная от святой Софии Цареградской, составляющей чудо восточного зодчества, от храма святого апостола Петра в Риме, все столицы и большие города христианских государств запада ныне украшены величественными храмами во имя Господне. Не отставало в этом благочестивом усердии и бывшее древнее Иверское царство, подданные которого в дни мира и тишины находили в себе силы и средства к украшению городов и обителей Иверии обширными величественными храмами. Мы знаем эти храмы: они дожили до нас, то сохранившимся, то в полуразвалинах, как памятники того славного прошлого в котором дух веры и благочестия предков соревновал жажде их бранных подвигов и шуму битв.

Ныне освященный храм во имя Великомученика и победоносца Георгия да позволено будет мне назвать патомком, внуком тех старинных величественных храмов Грузии. Своею вышиной и шириной, обилием света и воздуха, вместимостью и простором он так напоминает эти древние храмы, так невольно переносит мысль к этим памятникам бывшего благочестия и усердия предков. Строгая выдержанность древнего грузинского стиля, придающая всему сооружению легкость, стройность, пропорциональность линий, своеобразие наружных рельефных украшений храма, все в совокупности своей ставит его в ряд лучших новых памятников седой и умной старины. И мой долг, как архипастыря церкви Иверской, с этого места, во всеуслышание всех, сказать слово благодарности всем создателям храма сего, начиная с учреждений и кончая отдельными лицами, давшим средства, принесшим свою посильную лепту на его построение, украшение и благолепие. У храмов Божиих нет иных способов и средств для воздаяния своим благодетелям, кроме одного и самого ценного — это молитвы о них. Я верую, что ныне эта искренняя молитва о создателях и благодетелях святого храма сего будет немолчной, никогда не прекратится в нем, пока храм будет стоять на этой земле.

Но почему верующее сердце человеческое непременно требует величия и благолепия храмов Божиих? Почему и пророк Давид не мирился с пребыванием Кивота Господня под шатром? Откуда это почти инстинктивная потребность человеческой веры дать храму Божию широкие размеры, величие и благолепие его обстановки? Ответ на эти вопросы верующее сердце находит в том значении, которое имеет

для него храм Божий. Для веры человеческой храм — место селения славы Божией, место присутствия святости, силы и величия Божия. Если дворцы земных царей обставляются роскошью, то как же не быть благолепным, величественным месту невидимого присутствия царя царей, Бога Вседержителя. В храме живет и действует благодать Господня. Она в той тайне, что творится на св. престоле, в таинствах церкви. Здесь для верующего сердца небо с его чудесами, обетованиями и утешениями. Эти чудеса начинаются с претворения хлеба и вина в тело и кровь Христову, идут чередой через все таинства церкви и оканчиваются исцелениями и облегчениями в болезнях по молитве от святых чудотворных мощей и икон, в обилии украшающих наши православные храмы. Верующий дух человека нигде не переживает так явственно, так осязательно своей связи с небом, нигде не испытывает так определенно своего устремления к Богу, как в храме. Здесь он, этот дух человеческий, очищается и освящается в таинствах, возносится к молитве, переживает в ней такие высокие моменты страдания от раскаяния, просветления от прощения, успокоения от утешений и ободрений Христова слова, каких не дает ему мир совсими своими заманчивыми развлечениями и наслаждениями. И горе, и радости человеческие проходят и переживаются под сводами наших храмов. Они оглашаются как криком новорожденного младенца, так и воплями страдания и горя при напущении умирающих в жизнь вечную. Здесь, в храме, сердце верующее сознает величие Божие и свое ничтожество человеческое, святость Божию и свою греховность и окаянность, любовь и милость Божию и свое недостойнство для этих даров неба. Вот почему человек окружает это место своего средостения с небом, своего обращения к Богу благолепием, величием, стремится обставить его всеми украшениями, какие религиозный порыв веры находит достойными для святости Божией, не оскорбительными для него.

Да будет же новоосвященный храм сей местом встречи верующего духа человеческого с небом, пусть явится он целебницей для этого духа: пристанищем обуреваемых, утешением немоществующих, врачевством страстей, местом исполнения прошений и молитв для всех притекающих сюда с благоговейною молитвою. Да елина воспросят у Тебя Господи, на месте святом сем, и Ты услышиши на небеси горе, и милость сотвориши, и милостив будеши. Аминь.

ეს შუგეზი «слово благодарности» წავგავწარა მისმა მეუფებამ: ამ დღეს კომიტეტის წევრმა გ. ი. ამილახოვმა გამართა საუბრე, რომელზედაც მიწვეული იყო ას კაცადღე. რასაკვირველია, ექსარხოზიც იქ იყო და ძლიერ კარგად გრძნობდა თავს მეფის

ნაცვლისა და მისი მეუღლის გვერდით. საუზმის შემდეგ დიდი მადლობა გადაუხადა მასპინძელს, მესამე დღეს კი სინოდის კანტორის სხდომაზე განეცხადებია: ჩვენი ფულებით (კანტორიდან სესხად წამოღებულის) გაგვიმასპინძლდნენ და მადლობაც ჩვენ გვათქმევინეს... ეს კორი კანტორელებმაც კი არ მოუწონეს: ყველამ კარგად იცოდა, რომ ამილახორი შეძლებული კაცი იყო და საუზმე თავის ხარჯით გამართა; მან ეკლესიას მარმარილოს კანკელი შესწირა, რომელიც 8.000 მანეთად დაუჯდა...

საზოგადოდ უნდა ითქვას, რომ მეუფე ინოკენტის თვალსაზრისით არ მოსდოდა ქვაშვეთის ეკლესია და მისი... წინამძღვარი: ჭერ იყო და გადაგვეკიდა, ვალის განაღდება ეხლავე უნდა დაიწყოთო (იხ. შენიშნ. 80)... 1912 წ. პეტერბურლში იყო, დაბრუნებისას დაენახა გადაკეთებულ-გამშვენებული ქვაშვეთის მაღაზიები; კანტორის პირველსავე სხდომაზე ეკითხა: ვინ დართო ქვაშვეთელებს ნება, მაღაზიების გადაკეთებაზეო; ეთქვათ, ჩვენთვის არც უთხოვნიათ და არც არაფერი ვიციოთო; გაჯავრებულყო: ვალს არ გვინაღდებენ, ფულებს უთავბოლოდ ხარჯავენ, უეჭველად უნდა ჩამოვართვათ მაღაზიები, თორემ ცარიელზე დაგვსომენო. შემდეგ, როცა გაეგო, რომ მაღაზიები მოიჯარადრეებს თავის ხარჯით გადაეკეთებინათ, უფრო გაჯავრებულყო: რატომ არ გაიგეთ და არ მითხარითო...

იმ ხანებში ქართულმა ფილარმონიულმა საზოგადოებამ ქართულ თეატრში კონცერტი გამართა, მოიწვიეს ყოვლადსამღვდელო ინოკენტიც. კონცერტი მოეწონა, გუნდს ქება შეასხა; წამოსვლისას, დიდძალმა ხალხმა გამოაცილა, შორიდან დამინახა და ხმამაღლა მისაყვედურა: თქვენს ტაძარში აი ამისთანა გუნდი უნდა გალობდესო; იძულებული გავხდი მეც ხმამაღლა მეპასუხა: ამისთანა კი არა, თვით ეს გუნდი გალობს ქვაშვეთში უკვე ორი წელიწადია, ტაძრის კურთხევაზედაც ესევე გალობდა, მაგრამ თქვენ, ალბათ, ან დაგავიწყდათ, ან ვერ შეამჩნიეთ-მეთქი. ხალხში სიცილი გაისმა, არ ესიამოვნა; ეთქვა: მეტად მწარე ენა აქვსო!..

85. აღვნიშნავთ ერთ წვრილმანს: ტაძრის კურთხევასა და თითქმის მთელს წირვას დაესწრო მეფის ნაცვალი გრ. ი. ი. ვორონცოვ-დაშკოვი. ის იდგა შუაგულ ხალხში, რომელიც ხან აქეთ მიატრიალებდა მოხუცსა და ხან იქით. პოლიციელები ცდილობდნენ ხალხის ჩამოშორებას, „არ შეაწუხოსო“. მეფის ნაცვალმა მიიხმო უფროსი პოლიციელი და უბრძანა: ყველანი ჩამომშორდით და თუ გნებავთ კარზედ გადით: რამდენიმე ათეული წელიწადი

დია ასე ახლო ხალხთან არ ეყოფილვარ და ნუ წამართმევთ ბედნიერ წუთებს, — მსურს მასთან ერთად ლოცვაო. განცვიფრებული პოლიციელები ერთმანეთს ეკითხებოდნენ: დღეს რა მოუვიდა გრაფსაო...

86. 1910 წ. მწიფობისთვის 31 და გიორგობისთვის 2 გაზეთები: «Кавказ», «Возрождение», «Новая Речь», «Закавказье», «Тифлисский листок», «Голос Кавказа» და „სახალხო გაზეთი“ სავსეა ამ ეკლესიის აღწერილობითა და ცნობებით ძველი ეკლესიის შესახებ.

87. И. Толстой и Н. Кондаков: Русския Древности, СПб., 1891, 69.

88. იქვე: 45—46.

89. აღსანიშნავია: მოიჭარადრე ა. კ. ანდრეოლეტიმ ათასი მანეთი არ წაიღო ეკლესიიდან, — ტაძრის აშენების დროს ზოგიერთი ძველი მასალა (საძირკველიდან ამოღებული რიყის ქვები, საფლავების ძველი — ალგეთის ქვები — ბეტონისათვის დამტკრებული) ეიხმარეო...

1913 წ. „სიმენს-შუკერტის“ ფირმის მიერ ეკლესიაში გამოყვანილ იქნა ელექტრონი, რომლის ქსელი 1927 წელში გადაკეთებულ იქნა მ. კ. ცინცაძის მიერ: წმ. მთავრამოწამეო გიორგი, მეოხ ეყავ შენს მფარველობის ქვეშ აღზრდილს მიხეილს! (გარდაიცვალა 1929 წ. აპრილის 3).

90. ქვემო ეკლესიაში, როგორც უკვე გვქონდა ნათქვამი, კანკელი გადმოტანილი იყო დროებითი ეკლესიიდან, მაგრამ 1919 წელში იგი მოხსნილ იქნა (გადაეცა ოქსის ეკლესიას) და მის ნაცვლად დადგმულია სასახლის მოშლილი ეკლესიის კანკელი (იხ. სამრევლო საბჭოს ჟურნალი № 21), რომლის კორპუსიცა და ხატებიც დამზადებულია მხატვრის გრიგოლ გაგარინის მიერ, — სიონის კანკელის ამშენებლისა და მისი კედლების მომხატველის (П. Иоселиани: Древности... 101—112). კორპუსი გაკეთებულია ქართული ხელოვნების ნაშთთა მიხედვით ალუბასტრისაგან (დავით-გარეჯა — ღვთისმშობლის ტაძარი, ძველი შუამთა): ალაგ-ალაგ მოვარაყებელია, ალაგ-ალაგ კი მუქი საღებავით არის შეღებილი. ვინაიდან ადგილი არ გვაძლევდა საშუალებას, კანკელს, სამწუხაროდ, ჩამოვამორეთ ორი ხატი აქეთ — და სერობა: ხატები მოთავსებულია ქვემო საკურთხეველში, სერობა კი (სიუჟეტი მეტად თავისებურად არის გადმოცემული) ზემო ეკლესიაში.

01. ქართლის ცხოვრება: II, 331.

02. იქვე: შეად. 85.

03. იხ. შენიშვნა: 28.

94. ქ. ე. ს. რვეული: № 6, 9. ამ საინტერესო საბუთის გაგრძელება ასეთია: „...აღშენებელსა მის ეკლესიისა გივს ამილახვარს აღუშენებია იგინიცა (კოშკები) სადგომად თვისდა და შემდგომად გარდაცვალებისა მის დაშთომილა არა ეკლესიის უწყებაში, არამედ განსვენებულის მეფის ირაკლის უწყებაში, რომელშიაც ოდესმე იდგებოდა თვით მეფე და ოდესმე დააყენებდა სხვათა და სხვათა ჩინებულთა გვამთა და იყო დადებული ბეითალმნად (უპატრონოდ, ნამკვდრევად); და შემდგომ იყო დაქცეული იგი სახლები ორს კოშკს გარდა და აღუშენებიათ მათვე მეფეთა და შემდგომ, ალამაჰმადხანის მოსვლის ხუთის წლის უწინ (1795—5=1790), გაეცა მეფეს ირაკლის და ებოძებინა მტკიცის სიგლით გიორგი აფიცრისათვის ესე ხსენებული სახლები და კოშკები. და ესე იხილა განსვენებულმან მამან ჩემმან უცხო ხალხთაგან ეკლესიის შეურაცხება და უპატიოება გალავანსა შინა მის ეკლესიისა და არზით მოახსენა განსვენებულს მეფეს ირაკლისა ყოველივე გარემოება და ვითარება, და ესეც სთხოვა, რომ ჩემი სიძე მღვდელი პეტრე უსახლოდ გახლავსთო, და აქაურობაც უპატიოდ არისო, და რადგანაც თქვენს უწყებაში არისო და ის კოშკი და სახლებიო და არა ეკლესიისაშიო, ამისათვის გთხოვთ, თქვენს სადღეგრძელოთ, რომ ამ ჩემს სიძეს უბოძოთო, და მეფემაც წყალობით უბოძა მამასა ჩემსა, და გამოართო მას, გიორგი აფიცარსა, იგი სახლები, და ამ სახლების ნაცვლად უბოძა მეფემან დუქანი [ი]მა გიორგი აფიცარსა, და რაც დანახარჯი ჰქონდა, იგიცა სრულიად გამომართო, და როდესაც ამ სახლების ღრამატა მეფისაგან ნაბოძები, ქალაქის აოხრების დროს დამეკარგა. და შემდგომ დედოფალმა დარიამ ახლად გაგვიახლა ჩვენ ღრამატა იგი წყალობის“.

05. იქვე: 12. მოგვყავს ამ განცხადების გაგრძელება: „...უმდაბლესად (უნდა) გამოვაცხადო, რომელ კოშკთაგანი, ორი კოშკი არის ჩემს უწყებასა ქვეშე მას საფუძველსა ზედა, რომელ განსვენებულ მეფის ირაკლისაგან ღრამატით ბოძებულ არს მიცვალებულის მამის ჩემის სახელსა დეკანოზის ნიკოლოზ[ის] ზედა. და რა ესე ღრამატა დაგვეკარგა ტფილისის აოხრებაში, შემდგომ იმის თანამემცხედრეს დედოფალს დარეჯანს გამოუცხადა მეუღლემან ჩემმან პეტრე დეკანოზმა და იმანცა უბოძა თავისის მოცემულის ღრამატითა, რომელსაც (ე. ი. მეფე ირაკლის) ესევე კოშკი

და სასტუმროთ ხსენებული სახლი თუმცა პირველ ებოძებინა გოგიტელა თოფჩისათვის მეფესა მას, მაგრამ ბრძანებითვე იმის თავისი დანახარჯი მიეცა ჩემის მეუღლისაგან ჩემ მზითვის თეთრი, და კოშკები და სახლები დაგვრჩა ჩვენ“...

რითსიმე ქვრივის ზემოაღნიშნულ ორ განცხადებასთან დაკავშირებით მოგვყავს აქ ამონაწერი მისი მესამე განცხადებიდან, რომელიც დაწერილია (მთავარხუცესის გაბრიელ მესხიშვილის სახელზე), 1825 წლის იანვრის 16 განცხადების დამწერის ხელით, იმავე მეღწიით და ისეთსავე ქაღალდზე, მაგრამ უთარილოა, — ბოლო აქვს მოკვეცილი: „...როდესაც ეს ეკლესია ქაშოეთის წმინდის გიორგისა აღუშენებია გივის ამილახვარსა საკუთართა თვისის თეთრითა, მაშინ ეს გალავანიც შემოუვლია და ეს კოშკიც მაშინ აღუშენებია; და რადგანაც განსვენებული ჩემი მამამთილი დეკანოზი ფილიპე იყო მოძღვარი იმ გივი ამილახვარისა, და იმის რჩევითა და შეგონებითა აღაშენა, და რადგანაც ძველი ეკლესია იყო იმავე წმიდის გიორგისა და ემსახურებოდა იგივე მამამთილი ჩემი, განაწესა თვითონვე მღვდლად, და იმ ადგილზე დაადგინა და ეს კოშკი სამყოფელად მისცა, და როცა აღმშენებული ამა ეკლესიისა გივი ამილახვარი გარდაიცვალა, მაშინ საქართველოს მეფემ ირაკლიმ ეს პირველი კოშკი ბეითალმნად დადო და ვისთვისაც ნებადდა, იმას უბოძებდა, როგორათაც წყალობითა მისცა გიორგი აფიკარსა, და იხილა [რა] მამამთილმა ჩემმა უპატიოება ეკლესიის გალავანსა შინა, და არზით მოახსენა განსვენებულს მეფეს ყოველივე გარემოება და ვითარება, და ესეც“... (ქ. ე. ს. რვეული: № 1, 102).

ამ განცხადებით, „გოგიტელა თოფჩის“ (გიორგი აფიკარის) ქვაშვეთის გალავნიდან გაძევების ინიციატივა ეკუთვნის რიფსიმეს მამამთილს დეკანოზ ფილიპეს, წინაგანცხადებებით კი — დეკანოზს ნიკოლოზს, რიფსიმეს მამას. საქმე უნდა წარმოვიდგინოთ ასე: „გოგიტელა“ „უპატიოებას“ აყენებდა ეკლესიას, ეს „გარემოება“ სამრევლოს წინამძღვარმა „არზით“ მოახსენა მეფეს, მაგრამ ერეკლეს, ჩანს, ამ არზისათვის არ მიუტყვევია ჭეშოვანი ყურადღება. მაშინ საქმეში ჩარეულა ფილიპე დეკანოზის მძახალი — დეკანოზი ნიკოლოზი, რომელსაც „უპატიოების“ გარდა სხვა რამეც მოუხსენებია მეფისათვის, — „ჩემი სიძე მღვდელი პეტრე გახლავთ... ამისთვის გთხოვთ, თქვენს სადღეგრძელოთ... ამ ჩემს სიძეს უბოძოთ და მეფემაც წყალობით უბოძა... სახელსა დეკანოზის ნიკოლოზის ზედა... სახლები და კოშკი“ მღვდელს პეტრე არჩევანიძეს. ვინ არის ეს „პეტრე დეკანოზი“, რომ ასეთი კადნიერი თხოვნით

მიმართავს მეფეს? 1817 წ. თებერვლის 20 მოსკოვიდან მოწერილ წერილში, დეკ. პეტრე არჩევანიძე სწერს: „ბატონ დედასა ახუა ბიქიაშვილსა და ჩემსა სიდიდრსა მოკითხვასა მოვასხენებ“ (ქ.ე.ს. რვეული: № 1, 7), ხოლო 1823 წ. მარტის 19 ვარლამ ექსარხოსის სახელობაზე დაწერილ მოხსენებაში იგივე პეტრე დეკანოზი სწერს: მღვდელი არდაზიანი (რომელსაც საჩივარი შეუტანია პეტრე დეკანოზზე) „მეუღლესაც ჩემსა... უმაგალითოთ მიკიცხავს, მჟადაგებელის (სამღვდელოის კაცის შვილსა, საქართველოს მეფეთაგან პატივცემულის კაცის შვილსა მიკიცხავს“ (რვეული: № 6, 76). მაშასადამე, ნიკოლოზ დეკანოზი გვარად არის ბიქიაშვილი (მეორე გვარია ენდრონიკაშვილი, ანაგიდან) და მასთან ერთად მჟადაგებელი და მეფეთაგან პატივცემული. იოანე ბატონიშვილი თავის „მცირე უწყებაში“ სწერს: „ნიკოლოზ კახი ბიქიაშვილი, ესე იყო მეცნიერი და კარგი რიტორი. ესე იყო თანაშეზრდილი მეფისა ირაკლისა, უცხო მოქადაგე, რომელმანც მრავალი ქადაგება გამოთქვა. ესე იყო მცხეთის დეკანოზის ხარისხით, გარნა მარადის მსახურებდა მეფეთა კარის ეკლესიასა შინა; აგრეთვე საქვეყნო სარგებელთა რჩევათაცა შინა მრავალგზის დაესწრებოდის მეფესთან, რომელსაცა (ე. ი. ნიკოლოზს) აქუნდა მადლი კარგ უზნობათა მსმენელთადმი და კარგათაცა აზრებთა იყო მომპოვებელი“ (ძველი საქართველო: I, განყ. 3, 40). ამის შემდეგ გასაგებია, რატომ მიმართა ფილიპე დეკანოზმა მძახლის შუამდგომლობას და რატომ მიუბოძა მეფე ერეკლემ ქვაშეთის სახლები და კოშკი მღვდელს პეტრე არჩევანიძეს...

ამ მოძღვრის შესახებ არჩევანიძიანთ ოჯახში დარჩენილა შემდეგი თქმულება: ერეკლე მეფე არჩევდა ერთ საქმეს და ის იყო უნდა მსჯავრი დაედო, რომ მოულოდნელად წარსდგა მეფის წინაშე ქიზიყიდან ახლად ამოსული ნიკოლოზ დეკანოზი და დაუკითხავი „რჩევით“ სულ სხვა გვარი მიმართულება მისცა საქმეს. საქმის მიმართულებით კმაყოფილმა მეფემ მიმართა დაუპატიჟებელ მრჩეველს:

„შენ ქიზიყურო ყანაო,
შენ აქ ვინ მოგიყვანაო?
— ხარბა მხნა, კაცმა დამთვისა,
მეუფემ მომიყვანაო“.

მიუგო მეფეს ენამახვილმა ზუცესმა. ამ „ნიკოლოზ დეკანოზს ქისიყელს“ იხსენებს იესე ოსეს ძეც თავის თავგადასავალში (გვ. 97).

ყვ. 1834 წ. შემოსავალ-გასავლის დავთარში სწერია: „ორი კოშკის დასაქცევად დაიხარჯა მუშა ათი“ (ენკენისთვის პირველის ქვეშე). ჩანს, ეს ორი კოშკი იმდენად დაზიანებული ყოფილა, რომ საჭიროდ უცვნიათ მათი „დაქცევა“, ე. ი. ჩამონგრეული ნაწილების გასუფთავება (ათი მუშა ერთ დღეში ორს ქვითკირით აშენებულ კოშკს ვერ დააქცევდა), რომ მოსუფთავებულ კედლებზე დაეშენებიათ ზემო ნაწილები, მაგრამ უკვე на глине (რვეული: № 3, 6). მიუხედავად ამისა, ერთი მათგანი იმდენად მოძველებულა, რომ 1850 წლის „საკრებულო უწყებაში“ შეუტანიათ შენიშვნა — одна башня по ветхости разрушена-ო, თუმცა სავალაქში მაინც „ოთხი“ ირიცხება: ეს „по ветхости разрушена“ და четыре აღნიშნულია 1856 წ. „უწყებაში“-ც.

ამ „разрушена“-თი უნდა აიხსნებოდეს ის, რომ 1863 წლის გეგმაზე ეს მეოთხე კოშკი აღარა ჩანს. საქმე შემდეგშია: მეფისნაცვლის კანცელარიის არქივის 1857 წ. № 195 „საქმიდან“ (რვეული: № 3, 2—10, 149—150) ჩვენ ვიცით, რომ თ. ა. ბარიატინსკის განუზრახავს ქვაშვეთის ყოფილი სასაფლაოსა და ყაბახის (ვახუშტის მიერ — ლეოლრ. აღწ. 190 — ასპარეზად წოდებულის, მდებარეობდა მუხრანთან და ბროსეს ქუჩების შუა) ნაწილისაგან ალექსანდრეს (დღეს კომუნართა) სახელობის ბაღის გაშენება. ამ განზრახვის სისრულეში მოსაყვანად აკადემიკოს სიმონსონს 1863 წელში შეუდგენია შესაფერისი გეგმა, რომელზედაც აღნიშნულია ქვაშვეთის ეკლესიაც იმდროინდელი გალავნით. ამ გეგმაზე ჩანს სამი კოშკი ანუ ბურჯი: ერთი აწინდელი გალავნის აღმოსავლეთ-ჩრდილოეთის კუთხეში, მეორე აღმოსავლეთ-სამხრეთისაში, ხოლო მესამე ალაყაფის კარების დასავლეთით; პირველი და მესამე მრგვლები და მეორე სართული მონგრეულია, მეორე კი ორსართულიანია და რეაწახანგოვანი. გ. ზალიკანიანის, გ. მამრადის, გ. მუსხელიშვილის და ნ. და გ. არჯევანიძეების სიტყვით, მეოთხე კოშკი ყოფილა იქ, სადაც სამხატვრო გალერეის (ყ. სამხედრო მუზეუმის) სამხრეთის კედელია, და თუ არ არის აღნიშნული სიმონსონის გეგმაზე, ეს აიხსნება იმით, რომ იმ დროს ის თითქმის დანგრეული იყო. შეიძლება ეს სხვანაირადაც აეხსნათ: სიმონსონს ჰქონდა დავალებული: მომავალი ბაღის ბილიკებისა და ბუჩქებ-ხეების დასარგავ ადგილების მოხაზულობის დაგეგმვა, რაიცა მას კიდევაც შეუსრულებია; გეგმამ კი მოითხოვა, რომ ქვაშვეთის ეზოს სწორედ ამ მხარეზე ჩამოსცლოდა 100 კ. ს. მიწა და მიმატებოდა ბაღს, — ამ ნაქერზე იყო მოთავსებული ის მეოთხე კოშკი და ამისათვის მისი გეგმაზე

აღნიშვნა ზედმეტი იყო. ამ მოსაზრების სისწორეს ადასტურებს ტფილისის თვითმმართველობის მიერ 1852 წ. შედგენილი ქალაქის გეგმიდან გადმოღებული პირი, რომელიც დაცულია „საქმე № 195, — ამ გეგმაზე ქვაშვეთის გალავნის ჩრდილო ხაზი სწორია და არა ირიბი, როგორც არის დღეს (რვეული: № 3).

აქვე აღნიშნავთ: ამილახორის მიერ აშენებულის ეკლესიის სამხრეთის მკლავში, ახალი ტაძრის ბალაგარის თხრის დროს, აღმოჩნდა ქა, რომელშიაც რამდენიმე ლიტრა — დოქის ნამტკრე-ვები ვიბოვებო. ეს ქა იყო იქ, სადაც ამჟამად „საღიაკენო“ ოთახია და სადაც ეს სტრიქონები იწერება...

97. ქ. ც.: II, 469.

98. იქვე: 420.

99. თავგადასავალი: 17.

100. იხ. შენიშვნა 94.

101. იხ. შენიშვნა 95.

102. იხ. შენიშვნები: 94 და 95.

103. ქ. ე. ს. რვეული: № 6, 12.

104. აღნიშნული წლების შ.-გ. დავთარი, შეად. იქვე: 1840 წ. გიორგობისთვე, 1841 წ. გიორგობისთვე, 1846 წ. №№ 1, 30, 31; 1847 წ. № 12; 1862 წ. ივანობისთვე და მარიამობისთვე, აგრეთვე „უწყებანი“. „აღსარების მთქმელთა სია“-ში 1834—1838 წწ. აღნიშნულია ქვაშვეთის მრევლთა შორის „მეფის გიორგის ასული სოფიო, ქერივი, 63 წლისა, (1838 წ.-ში), ამის ქალი (ასული) ?, 37 წლისა, შვილი ამისი გრიგოლ თეიმურაზის ძე, 16 წლისა“. ლუარსაბისა და თეიმურაზის გვარები არ არის აღნიშნული, მაგრამ ჩვენ ვიცით, რომ სოფიო იყო ლუარსაბ თარხან-მოურავის მეუღლე. ანნას გარდა სოფიოს ჰყავდა ვაჟი იოანე, რომელიც ანტონ (II) კათოლიკოზის სასახლეში იზრდებოდა ტიმოთე (შემდეგ ტარასი) სოლომონის ძე ალექსი-მესხიშვილთან ერთად. ანტონის პეტერბურღში გადასახლების (1810) შემდეგ, იოანე გაპარულა სახლიდან, გაპყოლია სამშობლოში მიმავალ „ნასაღდათარ“ — რუსებს და დიდის ვაი-ვაგლახით ჩასულა პეტერბურღს პაპასთან — ანტონ კათოლიკოზთან. უკანასკნელს იგი მიუღებინებია „პაჟთა კორპუსში“, სადაც ჩინებულ სწავლასთან ერთად გა-

მოუჩენია მტკიცე სურვილი სარწმუნოებრივ წესების დაცვის საქმეში, — გერაფრის გზით ვერ უქმევიათ. მარხვაში: სახსნილო. ერთხელ ნიკოლოზ I მისულა სასჯელზე და მიუქცევია. რადღება იოანესთვის; დირექტორს მოუხსენებია იმპერატორისათვის "ბავშვის ჟინიანობის შესახებ"; იმპერატორს უბრძანებია: თუ სხვები სკამენ სახსნილოს მარხვაში, შენ რატომ არ უნდა შეკამოვ?! იოანეს მოუხსენებია: მე პურითაც იოლად მივდივარო. რუსეთის მბრძანებელს ყმაწვილის პასუხი და ხასიათის სიმტკიცე მოსწონებია, შუბლზედ უკოცნია და «милых»-ი უწოდებდა. ამის შემდეგ იოანეს ამხანაგები „ბერად“ უწოდებდნენ. მართლაც, ბერობისადმი მისი მიდრეკილობა გამოიხატა იმაში, რომ ცოლ-შვილს არ მოჰყიდებია და მრთელ თავეის შემოსავალი (სამხედრო უწყებაში დიდი ალაგი სკერია) მოუხმარებია ქვაბთახევის მონასტრის განახლებისათვის: ფულს უგზავნიდა ყრმობის მეგობარს ტარასი არქიმანდრიტს და აქებებდა, მალე დაამთავრე ტაძრის განახლებას. ტაძარი განუახლებიათ, მაგრამ იოანეს იგი სიცოცხლეში ვეღარ უნახავს, — გარდაიცვალა, 56 წლისა, 1855 წ. დეკემბრის 14/26 ქ. ვეროში, ლიბლიანდიაში. ერთის წლის შემდეგ, ტარასის მეცადინეობით, მისი გვამი გადმოუსვენებიათ ქვაბთახევის მონასტერში, დამარხულია კანკელის წინ ტაძრის სამხრეთის კედლის ძირას.

105. ეს ის მღვდელი გრიგორიევი, რომლის შესახებ სწერს თავის მოხსენებაში 1805 წ. აპრილის 4 დეკანოზი ფილიპე „ღენჯრალ ანშეთს პავლე დიმიტრის ძე ციციანოვს: მიტროპოლიტის არსენისაგან „ჩამოყენებული მღვდელი მეფის ძეს იულონს რუსეთს მისდევს ჩუენის წინააღმდეგობით და იმისაგან (არსენისაგან) მიცემული სიგელი მიაქვს ხემწიფესთან დასაბეჭდავად. წყალობას ვითხოვთ, ეს სიგელი არ გაატანოთ, ჩუენის წინააღმდეგობით და უსამართლობით მისცა სიგელი. ამაზე მრავალი მოწამე მყავს. უსამართლობა უყავ დეკანოზსა და უსამართლობით ჩაუყენე ეს მღვდელიო, თავის ავბირით მრავალთან ებრძანებია, ოთხი ოქრო გამოვართვიო“ (ქ. ე. ს. რვეული: № 6, 1). დ. ნათიევის (Оби́тель Св. Дави́да в Грузи́и, 10; შეად. პ. იოსელიანი: Древности...

45—46) სიტყვით, მ. თომასთვის კათოლიკოზ ანტონის 1809 წ. მიუხდვია მთაწმინდის მონასტრის ტაძრის განახლება, რაც მას ერთი წლის განმავლობაში შეუსრულებია, მასვე აუშენებია იქვე საკრებულო სახლი, საკუთარი სახლი კი, რომელიც ქვაშვეთის გავლავანში ჰქონია, ამ უკანასკნელისათვის შეუწირავს.

106. ევსევი ექსარხოსის ბრძანება 1842 წ. № 2842; სინოდის კანტორის ბრძანება 1844 წ. № 3830, ექსარხოსის კანცელარიის მომართვა 1859 წ. № 2868 და აღნიშნული წლების შ.-გ. დავთრები.

107. ქ. ე. ს. რვეული: № 3, 6; № 1, 91; № 6, 9 და 12. ბალის გეგმა სიმონსონის მიერ შედგენილი.

108. იქვე: № 1, 40.

109. Л. С. Исарлов: Письма о Грузии, 1889, Т., 181—182; „მწყემსი“, 1903 წ., № 13.

110. 1837 წ. შ.-გ. დავთარი.

111. იქვე.

112. რვეული: № 3, 4 და 150.

113. იქვე: 7—10, 149—150, 79.

114. 1864 წ. შ.-გ. დავთარი, თებერვალ-აპრილი და დეკ. სოლომონ ელიოზოვის ფორმულიარი.

115. შ.-გ. დავთარი: 1864 № 14; 1873 მარტი; სინოდის კანტორის 1872 წ. № 3071 ბრძანება, მწიფობისთვის 23 თარიღით (რვეული: № 3, 85 და 86).

116. ხელშეკრულება 1873 წ. მარტის 8 თარიღით. იქვე: 86—89.

117. იქვე: № 4, 69.

118. იქვე: 31—34, 68.

119. იქვე: 37, 72.

120. 1900 წ. შ.-გ. დავთარი ივლის-დეკემბერი.

121. ქ. ე. მ. გამგე კომიტეტის უურნალი: № 7.

122. იქვე: № 23, მუხლი პირველი, ცნობა.

123. „ტაძრის ხატად“ წინათ ყოფილა სხვა ხატი, რომლის შესახებ სწერს ძეგლი ერისთავთა: „ანება წმიდამან გიორგი ქაშოეთისამან მოსვლა მკვიდრობად სახლსა ვირშელისასა, რომელ სასწაულნი, რომელთა იქმოდა, აურაცხელ არიან, ვითარცა ვარსკვლავნი ცისანი, და ქუიშა ზღვისა. ამას ზედა ფრიად განიხარა ერისთავმან, და შეამკო ჭუარი და კუბო მისი, და მოქედა ვერცხლითა და ოქროთი“ (ქრონიკები: II, 17). როდის და სად იყო

დამზადებული ეს ხატი, რომელსაც ჭვარიხ სახე ჰქონია და რომელიც კუბოში (ლუქსემბ) ყოფილა ჩასვენებული, ცნობა არ გვაქვს. არც ის ვიცით, თუ რა დროიდან იყო იგი დასვენებული ქვაშვეთში, ცხადია მხოლოდ, რომ შეთოხმეტე საუკუნის დასასრულს ის უკვე ქვაშვეთში იყო: როდესაც თემურლენგის ურდოები შემოესია საქართველოს და მოუახლოვდა ტფილისს, კათალიკოზ-პატრიარქი ელიოზი (1399—1419) გაიხიზნა მთებში და თან გაუყოლებია ქვაშვეთის წმიდის გიორგის ხატიც, რომლის ვირშელის სასახლეში მისვენების ამბავს ასეთი მოკრძალებით გადმოგვცემს ძეგლი ერისთავთა: „ინება წმიდამან გიორგი, ...ფრიად განიხარა ერისთავმან და შეამკო“ და სხვ. ვფიქრობთ, კათალიკოზმა სხვა სიწმიდენიც წაასვენა ლარგვეთში, ხოლო თუ „ძეგლი“ ასეთი მოკრძალებით და პატივისცემით იხსენიებს მხოლოდ წმ. გიორგის ხატს, — ჩანს ის უკვე სახელგანთქმული ყოფილა ისეთ „შორეულ“ ქვეყანაში, როგორიც არის ლარგვისი, სახელისა და პატივის მოპოებისათვის კი („სასწაული, რომელთა იქმოდა, აურაცხელ არიან“) საჭირო იყო დრო, იქნებ არა ერთი და ორი საუკუნეც კი.

ვირშელ ერისთავის მიერ მდიდრულად შემკობილ-მოქედილი ხატი, ცხადია, დაკარგულა, მაგრამ რთლისა და რა პირობებში არა ჩანს.

მთებში რომ მეტად პატივცემული ყოფილა და არის ქვაშვეთის წმიდის გიორგის სახელი, ეს ჩანს შემდეგიდანაც (იხ. შენიშვნა 18): ამ დღეებში ქვაშვეთში გამოცხადდა „გულა მოკიდებული“ კაცი, გვარად კაციელაშვილი (ჩემი პაპა იყო „კაციელა ხურო“, რომელიც ქვაშვეთში ცხოვრობდაო, იხ. ზემოთ) და განაცხადა: ჩვენი გვარი თავიდანვე ქვაშვეთის „მონა“ და მლოცველი ყოფილაო, ჩვენ ხშირად დავდივართ აქ სალოცავადო, თუმცა ამ ბოლო დროს ფრიად გვიჭირს ცოლ-შვილით აქ ჩამოსვლაო.

124. ამ წარწერის გამო. პ. იოსელიანი ამბობს, ვითომც დავით ბატონიშვილს შეეწიროს ეკლესიისათვის მხოლოდ ჩარჩო (рама), მაგრამ ეს უნდა ჩაითვალოს lapsus kalami-ად: დავითმა ტაძარს შესწირა ხატის პერანგი (приза) და არა ჩარჩო. იხ. Дѣяности... 79.

125. ქ. ე. ს. რვეული: № 6, 4. იხ. დავით ბატონიშვილის მიმართვა ნოვგოროდის და პეტერბურლის მიტროპოლიტის ამბროსის მიმართ, 1817 წ. მარტის 17 დათარიღებული, და მიტროპოლიტის მიერ ამ მიმართვაზე მარტის ოცს დაღებული რეზოლუ-

ციაპლ. იოსელიანის ცნობით (ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, ტფ. 1895, 302) დავით ბატონიშვილი გარდაიცვალა პეტრე დეკანოზისაჲ-ტერბურლშივე ყოფნის დროს, 1819 წ. მაისის 13, 50 წლისა. იმავე ავტორის ცნობით, (იქვე, 13) დავითი დაბადებულია 1768 წ. თვით ბატონიშვილი დავითი კი სწერს, რომ იგი 1785 წელს იყო 19 წლისა, ე. ი. დაბადებულია 1766 წ. იხ. ე. თაყაიშვილის საისტორიო მასალანი; წიგნი მეორე, 54, ტფ. 1913 წ.

126. ცხოვრება წმ. მთავარმოწამისა და ძლევამოსილისა გიორგისა, ტ., 1904, 57—58; შეად. Жития святых на русском языке, изложенные по руководству четырех — миней св. Димитрия Ростовского, Москва, 1906 г., апрель, 380—381.

127. ცხოვრება: 16—17; Жития: 364—365.

128. იქვე: 12—13; 363.

129. იქვე: 13—15; 363—364.

130. იქვე: 27—28; 371.

131. ეს სურათი თავის პირველ სახეს ვერ პოულობს „ცხოვრებაში“; იქ უნდა იყოს თავისებური გადმოცემა იმისა, რაც აღნიშნულია ცხოვრების 32—33 და Жития-ს 374—375 გვერდზე.

132. იქვე: 36; 375.

133. იქვე: 37—44; 390—393.

134. ამ ხატის ტიპის წარმოშობის შესახებ ჩვენ შევეკითხეთ (1929 წ. ივანობისთვის 29) ლენინგრადის ხელოვნების აკადემიის პროფესორს. დ. ვ. აინალოვს და, მისი ლენინგრადში არამყოფობის გამო, მივიღეთ პასუხი პროფ. ნ. ვ. მალიცკისაგან: წმიდანს, რომ თავისივე მოკვეთილი თავი უჭირავს ხელში, მოწმობსო, რომ ეს მოტივი გადმოღებულია დასავლეთ ევროპიდან, — ბიზანტიაში ამგვარი ხატები ჩნდება არა უადრეს მეთოთხმეტე საუკუნისაო. პირველი წარწერის შინაარსი ფრიად წააგავს ბიზანტიაში მე-16—17 საუკ. დახატულ იოან ნათლისმცემლის ხატების წარწერასაო. შეკითხვაზე, თუ სად მოიპოება ამგვარი შინაარსის წმ. გიორგის ხატები, პროფესორი პასუხს არ იძლევა: ჩანს მას ამგვარი ხატი არა სცნობია. მართალია, ალექსანდრე მესამეს სახელობის მუზეუმში დაცულია ნოვგოროდის სკოლის მეთოთხმეტე საუკუნის Икона св. Георгия победоносца «в деяниях», (მისი სურათები იხ. Н. Покровский-სთან დ. თ. 196—197), მაგრამ პროფესორს

ის, ან არ სცნობია, ან არ უცვნიან. ჩვენი ხატის პროტოტიპად ჩაფიქვლი, ღირსად: მეტად ტლანჭი მხატვრობაა.

წარწერების წაკითხვისა და თარგმნისა, და აგრეთვე ცნობებისა და განმარტების მოწოდებისათვის უღრმეს მადლობას ვწირავთ პატივცემულ ნიკოლოზ ვლადიმერის ძეს (ქ. ე. ს. ჩვეულება № 4: 140—148.

135. დიხის — ნიშნავს ლოცვას. ეს სახელი ხატისა წარმოისდგა მბნ გამო, რომ ამგვარად დამზადებულ ხატებზე ათავსებდნენ ლოცვის ბეჭედს მაცხოვრის წინაშე.

136. პროფ. ნ. ვ. პოკროვსკის სიტყვით, მეათე-მეთერთმეტე საუკუნის ზოგიერთ „სახარებებში“ მარკოზის სიმბოლოდ აღნიშნულია კურო. Замечательный образец Византийской Живописи X—XI века, Христианское чтение 1878 г. № 11—12, 660; Н. Кондаков: История Византийского искусства и иконографии по миниатюрам греческих рукописей, Одесса, 1876, 252. ასეთი მოვლენა არც თუ ძველს ქართულ ხელოვნებაში ყოფილა იშვიათი. იხ. შალვა ამირანაშვილი: უბისი. მასალები კედლის მხატვრობის ისტორიისათვის, ტფილისი, 1929, გვ. 7, 10.

137. პლ. იოსელიანი (Древности... 79) ამ ხატს თვლის „ტაძრის ხატად“, მაგრამ რა საფუძვლით — არ აღნიშნავს. თავისთავად ცხადია, როდესაც ტაძარში რამდენიმე ძველი ხატია იმ წმიდანისა, რომლის სახელზედაც აშენებულია ტაძარი, ძნელია იტყვას პირდაპირ, რომელია მათ შორის ტაძრის ხატი. ამისთანა შემთხვევაში საჭიროა საბუთების გასინჯვა. 1839 წელს ევგენი ექსარხოსის (1834—1844) მიერ შემოწმებულ ქვაშვეთის ეკლესიის „სამკაულის აღწერის“ დავთრის № 148 ქვეშ აღნიშნულია: „ტაძრის ხატი მოქედელი ვერცხლითა და ოქროთი დაფერილი, უზის ორს ალაგას ნაწილი“, ხოლო 1860 წელს შედგენილ ხელახალ აღწერილობაში (შემოწმებულია 1864 წ. მაისის 15 ევსევი ექსარხოსის მიერ, — 1858—1877) მე-142 ფურცელზე უფრო გარკვევით არის აღნიშნული: „ძველი ხატი ტაძრისა წმიდის გიორგისა, ოქროს (წყალში) დაფერილის ვერცხლისა, რომელშიაც ზის ორი ნაწილი წმიდის გიორგისა, ზედ წარწერილი, — „წმიდა გიორგი, შეიწყალე მეფის ძე ლენერალ-მაიორი დავით“. პლატონის მიერ ტაძრის ხატად წოდებულ ხატს 1839 სამკაულის აღწერილობა № 151 ქვეშ ასე იხსენიებს: „გაბაანთ მაცხოვრის ხატო რომელსაც ორსავე მხარეს ჰქონან ღვთისმშობელი და იოვანე ღვთისმეტყველი“ (უნდა იყოს ნათლისმცემელი. იხ. შენიშვნა 24.

188. პლ. იოსელიანი (Древности... 79) ამ ხატის შესახებ სწერს: «Икона Св. Георгия на коне, привезенная из селения Энагеты. Под нею надпись армянская, указывающая на имя Сесака Аджимова (ჰაჯიმოვა), жившего в год армянского счисления 1140, соответствующий 1691 г. по Р. Х.». და ერთი სიტყვითაც არ იხსენიებს ქართულ წარწერას, — ჩანს პლატონს ეს ხატი არ გაუხსნიავს. სომხური წარწერა წაგვიკითხა დეკანოზმა ზაქარია ზარდღელიანმა, რომელმაც გადმოგვცა, იგი შეიცავს მასვე, რასაც ქართული წარწერაო: „შემოვსწირე სახსოვრად (შესატყვისი სიტყვები დაზიანებულია) წვერის წმ. გიორგისა ყარაანთ შვილმა არტემამა, წელსა 1220“ (1220+531) — ანუ 1771 ქრ. შობიდან. საიდან მოიგონა პლატონმა სესაკა ჰაჯიმოვა, არ ვიცი. აი თვით სომხური წარწერაც:

წმ. გიორგი...
 ზაქარია ზარდღელიანმა
 წმ. გიორგი (1220-1220+531) წმ. გიორგი

1839 და 1860 წწ. „სამკაულის აღწერანი“ (№ 157 და ფ. 143) ამ ხატს უწოდებენ „წვერის“ წმიდის გიორგის ხატად“. (წვერი ტფილისის ოლქშია, მანგლისისაკენ მიმავლის გზის მარჯვნივ, სამადლოსა და პრიუტს შუა, მთის წვერზე).

განსვენებული ღენერალი გრიგოლ გაბრიელის ძე ყორღანოვი თავს სთვლიდა ყარაანთ არუთინას ჩამომავლად და თითქმის ყოველ შაბათობით მოდიოდა ქვაშვეთში, ამ ხატის წინაშე სალოცავად: „ჩემს მამა-პაპას შემოუწირავს ქვაშვეთისათვის, რომლის „ყმანი“ ვყოფილვართო“. ამის გამო, დასძენდა განსვენებული, მამაჩემმა „არტილერიის გენერალმა“ გაბრიელ გრიგოლის ძემ ქვაშვეთს წყალი გამოუყვანა ჩვენი წყალსადენიდან (სანამ ქალაქი გამოიყვანდა წყალს ავჭალიდან, ქვაშვეთში გამოყვანილი იყო წყალი ყორღანანთ წყალსადენიდან, რომლის მთავარი სადგური მოთავსებული იყო ვერის ხიდის ქვემოთ; ამ წყალსადენიდან ირწყვებოდა ქვაშვეთის გვერდით მდებარე ალექსანდრეს სახელობის ბაღი) და როდესაც ქალაქმა ჩაიბარა ჩემგან წყალსადენი, პირობა ჩამოვართვი, რომ ქვაშვეთს წყალი სამუდამოდ მუქთად მისცემოდაო. მართლაც, 1910 წლამდე ქვაშვეთი რუსთაველის

გამზირიდან გამოყვანილ წყლისათვის არაფერს იხდიდა; შემდეგ ეს ტოტი საესებით გაუქმეს.

ყორანანთ ოჯახითგან შემოწირული თუ არ არის, პერანგით მაინც არის შემოსილი მეორე ხატი, — წმ. სამებისა. იხ. ზემოთ მისი აღწერილობა №-სა ქვეშე 6 და შენიშვნა 141.

რაც შეეხება ენაგვითიდან ხატის ჩამოსვენებას, — ეს არსაიდან ჩანს.

189. 1839 წ. „სამკაულის აღწერაში“ აღნიშნულია: „№ 159, სოლოღანთ ხატი ღვთისმშობლისა, ვერცხლით მოჭედილი, ოქროთ დაფერილი“.

კაბენის (მდებარეობს კოჯრის აღმოსავლეთ-სამხრეთით) შესახებ ვახუშტი სწერს (ღ. ა.: 174): „მონასტერი კაბენისა. ყოფილ არს ღვთა, გუმბათიანი, შუენიერი. აწ არს ხუცის ამარა, აღაშენა მეფემან თამარ“. დ. ბაქრაძის სიტყვით (АКТЫ, V, 1036), თამარის დროს აშენებულია პატარა ეკლესია (ჩვეულებრივი სოფლის ეკლესიის სახისა), რომელზედაც არის წარწერა: „ჩვენ, გიორგის ძეთა... აღვაშენეთ წმიდა ეკლესია ესე ჟამსა თამარის მეფობისასა“ (ვთარგმნით რუსულიდან). მთავარი ტაძარი, შემოსილი ჩუქურთმებითა და მოხატული (1896 წელში ჩვენ მიერ ნახული გრიგოლ დიოლოლონის ხატი სამხრეთის ფსადის დასავლეთის სარკმლის ფერდობში (ОТКОС) იმდენად ცხოვლად იყო შენახული, რომ დღესაც თვალწინ გვიდგა), ბროსესა და გრიმის სიტყვით, წარმოადგენდა საუკეთესო ნიმუშს ქართული ხუროთმოძღვრებისას. ეს ძეგლი დაქციეს რუსის ბერებმა, რომელნიც ალექსი ექსარხოსის (1901—1905) დროს დაზინავდნენ იქ. როდესაც ეს ამბავი გამოძღვანდა, მთავარმმართველის თანაშემწემ, ლენერალმა ფრეზემ, განრისხებულმა ბერების „ბარბაროსული საქციელით“ დიდხანს „უბრაგუნა ფეხები“ არქიმანდრიტ დავითს ძმებითურთ, მაგრამ უმეცრებამ თავისი საქმე ბრწყინვალედ შასრულა: კაბენი გაქრა...

აღნიშნული ბერების კადნიერება იქნობამდე მივიდა, რომ ერთ დღით მოვიდნენ ქვაშვეთში, გადაიხადეს (ეკლესიის წინამძღვრის დაუკითხავად) პარაკლისი „კაბენის ღვთისმშობლის“ წინაშე და დააბირეს ხატის ქვაშვეთიდან „გალობით“ წასვენება; წასვენებლენ კიდევაც, რომ ამ დროს არ მოესწრო. დეკანოზს მ. ესტატე ელიევს, რომელმაც გამოიჩინა იმდენი „ვაჟაკობა“, რომ მისი საწინამძღვრო ეკლესიიდან თავხედი სტუმრები ხელცარიელნი გაუშვა... აღსანიშნავია, რომ „კაბენის“ სახელით ცნობილია

„გაზაფხის“ ღვთისმშობლის მონასტერი ქსნის ხეობაში. სოფელ ყანავეთის მახლობლად. იმის ჩუქურთმებიც, განსაკუთრებით აღმოსავლეთის ფასადისა, ისეთივეა, როგორც სამთავისის, კაბენის, გუდარჩხის, ახტალის და ივორთის ტაძრებისა. იხ. ვახუშტი: ლ. ა. 173; დ. ბაქრაძე: Кавказ в древ... искусства 77, ან Акты, V, 1036; ენათაუიშვილი: Археологический экскурсий, разыскания и заметки. Вып. V, Т., 1915, 108—116.

140. სიტყვები: „ხატსა ბეთანიისასა“ გვადრე მცირე ესე შემკობა გვირგვინისა“ ჩვენ ასე გვესმის, — დავით ბარათაშვილს 1816 წელში გაუკეთებინებია „ლილები“ გვირგვინის შესამკობად, გვირგვინებო. კი — უფრო აღრიხნელ დროს უნდა ეკუთვნოდეს.

სიტყვები: „შენ ტაძარსა ღვთისა დედისასა ბეთანიას, წინაპართა და ჩვენთა საძულესა და სასაფლაოსა“ გვადრევენ საბუთს ვიფიქროთ, რომ ამ წარწერის გაკეთების დროს, 1834 წელში, ბეთანია ჯერ კიდევ მოქმედ ტაძრად ირიცხებოდა და ღვთისმშობლის ხატიც იქ ესვენა (ვახუშტის დროს კი ის ყოფილა „ხუცისს ამარ“, ლ. ა. 176): ხატი უნდა იყოს ჩამოსვეებული ქვაშვეთში 1834 და 1839 წლებ შუა: 1839 წ. „სამკაულის“ აღწერაში“ აღნიშნულია: „№ 164, ბეთანიის ღვთისმშობლის ხატი, რომელსაც აქვს გვირგვინი ვერცხლისა და არის ოქროთი დაფერილი... ეგრეთვე... გარშემო უვლია ვერცხლის არშია. ამ ხატისათვის ვილაცას გაუკეთებინებია სხვა- გვირგვინიც ვერცხლისავე, ციმბირის ქვებით ბლომად შემკული, მაგრამ ის, ეტყობა, მალე მოუხსნიათ (ალბათ, შემომწირველის გარდაცვალების შემდეგ), როგორც ტლანქი ხელოვნების ნაწარმოები. ჩვენ იმ გვირგვინით შევმოსეთ ბეთანიის ხატის პირი, გადმოღებული გ. თ. გრინევსკის მიერ და დასვენებული ქვემო ეკლესიაში.

ბეთანიის ხატის წარწერანი დასტამებულია ქუთრნალ „მოგზაურის“ 1902 წლის იანვრის ნომრის მე-12 გვერდზე, მაგრამ შეცდომებით.

ბეთანია მდებარეობს ვერის წყლის ხეობაში, ტფილისიდან 18—19 კილომეტრის მანძილზე. ბეთანიის ტაძარი აგებულია თამარ მეფის (1184—1213) დროს და თავის სილამაზით გვერდს უმშვენებდა სამთავის-კაბენ-ახტალას. მისი კედლიდან გადმოღებულია ჩვენში კარგად ცნობილი თამარ მეფის ხატი-სურათი. გადმოცემით ჩვენი ბეთანიის ღვთისმშობლის ხატიც თამარის დროს არის დამუშავებული. წარსული საუკუნის სამოციან წლებში ბეთანია იმდენად ყოფილა გავერანებული, რომ პლ. იოსელიანს მიუძღვნია 184

მისთვის შემდეგი იერემიასა: «Вифанский этот монастырь, ныне упраздненный, имеет великолепную церковь... Она лучшей стили архитектуры; древняя живопись свежа, и вполне сохранила свои краски. Остатки ограды и построек, воюющие против стихий, их безжалостно разрушающих; великолепный лес, осеняющий со всех сторон всю окружающую местность; ключ живой воды, печально журчащий промеж отломков труда и усердия создателей храма; эти скалы — подобие скал Гефсимании; Этот ключ, — как силоэ. Палестинской Вифанды и речка Вера, как поток Кедронский равно напоминают Евангельскую местность страданий Спасителя, равно наводят мрак печали и неволью приводят к мысли о гнев небес над опустевшею местностью. Как будто слышны здесь печальные вздохи пророка Давида и горький плач Иеремии на развалинах Вифаний Палестинской» (Древности: 79—80).

141. 1839 წ. „სამკაულის აღწერაში“ აღნიშნულია: № 220, სამების ხატს შემოსწირა ყორღანოვის ცოლმა ხამფერამა ძირ[ს] გასაშლელი ხავერდზე ნაკერი „ფარდა“. მერმე სხვა ხელით: „დაძველდა. ამანვე ეს ხატი ვერცხლში ჩასო“. უნდა ვიფიქროთ, რომ ხატი ბევრად უფრო ძველია, ვინემ მისი პერანგო, პატივცემული იყო ყორღანანთ ოჯახის მიერ და ნიშნად ამა პატივისცემისა შემოსეს იგი პერანგით და მიართვეს ძირს გასაშლელი ფარდა[გი]. ხამფერა უნდა იყოს სოლომონის ბეულები.

142. მიუხედავად ერეტიკული წარწერისა (კიდევ კარგი, რომ ის მლოცველთაგან დაფარული იყო), ეტყობა, ამ ხატს დიდ პატივსა სცემდნენ: 1848 წელში დადგმულ კანკელში მას ეჭირა ადგილი ჩრდილოეთის კარების გვერდით, ისე, როგორც სამხრეთის კარების გვერდით ტაძრის ხატს წმ. გიორგისას. „სამკაულის აღწერაში“ ეს ხატი არ არის აღნიშნული, მაშასადამე, ეკლესიაში მოუხვენებიათ 1839 წლის შემდეგ, იქნება 1841 წელში, როდესაც გარდაცვლილა წარწერის ავტორი „ენეინა სოფია ლუარსაბის ქალი აფხაზოვისა“, 69 წლისა. მოხუცის „ავტორობის“ ჟინიანობას უნდა მიეწეროს წარწერის „ერეტიკოსობა“.

143. Древности: 79; 1839 წ. „სამკაულის აღწერაში“: № 168, ჯვარო-წმიდის გიორგისა შევერცხლილი და ოქროთი დაფერილი“.

144. ვარდთა მონაწონი, როგორც ზემოთაც იყო ნათქვამი (შენ. 8), „იყო დეკანოზის პეტრე შარჭევანიძის დედა, ხოლო ფილიპეს ბებია. ჯვარი დატუღინა სალაროშნა ათანასე ტფილელის შესახებ იხ. იოსელიანის Древности, 186—189.

145. ეს ხატი 1923 წელში ჩამოურთმევიათ მარიამ ნიკოლოზის ასულის ქაშაკურ-ორბელიანისათვის და დაცულია საქართველოს მუზეუმში, საიდანაც გრ. ესტატეს თითები და გარეჯის მონასტრიდან ჩამოსვენებული ნაწილები დაუბრუნდა ქვაშეთს 1934 წელში.

დომენტი მიტროპოლიტის შესახებ იხ. იოსელიანის *Древности...* 181; გ. კარიონის *Краткий очерк...* 333—335; და დ. ფურცელაძის *Грузинские Церковные гуджары*, 60—61.

146. შეიძლება აღინიშნოს ვახტანგის მიერ 1709 წ. გამოცემული „სამღთო და სამღდელო სახარება“, უბრალო, ხვერდით გადაკრულ ყდაში. ამ გამოცემის შესახებ იხ. დ. კარიჭაშვილი: ქართული წიგნის ბეჭდვის ისტორია. ტ. 1929. 71. 1904 წელში ჩვენს ეკლესიაში დაარსდა წიგნთსაცავი, რომლის ტომთა რაოდენობა აღემატება 600-ს.

147. ქ. ე. ს. რვეული: № 3, 75—78; *შენიშვნა* 19.

148. იხ. ზემოთ № 2 ხატის აღწერა და *შენიშვნა* 21.

149. იხ. გეგმა: სურათი №

150. Л. Исарлов: письма о Грузии, 187—188.

ვერის წმ. ნიკოლოზის სახელობის ეკლესია აშენებულია 1847 წ. მარიამ ივანეს ასულის ილინსკაიას მიერ, გავრცობილ-გადიდებულია 1862 და 1907 წლებში, წარმოადგენდა უსვეტებო ორფრთიან სახურავიან დარბაზს მომრგვალებული საკუთხეველით. სასაფლაო სამოციან წლებში, გავსებისა გამო, დაიხურა, 1921 წელში გაიხსნა, მაგრამ 1926 წ. კიდევ დაიხურა. ტაძარი არსებობდა 1933 წლ. აპრილამდე, როდესაც ტფილისის საბჭოს განკარგულებით აღებულ იქნა. სასაფლაოზე გაშენებულია კულტურისა და დასასვენებელი ბაღი. ტაძარი იყო იქ, სადაც დღეს აუზია. სამრევლო მიეწერა სიონს.

ამა ეკლესიის წინამძღვრებად იყვნენ:

1. დეკანოზი დიმიტრი თომა მღვდელის ძე ფომინ-ცაგარელი, ტფილისის სემინარია დაუმთავრებია სტუდენტად 1833 წ., ყოფილა 1833—1843 წწ. ქუთაისისა და სამეგრელოს სასულიერო სასწავლებლის მასწავლებლად; ხელდაუხსამთ მღვდლად გომის იოანე ნათლისმცემლის სამრევლოსათვის 1843 წ. მაისის 9—16, საიდანაც 1850 წ. თებერვლის 17 გადმოუყვანიათ ვერაზე. 1882 წ. მიუციათ დეკანოზობა. 1884 წ. მიუციათ პენსია (130 მან. წელი-

წადში) და ჩაურციხავთ კალოუბნის ეკლესიის შტატგარეშე მღვდლად. გარდაიცვალა 1888 წ.

3. მღვდელი გაბრიელ სოფროშაძე, იხ. 188 შენიშვნის ბოლო.

8. დეკანოზი სოლომონ ელიოზოვი, იხ. ქვემოთ, ქვაშეთის წინამძღვრის თანაშემწეთა სია № 5.

4. დეკანოზი გრიგოლ გიორგიძე, იხ. იქვე, № 10.

5. პროტოპრესვიტერი ა. თოთიბაძე, იხ. იქვე, № 8.

წინამძღვრის თანაშემწენი

1. დეკანოზი ვასილ მათათაშვილი, დაბად. 1869 წ., სემინარია-ში სწავლა დაამთავრა 1893 წ. ხელდასხმულია მღვდლად იმავე წელში. მღვდლობდა კოდაში, დიდ ლილოში, ამიერკავკასიის რკინისგზაზე (მეორე მღვდლად), ჯულფაში 1893—1918 წწ., 1918 წ. გადმოყვანილ იქნა ვერაზე მეორე მღვდლად. 1933 წ. გადაყვანილ იქნა ტფილისის ამალეების ეკლესიაში. დაჯილდოებულია დეკანოზობით 1918 წ. და ენჭერით 1926 წ.

2. დეკანოზი დავით გარსიაშვილი (იხ. № 231 შენიშვნა) გადმოყვანილია ვერაზე 1922 წელში, დაჯილდოებულია დეკანოზობით 1917 წ. და ენჭერით 1926 წ. იყო სამხედრო-საველე № 355 ჰოსპიტლის მღვდლად 1914—1918 წწ. დასავლეთის ფრონტზე. 1933 წელში გადაყვანილ იქნა სიონში.

3. კათოლიკოზ-პატრიარქი ქრისტეფორე ციცქიშვილი, დაბად. 1873 წ. მარტის 15. დასრულებული ჰქონდა ტფილ. სემინარია 1894 წ. უმაღლესი პედაგოგიური კურსები ტფილისის უნივერსიტეტისა 1923 წ., ნაჭერთხია მღვდლად 1895 წ. აპრილში. მღვდლობდა: კასპიის ზღვის იქითა მხარეში, შემდეგ სოფლებ. ხიდისთავში, იტრიაში (1895—1905) და ნაბახტევში (1921 წ.). 1905—1918 წწ. იყო საღვთო სჯულის მასწავლებლად ტფილისის ვაჟთა მეხუთე გიმნაზიაში. 1918—1920 წ. იყო მეხუთე პოლკის მღვდლად. 1921 წ. გადაყვანილ იქნა სამხედრო ტაძრის წინამძღვრის თანაშემწედ; როდესაც სამხედრო ტაძარი მიეწერა ვერის ნიკოლოზის ეკლესიას, ისიც გადაყვანილ იქნა ვერაზე წინამძღვრის თანაშემწედ. 1922 წ. მარტის 18 ურბნისის ეპისკოპოზი. 1923—1925 წწ. კათოლიკოზ-პატრიარქის მოსაყდრის მოადგილე. 1925—1927 წწ.

ცხუმის მიტროპოლიტი, 1927—1932 წწ. კათოლიკოზ-პატრიარქი.
† 1932 იანვრის 11.

დეკანოზი ბენიამინ ბესარიონ მღვდლის ძე კონტრაქე, და-
ბად. 1870. I. 6. ღებურეთის რაიონის ს. ლიხაურში. დამთავრებუ-
ლი აქვეს ოზურგეთის სასულიერო სასწავლებელი და ტფილისის
სემინარია, 1892 წ., 1911 წ. დაამთავრა ყაზანის ფილოლოგიურ-
ისტორიული ფაკულტეტის ისტორიული განყოფილება. 1892—
95 წწ. იყო მასწავლებლად, ტფილისის სამისიონერო რიყის სა-
ეკლესიო სკოლის მასწავლებლად. 1895 წ. ხელდასმულია
მღვდლად. 1907 წლამდე, როდესაც გაემგზავრა ყაზანში, მსახუ-
რობდა მღვდლად სოფ. მოხისში (გორ. რაიონი) და ტფილისის
ჯვართამაღლების და ხარფუხის ეკლესიების წინამძღვრად. 1911—
1913 წწ. სარატოვის კათედრის სობოროში და ქალთა პირველ
გიმნაზიაში საღვთო სჯულის მასწავლებლად, 1913—1920 წწ. ბა-
ქოს კათედრის ტაძრის მღვდლად და ქალთა მეორე გიმნაზიის და
რკინიგზის სასწავლებლის სჯულის მასწავლებლად. 1920 წ. შემო-
სილია დეკანოზის პატივით. 1920—1921 წ. ასწავლიდა სამოქ-
ალქო ისტორიას ტფ. ვაჟთა მეორე გიმნაზიაში და იყო საკათ.
საბჭოს წევრად. 1921—1923 წწ. მღვდლობდა სოფ. ნაბახტევში,
პრიუტში და ტფ. ვერის წმ. ნიკოლოზის ეკლესიაში. 1924 წლ.
ენჯეა კერძო ცხოვრებას, — მასწავლებლობს ტფილისის სხვადა-
სხვა სასწავლებლებში. † 1939. X. 22.

წიგნისმკითხველი

(ცნობა გვაქვს ზოგიერთზე)

1. ივანე სააკაძე, გლეხთაგანი, უსწავლია სახლში თუ მონას-
ტერში; 1860—1866 წწ. უმსახურნია მარტყოფში, კალოუბანში,
მეტეხში, ჩუღურეთში, 1867 წ. გადმოუყვანიათ ვერაზე, სადაც
ჩანს 1883 წელშიც.

2. მღვდელი გაიოზ ბესარიონის ძე ძიმისტარაშვილი, დაბად.
1845 წ., უსწავლია ქუთაისის სასულიერო სასწავლებელში; უმსა-
ხურნია: ტფილ. იოანე ღვთისმეტყველის ეკლესიაში. 1873—78 წწ.;
ანჩისხატში 1878—79 წწ. იქვე უკუერთხებიათ მთავრად; 1880 წ.
ხელდაუსხამთ მღვდლად, უმსახურნია ახიელში (?) 1880—1881 წ.
კოდლოში 1882 წ., აკვალაში 1883 წ., თელავში 1884 წ., გად-
მოუყვანიათ წიგნისმკითხველის ადგილზე ვერაზე 1885 წ., სადაც
ჩანს 1899 წლამდე.

3. დიაკონი სამსონ ფილიპე მღვდლის ძე ელისაბედაშვილი დაბადებ. 1867 წ., უსწავლია გორის სასულიერო სასწავლებელში; უმსახურნია წიგნისმკითხველად გურამიანთკარში, საყდრიონში, ახალ ქალაქში (სოფ.), ტფილისის პეტრე-პავლეში 1888—1899 წწ., ხელდაუხსნამთ დიაკონად 1895 წ., გადმოუყვანიათ ვერაზე 1900 წ., სადაც ჩანს 1901 წ. შემოდგომამდე.

4. დიაკონი ონისიმე მღვდლის მიხეილის ძე მელითაური, დაბად. 1863 წ. უსწავლია ტფილისის სასულიერო სასწავლებელში; უმსახურნია წიგნისმკითხველად: ექსარხოსის კარის ეკლესიაში 1882—1884 წ., მანგლისში 1887 წ.; განჯაში 1888 წ., ანჩისხატში 1889 წ., ვერის ღვთისმეტყველში 1889—90 წ., გადმოუყვანიათ ვერაზე 1901 წ., სადაც ჩანს 1905 წელშიაც, ხელდასხმულია დიაკონად 1901 წ..

5. იოსებ ილიას ძე მაჭავარიანი, მღვდლის შვილი, დაბად. 1871 წ., უსწავლია იოანე ნათლისმცემლის მონასტერში, სადაც მორჩილობაში გაატარა 1884—1888 წწ.; უმსახურნია წიგნისმკითხველად პანკისში 1889—1895 წწ., კალაურში 1895—1904 წწ., 1905-ში კი გადმოუყვანილია ვერაზე, სადაც დარჩენილა შემდეგ წლებმდე.

6. გრიგოლ ქაიხოსროს ძე ქარუშიძე, აზნაურთაგანი, დაბად. 1877 წ.; უსწავლია გორის სასულიერო სასწავლებელში, ყოფილა მორჩილად ქვაბთახეში 1892—1893 წწ., წიგნისმკითხველად მხურვალეთში 1893—1906 წწ.; დამლაგებლად ქვაშეთში 1906—1907 წწ., გადაყვანილია წიგნისმკითხველად ვერაზე 1907 წ., სადაც ჩანს 1919 წელსაც.

7. მღვდელი ლუარსაბ სვიმონის ძე ზუკაკიშვილი, დაბად. 1892 წ., სემინარია დაუსრულებია 1914 წ., შემდეგი წლის იანვრის პირველამდე მსახურობდა მასწავლებლად ტირანისში, 1915 წ. იანვარში ხელდასხმულია მღვდლად დიღმის წმინდა მარინეს ეკლესიისათვის, 1916 წ. თებერვლის 10 გადმოუყვანილია მთავარდიაკონის ადგილზე (შტატი გახსნა პიტირიმე ექსარხოსმა) ვერის ეკლესიაში, სადაც ჩანს 1917 წელშიაც.

8. მღვდელი ნიკოლოზ მაღალდაძე 1919—1921 წწ. 1945 აპრილიდან მსახურობს ქვაშეთში.

9. ივანე ბარძიმაშვილი 1921—1929 წწ. + 1940 წ. იანვარში, 1933 წელში ვერის წმ. ნიკოლოზის ეკლესია აღებულ იქნა

ტფილსაბქოს განკარგულებით და მის გალავანში გაშენებულ იქნა კიროვის სახელობის ბაღი.

151. ქ. ე. ს. რვეული: № 1, 96. გაცხადება მღვდელთა პეტრე და პავლე არქევანიძეთა ახვერდოვის სახელობაზე, 1808 წ. ივლისის 31 დათარიღებული.

152. იქვე: № 3, 2 და 4.

153. იქვე: № 2 და 3.

154. იქვე: 8, 70, 79 და 80.

155. ამ დუქნების შესახებ სოცმალ ცნობებია მოთავსებული მეფისნაცვლის კანცელარიის არქივის 1835 წ. № 2033 „საქმეში“ (რვეული: № 1, 27—36) და თვით ჩვენი ეკლესიის არქივში (იქვე: 91—93)... ამ არქივში მოთავსებულ საბუთთაგან ორი დასტამბულია პროფ. ა. ხახანაშვილის მიერ 1891 წ. ქუთაისში გამოცემულ „გუჯარბში“ (გვ. 8—12). აღნიშნული საბუთებიდან ჩანს: 1754 წ. თებერვლის 20 თეიმურაზ მეორეს (1733—1762) უბოძებია შაჰ-ყულიხან — გივი ამილახორისათვის (ქვემო) ციხეში, „რახტარახანის ქვემოთ“, ხუთი დაქცეული დუქნის ადგილი, რომელზედაც შემდეგ გივის აუშენებია დუქნები (რვეული: № 1, 91). იმავე დღეს დაწერილი საბუთით ეს ადგილი გივს შეუწირავს ქვაშვეთისათვის, რომლისათვის გადაუცია მეფის მიერ ბოძებული გუჯარიც. ეკლესიისათვისავე გადაუცია ამილახვარს ამ ადგილზე აშენებული ექვსი დუქანი. ოცდაერთი წლის შემდეგ, 1775 წელში, „მოქალაქეთ დააქციეს ორი (დუქანი), რომელიც დიდი იყო (და) სასახლეს (ქარვასლას?) შეუმატეს, სამი გზათ მოხვდა. ორი ოთახის ადგილი, რომელიც კარგი ადგილი იყო, ის ნალბანდს ააშენებინეს. რა მასალა (იყო): ხე, თუ აგური, (თუ) ქვა სრულ ამათ (სულ იმათ)? დაახარჯეს“ (ა. ხახანაშვილი, 8). მოახსენებს რა ზემოაღნიშნულს მეფე ერეკლეს, „ქვაშვეთის მღვდელი ფილიპე“ ითხოვს „წყალობას, — ეკლესიას თავისი მამული დანებდეს. ნალბანდმა რომ ააშენა, წიგნშიაც (ე. ი. 1754 წლის თებერვლის 20 გუჯარში) ის ადგილი სწერია... ღმერთი გადღეგრძელებთ, ნუ დაუჯარგავთ ეკლესიას. თავის დანახარჯს მივცემ ნალბანდს... (მოქალაქენი კი) ახლა იქითკენ აძლევენ ეკლესიას, რომელიც მცირე არის“. ამ თხოვნაზე ღვინობისთვის სამს (რუსული თარგმანით — გიორგობისთვის 29) დაწერილია შემდეგი განჩინება: „ქ. მელიქო ავეტიქ და ქეთხუდებო... რაც ქვაშვეთის მამული იყოს ამაზე (იყო, იმა-

ზე?) მეტი მიეცით, თორემ დაკლებას (ნაკლებს?) ნუ მისცემთ. ამის მამულში [თუ] შენობა იყოს ღუქნისა, ის არ გამოეწირება, უნდა მიეცეს; თუ არ იყოს შენობა აშენებული, ღუქნები [ალბათ სხვაგან] მიეცეს და მეტი იმათზე (რაც წინათ ჰქონდა), ჩვენ ბრალი აგვიყრია, — მეტი მიეცით, კარგა მეტი მიეცით“ (იქვე: 9; რვეულო: № 1, 27 და 29). ამ ბრძანებისა გამო, ეკლესიისათვის მიუციათ ერთი ოთახი და ხუთი ღუქანი; მათ შორის, ერთი, რომელიც ისრაელ ნალბანდს ეჭირა; თან დაუმატებიათ, — ეკლესიას ეკუთვნის მამული, ხოლო ნალბანდს — შენობაო (რვეულო: № 1, 32). როგორც ჩანს № 2033 „საქმიდან“, ახლად ბოძებული მამული და ღუქნები ყოფილა მახლობლად იმ „ორი ოთახის ადგილისა, რომელიც კარგი ადგილი იყო“ და რომელიც „ნალბანდს ააშენებინეს“. ამ სახედ, ეკლესიას მართლა „მეტი“ მისცეს, მაგრამ ამ რვა ოთახ-ღუქანთა შორის (ორი იყო ცალკე და ექვსი ერთად), სამი ღუქნის შენობაზე უფლება ჰქონდა ნალბანდს ისრაელს, რომელსაც უნდა ეძლია ეკლესიისათვის მამულის იჯარა „მანამ ფილიპე (მღვდელი) ნალბანდს თავიანთ ნაშენის ფასს მისცემდეს“, ფილიპეს კი „შენობის ფასი არ მიუცია და ადგილის ქირა კი ურთმევია ნალბანდისათვის“ (ა. ხახანაშვილი, 10). ოცი წლის შემდეგ, ტფილისს ეწია დიდი უბედურება: 1795 წ. აღამაჰმედხანმა ტფილისი აიკლო და დასწვა, ამ დროს დამწვარა ქვაშვეთის ღუქნებიც. „სპარსთ რომ დასწვეს ნალბანდის აშენებული სარდაფი, საძირკვლები სარდაფისა, თუ კედლებისა, აშენებული ყოფილა (დარჩენილა?) და სამი კედელიც ისევ აშენებული დარჩომილა. ის სარდაფი და ღუქნები ნალბანდის (აგან?) ნასყიდის მასალით აუშენებია“ ფილიპე დეკანოზს (ა. ხახანაშვილი: 11; რვეულო: № 1, 33), სულ შვიდი ღუქანი. აღნიშნულისა გამო, ავთანდილ (ისრაელის ძე) ნალბანდოვს 1800 წელში საჩივარი მიურთმევია გიორგი მეფისათვის (1798—1800), რომელსაც ამ საქმის მოგვარება მიუხდევია თავის მემკვიდრის დავით ბატონიშვილისათვის. უკანასკნელს მიუწვევია მოსამართლეებად თათოაშვილი, პამაქარა მუშრიბი (ბუხგალტერი) და იოანე პენტელოვი. მსაჯულთ ივლისის 13 განუხილავთ საბუთები, გაუგზავნიათ ადგილზე „კალატოზების ოსტატი და კალატოზები“, რომელთაც შეუფასებიათ ნალბანდის „დარჩომილი“ მასალა და გამოუანგარიშებიათ მისი ღირებულება. ამ ანგარიშის მიხედვით მსაჯულთ დაუდგენიათ: „თორმეტი თუმანი და რვა მინალთუნი ფილიპე დეკანოზმა უნდა მისცეს. ამას გარდა, ნალბანდის შვილებს ეკლესიის მამულზედ მიკვრით, ბატონის (მეფის) ადგილზედ რომ არის მეიდანის, იქ

ერთი ღუქანი აუშენებია(თ). „ოთახით და სარდაფით“, რომლის „ადგილი არ არის შეწირული, მაგრამ ამ ადგილის ქირაში ფილიპე დეკანოზს ნალბანდის შვილებისათვის „გამოურთმევია“ სამი თუმანი, ცხრა მინალთუნი და ორი შაურჩი... მეიდნის ალაგი წალბანდებს, რომ აუშენებიათ, ესეც კალატოზების ოსტატს დავაფასებინეთ, თორმეტ თუმნად დააფასეს. ეს ადგილი ხომ ბატონისა არის, მაგრამ ვისაც ეს ადგილი დარჩება, ნალბანდის შვილებს დანახარჯი და ფილიპესაგან გამოურთმეული ქირა... იმან უნდა მისცეს; და ნალბანდის შვილებმაც ადგილის ქირა უნდა მისცენ. და ნება მის უგანათლებულესობის მეფის ძის, მემკვიდრის დავითის აღსრულებს“. მეორე დღეს, ე. ი. ივლისის 14 ბატონიშვილს დავითს ეს განჩინება დაუმტკიცებია (ა. ხახანაშვილი: 11—12).

ამ განჩინების მიხედვით, ეკლესიას უნდა გადაეხადა ნალბანდის შვილებისათვის (148 + 120) 268 მანეთი, ხოლო ბატონისათვის 39 მან. 10 კაპ., მაგრამ, როგორც ჩანს, მას (ეკლესიას) ეს ფული ვერ გადაუხდია. ამ უხერხული მდგომარეობიდან ეკლესია გამოუყვანია დავით ბატონიშვილს: საკუთარი საღსარიდან დაუკმაყოფილებია ნალბანდოვები, — 268 მანეთის მაგიერ უბოძებია 300 მანეთი, ხოლო მიწა და ღუქანი შეუწირავს ქვაშვეთისათვის (ქ. ე. რვეული: № 1, 32). შეად. Д. П. Пурцеладзе: Грузинские церковные гуджары, Т., 1881. 38. საქართველოში რუსეთის ძალაუფლების დამყარების შემდეგ, ავთანდილ ნალბანდოვს თითქოს დაეიწყებია, რომ მან უკვე მიიღო ღუქნის შენობისა და ძველი მასალის საფასედ სამასი მანეთი, და ხელახლა აღუძრავს საქმე სამი ღუქნის შესახებ исполнительный экспедиции без суда-ს წინაშე. ექსპედიციას წინასწარი გამოძიების (дознание) მოხდენა მიუხდვია ტფილისის კომენდანტის სააკაძისათვის და როცა მას დავალება შეუსრულებია, მიუღია ბრძანება: სამი ღუქანი ჩააბარე ნალბანდსა; ბრძანება მოყვანილ იქნა სისრულეში.

ამ განკარგულების წინააღმდეგ ეკლესიას, ტფილელ მიტროპოლიტის არსენისა და ადგილობრივ მღვდლების სახით, განუცხადებია პროტესტი, რასაც მოჰყოლია შედეგად ის, რომ მარტო ორი ღუქანი მიუციათ ნალბანდისათვის, რომლის ხელში ღუქნები ყოფილა 1804—1817 წწ. განმავლობაში, შემდეგ ჩამოურთმევიათ მისთვის და გადასულა პოლიციის надзор-ისა ქვეშ და ამ მდგომარეობაში დარჩენილა 1817—1834 წლებში. დანარჩენი ღუქნები მიუთვისებია არსენ მიტროპოლიტს, რის გამო ფილიპე დეკანოზი იძულებული შექმნილა ორჯერ შეეტანა საჩივარი თავის მღვდელთმთავარზე მთავარმმართველ ციციშვილთან. როდის არის შეტა-

ნილი პირველი საჩივარი არა ჩანს, მეორე კი შეტანილია 1805 წ. აპრილის ხუთს. ამ საჩივრებისაგან ფილიპეს სიცოცხლეში († 1808) არა გამოსულა რა. ამისთვის პეტრე დეკანოზს ხელახლა შეუტანია საჩივარი 1810 წ. იანვრის 22 უკვე ტორმასოვის სახელზე (რეგული: № 6, 1 და 75; АКТЫ IV, 144—145). ჩანს, ტორმასოვს პეტრე დეკანოზის განცხადება გადაუგზავნია კათოლიკოზ-პატრიარქის ანტონისათვის, რომელსაც ბოლო მოუღია ამ საქმისათვის შემდეგი ბრძანებით: „წყალობითა ღმრთისათა კათალიკოს-პატრიარქმან მცხეთისა და ყოვლისა საქართველომანან ანტონიმ, აღრიდგანისა განჩინებისამებრ, კვალადცა მეორედ განახლებით განვაჩინეთ: ქაშოეთის წმიდის გიორგის ეკლესიისადმი შეწირულნი ღუქანნი, რათა აქუნდეს მასუფ ეკლესიასა ქაშოეთისასა და იყოს კელთა შინა მის ეკლესიის დეკანოზის პეტრესთა, რომელნიცა მიიმძღვრა მიტროპოლიტ ყოფილმან არსენიმ და აწ უბრძანებთ მელქენეთა, რათა მიერიდგან მიეცეს ყოველივე შემოსავალი მათ ღუქანთა დეკანოზს პეტრეს. იუნისის იპ (11) დღესა, წელსა ჩყი (1810) კათალიკოზი ანტონი“ (რეგული: № 6, 2).

ნალბანდების შესახებ საქმეს კი დიდხანს უვლია სხვადასხვა დაწესებულებაში, რომელთაგან ერთში (სინოდის კანტორაში) 1834 წელს აღმოჩენილა დავით ბატონიშვილის 1801 წ. იანვრის 1 დათარიღებული (ზემოაღწნულის შინაარსის) გუჯარი. ამ საბუთის აღმოჩენას გამჟღავნებელი ხასიათი მიუღია და Грузинская Казенная экспедиция-საც (იგი აწარმოებდა საქმეს) გამოუტანია დასკვნა ეკლესიის სასარგებლოდ, სენატში წარსადგენად (იქვე: № 1, 33—36), რომელსაც საქმე ეკლესიის სასარგებლოდ დაუმთავრებია: მამული სამუდამოდ გადავიდა საეკლესიო ხაზინის განკარგულებაში, რის გამო კანტორა აძლევდა კრებულს „ჩამაგირიდან“ 51 მანეთს წელიწადში. სინოდის კანტორის 1834 წლის აგვისტოს 21 დათარიღებულ № 1092 ბრძანებაში აღნიშნულია, რომ 1818 წელს თეოფილაქტე ექსარხოსმა ქვაშვეთს ჩამოართვა ღუქნები და კრებულის წევრებს განუშვესა 51 მანეთიანი „ჩამაგირი“ და რომ ეს განკარგულება 1820 წლის იანვარში დაადასტურა სინოდის კანტორამათ. ხოლო იმავე კანტორის 1843 წლის სექტემბრის 17 № 3529 ბრძანებაში სწერია: მმართველის სენატის 1843 წლის ივლისის 15 № 4143 მიმართვით ეცნობა სინოდის ობერპროკურორს, რომ ნალბანდოვ-არუთინოვისა და ქვაშვეთის ეკლესიის შორის ატეხილი დავა ეკლესიის სასარგებლოდ დამთავრდაო (იხ. ქ. ე. საბუთთა რეგული № 1).

არსენ მიტროპოლიტის შესახებ იხ. Древности..., 200—201;
Акты: IV, 149.

156. „საკრებულო უწყებებში“ 1908 წლიდან ჩანს; 1820 წლიდან კანტორა იძლეოდა განკარგულებას (იხ. შენიშვნა 198), 1865 წელში კი გამოიცა სინოდის ბრძანება.

157. „საკრებულო უწყება“ 1908 წლიდან.

158. დეკანოზი — decanus, ათისთავი, უფროსი მღვდელი, წინამძღვარი. სინოდის რეგიმის დროს დეკანოზობა შეიქნა უკვე „პატივად“, ჯილდოდ.

159. იხ. შენიშვნა: 8 და 144; აგრეთვე წარწერა ჯვარზე, თავი მესამე, № 9.

160. ქ. ე. ს. რვეული: № 1, 100¹.

161. იქვე: № 7, 60. მოგვყავს მთლიანად ეს ეპიტაფია: „წელსა ჩ ყ მ (1808) იელისის ი-სა (10). აღმგოსა (!) წინაგანმწყოდ-თნებამან და მოსთულებისა ურჩებისა ყოფამან, ჩემ შორისცა შედგმულბანი, რომლისაგან მისდავე დარღვევითა ძვალთგან-მშიშვლელსა ტაგრუსა მცა სამარად. ამავე ეკლესიის აღშენე-ზისა ჟამსაცა ყოვლითურთ მონაგებისა მამისა ჩემისა და ჩემთა განმღვევლმან და შემდგომადცა ღვაწლთა დამდეგი და მოჭირნა-ხულე, რომელსა მრავალგზის თავსა ჩემსა შრომა და მრავალი ჯნება და გარჯა შევამთხვიე მოუსვენებლად, წმიდისა ამის ეკლესიისა შემკობისა და მოვლისათვის, უფროს ჟამსა მტერთა მოდ-გომისა და შიშროებისასა და ჟამსაცა სრვისასა არა დამტევები და მივიცვალე სიბერესა შინა, წელიწადისა ოთხმოცისა, მაკარის ძე, ამავე ეკლესიის დეკანოზის პეტრეს ძე, დეკანოზი ფილიპე, ხოლო საყვარელნი ძენი ჩემნი მღვდელნი, დეკანოზი პეტრე და პავლე მამასა თვისსა ამა ლოდითა დაფარვენ და ეპიტაფიასა ამას წარ-მიწერენ მარადის სახსენად წამკითხველთაგან ოხისა მონიჭები-სათვის. აღვესრულე...“, სამწუხაროდ, ის ლოდი, რომელზედაც მოთავსებული იყო ეს ეპიტაფია, ძველი ეკლესიის დაქცევის დროს, მუშებს დაემტვრიათ.

ამ ეპიტაფიაში ფილიპეს მამა პეტრე მოხსენებულია ქვაშვეთის „ეკლესიის დეკანოზად“, ე. ი. წინამძღვრად, ხოლო ვარდთა მონაზონის მიერ შეწირულ ჯვარის წარწერაში (იხ. ზემოთ, თავი მესამე, განყ. თ.) კი მღვდლად. მაშასადამე, პეტრე მღვდელი გად-ეკანოზებულია 1751 წლის შემდეგ (თუ ამა წლის არა პირველ დღე-

ებში), ხოლო ამ წელს სხვა დეკანოზი ყოფილა. უნდა ვიფიქროთ, რომ ის დეკანოზი პეტრე მაკარიძე-არჯევანიძის მამა არა ყოფილა, თორემ ვარდოა მონაზონი იტყოდა: ამა და ამ დეკანოზის ქვრივ-მან შეესწირე ჯვარიო. შესაძლებელია ამის გამო ვთქვათ, რომ პეტრე დეკანოზი პირველი სასულიერო პირია იმერეთიდან გად-მოსულ მაკარიძე-არჯევანიძის გვარიდან. თუ ჩვენი მოსაზრება სწორია, მაშინ პეტრე მეორის მტკიცება, მისი წინაპრების სამსა-ხურის შესახებ ქვაშეთში (იხ. შენიშვნა № 65), შეეხება მხოლოდ ფილიპეს და პეტრეს, ე. ი. მამასა და პაპს.

როდის გარდაიცვალ პეტრე დეკანოზი, ან რამდენხანს წინა-მძღვრობდა იგი ქვაშეთს, ძნელია ითქვას; ერთი კი ცხადია: ეკ-ლესიის ამილახორის მიერ დამთავრებისას პეტრე ცოცხალი აღარ ყოფილა, — პეტრეს „მონაგებს“ ფილიპე ვერ „განლევდა“ ტაძ-რის გამშვენებაზე. ჩანს, პეტრე დეკანოზობდა 1751 ან 1752 წელ-ში, მაგრამ იდეკანოზა მცირედ ჟამს, ერთს წელიწადს, ან ცოტა მეტს და გარდაიცვალა; ამის გამო მისი „მონაგები“ შვილმა ეკ-ლესიას მოახმარა.

162. ქართლის ცხოვრება: II, 420 და 257.

163. ქ. ე. ს. რვეული: № 1, 102.

164. იქვე: 92, 93, 27—36; ა. ხახანაშვილი, გუჯრები, 8—12 და შენიშვნა: 155.

165. რვეული: № 6, 1 და 75. აქ მოთავსებულია დედანი არ-ზისა, რომელიც 1805 წ. აპრილის 4 ფილიპეს მიუთრმევია მთა-ვარმმართველის პ. ციციშვილისათვის, „ნაგლეჯის წვერისა და კბილის“ წარდგენით. თანაც მოახსენებს, თუ საჭიროა, მოწმეებ-საც დავასახელებ და წარმოვადგენო. ციციშვილს დაუწერია: «Терпи до рассмотрения документов, свидетелей не надобно». შტრ. Акты: IV, 144—145.

166. რვეული: № 1, 102; № 6, 9 და 12.

167. პროფ. კ. კეკელიძე: ქართ. ლიტერ. ისტორია 1, 64—89.

168. რვეული: № 1, 8, 26, 102; № 6, 9, 12.

169. იხ. შენიშვნა 95.

170. მალხაზ ანდრონიკაშვილი 1812 წ. გადასახლებული იყო კორონეფში მისთვის, რომ მას ცოლად ჰყავდა მარიამ ბატონიშვი-

ლი, იმერეთის მეფის სოლომონის და. (იხ. მღვდ. პ. კარბელაშვილი: ძველი ანჩისხატის ტაძარი 36 და 49). ივანე „გორონისიდან“ მასულა მოსკოვში და პეტრე დეკანოზი თავისი ხარჯით წაუყვანია პეტერბურგში (რვეული № 1, 7). დ. სარაჯიშვილის შესახებ იხ. როსელიანი: Древности... 138; მ. კარბელაშვილი: დ. თ. 32 და 34.

171. რვეული: № 6, 3—7, 77; № 1, 7, 98, 99. ეს „პატარა მარია“ იმდენად ჰყვარებია მოძღვარს, რომ მოსკოვიდან სწერს თავის მეუღლეს, შენ იცი და შენმა ქალობამ, როგორ მოუვლი შვილებსა და „ჩემს მარიასაო“. მას იგი შვილივით გაუზრდია და ნიუთხოვებია იმერელ „მაკარ ლაზარიჩისათვის“, რომელიც ერთ დროს „შვეიცრად“ ყოფილა ეაჟთა პირველ გიმნაზიაში და რომელიც არაქვევანიძიანთ ოჯახში ისე გრძნობდა თავს, როგორც ნამდვილ სიმამრის ოჯახში (გადმოგვცა პეტრეს შვილის შვილმა ნ. ი. არაქვევანიძემ).

172. რვეული: № 1, 94, 95, 105, 106. დიკასტერიის განაჩენიდან ჩანს, რომ პეტრე დეკანოზსა და მის ძმას, პავლე მღვდელს სხვა „ცოდებებიც“ ჰქონიათ. მოგვყავს ამ განჩინების ნაწილი: „...ყოვლად სამღვდელოსა ტფილელსა და მღუდელთა მათ შორის წმიდისა გიორგისა ეკლესიისათა იქმნა მოხსენებითნი საჩივარნი, რომელნიცა წარმოსდგნეს რა წინაშე ჩვენსა სამართალსა შინა სულიერსა, აღმოჩნდა ოთხი შეცოდება მღუდელთა მათგან გარეგან კანონისა ქმნილი: 1) პირველად აღმოსჩნდეს ბრალეულად მღუდელნი, ვინათგან პირველ არა ჰყვეს მათ საჩივარი თვისი სულიერსა შინა სამართალსა; მეორედ, — თვისსა მღუდელმთავარსა ურჩ ჰქმნიან მრავალგზის სამღუდელოსა შინა საქმესა; 3) მესამედ — ჰყოლიეს რა დასაყენებელთა შეცოდებათათვის მღუდელმთავარსა მღუდელნი იგი დაყენებულნი, და დაყენებულსა მათგანსა მღუდელსა პეტრეს, ვითარცა არაარად შემრაცხველსა ეპისკოპოსისა თვისისასა, უწირავს, რომლისაგანცა ქმნეს ესე არს წინააღმდეგომი წმიდათა მამათა ანტიოქიას შინა ქმნილისა კრებისა მეექვსისა კანონისა, რომელსა იტყვიან ესრეთ: „უკეთუ ვინმე თვისისა ეპისკოპოზისაგან უზიარებელ იქმნას, პირველად შეწყყნარებულ იქმნების სხვათაგან, ვიდრემდის არა შეიწყყნაროს ეპისკოპოზმან თვისმან; 4) და შეუდგა ამათ შეცოდებათა სხვაცა მეოთხე შეცოდება, რომელ სულიერსა სასამართლოსა შინა შემოსული მოჩივარი მღუდელი პეტრე განივლტო განპარვით და განეშორა სამართალსა; და გარდავიდა იმერეთს და არა დაუშალეს მამამან და ძმამ მისმან და არცა განაცხადეს წინაშე სამართლისა. ამის-

თვის განვაჩინეთ: პირველთა ორთა ბრალთათვის ორნი ძმანი მღუდელნი უნდა იქმნენ განჩინებისა ამის წარკითხვისა დღითგან ორმოც დღე დაყენებულ ლიტურგიისა და სხუათა საიდუმლოთა აღსრულებისაგან; და რადგან პეტრე ამეამად აქ არ არის, როდესაც მოვიდეს ტფილისად, დაყენება მისი ამითვე სახითა მიერ დღითგან დაიწყოს. და ორისა თვის შეცოდებისა მხოლოდ პეტრე ისმენდეს ორმოცსა შინა ლოცვასა და წირვასა სობოროსა შინა სიონსა თანამდებობითა მნათისათა, — ზარის რეკითა, ცეცხლის მომზადებითა, სანთელთა აღნთებითა და ეკლესიისა დაგვითა, და შემდგომად ორმოცთა, აღთქმისა დადებითა, ეპისკოპოსისა თვისისა თანა მივსცეთ ნება ყოვლისა მღუდელმოქმედებისა. და ფილიპეს პატივსცა მოხუცებამან და უძლურებამან სწეულისამან, რათა იგი მღუდლობდეს და დაცადებულსა თანამდებობისა ძეთა თვისთასა აღასრულებდეს. და ამიერ დღითგან, ვითარცა ჰშევენს მღუდელთა ქრისტესთა ესრეთითა წესითა ჯერ არს, რათა ჰცხოვრებდენ მორჩილებითა და კრძალულებითა. თთუჟსა მარტსა 29 დღესა, წელსა 1807“. რუსულ თარგმანზე აღნიშნულია, რომ დედანს ხელს აწერსო კათოლიკოზ-პატრიარქი ანტონი, მიტროპოლიტი მიხაილი (მგონი ყოფილი ტფილელი, Древности..., 189), ნინოწმინდელ-რუსთველი მიტროპოლიტი სტეფანე, წილკნელ-მუხრანელ (წილკნელი ძველად ატარებდა ტიტულს: „წილკნისა, მუხრანისა, ორისავე არაგვისა და ბაზალეთისა“. ვახუშტი: დ. ა. 214; ე. თაყაიშვილი: Экскурсии, V, გვ. 56), სამთავისელ-ჰალელი მიტროპოლიტი გერვასი, ჯვარის მონასტრის (Крестского, თუ „იოანე ნათლისმცემლის?) არქიმანდრიტი ტრიფილე.

173. იხ. შენიშვნა 150.

174. რვეული: № 1, 96. ნამდვილად ეს ახვერდოვი „ფედოროვიჩი“ კი არ იყო, არამედ თეოდორე ისაიას ძე: ის იყო გენერალ-მაიორი, საქართველოში მოქმედი ჯარების არტილერიის უფროსი; უმსახურნია „მამულისათვის“ 32 წელი, მათ შორის ოთხ წელიწადს ყოფილა „საქართველოს მმართველად“; გარდაიცვალა 1820 წელში, 48 წლისა, დასაფლავებულია სიონის ეკლესიაში; იქ დადგმულ ძეგლზე მოთავსებულია ზემომოყვანილი ცნობები და შემდეგი „ლექსი“:

Сей памятник с детьми супругой посвященный,
 Душевною горести слезами орошенный,
 Скрывает под собой почтенна мужа прах,
 Любовь к ближнему и Божий был в нем страх.

Безхитростно прошед житейское волнение,
Он с мудростью в себе соединял смирение,
К несчастным жалостлив, к виновным не суров,
К себе единному хранил суровость строгу,
Любил Отечество, разил его врагов
И с праведной душой вознесся с миром к Богу.

175. რვეული: № 1, 2, 3, 85; Акты IV, 144—145, 151, 161; შენშენა 65.

176. იხ. მისი ფორმულიარი 1829—1852 წწ.; რვეული: № 3, 20—26, 30, 145—148; იოსელიანის Древности... 84. გადაყვანის მიზეზად შეიქნა შემდეგი: 1859 წ. მარტის 9 ეწვია ქვაშვეთს მთავარბუცესი გრიგოლ ჭარელაშვილი და გაუკეთა რევიზია. აღმოჩნდა, რომ მნათის სტეფანე მინაძის ავადმყოფობისა გამო, იანვარ-თებერვლის ანგარიშები არ ყოფილა გაწერილი დავთარში; არც პირველ იანვრისათვის დარჩენილი 192 მ. და 76 კ. აღმოჩნდა კასაში (ეს ფული მარტის 12 მინაძეს წარუდგენია). შედგა „საქმე“, რომელიც დამთავრდა მით, რომ მთავარბუცესი გრ. ჭარელაშვილი გადმოიყვანეს ქვაშვეთში, მის ადგილას (ჯვარის მამაში) გადაიყვანეს ქვაშვეთის მეორე მღვდელი ვასილ ბარნოვი, დეკანოზი პეტრე არღაზიანი დაითხოვეს (ვეითომც) „მოხუცებულებისა გამო“, დიაკონი ნიკოლოზ არღაზიანი (შვილი პეტრესი) გააფრთხილეს — „შემდეგში ყურადღებით“ მოეკიდე საქმესო და მნათე სტეფანე მინაძე დაითხოვეს სამსახურიდან.

177. მლ. პ. კარბელაშვილი (ქართული... კილოები, 91—92) გადმოგვცემს. 1877 წელში ეპისკოპოზმა ალექსანდრემ (ოქროპირიძე, † 1907, XI, 9) შეიტანა ტფილისის სემინარიის სამმართველოში 500 მანეთი, — მიეცით ჯილდოდ მას, ვინც ქართულ საგალობლებს გადიღებს ნოტებზეო. სამმართველოში წარუდგენიათ, სხვათაშორის „ბ. ჭარელაშვილის ნაწერი“, რომელიც კომისიას (არქიმანდრიტი მაკარი მატათაშვილი, მღვდ. გრიგოლ მღებრიევი, მღვდელი ალექსანდრე მოლოდინოვი და ექსარხოსის გუნდის ლოტბარი დიაკონი ვასილ იუშევი) დაუწუნებია. ეს ბ. ჭარელაშვილი ხომ არ არის მამა გრიგოლ ჭარელაშვილი?!

ყოვლად სამღვდელო ალექსანდრე ოქროპირიძის სახელის ხსენებასთან დაკავშირებით ვათავსებთ აქ იმ პირთა სიას, რომელთაც დაუმთავრებიათ სასულიერო აკადემია.

ბ. შ ა ზ ა ნ ზ ი:

1. ოქროპირიძე ალექსანდრე — ეპისკოპოზი.
ნატროშვილი ანტონი, პედაგოგი.
ტატიშვილი ნიკოლოზ, პედაგოგი.
ასათიანი მიხეილი, პედაგოგი.
6. გძელიშვილი ანდრონიკე,
კაპახიძე ექვთიმე, დავით მიტროპოლიტი,
ფხალაძე მიხეილი, მელქისედეკ მიტროპოლიტი,
ხელაია ბესარიონ, ამბროსი კათოლიკოზ-პატრიარქი,
გორგაძე სერგი, პედაგოგი და არქეოლოგ-ისტორიკოსი,
10. ვართაგავა იპოლიტე, პედაგოგი,
გამზარდია ონიფანტე, პედაგოგი,
შუშანია ონოფრე, პედაგოგი (ყოფილი მღვდელმონაზონი)
ხელიძე მელქისედეკი, პედაგოგი, ამჟამად დეკანოზი.

პ ე ტ ი რ ბ უ რ ლ ზ ი:

- ხელაშვილი იონა, „კალმასობაში“ მოხსენებული, მღვდელ-მონაზონი.
15. იოსელიანი პლატონი, „ფილოსოფოსი“, ისტორიკოს-არქეოლოგი.
ფომინ-ცაგარელი მელიტონი,
ქიქოძე გერასიმე, გაბრიელ ეპისკოპოზი,
მახათაძე ალექსანდრე, შემდეგ პოლკოვნიკი,
საბინინი მიხეილი, „საქართველოს სამოთხე“-ს გამომცემელი,
 20. მამნიაშვილი ნიკიფორე, პედაგოგი,
გამრეკელი გიორგი, დეკანოზი,
ხუცაიძე ნიკოლოზი,
გიორგაძე ალექსი, ანტონ მიტროპოლიტი,
ხიზანაშვილი ვლადიმერი, პედაგოგი.
 25. ჩიჯავაძე იოსები (არ დაუმთავრებია), დეკანოზი,
ნიკოლაძე ევსევი, პედაგოგი.

მ ო ს კ ო ზ ზ ი:

ნაცვლიშვილი გაიოზ, მთავარეპისკოპოზი ასტრახანისა,
იოსელიანი გიორგი, პედაგოგი,
ხელაშვილი ამბროსი, პედაგოგი.

30. ჟორდანია თევდორე, პედაგოგი, არქეოლოგ-ისტორიკოსი,
სანებლიძე იოსებ, პედაგოგი,
ბარნოვი ვასილი, პედაგოგი, მწერალი,
ულრელიძე ქრისტეფორე, პედაგოგი,
ჯანაშვილი დიმიტრი, (არ დაუმთ.), მღვდელი.
35. მამითაშვილი ევტიხი,
ლოლაძე სიმონი,
მარდიშვილი იოანე, მიტროპოლიტი,
კანდელაკი მელქისედეკი,
ბობოხიძე იოანე, დეკანოზი.

კ ი ნ ვ ზ ი:

40. ფურცელაძე დიმიტრი, არქეოლოგი-ისტორიკოსი,
ფურცელაძე გრიგოლ (არ დაუმთავრებია),
ფურცელაძე დიონისი (არ დაუმთავრებია),
გოგებაშვილი იაკობ (არ დაუმთ.), პედაგოგი-პუბლიცისტი,
ხელიძე გიორგი, დეკანოზი, Грузинский Духов. Вестник-ის რედ.-გამომ.
45. დათოშვილი დავითი, პედაგოგი,
ლომთური ნიკოლოზი, პედაგოგი, მწერალი,
ალადაშვილი დავითი, გიორგი მიტროპოლიტი,
ილურიძე მიხეილი, პედაგოგი,
გაფრინდაშვილი ივანე, პედაგოგი.
50. საძაგლიშვილი გიორგი, კირიონ კათალიკოზ-პატრიარქი,
მახათაძე ნიკოლოზი, პედაგოგი,
ოქროპირიძე ლონგინოზი, ლეონიდე კათალიკოზ-პატრი-
არქი,
ცაგარელი გაბრიელი, დეკანოზი,
აბესალაშვილი სპირიდონი, პედაგოგი,
55. კავკასიძე ამბროსი (არ დაუმთ.), არქიმანდრიტი,
კიკინაძე ტარასი, პედაგოგი,
ტყემალაძე მარკოზი, პროტოპრესვიტერი,
ცინცაძე კალისტრატე, კათალიკოზ-პატრიარქი,
ფერაძე ილია, პედაგოგი.
60. კელენჯერიძე მელიტონი, პედაგოგი (ყოფ. დეკანოზი),
მწერალი,
ჩოგოვაძე მელიტონი, მწერალი,

- აბაშიძე დავითი, დიმიტრი (ანტონი სქემაში) მთავარეპის-
კოპოზი,
კეკელიძე კორნელი, პროფესორი (ყოფ. დეკანოზი),
ლეჟავა ნესტორი, ნაზარ მიტროპოლიტი.
65. თალაქვაძე ნიკიტა, ყოფ. დეკანოზი,
ჯაფარიძე ტრიფონი, პედაგოგი,
ოქროპირიძე მათე, პიროს ეპისკოპოზი,
ფირცხალავა ანტონი, ყოფ. მღვდელი,
სირაძე პედაგოგი,
70. არსენიშვილი იერონიმე, პედაგოგი.

არ ვიცი სად დაამთავრეს:

- სულხანიშვილი იასე, პედაგოგი,
ტურიაშვილი თომა, პედაგოგი,
კოკროშვილი პავლე, პედაგოგი,
თინიკაშვილი გიორგი, პედაგოგი.
75. ტარიელაშვილი პედაგოგი,
მთვარელიშვილი ნიკოლოზი, პედაგოგი,
კალანდარაშვილი გერასიმე, პედაგოგი,
გორგაძე ანთიმოზი, პედაგოგი,
მექანარიშვილი იოსები, პედაგოგი.
80. შიუქაშვილი შიო, პედაგოგი,
გურგენიძე მიხეილი, პედაგოგი,
ბაქრაძე დავითი,
ბაქრაძე დიმიტრი, ისტორიკოს-არქეოლოგი,
ცხვედაძე ნიკოლოზ, პედაგოგი, უნივერსიტეტის შენობის
ამგები.
85. ფხაკაძე იაკობი, დეკანოზი,
დათეშიძე დავითი, პედაგოგი,
ბერიშვილი ივანე, პედაგოგი,
ხაქოშია,
არსენიშვილი ევსევი, პედაგოგი.
90. ცომაია სამსონ, პედაგოგი პეტროგრადში, -
კაპანაძე ილია, პედაგოგი,
მალაშხია ყოფ. მღვდელი,
ნამორაძე ნიკოლოზი არქიმანდრიტი, წინათ პედაგოგი პე-
ტერბურგში.

177-ა. წმ. მარინეს ეკლესია, პლატონ იოსელიანის (Древности..., 55) სიტყვით, აგებულია თავდაპირველად ბერძენი ბერებისაგან ძველად, მაგრამ, ტფილისის მრავალგზის აოხრების გამო, დანგრეულა. 1824 წელში, იონა ექსარხოსის დროს, განუახლებიათ და უკურთხებიან მაცხოვრის მიგებების (თებერვლის 2/15) დღესასწაულის სახელობაზედ. 1849 წელში, ისიდორე ექსარხოსის დროს, მცირე ტაძარი განუვრციათ და უკურთხებიან ხელახლად წმ. მარინეს სახელობაზე. ტაძარი მოქმედებდა 1938 წლის თებერვლამდე, როდესაც უკანვე ჩაიბარა 26 კომუნართა სახელობის რაიონულმა საბჭომ, თავის ქონებით (იხ. ოქმი თებერვლის თარიღით) ამ ტაძრის წინამძღვრად იყვნენ (ჩვენი ცნობით):

1. დეკანოზი პლატონ ელიევი,
2. დეკანოზი ესტატე ელიევი (შვილი პლატონისა), შემდეგ ეპისკოპოზი ექვთიმე,
8. დეკანოზი სოლომონ შოშიაშვილი, (იხ. ქვემოთ),
4. დეკანოზი მიხეილ ბერძენიშვილი, სემინარიელი,
5. მღვდელი ზაქარია გულისაშვილი, ბელლეტრისტი,
6. დეკანოზი ლაზარე ტურიაშვილი, გორის საოსტატო სემინარიის ყოფილი სკულის მასწავლებელი, სემინარიელი,
7. დეკანოზი იაკობ ტატიშვილი, დაბალი სასწავლებლიდან, 1930 წლიდან — 1938 წლამდე.
8. დეკანოზი ლევან ტლაშაძე, დაბალი განათლებით,
9. არქიმანდრიტი ამბროსი ალადაშვილი, მონასტერში აღზრდილი,
10. ილუმენი ევაგრი დიასამიძე, მონასტრითგანვე,
11. დეკანოზი ბესარიონ ფურცელაძე, სემინარიელი,
12. ისევ არქიმანდრიტი ამბროსი ალადაშვილი,
13. დეკანოზი ხარლამპი ხუციშვილი, დაბალი განათლებით.

178. იხ. შენიშვნა 172.

179. იხ. შენიშვნა 105.

180. პ. იოსელიანი: Древности..., 45—46; დ. ნათიევი: Обитель св. Давида, 10—11.

181. იხ. შენიშვნა 39.

182. რვეული: № 1, 82.

183. ჩვენს ხელთ არის (რვეული: № 1, 4) ვარლამ მიტროპოლიტის მიერ პავლე მღვდლისათვის მიცემული ატესტატი რუ-

სულ ენაზე. შეიძლება ეს ატესტატი მას დასჭირდა სამხედრო უწყებაში, ანდა ახალ ექსარხოსთან: 1817 წ. მაისის 14 მიტროპოლიტი ვარლამი დათხოვნილ იქნა ექსარხოსობიდან (Е. К. Краткий очерк..., 19) და გაწვეული სინოდში; წასვლის წინ მას მიუცია მღვდლის პავლესათვის (რომელიც ამ დროს წინამძღვრის მოვალეობას ასრულებდა) ეს ატესტატი რუსულად; თითქმის ამგვარივეა ქართულად მიცემული მოწმობა № 426 (იხ. შენიშვნა 39). მოგვყავს აქ ეს საბუთი: Аттестат дан сей Тифлисской Кашветской св. великомученика и победоносца Георгия церкви священнику Павлу Макарову в том, что он во все время моего управления Высочайше вверенного мне епархию вел себя благопристойно и, при скромном и трезвом поведении, оказывал в полной мере усердие на пользу вверенной ему церкви. Старанием же своим о благолепии оной примером был прочим духовным чинам, в чем я, отдавая ему, священнику Макарову справедливость, свидетельствую о том подписом моим к приложению печати. Тифлис, июля 7 дня, 1817 г. Варлаам Митрополит, № 427. ბექელი ვარლამისა.

184. იხ. შენიშვნა 105.

185. იხ. შენიშვნა 105.

186. იხ. შენიშვნა 176. ამ მოძღვრის ჯერ მოწაფე (ტფ. სასულიერო სასწავლებელში), ხოლო შემდგომ მრევლი ყოფილა „მღვდელი გერასიმე კიკოძე (ქიქოძე, სულმნათი გაბრიელ ეპისკოპოზი) და მეუღლე მისი მარიამ ნიკოლოზის ასული“. 1854 წ. გარდაცვლილა ამ მეუღლეთა ასული ნინო, 1855-ში — ვაჟი ნიკოლოზი, ხოლო 1856-ში — მეორე ვაჟი ალექსანდრე და თვით მარიამ ნიკოლოზის ასული. იხ. „აღსარების მთქმელთა სია“ 1855 და 1856 წწ. და „სამეტრიკო დავთარი“-ს მესამე ნაწილი 1854 წ. № 8, 1855 წ. № 27 და 1856 წ. №№ 7 და 26. შეად. მელიტონ კელენჯერძის: გაბრიელი, ეპისკოპოზი იმერეთისა. ქუთაისი, 1913, ტ. 1, 23, 54—55.

187. მ. მიხეილის ქვაშვეთში გადმოყვანა მოხდა შემდეგ პირობებში: 1886 წ. გაზაფხულზე განჯის დიაკონი (შემდეგში სახელგანთქმული პროტოდიაკონი) კონსტანტინე კარგარეთელი გამოგზავნეს სიონში დისციპლინარული სასჯელის მოსახდელად, წინამძღვრის — დეკანოზის მიხეილ მძინაროვის შეურაცხყოფისათვის. კარგარეთელი ტფილისში მოეწონათ და პავლე ექსარხოსმა (1882—1887) დასტოვა სიონში. კოტეს მშვენიერმა ბარიტონმა,

მოხდენილმა გარეგნობამ და ახალგაზრდულმა სითამამემ ტუბერკულოზის ნიშნებით დაავადებული მ. პროტოდიაკონი დავითაშვილი დააუქრა, — მან არჩია, ეთხოვა მღვდლის ადგილი სიონშივე. მთავარმა ეპისკოპოსმა პავლემ, სემინარიის რექტორის დეკ. პავლე ჩუდეცის დასაფლავებაზე წარმოთქმული სიტყვისა და ქუთაისის გუბერნიის თავად-აზნაურთა წინამძღოლს დ. ი. ყოფიანის წერილის შემდეგ, კარგად იცოდა, რომ ის პეტერბურლიდან ტფილისში ვეღარ დაბრუნდებოდა (ამ აზრისანი იყვნენ სინოდის წევრები, სინოდის ობერპროკურორი კ. პ. პობედონოსცევი, იმპერატორი ალექსანდრე მესამე და თვით პავლე იხ. Записки присутствующего в Святейшем Синоде архиепископа Никанора, Одесса, 1913 г., 35, 47, 80—81, 91. Автобиографический записки Саввы, архиепископа Тверского и Кашинского, Сергиев. Посад., т. 8, 91) და ამისათვის მამა დავითაშვილს თხოვნა შეუსრულა: შეიშურა გამოცდილის და კარგი პროტოდიაკონის დატოვება თავის მოადგილისათვის (ასახელებდნენ ლიტვის მთავარეპისკოპოსს ალექსის, ტვერის მთავარეპისკოპოსს საბბას და ყაზანის მთავარეპისკოპოსს პალადის, იხ. Никанора, Записки..., 81, 84; Саввы, Записки..., 8, 87, 88, 102, 108, 165, 308—309, 347—8, 351, 356, 375). მთავარეპისკოპოსს პალადის (1887—1892) მ. დავითაშვილის საქციელი არ მოეწონა და ჩამოსვლისთანავე უსაყვედურა: რად დამტოვე გამოუცდელის დიაკონის (კარგარეთელის) ამარა, განა მე კი ვერ მოგცემდი მღვდლობასაო? ამის შემდეგ ექსარხოლმა მამა მიხეილი ათვალისწუნა და ეძებდა საბაბს თავიდან მოეშორებინა. საბაბიც აღმოჩნდა: 1891 წლ. მარტში წირვის დროს პალადის მოეჩვენა, რომ „ტარიგი“ სასურველზე ნაკლები ზომისა იყო, ვეღარ მოითმინა და იქვე ტრაპეზის წინ იკითხა: ვინ ჰკვეთა დღესაო (ეს შეკითხვა რომ ზედმეტი იყო, უველამ იგრძნო, — „შეხვედრაზე“ შემოსილი, და მაშასადამე, მკვეთელი, მ. დავითაშვილი იყო), მ. მიხეილმა მიუგო: მეო. მეორე დღეს ამ, თითქოს архипастырь добрый, сердечный управляющий паствою в духе гуманности, кротости, миролюбия, благочестия и любви (Е. К., Краткий очерк..., 29) ადამიანმა გადასცა კანცელარიას უბრალო ქაღალდზე (და არავისიმე თხოვნაზე) დაწერილი ბრძანება: მღვდელი მიხეილ დავითაშვილი გადაყვანილია ქვაშვეთში, ხოლო მღვდელი ანტონ თოთიბაძე სიონშიო...

მიუხედავად ჩვენი მოკრძალებისა კათოლიკოზ-პატრიარქის კირონის ხსოვნისადმი, უნდა ვაღიაროთ, რომ პალადი მთავარეპისკოპოსი იყო добрый და сердечный, гуманный და кроткий, благочестия და любви полной მათდა მიმართ, ვინც ასე

თუ ისე ხელს უწყობდა ამ მეტად ზვიადის და პატივისმოყვარე მღვდელმთავრის სამსახურის უმაღლეს საფეხურზე ასვლას, ანდა ქება-დიდების გუნდრუკს უკმევდა მას, დანარჩენთა მიმართ კი ის იყო მიუწვდომელი, გულქვა და უღმობელი. მამა დავითაშვილის ამბავსაც რომ თავი დავანებოთ, საკმარისია მოვიგონოთ ვერის იოანე ღვთისმეტყველის ნიჭიერის და განათლებული მღვდელის თეოდორე ბოგოლიუბოვის საექსარხოსოს ფარგლებიდან განდევნა მხოლოდ მისთვის, რომ იმ ეტლმა, რომელითაც მ. ბოგოლიუბოვი გაეშურა თავის საწინამძღვრო ეკლესიაში დასახვედრად თვით მისი მეუფებისა (რომელსაც ჩვეულებად ჰქონდა, სერიზობის შემდეგ, შეეხვია ამა თუ იმ ეკლესიის დასათვალისწინებლად, ამ შემთხვევაში ის მიემართებოდა აღნიშნულ ეკლესიისაკენ), გაასწრო ექსარხოსის კარეტას, იმ მღვდლის, რომელმაც სულ რამდენიმე თვეში დაიმსახურა ნდობა, სიყვარული და დიდი პატივისცემა, იხ. Н. Покровский, Краткая историческая записка о Тифлисской Верхней Иоанно-Богословской церкви, Т., 1896 г., 9—12.

კ.-პ. კირიონის მიერ პალლადი ექსარხოსის დახასიათება, რომ არ შეეფერება სინამდვილეს, ეს მტკიცდება ნიკანორ მთავარეპისკოპოსის უკვე ნახსენებ იშვიათ წიგნში მოთავსებული ცნობებით. აი რას ეუბნება უღსამღვდელო ნიკანორს სინოდის კანცელარიის ვიცედირექტორი ს. ვ. კერსკი: Палладий (მაშინ ყაზანის მთავარეპისკოპოზი) привык мыслить себя не низко. Принесли к нему синодские журналы, тот и подписывается сряду после митрополитов. Несут к Иркутскому, а тот так и прорезал между митрополитами и Палладием, — «Вениамин архиепископ Иркутский». Тогда курьеры стали носить журналы сперва к Иркутскому, а потом к Казанскому. Вот Палладий и подходит ко мне с сокрушонным видом: «Что же это, Сергей Васильевич, за что Вы меня обижаете?» — «Как так, Ваше Высокопреосвященство?» — «Зачем Вы меня ставите ниже Иркутского? Ведь казанские архиепископы были первыми по статусу, всегда выше Иркутских. Да и теперь я, как глава Казанской Академии, нахожусь в начальственном положении относительно Иркутска»... А Вениамин, განაგრძობს კერსკი старше Палладия и по учебному курсу на два года, и по архиерейству. и по архиепископству... Палладий — человек приятный, persona grata у всех и для всех, всем и хочет и умеет угодить (Никанор: Записки, 7).

სინოდის რევიზორი, ფსიხოლოგიის სახელმძღვანელოს ავტორი ი. ა. ჩისტოვიჩი, რომელმაც რევიზია გაუკეთა ჩვენს სემინა-

რიას რექტორის დეკ. ჩუდუცკის მოკვლის შემდეგ, სწერს: Палладий — ласковый, обходительный, мягкий... Вообразите какую штуку он выкинул: взял, да всех грузинских архиереев и представил к наградам, всех до единого... Ведь вот он какой... тонкий политик (იქვე: 143).

თვით მთავარეპისკოპოზი ნიკანორი სწერს: Палладий составляет предмет самых симпатичных бесед Синодской прислуги: он был ласков и щедр... В бытность государя в Тифлисе (1888 г.), конечно, были распросы и разговоры об экзархе. Он же, мастер своего дела, привел грузин в восторг своею речью Государю, в которой назвал Грузию лучшею жемчужиною в венце русского Императора. Восторг был так велик, что грузинские дамы посылали экзарху особую депутацию благодарить его за такую прекрасную оценку значения Грузии. Конечно, это ему очень помогло, так как в самые дни пребывания государя около экзарха обрзовался очень благоприятный для него шум, რომელსაც შედეგად მოჰყვა, ერთის მხრით, ის რომ ალექსანდრე მესამის პეტერბურღში დაბრუნებისთანავე на главе экзарха возсиял крест, ე. ი. დააჯილდოვეს კლობუჯზე სატარებელი ბრილიანტის ჯვარით, თვით ეოვლადშემძღვებლის კ. პ. პობედონოსევის სურვილის გარეშე (იქვე: 95, 142, 145), ხოლო, მეორის მხრით ის, რომ ისიდორე მიტროპოლიტის გარდაცვალების (1892) შემდეგ, რუსეთის თვითმპყრობელმა დანიშნა იგი პეტერბურღის მიტროპოლიტად და უწმიდესის სინოდის უფროს წევრად...

ძველი რუსეთის სასულიერო უწყების უმწვერვალეს წერტილებზე ასვლამ тонкий политик-სა და своего дела мастер-ს დააკარგვინა წონასწორობა: მის გარშემო შემოკრებილ მლიქვნელ გაიძვერათა და გუნდრუკის მკმეველთა გავლენით, პალლადი დესპოტურად ჩაერია სასულიერო აკადემიის საქმეებში და დაუნიშნა მას ინსპექტორად იმავე აკადემიაში ერთი წლის წინათ (1891) კურსდამთავრებული, ტფილისის მალაქანთა უბნებში კარგად ცნობილი „მისსიონერი“, ახალგაზრდა ბერი ისიდორე კოლოკოლოვი, რომელიც ტფილისში „მისსიონერობას“ გადარჩენილ დროს ანდომებდა ექსარხოსის ქებასა და დიდებას... ამ ზნედაცემულმა ახალგაზრდამ ისე ისახელა თავი სატახტო ქალაქის აკადემიაში, რომ მისი მფარველი რამდენიმე თვის შემდეგ იძულებული შეიქმნა, გამოეგდო იგი აკადემიიდან და გაეგზავნა «в распоряжение преосвященного Ставропольского». ისიდორემ ეს არ აკმარა პატრიარქის ტიტულზე მეოცნებე მოხუცს (ჩვენ თვითონ გვინახავს პალლადის სახელობაზე დაწერილი ქალაღი შემდეგი მი-

მართვით: Ваше Святейшество) გაავრცელა ხმა, — იმ სისაძაგლეს (ლევითელთა 18, 22), რომლის ბრალდებისა გამო დამითხოვეს აკადემიიდან, მე შემაჩვია პალლადი მიტროპოლიტმა ჯერ კიდევ ტფილისშიო... ეს უმსგავსი ჭორი და საზიზღარი ცილისწამება მრთელ რუსეთს მოედო, მაგრამ პალლადის ყურებამდე დიდხანს არ მისულა: ბოლოს მასთანაც მივიდა, — საცოდავ მოხუცს დაეცა დამბლა, შეირყა კეუაზე და უკანასკნელი ორი წელიწადი თავის ცხოვრებისა ამ საშინელ მდგომარეობაში გაატარა... ჭეშმარიტად საშინელ არს შევრდომა ხელთა ღვთისა ცხოველისათა (ებრაელთა 10, 31).

პალლადი ექსარხოსის წინამოადგილე, პავლე მთავარეპისკოპოზი, რომელმაც პროტოდიაკონი მიხეილ დავითაშვილი გაამწესა სიონში მღვდლად, რაღას წარმოადგენდა? ეს იყო კაცი უეჭველად ნიჭიერი, საკმაოდ განათლებული და შესანიშნავი მკვერმეტყველი, მაგრამ ფიცხი, თავდაუქერელი და „ინოროდცების“ აშკარა მოძულე. ამ მღვდელმთავრის დამოკიდებულების შესახებ საქართველოსა და ქართველებისადმი ბევრი საინტერესო ცნობებია მოთავსებული ზემო დასახელებულ საბა და ნიკანორ მთავარეპისკოპოზების წიგნებში. ეს ცნობები მით უფრო ძვირფასია, რომ ამოღებულია ისეთ საბუთებიდან, რომლებშიაც ოფიციალური თავდაჭერილობა უკუგდებულია და, მაშასადამე, ავტორთა „გულთა ზრახვანი“ სავსებით „განცხადებულია“. საქმე შემდეგშია: 1886 წლის მაისის 24, ტფილისის სასულიერო სემინარიიდან დათხოვნილმა მოწაფემ, იოსებ ლალიაშვილმა (პირველ კლასში ერთად ვსწავლობდით) მოკლა რექტორი დეკანოზი პავლე ჩუდეცკი, სემინარიისავე შენობაში, სადაც ცხოვრობდა განსვენებული. მამა ჩუდეცკის დასაფლავებაზე, ალექსანდრე ნეველის სახელობის ეკლესიაში, ექსარხოსმა წარმოსთქვა სიტყვა, რომელმაც დიდი მღელვარება შეიტანა მაშინდელ ქართველ საზოგადოებაში. სიტყვა დაისტამბა „«Кавказ»-ის № 139-ში მაისის 28 დათარიღებულში, სადაც ეკლესიაში ნათქვამი ფრაზა არ აღმოჩნდა. დასტამბულ სიტყვაში ჩვენ ვკითხულობთ: Не жертвы злодейств заслуживают наибольшего плача, а та среда, из которой выходят злодеи, да плачут отцы и матери нашего края, что в среде нашей являются дети с зверскими наклонностями, не смягченные добрым семейным влиянием, не поддающиеся доброму, смягчающему влиянию школы и в то же время увлекающиеся ложными, вредными внешними влияниями... Да плачут о том, что испорченные люди могут делаться даже служителями алтаря, лукаво восхищая пас-

თურქო-სლუჟენი (ზემოთ ამბობს, რომ სამი დღის წინათ ლა-
ლიაშვილი მღვდელთმსახურის ადგილსა მთხოვდაო, შეად. გრიგოლ
გორგაძე: თვითმპყრობელობა და რევოლუცია წ. პ.რველი. ტ.,
1930, 76)... Плачьте и убийтесь прещения Господня и вы,
сочувствующие злодеяниям, даже подстрекающие к ним.
Вас первых постигнет зло, которое вы готовите и причиня-
ете другим. ტაძარში მყოფთ კი გამოიტანეს ცნობა, რომ ექსარ-
ხოსმა თქვა: проклят народ, проклята страна, которые поро-
дили такого злодея, თუმცა სხვანი ამბობდნენ: იყო ნათქვა-
მიო, — несчастен народ, несчастна страна и. т. д. ასე იყო
ნათქვამი, თუ ისე, საკმარისია დავაკვირდეთ, რაც გაზეთშია დას-
ტამებული, განსაკუთრებით ხაზგასმულ სიტყვებს, კერძოდ: убой-
тесь прещения Господня, вы да вас, და вас первых постиг-
нет зло, რომ მივხვდეთ: მწყემსმთავრის სიტყვაში მამაშვილურ
გრძნობას არა ჰქონია ადგილი. მით უმეტეს, რომ ორატორული
მიმართვა **вы** და **вас**, ეკლესიაში მყოფ ქართველ საზოგადოების
უმაღლეს ფენების წარმომადგენელთ ძალიან ცივად უნდა მო-
ხვედროდა გულში: პავლემ ძალიან კარგად იცოდა (უნდა სკოდ-
ნოდა მაინც), რომ მის წინაშე მდგომ ქართველებს შორის под-
стрекающих к злодеяниям არც ერთი არ იყო. სახიფათო ფრა-
ზის გაზეთში გამოტოვებამ უფრო ააღელვა ქართველობა:
ფრთხილმა და სამოცდაათ წელს გადაცილებულმა მოხუცმა დი-
მიტრი ყიფიანმა კი ვერ მოითმინა და მისწერა ექსარხოსს. მეტად
მოხდენილის რუსულით დაწერილი საბუთის ტექსტს ქვემოთ ვა-
თავსებთ:

ВАШЕ ВЫСОКОПРЕОСВЯЩЕНСТВО!

Явите архипастырскую милость и простите прегрешение
если я впадаю в него, увлекаемый невероятной молвой, ко-
торая приписывает Вам произнесение проклятия над стра-
ной, которую Вы призваны пасти и которая поэтому могла
ожидать только любви и милосердия от Вас, как первосвя-
тителя и представителя Христа.

Та же молва приписывает еще Вам намерение извиниться
перед паствой в необычайной греховности произнесенных
Вами слов.

Если все это правда, Владыко, то спасение достоинства
Вашего звания может заключаться только в неотложном
удалении опозорившего из опозоренного края.

Это говорит Вам от чистого сердца и от искреннего же-

ლანია პრეტვრატით ნოვო ბეზმერნო პრეტუპლენიე ოდნი იზ პასომახ ვამი.

ესი ჟე ვსე ეთი ნეპრავდა, თო ვ ოტუშენიე გრეხოვ და ოსენიე მენი ვაში არქილასტრსკია დესნიცა.

დაშეგო ვოხოპრეოსვიაშენიე
ნიჟაიშიი სლუგა დიმიტრი კიპიანი.

ვექვობო, ეს ტექსტ-ი დაუმახაჯებელი იყოს. იმ ნუსხაში, რომლიდანაც ეს გადმოვწერეთ მეტად ბევრი შეცდომებია რუსულის ენის კანონების მიხედვით... აქვეა მისი თარგმანი.

„თქვენი მაღალყოვლადუსამღვდელოესობაჲ! მოიღეთ მწყემსთ-მთავრული მოწყალება და თუ, გატაცებული დაუჯერებელის ხმებით, ვცოდავ, შემინდეთ ჩემი დიდი შეცოდება: ამბობენ, რომ თქვენ დასწყევლეთ ის ქვეყანა, რომელშიაც მწყემსი ხართ მოწოდებული და რომელიც მართოდენ სიყვარულსა და მოწყალებას მოელოდა თქვენგან, ქრისტეს მსახურისა და წარმომადგენლისაგან.

იგივე ხმები არ კმაყოფილდებიან თქვენი ღირსების შეურაცყოფით, იმასაც ამბობენ, ვითომ თქვენ განზრახვა გქონდეთ ბოდიში მოიხადოთ სამწყსოს წინაშე უუცოდელიეს სიტყვების გამო, რომელნიც ვითომ წარმოსთქვიეთ.

თუ ყოველივე ეს, მეუფეო, მართალია, თქვენი თანამდებობის ღირსების გადარჩენა მხოლოდ იმითი შეიძლება, რომ შემრაცყოფელი შეურაცყოფილ ქვეყნიდან დაუყოვნებლივ იქმნას გაყვანილი. ამას მოგახსენებთ წრფელის გულით თქვენი სამწყსოსა ერთი წევრი, რომელსაც უნდა თავიდან ააცილოს ქვეყანას რაიმე ახალი დიდი შეცოდება.

ხოლო თუ ყოველივე ეს ტყუილია, შემინდეთ და მაკურთხეთ თქვენის მწყემსმთავრულის ხელით.

თქვენი მაღალყოვლადუსამღვდელოესობის მორჩილი მსახური დიმიტრი ყიფიანი“ (არჩილ ჯორჯაძე: ტ. 1911, ტ. II, 173; შეადარე გ. გიორგაძე: საზოგადოებრივი ურთიერთობა საქართველოში, 1928, ტ. 249).

თუ მართლა დასწყევლე სამწყსო, უმჯობესია აქედან წაბრძანდეთ.

პავლე შეშინდა და მიმართა პეტერბურღს, რომელიც იძულებული შეიქნა ანგარიში გაეწია ქართველი საზოგადოების აღელვებისათვის. პავლე გაიწვიეს, ვითომც სესსიაში, გასამხნეებლად მისცეს კლობუჟზე სატარებლად ბრილიანტის ჯვარი და აღუთქვეს პირადად მიტროპოლიტის პატივი (იმ დროს ეს პატივი მინიჭებული ჰქონდათ მხოლოდ კიევის, მოსკოვის და პეტერბურღის კა-

თედრებს), რომელ ეპარქიაშიდაც უნდა გაეგზავნათ, — იმასაც კი ამბობდნენ, რომ გადაყენებენ ისიდორე მიტროპოლიტს და პეტერბურლის კათედრაზე პავლეს დასვამენო. ეს უხვი და დიდი მოწყალება ეძლეოდა ექსარხოსს მისთვის, რომ დაეცვათ «*днесь его власти*», მიუხედავად იმისა, რომ მან ქართველობა ააღელვა, შეაწუხა და შეაჩვენა... ატყდა ხმაურობა: მრავალმა (რუსეთის) სასულიერო და არა სასულიერო პირმა გამოამჟღავნეს გულისათვისისა ნადებნი ჩვენდა მომართ და დაგვანახვეს პირბადე ახდელი სახე თვისი.

პირველობას ვაძლევთ ხერსონისა და ოდესის მთავარეპისკოპოსს ნიკანორს, ვინაიდან მისი თხზულებიდან მოგვიხდება სხვების მიერ გამოთქმულ აზრების ამოწერა. ყაზანის აკადემიის პროფ. პ. ვ. ზნამენსკის მინდობილი ჰქონდა ამ სასწავლებლის ისტორიის დაწერა. რადგანაც ხსენებულ აკადემიის რექტორად ერთ დროს ნიკანორი იყო, ზნამენსკის უთხოვნია მისი მეუფები-სათვის მასალები. ნიკანორსაც, გაუგზავნია 1888 წელში *отрывок из автобиографии*, რომელშიაც ათავსებს შემდეგ ისტორიულ ფრაზას: პეტერბურლის აკადემიაში: *Грузины имели привилегию глупости (Минувшая жизнь, Одесса, 1913, т. 1, 259)*. ეს სიტყვები შეეხება 1851 წელს, როდესაც ნიკანორმა გაათავა პეტერბურლის აკადემია და დაიწყო იქვე პროფესორობა. იგივე აკადემია ორი წლით ადრე დაამთავრა ქართველმა გერასიმე ქიქოძემ (გაბრიელ ეპისკოპოზი), გერასიმეზე წინ კი აკადემია ქართველთაგან დაამთავრა მელიტონ ფომინ-ცაგარელმა (ავტორმა *Грузинская церковь свидетельница православия Русской церкви*, СПб., 1848 г. და თითქმის ათის წლით ადრე ცნობილმა პლატონ იოსელიანმა), რომელიც (ცაგარელი) *Глупости-ს привилегие-ს* შესაქმნელად ვერ გამოდგება, რადგანაც, როგორც ვიცით ნიკანორისავე ზემოდასახელებული წიგნისაგან (III—IV), პეტერბურგის აკადემიაში თავს უყრიდნენ მხოლოდ საუკეთესო მოწაფეებს. ვერ შექმნიდა ამ უპირატესობას გერასიმეც. აკადემიის კურსის დამთავრებისას, კონფერენციამ ოცდაერთ სამოსწავლო საგნიდან თვრამეტის შეთვისება აღუნიშნა უმაღლესი ნიშნით — *очень хорошо* (ჩვენი დროის — ხუთი), ხოლო ებრაულ, ბერძნულ და ლათინურ ენებში შემდეგი ნიშნით — *хорошо* (ჩვენი დროის — ოთხით, მიუბოძა მაღისტრის ხარისხი და დანიშნა ტფილისის სემინარიის „ინსპექტორის ადგილზე და რექტორის თანაშემწედ საღვთისმეტყველო (ე. ი. უმთავრეს) საგნებში“ (მ. მ. კელენჯერიძე, დ. თ. 35—40). ცხადია, ქიქოძის მსგავსი

მაღისტრების გამომშვები კონფერენცია, ან ქართველებს ვერ მიანიჭებდა глупости-ს პრივილეგიას, ან თუ მიანიჭებდა თავის თავს ალიარებდა глупости-ს ბუდედ... ამ წინააღმდეგობის გამოყვანა შეუძლია ერთ ადგილს ნიკანორის (ამ მისივე სიტყვით, даровитой, недюжинный, разнообразных способностей, — красивый, бойкий безупречно-нравственный — отличный) აღმიანის, — იქვე: 106, 259, 260, 261, 263, 268, 270, 275, 280, 281, — თავის ქება რომ უკუვაგდოთ, ნიკანორი არ იყო მოკლებული ზემოაღნიშნულ ღირსებას) დასახელებული წერილისას: Начиная со второй моей лекции, мне приходилось говорить так, что студенты бывали в восторге под моим впечатлением. С тех пор стал моим почитателем, другом и всегдашним в жизни моей благодетелем мой ученик Павел-экзарх Грузии (იქვე: 254)...

ამას უნდა დაურთოთ ერთი წვრილმანიც: როდესაც ეს წერილი იწერებოდა (1888 წ.; იქვე: V), მაშინ პავლე საქართველოს ექსარხოსი კი აღარ იყო, არამედ ყაზანის მთავარეპისკოპოზი, რომელსაც, როგორც აკადემიის უშუალო უფროსსა და ხელმძღვანელს, პროფ. ზნამენსკის მიერ დაგროვებული მასალა ხელნაწერშივე უნდა წაეკითხა და საკუთარის თვალთ დაენახა, თუ როგორ ხალხში მოღვაწეობდა (და ისიც აკადემიის შეფასებით) მთავარეპისკოპოზის ნიკანორის მოწაფე, პატივისმცემელი, მეგობარი და კეთილის მყოფელი!.. თურმე, ძველი რუსეთის даровитые и безупречно-нравственные მღვდელმთავრებიც კი არ ყოფილან თავისუფალნი კაცთამოთხებისაგან (გალატ. 1, 10)!!

შემდეგი ადგილი უნდა მიეკუთვნოს პავლე ექსარხოსის წინამოადგილეს ჩვენში (1877—1882), იმეამად მოსკოვის მიტროპოლიტ იოანნიკეს. სინოდის 1886 წლის ზაფხულის სესიაზე გაწვეული ნიკანორ მთავარეპისკოპოზი ყოფილა სადარბაზოდ მოსკოვის იერარქთან. დარბაზობის დროს главным предметом собеседования были Грузия и экзарх Павел. Этот предмет владыке Иоанникию близок тем более, что он был предместником Выс-го Павла и положение вещей знает отлично. По его словам, положение Павла там отчаянное. Возвращаться ему в Грузию нельзя. Да и сидеть в Синоде долго нельзя... Павлу воротиться в Грузию никак нельзя; у грузин уже засела в головах мысль, что он проклял Грузию, что его надо убить. И убьют. Ведь они не рассуждают; они тупы, но что засело им в голову, не выколотить. Владыка митрополит рассказал несколько случаев, что, посещая его, грузины выражали к Павлу крайнюю неприязнь: «проклял-де

Грузию»... Толкуйте, что Павел не проклинал Грузии: они все будут твердить свое, — проклял Грузию, их благословенную Грузию. И убьют. Им убить человека ни по чем. Родство они считают до 14 ступени; но пырнуть кинжалом даже брата родного, даже отца родного ни по чем. И бес-
ш-
енный же народ! При малейшей вспышке не помнит себя, и сей час хватается за кинжал (იქვე: 36)!! ვფიქრობთ, აქ განსამარტებელი არაფერია: ყველაფერი ცხადია!

ა. ვ. გავრილოვი, სინოდის კანცელარიის ობერ-სეკრეტარი სწერს ტვერის ეპისკოპოსს საბას: Вот новость: ректор Тиф-
лисской семинарии убит. Экзарх сильно испуган. Он писал, что будто-бы при отпевании (იქნებ სიტყვის თქმის დროს) ректора были слышны слова: «мы не стого пачали». (დარ-
წმუნებით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ამ სიტყვების მოქმელი ეკლე-
სიაში არავინ იქნებოდა, მით უმეტეს, რომ ტაძარში საკმაოდ იყვნენ ჟანდარმები და ჯაშუშები). Это до того испугало экзар-
ха, что он вызвал Чистовича (რევიზორი) и ранее времени отпустил учеников на каникулы. Экзарха успокаивают всячески, и, чтобы поддержать блеск его власти, испрошен крест на клобук... у нас упорный слух, что он (экзарх) бу-
дет взят оттуда. Там дело его дрянь. Он имел неосторож-
ность, по поводу убийства ректора, весьма резко выска-
заться о грузинах. Губернский предводитель дворянства (Д. И. Кипняни. См. «Новое время», 1886 г., № 3795) на-
писал ему дерзкое письмо, в коем требовал удалиться из Грузии. Испрошенный крест на клобук — символ того, что
власть желает поддержать Павла. Делянов (Министр на-
родного просвещения) высказал митрополиту Исидору, что
грузины не простят обиды Павлу. В виду этого явилась
мысль взять его в Синод... Казанский заявляет (Палладий),
что не пойдет в Грузию «вытаскивать Павла из грязи»
(ამის შემდეგ, პავლე ჩინებულ პროტოდიაკონს დაუტოვებდა პალ-
ლადის?)... Экзарх едет, и, говорят, не возвратится. Митро-
полит Исидор огорчен, ибо в городе говорят, что экзарх
едет на его место (Записки Саввы: т. 8. 87, 91, 155).

ხარკოველი დეკანოზი ს. ა. ილარიონოვი სწერს იმავე ყოვ-
ლადსამღვდელო საბას: Екатеринославский владыка Серапион
рассказал, что В-ый Павел решил окончательно оставить
и-
флис... (и что) по поводу этому было сделано предложе-
ние... и Вашему В-у. При рассказе этом мгновенно воскресло
в моей памяти событие, о котором Вы извоили переда-
вать мне... Какой то прозорливец предсказал Вам, что пос-
ледняя кафедра Ваша будет Тифлисская. Признаюсь, Вы-
слушивая рассказ Пр-го Серапиона, я смутился Духом и
мысленно задал себе вопрос: неужели Вы, владыко святой,

решиться оставить мирную паству Тверскую и принять тифлисских дикарей?

იმავე ყოვლადსამღვდელო სწერს მოსკოვიდან მ. ო. სოკოლოვი: В Грузию назначен Палладий, а на его место низведен Павел. Значит, Вы отделались от этой опасной кафедры, а Казанский верно жаждет повышения, хотя бы и с опасностью жизни. (იქვე, 375).

თავის კორესპონდენტებს ისე შეუშინებიათ ეს მოხუცი მეცნიერი მღვდელმთავარი, რომ ის დიდის სიხარულით შეეგება უტყუარ ცნობას — მას რომ აღარ გზავნიდნ საქართველოში (იქვე: 309, 347, 356).

ეხლა ყური ვათხოვოთ თვით ყოვლადსამღვდელო პავლეს:

Беседы с ним (Павлом), сწერს ნიკანორ მთავარეპისკოპოსი, я сейчас же узнал, что он не располагает ехать в Грузию обратно: «зачем же, все равно — зарежут. Что же из этого выйдет хорошего для России, для церкви, не говорю уже лично обо мне? Ведь этого не подозревают, что Грузия стремится к сепаратизму. Там найдутся миллионы (საქართველოში მილიონები?!), которые или за меня, или не против меня. Но ость там нигилистическая сепаратистическая клика, и нельзя сказать, что малочисленная, которая будет горы верочать, чтобы меня истребить. Они подкупят какого либо негодяя. (მიტროპოლიტი იოანნიკი კი ადასტურებს, რომ თითონ ქართველები ხანჭლავენ ხალხსაო, პავლეს დროს კი დავიწყდათ ხანჭლის ხმარება?!).

А там в Грузии, убить человека ничего не стоит. Я сам знаю, что мне нельзя возвращаться в Грузию. Печально мое положение! Ну ректора убили. Удар направлялся против меня (Записки Никанора: 47, 80)!

იგივე პავლე სწერს ტვერის მთავარეპისკოპოსს საბას: Слышал я, что Вас смутил слух о назначении Вас экзархом Грузии... Искренне желая Вам добра и любя Вас, отнюдь не пожелаю я, чтобы Вам пришлось пить горькую чашу — служить в Грузии... Единственный охотник в Грузии — преосвященный Казанский Палладий... скатертью ему туда — дорога. Но Ваш покорнейший слуга отказывается ехать в дикий, зверский край. (Записки Саввы: 8, 348—349).

უფრო ყურადსაღებია პავლე ექსარხოსის წერილი სინოდის ობერპროკურორთან მიწერილი მისის 28:

Негодяй мальчишка (Лагиев по фамилии), уволенный из семинарии... очевидно подкупленный здешними социалистами, убил, о. ректора протопиерея Павла Ивановича Чудецкого, 24 мая... Преступнику 19 лет и очевидно подкуплен здешними коноводами социализма и грузинофильства... Негодяй убийца, за три дня до убийства, являлся ко мне

с просьбой о возведении его в сан днакопа, и все думают — с целью убить меня... Несомненно, что моя смерть от руки злодея обрадовала бы здесь многих, начиная с тех сиятельных подлецов, которые подали Вам докладную записку известного рода (ცხადია эта записка თავად-აზნაურობის წარმომადგენელთა მამა ჩუღეცკის მოკვლამდე გაუგზავნიათ კ. პ. პობედონოსцевისათვის)... При погребении я сказал краткую речь, которая произвела сильное впечатление, поправились русским и не поправились грузинам известного рода (ამ известного рода ქართველთა შორის უნდა ჩაითვალოს გენერალ-ლეიტენანტი ქრისტეფორე მამაცაშვილი, რომელმაც სწორედ „რეჩის დროს დასტოვა ტაძარი, „სიტყვით“ აღშფოთებულმა ?!). Семинария и грузинская интеллигенция показали себя в самом омерзительном виде... Русские наставники (семинарии) деморализованы; грузины наставники смотрят зверями. Особенно негодяем оказался Меканаров (მექანარიშვილი, სამოქალაქო ისტორიის მასწავლებელი, მეტად წყნარი და მოწაფეების მეგობარი ადამიანი)... Это глупец и подлец, он осмеливается, если не прямо оправдывать, то извинять убийцу. Почти всех грузин придется прогнать... Затем нужно принять меры кочищению, к оздоровлению духа семинарии. Во первых, нужен хороший ректор... Я указываю на о. Николая Налимова (1905 წელში რომ ექსარხოსად დანიშნეს, დაეყო აქ რამდენიმე თვე)... Неохотно, конечно пойдет он в разбойничью семинарию, но что же делать. И я охотно отдал бы свой экзархат за последнюю русскую епархию, но бежать отсюда, когда мне грозит серьезная опасность, было бы трусостью, низостью (მოუხედავად ამისა მაინც გაიქცა“, იხ. ზემოთ საბა მთავარეპისკოპოზთან მიწერილი წერილი)... А мне грозит несомненная опасность. Вот какие речи подслушаны между грузинскими негодяями: «Испанцы начали лучше, с епископа, а у нас начали с попа, нужно бы с экзарха». Серьезно или нет сказано это, но во всяком случае характеризуется этим построение (ვგონებ თვით ექსარხოსისა!). Но я не думаю оставлять свой опасный пост (თუმცა რამდენიმე დღის შემდეგ დასტოვია!). Во вторых, во второй половине августа необходимо назначить особую ревизионную комиссию из дельных, энергичных людей разных ведомств... Из здешних хорошо было бы просить в комиссию (როგორ ვგონიათ: ვინ ივარგებდა?) полковника жандармского Феодорова из Эривани... это дельный, умный, честный деятель, раскрывши уфимские беспорядки и армянскую измену. Эта комиссия должна расследовать всю подноготную о семинарии

содействовать удалению из нее вредных элементов и вообще обновлению семинарии (К. Победоносцев и его корреспонденты, т. I. Государственное издательство. Москва-Петроград, 1923, стр. 612—616). მღვდელმთავარი უპირებს განახლებას მომავალ მოძღვართა სასწავლებელს ქანდაკების პოლიკონიკის ხელით! მეტი უბადრუკობა შეიძლება?! კიდევ კარგი, რომ ჰკვიანმა კ. პ. პობედონოსცემა არ შეიწყნარა ექსარხოსის პროექტი და სემინარიის რევიზიის გასაკეთებლად პეტერბურლიდან ჩამოიყვანა ზემოთ მოხსენებული ჩისტოვიჩი.

მთავარეპისკოპოსის პავლეს განწყობილებას ჩვენი ქვეყნისადმი არა ნაკლებ გამოხატავს შემდეგი წერილი, დაწერილი 1885 წ. მწიგნობისთვეში და მირთმეული იმავ კ. პ. პობედონოსცევისადმი: 11 октября прибыл в Тифлис армянский католикос Макарий. Встреча ему оказана почти царская. По пути от вокзала железной дороги, где встретили его городской голова и вице-губернатор, — он ехал в открытой коляске четвериком, предшествуемый взводом жандармов и сопровождаемый конвоем главноначальствующего. По требованию городского управления и городской полиции, дома всех — и православных — жителей улиц, по которым проезжал католикос, должны были украситься флагами; так называемый Орбелиановский переулочок католикос прошел крестным ходом под балдахин, который несли армяне-генералы (чем это не коронация католикоса, наш государь император только в коронацию шел под балдахин). 12-го был прием у главноначальствующего, к которому приказано было явиться всем высшим чинам, гражданским и военным, для представления католикосу, (вообразите нашлись у главноначальствующего умницы, которые и мне прислали билетик). Тут прочитаны грамоты и рескрипты высочайшие и возложен на католикоса Александровский орден и передан алмазный крест на клобук... (ხელმწიფის მიერ ბოძებული)...

Нужно сказать, католикос Макарий... своей пастве внушает верноподданические чувства. За это он заслуживает полного уважения. Но все-таки думаю, что встреча, ему оказанная, и политически неблагоразумна, и для православной церкви обидна... Подобные встречи католикосов армянских составляют, прежде всего, грубую политическую ошибку... Вред настоящей встречи тот, что армяне подняли нос, а православные, особенно грузины, — в негодовании. Хорошо еще то, что католикос Макарий не популярен среди интеллигентных армян, грозящих убить (отравить) его: при его непопулярности подъем армянской гордыни и армянских тенденций не особенно велик. Но если бы на месте Макария был революционер Мельхиседек, то подобная,

почти царская, встреча католикоса на 100% подняла бы сепаратистский дух армян. Благоразумно ли это? И для чего такое пресмыкательство русской власти в крае пред инородцем, который — живое знамя сепаратизма довольно сильного, живущего на окраине племени, племени, устремляющего свои виды не в Петербург, а в Лондон? Православные от встречи в негодовании. Ни один русский человек, у которого не выдохся русский патриотизм (საბრალღობუროვ-კორსაკოვი!), не может переварить этого пелепого события: все говорят о нем с раздражением. А грузины раздражены еще больше: они вздыхают о своем католикосе, думая, что и ему при вступлении на свою кафедру была бы оказана такая же почесь (ნეტავი რომელი ქართველი გაუზღავდა ექსარხოსს ამ დუმა-ს გაზიარებას-). Жалкие, они забывают, что их католикос был бы иерарх православный; а на Руси ласкают только иноверцев, инородцев, вообще людей, не отличающихся благонадежностью и русским патриотизмом. Но как бы то ни было они, с особым оживлением, перенесли (ვითმე?) ко временам католикосов, уничтоженных русской властью. Благоразумно ли политически будить эти воспоминания?

Но меня собственно возмущает не это все: политика не мое дело и не моя область (ზემოთ ნათქვამი არ არის „პოლიტიკა“?); я не отвечаю за политику здешнего населения. Но вот, что меня возмущает, поведаю Вам. Тифлис, думаю, город русский, а не армянский (ქართველები, სხენების ღირსნიც არ ყოფილან!), de jure — хотя, быть может, армян здесь больше. Потому господствующая церковь в Тифлисе есть православная; а высший представитель церкви здесь — экзарх Грузии: он один имеет право на церковно-торжественное вступление на тифлисскую кафедру (შურამან შეიპყრა ერი უსწავლეო, ბრძანებს ისაი წინასწარმეტყველი, 26, 11). Армянские иерархи только терпимы. Потому, в ограде, например, Ванского собора католикосу могут быть оказаны какие угодно почести; но на стогнах русского города крестным ходом, по моему мнению, ни один не православный иерарх не должен вступать на кафедру свою — не православную. Мирские почести католикосу, почти царские — ошибка и неприличие; а церковная встреча его на стогнах города — посягательство на право церкви православной, оскорбление ее прав. მიუხედავად ყოვლადსამღვდელოს სიტყვების პოლიტიკა не мое дело и не моя область-ო, იმპერატორ ალექსანდრე მე-სამესს ამ წერილისათვის შემდეგი შეფასება გაუკეთებია эти письма (არის მეორეც, რომელიც შეიხ-ულ-ისლამს ეხება) недурно было-бы показать графу Толстому (შინაგან საქმეთა მინისტრად იყო). Действительно, это встреча была слишком торжественна и не политична. (იქვე: 514—517).

ქართველებისადმი პირდაპირ „ველური“ მძულვარებით განმსკვალულ ხალხში გამოერია ერთადერთი რუსის მოძღვარი, რომელმაც სწორი შეხედულება გამოთქვა პავლე ექსარხოსზე და ადამიანური გრძნობით შეაზავა თავის სიტყვა ქართველი ერის შესახებ. ეს მოძღვარია პეტერბურგელი დეკანოზი ვ. ი. მიხაილოვსკი, იგი სწერს საბა მთავარეპისკოპოსს: здесь упорно слухи идут об удалении экзарха Грузии вои из Тифлиса за его неумение понять грузинский народ, за деспотизм и особенно за проклятие, произнесенное сгоряча пр-ным Павлом в квартире ректора убитого, или при виде убитой (მამა დეკანოზს არ ჰქონია სწორი ცნობა: როდესაც ექსარხოსი მოვიდა რექტორის ბინაზე, იქ ვიყავით რამდენიმე მოწაფე და მასწავლებელი, მათ შორის ინსპექტორის თანაშემწე ნ. დ. მახათაძე, რომელიც გამოვიდა რა ქალების წივილ-კივილზე (რექტორის ცოლის და ცოლისდის) თავის ბინიდან, მივიარდა უკანიდან ლალიაშვილს, მაგრად დაჰკრა ხელი მარჯვენაზე, (ლალიაშვილს) გააგდებინა ხანჯალი და მოჰხვია უკანიდან ხელები. განიარაღებულ და უკვე თავისუფალმოქმედებას მოკლებულ ლალიაშვილს მივიარდნენ წინიდან კლასებიდან გამოსული მასწავლებლები ვ. ლოტოცკი და გ. ჩეტრიკინი, დაუჭირეს ხელები და წაიყვანეს მახათაძის ბინაზე (შდრ. გ. გიორგაძე, დ. თ. 74). ექსარხოსმა დაინახა რა იატაკზე მდებარე მ. ჩუდეკი, რომელმაც კონიაკი მოითხოვა, მაშინვე გვებრძანა მოწაფეებს, მოშორდით აქაურობასაო. სიტყვა ექსარხოსმა წარმოთქვა ალექსანდრე ნეველის ტაძარში: «Проклят народ, прокята земля, породившая такого злодея», — рек преосвященный Павел при большом стечении публики. И грузинский народ не может терпеть такого владыки. Это уже ведомо всем сильным мира сего. И преосвященный экзарх опасается за свою жизнь и просит и молит о перемещении. Они там теперь ездят с конвоем. Кого же на его место? Думают, Палладия или Вас, владыка добрый... На Вас сосредоточивается внимание и если Господу угодно будет послать Вас к доброму грузинскому народу, то для Вашей чести и пользы церковной Вам нужно... Преосвященного экзарха ждут послезавтра. Обещают ему лично звание митрополита и Казанскую кафедру, а Палладию — Грузию: но сей не хочет (ვითომც) в пустыню удалиться от прекрасных здешних мест (იქვე: 87—88, 165).

პავლე ექსარხოსის პიროვნების შეფასება სისწორით აქვს აღნიშნული რუმინელ მწერალ-მოღვაწეს გიორგი სამურაიანს, რომელიც გასცნობია პავლეს, უკანასკნელის ბესარაბიაში სამსახურის დროს. სამურაიანი 1886 წელში ყოფილა კიშინიოვის მთავარეპის-

კობოზის სერგი ლიაპიდევსკისთან (შემდეგ მოსკოვის მიტროპოლიტი), რომელიც о Высокопреосвященном экзархе Грузин-архиепископе Павле Лебедеве... отзывался не особенно лестно, да и мне, განაგრძობს სამურიანი, преосвященный Павел не особенно нравится, он более государственный сановник, чем любвеобильный архипастырь (იქვე: 54). ალბათ, სამურიანს დაავიწყდა, რომ საქართველოში, და საზოგადოდ განაპირა ქვეყნებში, მღვდელთმთავრები იგზავნებოდნენ, როგორც სახელმწიფო მოღვაწენი და არა როგორც სამწყსოსადმი სიყვარულით განმსჭვალულნი მოძღვართმთავარნი (იხ. ნიკანორ მთავარეპისკოპოზი: Минувшая жизнь, I, 21, 22, 53—57). მეუფე ნიკანორის მოწმობით (Записки... 80), სინოდის ობერ-პროკურორი კ. პ. პობედონოსცევი: охладел к Павлу, думаю, вследствие неудачи (его)... Потому то Константин Петрович и выразился довольно угрюмо: «вот послалн Павла в Грузию, к сожалению, оказался не на месте: ему нужно было молчать и молча делать (რასაკვირველია, ქართველების გარუსება), а он стал говорить и возбудил всех против себя, ამისათვის შეცდომა გაასწორეს: გამოგზავნეს ნაკლებ მოლაპარაკე პალადი, который умеет приспособляться, любезный, мягкий, тонкий политик, мастер своего дела (იქვე: 143, 145), მაგრამ ამაზედ ხომ გვქონდა ზემოთ საუბარი...

188. ბრალდებისა გამო პოლიტიკურ დანაშაულობის ჩადენისა, 1923 წ. იანვრის 12 დაპატიმრებულ იქმნენ დეკანოზები კ. ცინცაძე და დ. ლაზარიშვილი, რომელთაგან პირველმა დაჰყო პატიმრობაში ორი წელიწადი, ერთი თვე და ოცდა ოთხი დღე, ხოლო მეორემ — ერთი წელიწადი, ორი თვე და შვიდი დღე. ამის გამო ქვაშეთში მღვდელობდნენ დროებით:

ა. დეკანოზი ქრისტესია ნიკოლოზის ძე თხინვალელი, დიაკონის შვილი, დაბად. 1879 წ., სასულიერო სემინარიაში კურსდამთავრებული (ტფილისში), დიაკონ-მღვდლად ნაკურთხი 1901 წ. იანვრის 21 და 26 მკადისჯვრის სამრევლოსთვის, იქიდან გადაყვანილი დიდგომარეთში, მთაწმინდაში (ტფილისში) და კარის წმიდის გიორგის ეკლესიაში. ქვაშეთში მსახურობდა 1923 წ. თებერვალ-ივლისში. აწ ეწევა კერძო ცხოვრებას;

ბ. მღვდელ-მონაზონი (აწ ეპისკოპოზი) ეფრემი (სიღამონის ძე) დაბად. 1896 წ., სემინარია-უნივერსიტეტში ნამყოფი, 1921 წ. ბერად აღკვეცილი და მღვდელ-მონაზონად ნაკურთხი, 1925 წ. — არქიმანდრიტი, 1927 წ. მარტში — ეპისკოპოზი. ქვაშეთში მოღვაწეობდა 1923 წლის აგვისტო-სექტემბერში;

გ. დეკანოზი იოანე ლავრენტის ძე ცქიტიშვილი, მღვდლის შვილი, დაბად. 1866 წ., კურს-დამთავრებული ქუთაისის სასულიერო სასწავლებელში 1884 წ., ხელდასხმული დიაკონად 1888 წ. გიორგობისთვის 13, ხოლო მღვდლად 1890 წ. გიორგობისთვის 14; დიაკონ-მღვდლად ნამყოფი საკილაო-ილორში, საკილაო ნაჩხიტურში, საქარაში, ბანოქაში, ახალციხეში და სიონში. ქვაშვეთში მოღვაწეობდა 1923 წ. — მწიფობისთვის ოთხიდან 1925 წლ. იანვრის 25. ამ დროიდან — კალოუზნის ეკლესიის წინამძღვარი. უმსახურნია საღვთო სჯულის და ქართული ენის მასწავლებლად ზემოალნიშნულ სოფლებში, ქუთაისის ექვსკლასიან სამოქალაქო სასწავლებელში და ორწლიან პედაგოგიურ კურსებზე 1908—1918 წწ.; იყო მთავარხუცესად ახალციხეში, და არის მთავარხუცესად 1931 წლიდან ტფილისში. 1933 წ. დაჯილდოებულია მიტრით. გარდაიცვალა 1940. II. 28.

მეზობელ ეკლესიის მოძღვართა ხსოვნის აღსანიშნავად მოგვყავს აქ შემდეგი:

აწინდელი ხაზვისთავის მსგავს გუმბათიანი კალოუზნის ტაძარი აშენებულია 1856 წელს, მისი წინამოადგილე კი აშენებული ყოფილა 1518 წელს.

იმ საბუთების მიხედვით (უმთავრესად «Клировая ведомости»), რომელნიც ჩვენ ხელთ არის ამ ტაძრის წინამძღვრებად ყოფილან:

1. მღვდელი ეფრემ იოანეს ძე კალოზანსკი: დაბადებულია 1779 წ. უსწავლია მამასთან (ალბათ მღვდელი ყოფილა ისიც); ხელდაუხსამთ დიაკონად 1802 წ. თებერვლის 9, მღვდლად 1803 წ. აგვისტოს 6; ჩანს 1840 წლამდე.

2. მღვდელი თედორე იოანეს ძე კალოზანსკი: დაბადებულია 1782 წ.; უსწავლია მამასთან; ყოფილა წიგნისმკეთხელის თანამდებობაზე ძმასთან, უკანასკნელის სიკვდილამდე; ხელდაუხსამთ დიაკონად 1806 წ. მარტის 9, მღვდლად 1817 წ. ივნისის 17; ძმის შემდეგ ყოფილა კალოუზნის მღვდლად 1847 წლამდე.

3. მღვდელი იოსებ ვასილის ძე ნამორაძე; დაბადებულია 1798 წ. უსწავლია დეკანოზ დიმიტრი ალექსი-მესხიევთან; ხელდასხმულია დიაკონად ანჩისხატისათვის 1833 წ. მაისის 21, მღვდლად კალოუზნისათვის 1847 წელში, მისი ინიციატივით აშენებულია აწინდელი ტაძარი; ჩანს 1866 წლამდე.

4. დეკანოზი ვასილი ბარნოვი, ყოფილი ქვაშვეთის მეორე

მღვდელი (იხ. № 3), კალოუბანში გადაუყვანიათ წინამძღვრად 1864 წ. ენკენისთვის 26.

ნ. მღვდელი იოანე სიმონის ძე შატბეროვი; დაბად. 1828 წ.; დაუმთავრებია ტფილისის სემინარია; ხელდაუხსამთ დიაკონად 1849 წლის ნოემბრის 3, ხოლო მღვდლად იმავე თვის 10; უმსახურნია ოსეთის სამრევლოებში ყარაღაჯში, ხუმაღაგში და არდონში; გადაუყვანიათ ქვაბთახევში (კავთისხევში); ყოფილა სამხედრო მღვდლად და სიონშიაც უთქვამს ქადაგებანი 1864 წელში; კალოუბანში გადმოუყვანიათ 1876 წელში, მაგრამ იმავე წელს თუ 1877 წელში წასულა იქითგან; ოსურ ენაზე გადაუთარგმნია ორი (ალბათ, საეკლესიო) წიგნი.

მ. მღვდელი დიმიტრი გვარამაძე; დაბად. 1834 წ.; დაუმთავრებია ტფილისის სემინარია; ხელდაუხსამთ დიაკონად 1858 წ. თებერვლის 11, მღვდლად იმავე თვის 19; უმსახურნია თელავის მაზრის ს. პაშაანში; ტფ. მაზრ. ზემოაქალაში; გადმოუყვანიათ კალოუბანში 1866 წ. მაისის 17 მეორე მღვდლად, გაწინამძღვრებულია 1876 წ. გარდაიცვალა 1891 წ.

მამა გვარამაძის წინამძღვრობისას, 1877 წ. თებერვლის 18 გადმოუყვანიათ მეორე მღვდლად მღვდელი (შემდეგ დეკანოზი) დავით სოლომონის ძე გურგენიძე; დაბად. 1838 წ.; დაუმთავრებია ტფილ. სემინარია; ხელდაუხსამთ დიაკონად 1861 წ. ენკენისთვის 3. ხოლო მღვდლად იმავე თვის 8; უმსახურნია ბელოკანის (ლეკეთი) სამრევლოში (ასრულებდა ღვთისმსახურებას თათრულ ენაზე), ვალარშაგათის სამრევლოში (უღინებსათვის ასრულებდა წირვა-ლოცვას თათრულადვე), კაისლახარის აისორების სამრევლოში (აისორულად — სიროქალდეურად); ყოფილა თათრული ენის მასწავლებლად ტფილისის სემინარიაში, საღვთო სჯულის მასწავლებლად ქალთა ინსტიტუტში; მოუნათლავს და შეუერთებია მართლმადიდებლობისათვის მრავალი მაჰმადიანი, ნესტორიანი, კათოლიკე და გრიგორიანი; გარდაიცვალა ტფილისის აისორთა ეკლესიის წინამძღვრად („კრასნი გორკაზე“ ტაძარიც მან ააშენა) ამ საუკუნის დამდეგს. იყო კაცი ენატყბილი; დასტამბულია 1882 წ. მის სიტყვა-მოძღვრებათა კრებული.

მ. გვარამაძის დროსვე იყო მეორე მღვდლად მამა გაბრიელ დავითის ძე სოფრომაძე; დაბად. 1843 წ.; დაუმთავრებია ტფილ. სემინარია; ხელდაუხსამთ დიაკონად 1872 წ. გიორგობისთვის 5, მღვდლად იმავე თვის 12; უმსახურნია ვეჯინში, მაგრანში და გლდანში; გადმოუყვანიათ კალოუბანში 1879 წ. აგვისტოს 7, სა-

დაც დარჩენილა 1884 წლამდე, რის შემდეგ გადაუყვანიათ ვერის ნიკოლოზის ეკლესიის წინამძღვრად. იმავ წელში კახეთში გაეყიდა მამული და ფულით წამოსულიყო გომბორის გზით; ეს გაეგოთ ავაზაკებს, დადევნებოდნენ უკან, გაეძარცვათ და მოეკლათ. 1880 წელში დასტამბულია მის მიერ შედგენილი „საუკუნო კალენდარი“.

7. დეკანოზი მატეე ივანეს ძე მონასელიძე; დაბად. 1847 წ. დაუმთავრებია სემინარიის ხუთი კლასი; 1873 წ. დაუნიშნავთ სემინარიის გამგეობის საქმის მწარმოებლად და ხელდაუსხამთ (დეკემბრის 11) სემინარიისავე ეკლესიის დიაკონად, ხოლო 1877 წ. მარტის 15 იქვე მღვდლად; 1884 წ. მისცეს „ეკონომობა“; 1889 წ. გადაიყვანეს ალექსანდრე ნეველის ეკლესიაში დიაკონის ვაკანსიაზე (მღვდლად), 1891 წ. აპრილის 10 კი კალოუბნის წინამძღვრად, სადაც მსახურობდა 1923 წლამდე, როდესაც თავი გაანება სამსახურს და გადასახლდა სამშობლო სოფელ კავთისხევში, გარდაიცვალა იქვე 1924 წ. იყო კაცი კეთილი და დარბაისელი, რის გამო არჩეული იყო მოძღვართ-მოძღვრად; მის ღროს ტაძარს გაუკეთეს მოზაიკის იატაკი და მოზაიკისავე ორ არშინიანი ცოკოლი, მოხატეს შიგნიდანაც და გარედანაც.

8. დეკანოზი ბენიამინ ანტონის ძე კანდელაკი; დაბად. 1876 წ. 1900 წ. დაამთავრა ტფ. სემინარია და გამწესებულ იქნა ქვემოხეთის (გურია) საეკლესიო სკოლის მასწავლებლად. 1902 წ. ხელდასხმულ იქნა მღვდლად ბარალეთის (ჯავახეთი) სამრევლოსათვის, საიდანაც იმავ წელს გადაყვანილ იქნა ახალციხის (წმ. მარინეს) მღვდლად. 1922 წ. გადმოყვანილ იქნა კალოუბანში, ხოლო 1925 წ. ტფ. პეტრე-პავლეს ეკლესიაში. ახალციხეში იყო მთავარ ხუცესად და სამრევლო სკოლების მეთვალყურედ. 1927 წლიდან საკათოლიკოსო სინოდის წევრია.

9. დეკანოზი იოანე ლავრენტის ძე ცქიტიშვილი; იხ. ზემოთ.

დიაკონ-წიგნისმკითხველი:

1. მღვდელი თედორე იოანეს ძე კალობანსკი; იხ. ზემოთ.

ამ მოძღვრის წინამძღვრობის ღროს დიაკონ-წიგნისმკითხველნი არა ჩანან. 1865 წლიდან ამ ეკლესიაში შემდგარა თითქოს „შტატი“, — ერთის დეკანოზისა, ერთის მღვდლისა და ორის წიგნისმკითხველისაგან.

2. დიაკონი შიო იასონის ძე ბარნაბიშვილი; დაბად. 1835 წ.; უსწავლია ტფილ. სემინარიის უმცროს განყოფილებაში; უმსახურნია წიგნისმკითხველად 1854 წლიდან ხოვლეში, სასირეთში, მუხრანში, ტფილ. საპატიმროს ეკლესიაში და გადმოუყვანიათ კალოუბანში 1865 წ. მარტის 3; დიაკონად ხელდაუსხამთ 1864 წ. თებერვლის 25.

3. წიგნისმკითხველი იოანე კაციას ძე სააკაძე; დაბად. 1842 წ.; უსწავლია ეპისკოპოზ იოანესთან (აველიანი † 1858 წ. აპრ. 6); სამსახური დაუწყია მარტყოფის სამრევლოში, გადმოუყვანიათ კალოუბანში 1862 წ. თებერ. 13.

4. წიგნისმკითხველი ნიკოლოზ იოსების ძე რაზმაძე; დაბად. 1832 წ.; უსწავლია შიომღვიმეში; უმსახურნია 1847 წლიდან ერტისში, წავეისში და ტფილისის ხარფუხის ნიკოლოზის სამრევლოში, საიდანაც გადმოუყვანიათ კალოუბანში 1866 წ. ივლისის 1.

5. დიაკონი თომა ხახანაშვილი; იხ. ქვაშვეთის დიაკონი № 7.

6. წიგნისმკითხველი სტეფანე ბერიძე; იხ. ქვაშვეთის დიაკონი № 6.

7. წიგნისმკითხველი ვასილ კოტეტიშვილი; დაბად. 1849 წ. უსწავლია მ. ბესარიონ ზედგინიძესთან; ყოფილა წიგნისმკითხველად ტფილისის ორბელიანთ ეკლესიაში 1865 წლიდან, გადმოუყვანიათ კალოუბანში 1872 წ. მარტის 23.

8. წიგნისმკითხველი გარსევან გიორგის ძე ხმალაძე; დაბად. 1843 წ.; უსწავლია მღვდელ ოთარ ბალათაროვთან; 1867 წ. ღვინობისთვის 11-დან უმსახურნია სიღნაღში, ბოდბის მონასტერში, გურჯაანში და სიონში (ზარის მრეკელად); კალოუბანში გადმოუყვანიათ 1874 წ. მაისის 1.

9. დიაკონი იოსებ დიმიტრის ძე ავქსიევი; დაბად. 1844 წ.; უსწავლია ტფილისის სასულიერო სასწავლებელში; უმსახურნია 1859 წლიდან ნიჩბისში და ნავთლულში, საიდანაც 1876 წ. აგვისტოს 22 გადმოუყვანიათ კალოუბანში; დიაკონად უკურთხებიან 1865 წ. მარტის 13.

10. წიგნისმკითხველი დიმიტრი იოსების ძე ბეზიაშვილი; დაბ. 1851 წ. უსწავლია სემინარიაში (მეორე კლასში); 1876 წ. გიორგობისთვის 13 გაუმწესებიათ ნიჩბისში, ხოლო 1877 წ. ივნისის 7 გადმოუყვანიათ კალოუბანში; ბოლო ხანებში მღვდლობდა სურამის მიდამოებში.

11. წიგნისმკითხველი იოსებ თადეოზის ძე ბატიაშვილი; დაბად. 1853 წ. უსწავლია შიომღვიმეში; გაუმწესებიათ კალოუბანში 1878 წ. დეკემბრის 19.

12. დიაკონი ბასილი მიხეილის ძე მუედლოვი; დაბად. 1853 წ.; უსწავლია სემინარიაში (პირველ კლასში); გაუმწესებიათ წიგნისმკითხველად 1874 წ. ივნისის 11 ბაქოს სობოროში, იქიდან გადაუყვანიათ ჯერ შემახაში და 1880 წ. ენკენისთვის 27 კალოუბანში; ხელდაუხსამთ დიაკონად 1876 წ. ენკენ. 30.

13. დიაკონი დიმიტრი ოქროპირის ძე ხუტუბაშვილი; იხ. კვაშვეთის დიაკონი-წიგნისმკითხველი, № 11.

14. წიგნისმკითხველი ილია ივანეს ძე კოტეტიშვილი; დაბად. 1855 წ.; უსწავლია კერძო სასწავლებელში; გაუმწესებიათ 1878 წ. ივლ. 4 წიგნისმკითხველად ყარაიაზის სამრევლოში; კალოუბანში გადმოუყვანიათ 1881 წ. ივნისის 10; უმსახურნია მღვდლად კახეთში და ოსეთში; ბოლო დროს იყო უადგილოდ ტფილისში, მაგრამ დროგამოშვებით მსახურობდა სამებაში, ხარფუხში და მამადავითში. გარდაიცვალა 1933 წ. თებერვლის 11. მისი შვილია ვახტანგ კოტეტიშვილი.

15. დიაკონი ნიკოლოზ ლაზარეს ძე კუჭაიძე; დაბად. 1846 წ.; უსწავლია გელათის მონასტერში; სამსახური დაუწყია წიგნისმკითხველობით ტფილ. დარიის ფერისცვალების მონასტერში; გადაყვანილია 1871 წ. ღვინობისთვის 26 პატარა მეჯერისხევის სამრევლოში; იქვე ხელდასხმულია დიაკონად 1876 წ. ივნისის 13; გადმოყვანილია კალოუბანში 1882 წ. აპრილის 18, სადაც მსახურობდა 1912 წ. დეკემბრის 15-მდე, როდესაც თავი გაანება სამსახურს ავადმყოფობის გამო. ამის შემდეგ გარდაიცვალა მალე. იყო კარგი მკითხველ-მგალობელი.

1884 წლიდან ეკლესიას ჰყავდა ერთი მღვდელი და ერთი წიგნისმკითხველი.

ტფილისის აღმასკომის განკარგულებით, კალოუბნის ეკლესია 1934 წელში აღებულ იქნა და მის ადგილას შენდება კინო-თეატრი.

189. იხ. შენიშვნა 176.

190. ეპისკოპოზი ნიკიფორე, გვარად ჭორჭაძე, ყოფილი წინამძღვარი ხირსის მონასტრისა, 1842 წ. აპრილის 5 გორის ეპისკოპოზად ხელდასხმული; გარდაიცვალა ტფილისის ფერისცვალე-

ბის მონასტერში 1851 წ. ქრისტესშობისთვის 3. იხ. Е. К.: Краткий очерк..., 84.

191. ქ. ე. საბუთთა რვეული: № 3, 53. 1864 წ. მაისის 18 ექსარხოსის კანცელარია (№ 2225) სწერს მთავარბუცესს გრ. ჭარელაშვილს, გამოუცხადე როსტომ დარჩიას ექსარხოსის რეზოლუცია, სხვაგან მოძებნოს ადგილი. დარჩიაც აწერს: «Объявлено Ростомъ Дарчия. 21 мая». ჩანს, როსტომს რუსული სკოღნია იმდენად, რომ ზ თავის ადგილას დასმას ჩვეული ყოფილა, მაგრამ სად და ვისთან ისწავლა, ცნობა არა გვაქვს.

192. გიორგის პაპა, ზალიკა გადმოსულა რაჭიდან (ნამდვილი გვარი გიორგისა, სამწუხაროდ, დაგვავიწყდა; მგონი, მაცაბერიძე იყო) დიღომში ყოფილა მებაღე-მებოსტენედ, შემდეგ ზესიძედ შესულა ერთ ოჯახში, რომელსაც ამის შემდეგ ზალიკას, ზალიკანთ ოჯახს ეძახდენ. ეს გვარი შერჩენია მას. გიორგის ჰყოლია დები, მაგრამ ისინი აღრე დახოცილან; თვით იყო უკანასკნელი წარმომადგენელი ამ ოჯახისაც და ამ ახალი გვარისაც. დედას მისას რქმევია სოფიო.

193. გიორგი ჩვენს დროსაც, მოხუცებულებადშიც მეტად თავმომწონე კაცი იყო, ახალგაზრდობადში „ბუზსაც არ დავისომდი თავზეო“, — იტყოდა განსვენებული. მას უყვარდა კარგი მაუდის ყურთმაჯიანი კაბის (ჩოხის) და ფარჩის მოკლე ახალუხის ტანისამოსი. ეს კი თურმე არ მოსწონდა მ. დავით ჭარელაშვილს: განსაკუთრებით ვერ ურიგდებოდა თურმე მ. დავითი „პსალმშიკის“ „კოხტობას“. ამის გამო, გვიამბო, გიორგიმ, ერთ დღეს როდესაც ალექსანდრეს (კომუნარტა) ბაღში დიდი „სეირნობა“ იყო და მეც ლამაზად გამოწყობილი გავსცქეროდი მხიარულ ხალხს, უეცრად დამიძახეს წინამძღვარი გიბარებსო. მიბრძანა: „მიშველე, ბავშვი ეკდება, წავიდეთ, მოვნათლოთო“. გავექანე, მსახურის დასაძახებლად, მაგრამ არც ერთი არ აღმოჩნდა სახლში, დეაპირე, ფაიტონის მოყვანა. წინამძღვარი მეუბნება, სანამ შენ ფაიტონს მოიყვან, ბავშვი მოკვდება; არც საჭიროა ფაიტონი, აქვე არისო. მეც წამოვავლე ემბაზს ხელი და გავყვიო. შევედიო ხალხით გაჰყდილ ბაღში, ნახევარი რომ გავიარეთ, გვერდზე გაუხვია მ. დავითმა, შემდეგ კი უკანვე დავბრუნდით. ხალხში ბევრი ნაცნობები აღმოჩნდა და აქეთ-იქიდან გვეკითხებოდნენ: რა დაგემართათ, გზა ხომ არ აგერიათო. მივხვდი ყველაფერს: მსახურებიც განგებ იყო დაგზავნილი სხვადასხვა მხარეს და ნათლობაც მოჭორილი. მეორე

დღეს ვეახელ ექსარხოსს და ვთხოვე, სამსახურიდან განთავისუფ-
ლება; მიზეზი ვერ მათქმევინა, თუმცა ძალიან დაინტერესდაო...

104. იხ. „დავითიანის“ 1894 წ. გამოცემის წინასიტყვაობა, გვ. 11 (1891 წ. გამოცემა ხელთ არა გვაქვს); დ. ო. არაყიშვილი (Аракчиев); Музыкально-этнографические очерки о грузинской народной музыке. Москва, 1906, 92. აქ მოთავსებულია გიორგის სურათი ერთად მღვდელ მ. ომანიძესა და დიაკონ ნ. კუ-
ჭაიძესთან და შემდეგი სტრიქონები: Георгий Заликашвили, уже преклонных лет, можно сказать, редкий знаток пения и хо-
роший исполнитель первого голоса; 1915 წ. „თეატრისა და ცხოვრების“ მესამე ნომერში დახატულია გიორგი, ხოლო სურა-
თის ქვეშ მოთავსებულია: გიორგი ზალიკაშვილი. ქვაშვეთის მედა-
ვითნე. ქართული სასულიერო მწიგნობრობის მცოდნე, საეკლესიო წიგნების ცნობილი მკითხველი და მგალობელი. გარდაიცვალა 14 იანვარს; 1915 წ. Вестник Грузинского экзархата-ს № 5-ში დასტამბულია დეკ. კ. ცინცაძის სიტყვა, გიორგის ანდერძის აგე-
ზის წინ თქმული.

105. მელქისედეკი არის „კანონიერ ქორწინების გარეშე“ დაბადებული შვილი გიორგი ნაკაშიძისა და მის ოჯახში აღზრდი-
ლი. ათონიდან დაბრუნების შემდეგ, მელქისედეკმა დაარწმუნა „ძმები“, ათონზე ბერად შეედეკი და ეპისკოპოზობას მაძლევენო. საჭიროა მოწმობა, რომ მე ნამდვილი შვილი ვარ ჩვენი დედ-
მამისა, თქვენი „კანონიერი“ ძმა და თავადიო. ეპისკოპოზობაში დიდი შემოსავალი მექნება და თქვენს გარდა ეილას გაუნაწილე-
ბო. „ძმებმაც“ დაუჯერეს და მოუხერხეს საჭირო „მოწმობა“. მოწმობის მიღების შემდეგ მელქისედეკმა „გადაიფიქრა“ ბერობა, შეირთო ცოლი (ორჯერ), მოსთხოვა ძმებს მამულის „მხვედრი“ წილი და მიიღო კიდევაც. მელქისედეკი აქტიური მონაწილეა გუ-
რულ გალობის კილოის ნოტებზე გადაღებისა და ტფილისში მისი გავრცელებისა (იხ. მღვდელი პ. კარბელაშვილი: ქართული... კი-
ლოები, 92—93; „ძმობის“ გამოცემა, მონა ღვთისა მაქსიმე როს-
ტომის ძე შარაშიძე, ტ., 1909, 58—59).

107. როცა ჩვენ ვამბობთ — „კარგი მკითხველიაო“, სახეში გვაქვს არა ჩქარი, არამედ, ლმობიერი და აზრიანი კითხვა, რაც ჩვენი საეკლესიო წიგნების მიხედვით მეტად ძნელი საქმეა: არა იშვიათად შეხედებით წერტილს, ქვემდებარესა და შემასმენელს შუა. მიუხედავად ამისა, ზოგიერთი მაღლიანი მკითხველი ისე

ახერხებს კითხვას, რომ თქვენ არამც თუ ერკვევით ავტორის აზრში და მთლიანად ითვისებთ მას, არამედ სავსებით ემორჩილებით ავტორს, იფიქრებთ ქვეყნიურ პირ-ვარამს, გრძნობთ აღმაფრენასა და სიტკბოებას. ასეთი მკითხველები ყოფილან დულარიძე და დარჩია და იყვნენ ზალიყანიანი, კახეთელიძე, ოქრომჭედლიშვილი, ფხალაძე და ყანდარელი. აქვე უნდა მოვიხსენიოთ ზაქარია გუ-ლიაშვილი, რომელიც დიდუბეში მწვანილს ეზიდებოდა ნ. მათია-შვილის დუქანში. ბევრი თხოვნის შემდეგ, „ხაზინმა“ ნება დარ-თო და ჩვენც მივიღეთ მსახურად ეკლესიაში, სადაც გაიწვრთნა მხედრულ წერა-კითხვაში და შეისწავლა ხუცური კითხვა. დიდუ-ბიდან გადმოვიყვანეთ ქვაშვეთში. აქ, მელიტონ კახეთელიძის ხელმძღვანელობითა და პასუხისმგებლობით, დავაწყებეთ კითხვა ეკლესიაში და მალე თითქმის გადააჭარბა ხელმძღვანელ-მასწავ-ლებელს. აღსანიშნავია, რომ ამ საუცხოო მუსიკალურად მკითხ-ველ ადამიანს, გალობის არა გაეგებოდა რა. რამდენიმე წლის შემ-დეგ წიგნისმკითხველად გამწესდა, კახეთის ერთ-ერთ სამრევ-ლოში.

198. რა საღსარი ჰქონდა კრებულს არსებობისათვის? კათო-ლიკოზობისა და ექსარქოსობის პირველ ხანებში ქვაშვეთის მღვდლები იღებდნენ ნაწილს (იხ. შენიშვნა 39) თათრის მოედანზე ყოფილი დუქნების შემოსავლიდან. ამ ნაწილის რაოდენობის შე-სახებ აი რას ვკითხულობთ სასულიერო დიკასტერიის 1807 წ. მარტის 29 განჩინებაში. (ჩვეული: № 1, 94): „ტფილისისა გარე დაბისა ქაშოეთის სამრევლოსა ეკლესიასა წმიდასა მთავარმოწა-მისა გიორგის... ჰქონან შემოსავალნი შეწირულთა მამულთა და ყმა-თაგან. ამისთვის ყოველი იგი შემოსავალი მისი ჯერ არს, რათა დაიცვებოდეს უკლებლად და სიმართლით მისვე ეკლესიისა პირ-ველისა მღვდლისაგან, თანდასწრებითა მუნებუროთა მღუდელთა-თა... აქა დანიშნულია მამულისა და ყმისა შემოსავალთა და საფ-ლავისა ფასისა და ანუ თუ სანთლის სარგებლობისა... ხუთილამ ერთი, უნდა მიეცეს ტაძრისა მის პირველსა მღვდელსა, საერთო გასაყოფად მღვდელთა კრებულთა მის ეკლესიისათა, მიზეზითა ამით, რომელ თვით შემწირველსა ტაძრისა მის მამულისა და ყმი-სასა დაუწერია მათ მღვდელთათვის ნაწილისა განლება, და უმე-ტეს ამით, ვინათგან ტაძარსა შინა მდგომნი ტაძრისაგან ჯერ არს, რათა ნაწილსა მიიღებდნენ და ბაგინის მსახურნი ბაგინისაგან ჰსჭამდნენ (კორ. 9, 13; მეორე სჯულ. 18, 8)“.

უნდა ვიფიქროთ, გივი ამილახორს მის მიერ შეწირულ მამუ-

ლისა და ყმების (ქაშვეთს, რომ ყმები ჰყოლია, ეს მხოლოდ ამ საბუთიდან ჩანს) შემოსავლისაგან დაუნიშნავს კრებულისათვის ერთი მეხუთედი მისთვის, რომ ამდენსავე იღებდა კრებული ეკლესიის სხვა შემოსავლიდანაც („საფლავისა ფასისა და სანთლის სარგებლობისაგან“). სინოდის კანტორას (ცნობები გვაქვს 1829 წლიდან, — „საკრებულო უწყებებში“) ეს წესი დაუდასტურებია და უძღვევია ჯამაგირად „სამღვდელთათვის მეხუთედი წილი“. ამ წილის რაოდენობა 1845 წლამდე აღნიშნულია ე ჩ* თეთრი ფული — 25 მ. (?), ხოლო 1847 წლიდან 51 მანეთით. (შეადარე შენიშვნ. № 155). სხვა „ჯამაგირი“ კრებულს არა ჰქონია 1874 წლამდე, როდესაც დაუნიშნეს „დახმარების“ სახედ (в пособие) წინამძღვარს 250 მანეთი, მის თანაშემწეს 200 მ., დიაკონს 150 მ. და წიგნისმკითხველს 80 მ. წელიწადში, — ამ დახმარებას იღებდა კრებული 1921 წლ. აპრილის 15 № 21 დეკრეტამდე. ამას გარდა, კრებული იღებდა სხვადასხვა პირთა მიერ შემოწირულ ბილეთების % % სახით — 79 მ. წელიწადში; წესების შესრულებისათვის, უკანასკნელ 30 წლ. განმავლობაში კრებული საშუალო ანგარიშით იღებდა წელიწადში 2500—2000 მანეთს, ხოლო დაბოლო წლებში ეს ჯამი გამესამედდა მაინც თუ არ გამეოთხებულა. იხ. „საკრებულო უწყებები“ 1874 წლიდან და სამმა შემოსავლის დავთარი 1921 წლიდან.

199. იხ. შენიშვნა 155 და 198.

200. რუსეთში „სტაროსტები“, რომელთა მოვალეობას თავდაპირველად შეადგენდა სანთლის ვაყიდვა ტაძარში, ჩნდებიან პეტრე დიდის დროიდან. სტაროსტათა უფლებათა გაფართოება ჩამოყალიბდა 1806 წ. П. И. Нечаев: Практическое руководство для священнослужителей. Петроград, 1915, 493; Ср. Никодим, епископ Далматинский: Православное церковное право, СПб., 1897, 541.

201. ქ. ე. ს. რვეული: № 2, 11—16.

202. მნათე გ. დავიდოვს 1852 წელში გაუფლანგავს ეკლესიის ფული 28 მ. 80 კ. + 165 მ. 52 კ., სასულიერო მთავრობის განკარგულებით, პირველი გადაუხდევინებიათ მისთვის, ხოლო მეორე — კრებულისათვის. იხ. დეკ. გ. ჭარელაშვილის მოხსენება № 114, 1861 წ. აგვისტოს 8 თარიღით. ქ. ე. ს. რვეული: № 3, 26.

203. იქვე: № 2, 50; შ. გ. დავთარი 1847 წ. დეკემბერი.

* დედანში არის ნიშანი, რომლის მნიშვნელობა ვერ დავაზუსტეთ. რედ.

205. ჩვენი ეკლესიის „მართვა-გამგეობისათვის დებულების“ § 43-ით, „სამრევლო საბჭოს“ კომპეტენცია არის:

ა. ეკლესიის ქონების მმართველ-გამგეობა;

ბ. ყოველგვარი სტატისტიკური ცნობების შეკრება, რასაც კი სამრევლოს მართვა-გამგეობისათვის აქვს რაიმე მნიშვნელობა;

გ. აკრეფა კეთილმშენლობითი შეწირულებისა მრევლში და მისი დანიშნულებისამებრ მოხმარება;

დ. ზრუნვა ეკლესიისა და კრებულის შესანახ საშუალებათა გასაძლიერებლად;

ე. ზრუნვა ტაძრისა და ღვთისმსახურების კეთილმოწყობისათვის;

ვ. ზრუნვა ქერივ-ობოლთა და გაჭირვებულთათვის ქველმოქმედების წესით;

ზ. აღძვრა საქმისა იმ პირთა წინააღმდეგ, რომელნიც ეკლესიისა და მორწმუნეთა სარწმუნოებრივ გრძნობას შელახავენ;

მ. წინასწარი დამუშავება იმ საკითხებისა, რომელნიც სამრევლო კრებამ უნდა განიხილოს;

თ. სამრევლო თანხებისა და ქონების ყოველთვიური შემოწმება.

ი. თავისი მოქმედების წლიური ანგარიშის შედგენა მთავარ-ხუცესისა და სამრევლო კრებისათვის წარსადგენად;

ია. იგი ავალებს ერთ-ერთ წევრს სამეურნეო ნაწილის გამგეობას, ხოლო ერთ-ერთ წევრს — ხაზინადრობას და

იბ. საბჭოს დავალებით კრებულის წევრს შეუძლია ორივე თანამდებობის შესრულება“. შეად. 1920 წ. გამოცემულ „მართვა-გამგეობის დებულების“ § 51, და 1945-ის § 34.

206. ქ. ე. ს. რვეული: № 4, 31 და, ზემოთ, თავი მეორე.

207. იხ. სამრევლო საბჭოს ჟურნალები პირველსავე ნომრიდან.

208. Православный Собеседник, издаваемый при Казанской Духовной Академии за 1905 г. ч. II, 80.

209. მ. პ. კარბელაშვილი: ქართული... კილოები, 73. მღვდელს დიმიტრი ხელაშვილს, რომელმაც გალობა შეასწავლა თეიმურაზ ნეორესა და ერეკლე მეორეს, უკანასკნელმა უბოძა აზნაურობა. ამას გარდა, ამ მოძღვარს და მის შვილს იოსებს (იგი ასწავლიდა

გალობას ბატონიშვილებს ვახტანგსა და გიორგის), ერეკლემ მონიჭა საქართველოს ეკლესიაში უცნობი პატივი — პროტოპარეზიტერობა, შექველია რუსეთის ეკლესიის გავლენით. იქვე: 60—66.

210. პ. იოსელიანი: ცხოვრება გიორგი XIII, ტ., 1895, 220. მემკვიდრეობის დროს გიორგი გალობდა შიომღვიმის მონასტერში. იქვე: 44.

211. მ. პ. კარბელაშვილი: ქართული კილოები, 70, 88.

212. იხ. ტექსტში თავი IV, განყ. 8.

213. იხ. შენიშვნა 65.

214. იხ. შენიშვნა 71.

215. საილუსტრაციოდ მოგვყავს აქ ერთი ამბავი, რომელიც გადმოგვცა ანტონ ივანეს ძე არჯევანიძემ, ყოფილმა „ადიუტანტმა“ ლენერალ ადოლფანტის თ. ივანე გივის ძე ამილახორისამ: ივანე გივის ძე ჩემი თანხლებით იყო პეტერბურგში, ბინა გვქონდა სასტუმროში. ერთ დღეს მოგვივიდა ტფილისიდან კარგა დიდ ყუთში ჩალაგებული ბოთლებით ღვინო. ამილახვარმა უბრძანა ლაქიებს, ყუთი გაეხსნათ დერეფანში მისი თანდასწრებით, რის გამო მოატანია სკამი და იქვე ჩამოჯდა. უეცრივ გაიღო კარი და დერეფანში შემოვიდა ჩონჩხის მსგავსი დიდსათვალეზიანი ადამიანი, გაქანა მწკრივად დალაგებულ ბოთლებისაკენ, გამოჰკრა ფეხი და იქვე წაიქცა. ამილახვარი წამოიჭრა სკამიდან, ააყენა ზეზე და დიდის ბოდიშით შეიწვია შიგნით და ღვინოც გაასინჯა. ცოცხალმა ჩონჩხმა, რომელიც საუცხოო ენით ლაპარაკობდა, ღვინო მოიწონა და შეეკითხა ამილახორს, იმედია, თქვენში წირვის დროს ასეთ ღვინოს არ ხმარობენ ზედაშედაო. ამილახორმა მიუგო, ჩვენ ზედაშეც ჩვენებური გვაქვს და სეფისკვერიცაო, თქვენი ვაშლის წვენისაგან დამზადებული перковное вино თქვენთვის შეინახეთო და, თუ შეიძლება, ნაკლებად აფათურეთ ხელი ჩვენს შინაურს საქმეებშიო. გაიმართა თითქმის სერიოზული კამათი, რომლის დასასრულს „ჩონჩხმა“ გვისაყვედურა რექტორის, დეკ. ჩუღუცკის მოკვლათ (იხ. შენიშვნა 187). ამილახვარმა მიუგო: სამწუხაროდ, ასეთ ფაქტს ჰქონდა ჩვენში ადგილი, მაგრამ ეს გასაკვირველი არ არისო, — ჩვენ სასულიერო სასწავლებლებში „ანგელოზებს“ ვგზავნით, მაგრამ სემინარია მათ ამახინჯებს და აბოროტებსო. იქ მოწაფეები მოკლებული არიან დედა ენაზე წირვალოცვის განმკეთილშობილებელ და სულისა და გულის განმატ-

ფობელ გავლენასაო. ამასთან ერთად, იმ ენას; რომლითაც ჩვენი წინაპრები 15—16 საუკუნის განმავლობაში ადიდებდნენ ქრისტეს და ითვისებდნენ მის ღიად მოძღვრებას, ძალის ენას ეძახიანო; და იცით, ვინ ჩადის ამ საძაგლობას?! — ჩვენი შვილების აღსაზრდელად და გასანათლებლად თქვენ მიერ გამოგზავნილი პირებიო. Поверьте, Ваше Высокопревосходительство, დასკვნა თავის რუსულთ ჩვენმა აღელვებულმა ღენერალმა, если такой порядок вещей, или лучше, безпорядок будет продолжаться, не только народ повернет спину семинарии воспитанному духовенству, но даже я, генерал-адютант Его Императорского Величества, непрочь принять мусульманство-о. Князь, Вы угрожаете! — იყო პასუხი ჩონჩხისა. — Нисколько! я докладываю Вам, как первому сановнику в государстве и наивернейшему подданному государя; скрывать зло от Вас, значит — скрывать его от моего Государя, а от него зависит — искоренить зло, пока не поздно...

ჩვენმა კახურმა დააწყნარა მოხუცის აშლილი ნერვებიო, დამთავრა ა. არჩევანიძემ, რომელსაც სტუმრის წასვლის შემდეგ გაეგო, რომ ეს ჩონჩხი იყო რუსეთის ფაქტიური მბრძანებელი კ. პ. პობედონოსცევი.

210. ქ. ე. ს. რვეული: № 5, 26—23. მაგლობელთა გუნდის შესანახ თანხის მოსაპოვებლად და საზოგადოდ გალობის საქმის ჩვენს სამრევლოში მტკიცე ნიადაგზე დასაყენებლად, 1925 წელში შედგა „ქალთა წრე“, რომლის ინიციატორებმა აღნიშნული წლის გიორგობისთვის 10 შეაყენეს შემდეგი

ოპანი

1925 წლის გიორგობისთვის 10 დღესა. ძალისაგამო იუსტიციის და შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატების 1924 წლის ქრისტეშობისთვის 7 გამოცემული ინსტრუქციის მეცამეტე მუხლისა, ჩვენ, ქვემოთ ამისა ხელის მომწერნი, ქვაშვეთის წმიდის გიორგის ეკლესიის რელიგიურ საზოგადოების წევრნი, აღნიშნული ეკლესიის წინამძღვრის ნინოწმიდელ მიტროპოლიტის კალისტრატეს მოწვევის თანახმად შევიკრიბენით და, აზრთა გაცვლა-გამოცვლის შემდეგ, განვაჩინეთ:

1. ქვაშვეთის წმიდის გიორგის ეკლესიასთან დაარსებულ იქნას მორწმუნეთაგან შემდგარი „ქალთა წრე“,

2. „ქალთა წრის“ მიზანია — საშუალებათა გამოჩენა მგალობელთა გუნდის მოსაწვევად,

3. გამოვაცხადოთ ჩვენი თავი დამფუძნებელ წევრებად,

4. დაველოდოთ თვითეულს ჩვენგანს, თავის ნაცნობთა შორის გამოჩენას „ქალთა წრის“ წევრად გახდომის მსურველნი,

5. „ქალთა წრის“ წევრად გამხდომთა მსურველნი მოვიწვიოთ ამა თვის 29 ჩვენს სამრევლო ტაძარში,

6. წარუდგინოთ მოწვეულ კრებას ჩვენს მიერ დამუშავებული პროექტი „ქალთა წრის“ წესდებისა, შესაწყნარებლად და დასამტკიცებლად.

7. ეს ოქმი წარდგენილ იქნას მის უწმიდესობასთან, სრულიად საქართველოს კათოლიკოზ-პატრიარქთან, განსახილველად! ან. თი-კანაძე, ნ. მუსხელიშვილი, ქ. მაღიჩი, ბ. მასხარაშვილი“.

1925 წ. გიორგობისთვის 24 ამ ოქმზედ წააწერა კათოლიკოზ-პატრიარქმა: „ვამტკიცებ სიამოვნებით. საქართველო ქალის (ღვთისმშობლის) წილხდომილია, ქალისა მიერ (ნინოს) განათლებულია, ქალისა მიერ (თამარი) აყვავებულია და ქალისავე მიერ (შუშანიკი და ქეთევანი) გაბრწყინებულია. ვიმედოვნებთ, რომ ქვაშვეთის წმ. გიორგის ეკლესიის ქალთა წრე დააყენებს გალობის საქმეს ისე, რომ შეიქმნება სამაგალითოდ სხვებისთვის. მოვიწვევ უფლის კურთხევას ახლად დაყენებულ საქმეზე“.

მოისმინა რა დამფუძნებელ წევრთა მიერ მოწვეულმა კრებამ 1925 წ. ქრისტეშობისთვის 10 საქმის ვითარება და კათოლიკოზ-პატრიარქის რეზოლუცია, „შეხვდა მას აღფრთოვანებით და გამო-თქვა სურვილი მისი უწმიდესობის იმედების გამართლებისა“. ამავე დღეს კრებამ განიხილა „ქალთა წრის“ წესდების პროექტი, შესწორების შემდეგ მისცა მას შემდეგი სახე:

წ ე ს დ ე ბ ა

„ქალთა წრისა; რომელიც არსებობს ქვაშვეთის წმი-დის გიორგის რელიგიური საზოგადოების სამრევლო საბჭოსთან, და რომელიც გამომუშავებულია იუსტიცი-ის და შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატების მიერ 1924 წ. დეკემბრის 7 დამტკიცებული ინსტრუქციის მეცამეტე მუხლის მიხედვით.

1. ტფილისის ქვაშეთის წმიდის გიორგის ეკლესიასთან არსებობს მორწმუნეთაგან შემდგარი „ქალთა წრე“, რომლის მიზანია საშუალების გამონახვა მგალობელთა გუნდის მოსაწევად.

2. „ქალთა წრის“ წევრად მიიღება ყველა ქრისტიანი ქალი წლოვანებისა და მდგომარეობის განურჩევლად.

შენიშვნა: წევრთა რიცხვი განუსაზღვრელია.

3. წევრს შემოაქვს ყოველთვიურად ათი შაური.

შენიშვნა: ერთდროულად შემოწირულება მიიღება ყველასაგან.

4. წევრს, რომელიც აღმოუჩენს „ქალთა წრეს“ საგრძნობელ ზნეობრივ, თუ ნივთიერ დახმარებას, „ქალთა წრე“, უმალღეს სასულიერო მთავრობის დამტკიცებით, ირჩევს თავის საპატიო წევრად.

5. წევრი, რომელიც არ შემოიტანს ყოველთვიურ საწევრო გადასახადს ორი თვის განმავლობაში, გამოირიცხული იქნება წევრთა სიიდან. ხელახლა მიიღება მხოლოდ საწევრო ფულის შემოტანის შემდეგ.

6. „წრეს“ ჰყავს მის მიერ არჩეული პრეზიდიუმი, რომელიც შედგება შვიდი პირისაგან: თავმჯდომარისა და 6 წევრისაგან.

შენიშვნა: პრეზიდიუმის არჩევით, ერთ-ერთი პრეზიდიუმის წევრთაგანი ასრულებს მოლარის მოვალეობას, ხოლო მეორე — მდივნისას.

7. „წრის“ ლიკვიდაციის შემდეგ, მისი ქონება გადადის სამრევლო საბჭოს განკარგულებაში.

8. ამ წესდების 6 შეცვლა ექვემდებარება „ქალთა წრის“ საზოგადო კრებას.

1926 წ. იანვრის 4 კათოლიკოზ-პატრიარქმა ამბროსიმ ეს წესდება დაამტკიცა.

„ქალთა წრემ“ იარსება 1929 წ. დეკემბრის 31-მდე, რომლის შემდეგ დაიშალა. პირველ ხანებში წრე იმდენად ძლიერი იყო, რომ შეეძლო გუნდისათვის ეძლია თვეში 70—150 და 200 მანეთი. იხ. „ქალთა წრის“ „საქმე და შემოსავალ-გასავლის დავთარი.

217. საკმარისია მოვიგონოთ, რომ ჩვენი დიდებული მწერალი-მგოსანი ილია თავდაპირველად განისწავლა ყვარლის „მთავრის სკოლაში“ ოთხისა თუ ხუთის გლეხის ბიჭებთან ერთად. ილია ჭავჭავაძის თხზულებანი. მ. გედევანიშვილის გამოცემა, ტ., 1914, I, IX-10. შეად., მ. კელნჯერიძე: გაბრიელი, I, 9—22.

218. პ. იოსელიანი: გიორგი XIII, 220. შეად. Е. К. Краткий очерк, 161. ამ სასწავლებელში ასწავლიდნენ: „წერასა, კითხვასა, გალობასა, ღრამატიკას, კათეხიზმოს, ანტონი კათალიკოზისა სისტემათა, ძველთა სამეფოთა ისტორიასა და სხვ. მოსრულთა ჰასაკთა შინა ასწავებდნენ ძველსა და ახალსა ფილოსოფიასა და ღვთისმეტყველებასა ანტონისაგანვე შედგენილსა“ (იქვე).

219. ქ. ე. ს. რვეული: № 8, 11, 29—31, 37 და საკლასო ჟურნალი 1890/1891 წ.

220. იქვე: № 8, 1, 2, 7, 9, 13, 16. აღსანიშნავია ერთი გარემოება: საეპარქიო სამოსწავლო საბჭოს 1893 წ. აგვისტოს 20 განკარგულებით (რვეული: № 8, 5 და 6) ქვაშვეთის სკოლის მეორე მასწავლებლად დანიშნულია სამარის საეპარქიო სასწავლებელში კურსდამთავრებული მარიამ პოკროვსკაია, რომელმაც ერთი სიტყვაც არ იცოდა ქართულად. სკოლაში კი რუსები და რუსულის მცოდნე ბავშვები არ აღემატებოდნენ 20%. ვფიქრობთ, ამ მასწავლებელს ფაქტიურად არ უმასწავლებლებია: ის იყო ტუბერკულოზით ავადმყოფი და ჩამოვიდა სამარიდან თავის ნათესავთან, ექსარხოს ვლადიმირთან (1892—1898), რომელმაც სერაფიმე რექტორის შუამდგომლობით ამ სტრიქონების დამწერს მისცა წინადადება, მიეღო ავადმყოფი მასწავლებელი დიდუბის სკოლაში, მაგრამ იმან ვერ გამოიჩინა იმდენი თავაზიანობა, რამდენიც მამადავით ჭარელაშვილმა...

221. ქ. ე. ს. რვეული: № 8, 18 და 20.

222. იქვე: № 9, 58.

223. იქვე: 1, 2, 4, 6, 16.

224. იქვე: 3. ქვაშვეთის ეკლესიის აღსარების მოქმედთა სიებით, მამა ბესალოვი 1836 წლიდან ჩანს ტფილისში: თუ იგი აღნიშნულ წლიდან მსახურობდა ორბელიანთ ეკლესიაში, მაშინ მოგვეცემა შესაძლებლობა ვიფიქროთ, რომ ეს ეკლესია დაარსებულია არა უგვიანეს 1836 წლისა. 1844 წლის აპრილის 14 № 1072 მიმართვაში ევგენი ექსარხოსი სწერს სიონის დეკანოზს გაბრიელ ქართველიშვილს: *придворный* (ორბელიანთ სახლის)

священник Бесалов, по старости, и по приключившейся с ним в июле прошлого года болезни, и глухоте, и немоте, неспособен исповедывать других: от чего и прихожане придворной церкви у него, Бесалова, ныне не исповедывались. ჩანს, 1843 წელში და მის წინადაც ამ ეკლესიას მრევლიც ჰყოლია. იხ. რკ. № 9. ფ.

225. 1866 წლ. გიორგობისთვის 26 დათარიღებული მოხსენება მღვდლის ბესარიონ ზედგინიძისა დეკანოზის გ. ჭარელაშვილის სახელობაზე. რვეული: № 3, 67. შეად. იქვე: 60.

226. ქ. ე. ს. რვეული: № 9, 22.

227. ქვაშეთის ეკლესიის სამეტრიკო წიგნი, 1852 წ., ნაწილი 3 № 4.

228. რვეული: № 9, 3.

229. იქვე: მამა იმნაძე დაბად. 1823 წ., დამთავრებული აქვს ტფილისის სემინარია, ხელდასხმულია დიაკონად ტფ. წმ. მარინეს ეკლესიისათვის 1850 წ. გადაყვანილია სიონში 1852 წ., ხელდასხმულია კუკიის წმ. ნიკოლოზის ეკლესიის მღვდლად 1854 წ. ივნისის 25, იმავე წლის ივლისის 15 გადაყვანილია ორბელიანთ კარის ეკლესიის მღვდლად, უკანვე გადაყვანილია წმ. ნიკოლოზში 1867 წ.; სადაც დარჩა სიკვდილამდე († 1888 წ.). იყო მასწავლებლად ქართული ენისა ქალთა პირველ გიმნაზიაში და პირველ პროგიმნაზიაში (შემდეგ მეორე გიმნაზია), და სასულიერო სასწავლებელში ყველა საგნისა პირველ კლასში. იყო კაცი მხნე და მომჭირნე (იხ. ფორმულიარი 1881 წლისა).

230. მიუხედავად იმისა, რომ თავის წლოვანებას მ. ბესარიონი თვით აღნიშნავს ფორმულიარში (რვეული: № 9, 10, 13), ჩვენ მაინც საეჭვოდ მიგვაჩნია მისი დაბადების წელი: ის უკუერთხეზიათ დიაკონად 1859 წელში, ხოლო მღვდლად 1865 წელში, — შეუძლებლად ვთვლით მეცხრამეტე საუკუნეში თოთხმეტი წლის ყმაწვილის დიაკონად ხელდასხმას, ხოლო ოცისას — მღვდლად. მართალია, წმ. ელეფთერი 15 წლისა იყო, როცა დიაკონად აკურთხეს, ხოლო თედორე სიკეოტი 18 წლისა — მღვდლად, მაგრამ ეს მოხდა მეორე და მეექვსე საუკუნეში და მეტად იშვიათ მოვლენად არის ცნობილი.

231. ამ სტრიქონების დამწერი დაესწრო ეკლესიის კურთხევის ზეიმს, როგორც ექსარხოსის „კვერთხის მტვირთველი“, და მიიღო ღვთის წინამოადგილისაგან (მამა ბესარიონის შემდეგ დიდუბის

წინამძღვრობა ჩვენ გვარგუნა განგებამ) საჩუქრად ერთი მანეთი... პავლე ექსარხოსმა ჩვეულებრივის მკვერმეტყველებით წარმოსთქვა იმ დღეს სიტყვა, რომელშიაც მოიხსენია თამარისა და რუს გიორგის ჯვარის დაწერა დიდუბეში (sic.) და მათი შეუღლება დასახა საქართველოსა და რუსეთის შეერთების წინამორბედად. ეს ლამაზი სიტყვა, სამწუხაროდ, დაბეჭდილი არ არის (ყოველივე შემთხვევაში, ჩვენ არ შეგვხვედრია), თუმცა მოხსენებული კია 1884 წლის ენკენისთვის 25 «Кавказ»-ის ნომერში.

აქვე ვათავსებთ მცირე შენიშვნას დიდუბის ღვთისმშობლის ეკლესიისათვის.

დიდუბის ეკლესია უძველესთაგანია ტფილისში. მართალია, ჯერჯერობით გამოქვეყნებულ ისტორიულ საბუთებში ცოტა რამ მოიპოვება მის შესახებ, მაგრამ გამოქვეყნებულიც საკმაოდ აშუქებს ამ ტაძრის მნიშვნელობას ჩვენს წარსულში.

უწინარეს ყოვლისა, აღსანიშნავია „ქართლის ცხოვრების“ (ტ. I, 292) ცნობა, თამარ მეფე და დავით სოსლანი ამერ-იმერ დიდებულთა „წარმოიყვანეს და მოვიდეს სრასა დიდუბისასა, სანახებსა ტფილისისასა, და მუნ ქმნეს ქორწილი შესატყვისი და შემსგავსებული ხელმწიფობისა და შარავანდედობისა მათისა“-ო. თამარის ქორწინების ამბავი ღრმად ჩაწედომია ჩვენი ერის გულს და მას დაუცავს შემდეგი სურათი ამის შესახებ:

საქართველოს დედოფალი, დედა ქართლისა თამარი,
სიმშვენიერით მოსილი, ამომაული მზის ღარი,
დავით სოსლანის მეუღლე, რომელს უმშვენა მან მხარი,
დიდუბეში იქორწინა, სადაც რომ საყდარი არი.

ნადიმობა გაუმართა, მოიწვია თავის ჯარი:

ასი სული ცხვარი დაჰკლა და ორასი ნიშა ხარი,
ლურჯი სუფრა გაუშალა, იქმნებოდა ასი მხარი,
ქერივ-ობლებსა უწყალობა ოქრო-ვერცხლი დიდი ძალი.

ვახუშტი, საქართველოს გეოგრაფია, მ. ჯანაშვილის
გამოცემა, ტფ., 1904 წ., 74 და 128.

დიდუბე საზეიმო კრებებისა და აღლუმების გასამართ ადგილად ყოფილა დანიშნული: შამქორის ბრძოლის შემდეგ, გამარჯვებული ჯარი, ტყვეები და ალაფი „განაწყვეს ველსა დიდუბისასა“, შესწირეს ღვთისა მიმართ მაღლი, შემდეგ „განიყვანეს თამარი, და შეწირნეს და ათაყვანეს ყოველნი იგი თავნი სპარსეთისანი, თვითცა თაყვანისცეს, და მიუღოცეს მეფობა ბედნიერი და ღვთისამიერი“-ო (იქვე: 309), მოგვითხრობს ჟამთა და წელთა აღმწერილი.

ასეთსავე ზეიმის სურათს გვიხატავს პაპუნა ორბელიანიც (ქართლის ცხოვრება, II, 370): 1744 წ. ნადირშაჰმა ქართლის მეფობა უბოძა თეიმურაზ მეორეს, კახეთისა კი — ბატონიშვილს ერეკლეს, ამის გამო „იყო სიხარული ქართლსა, და კახეთსა — სიხარული უზომო... მოუვიდა ესე სიხარულისა ამბავი ბატონიშვილს ერეკლეს, მაშინვე წაბძანდა ქალაქს, გავიდნენ, დასცეს სევანი დიდუბეს, ჩამოხდა მას შინა... გაეგება მამა თვისი, მიულოცეს ერთმანეთს და ეგრე შემობრძანდენ“ ქალაქშიო.

იგივე პაპუნა ორბელიანი მოგვითხრობს: 1756 წელს იმერეთის მეფემ სოლომონმა და ახალციხის ფაშამ გადმოაგდეს ტახტიდან გურიელი მამია, რომელმაც შემწეობისათვის მიმართა თეიმურაზ II-ს; უკანასკნელმა შუაქაცეები გაუგზავნა ფაშას. „შეიწყნარა ფაშამ ბრძანება ქართველ ბატონისა, მოსწერა ფიცი გურიელის მოუვლელობისათვის: რომელიც თქვენი ნება იყოსო, ჩვენ თქვენის სიტყვის წინააღმდეგობა არ შეგვიძლიაო... რა მიესმა გურიელს მამიას ამბავი საამონი, თითონ წამოვიდა ქართველს ბატონთან, რაჟის ერისთავის სახლიდამ, და თან გამოყვა კათოლიკოზი იმერეთისა ბესარიონ... მოახლოვდნენ რა ქალაქს, ჩამოახდინეს დიდუბეს, მიაგებნეს ბატონიშვილი გიორგი, დარბაზისა ერნი, ჩინებულნი თავადნი, ყოველნი მიუძღვნენ ეგრეთ პატივით ქალაქსა შინა“ (იქვე: 469). ცხადია, სადაც ასეთი საზეიმო შეხვედრები ხდებოდა ისეთ გვამთა, როგორიც იყვნენ მაშინდელი კათოლიკოზები და გვირგვინოსანნი, იქ ეკლესიაც კეთილად მოწყობილი და დიდ პატივში იქნებოდა.

დიდუბის შესახებ ცნობებს ჩვენ ვხვდებით კათოლიკოზ-პატრიარქის დომენტი მეორის 1664 წლის გუჯარში: პატრიარქს შეუწირავს ანჩისხატის ტაძრისათვის ვენახი, რომელიც მდებარეობდა დიდუბეში (პ. იოსელიანი, Древности... 33). 1702—1711 წწ. მანძილზე ვახტანგ VI მიერ შედგენილ დასტურლამალში დიდუბელების შესახებ ნათქვამია: „უნდა გამოიღონ... ბედნიერის ყუენის საფეშქაშო ტყვის ხარჯი დიდუბელთ მინალთუნი 8, შაური 14“ (დასტურლამალი მეფის ვახტანგ მეექვსისა რედაქტორობით პეტრე უმიკაშვილისა, ტ., 1886, 107). ეტყობა, იმ ხანებში დიდუბე კარგა დიდი სოფელი ყოფილა. 1721 წელში კი დიდუბეში ორი მებატონე ითვლებოდა, ერთი მათგანი ყოფილა „ბატონი მეფე“, ხოლო მეორე — ნიკოლოზა გილაქიშვილი, პირველს ჰყოლია ოცი გამომღები კომლი (თავი კი, 24) და სამი ზოგანო მოლაშქრე, მეორეს კი — სამი გამომღები კომლი და თავიც სამი (იხ. ე. თაყაი-

შვილის რედაქტორობით გამოცემული „მასალანი სტატისტიკურის აღწერილობისა მეთვრამეტე საუკუნეში:

I. აღწერა მეწინავე დროშისა საბარათაშვილოსა და სომხობისა, შედგენილი მეფის ვახტანგ მეექვსის ბრძანებით ვახუშტი ბატონიშვილისა და გივი თუმანიშვილის მიერ 1721 წელს და II აღწერა არაგვის ხეობისა, შედგენილი მეფის ირაკლის მეორის ბრძანებით ლუარსაბ მაყაშვილის და მანუჩარ თუმანიშვილის მიერ 1774 წელს“. თბილისი, გვ. 4 და 89).

მეფე თეიმურაზი 1740 წ. წყალობის წიგნს აძლევს სოლომონ გურგენიძეს, რომელიც თან ხლებია მას ყანდაარში (ბატონიშვილ ერეკლეს კი ინდოეთშიაც): „ჩვენზე თავგანწირვით ერთგულობით სამსახური მოვიხსენეთ... და გიბოძეთ თელავის ბაზრის ტარულობა ძველთაგანაც ჩვენ მამაპაპათაგან დიდუბის მოურაობის წყალობა კვირებოდან, ჩვენც იმ რიგათ დიდუბის მოურაობა გიბოძეთ, როგორათაც ძველ სიგელში გეწერათ“. 1764 წელს კი მეფე ერეკლე დიდუბის მოურაობას ბარამ (სოლომონის შვილს) გურგენიძეს უწყალობებს (საქართველოს სიძველენი, ტ. III, 455—456).

ერეკლე მეფის ქართლში გამეფებამდე (1762 წ.), დიდუბეს დაეცნენ ლეკები (პ. იოსელიანი, Древности... 262), აიკლეს სოფელი და დააზიანეს საყდარიც, მაგრამ იგი დიდებულებმა შეაკეთეს და იქ კვლავ სრულდება ღვთისმსახურება: ანტონ კათოლიკოზი 1791 წლ. იანვრის 10 დიდუბელებს მღვდლად უმწესებს პეტრე იმნაძეს და ამის შესახებ სათანადო განკარგულებას აძლევს დიდუბის მოურავს ნაზირ ბარამს (გურგენიძეს)*. აღამოხამედხანის შემოსევის დროს (1795 წ.) დიდუბე აიკლეს, ტაძარიც დააზიანეს: სახურავი დასწვეს და თალი ჩამოანგრიეს. მოსახლეობის უდიდესი ნაწილი აიყარა და გადმოსახლდა კუკია-ჩულურეთში,

* აი თვით სიგელი ანტონ კათოლიკოზისა, რომელიც დაცულია საქართველო-იმერეთის კანტორის № 228/1881 „საქმეში“:

„ყოვლისა საქართველოსა პატრიარხი, მეფის ირაკლის ძე ანტონი ლოცვა-კურთხევას მოგიწერ დიდუბის მოურავო ნაზირ ბარამ; მერმე დიოჩათაშვილებო(?) და ერთობ დიდებულნო მეგვდრენო და ხიზანნო და მართლმადიდებელნო ერნო. მერმე თქვენის თხოვით და გამორჩევით იმნაძე მღვდელი პეტრე გამოგვირჩევია, და ჩვენის ნებით და კურთხევით თქვენთვის მლოცუელად, მწირველად და ყოვლის მღვდელმოქმედების აღმასრულებელად განგვიწესებია, და დაგვიდგენია და როგორც შემძლებელ (სამი სიტყვა არ იკითხება) დაუზარებლად ისე მოვივლისთ და გაგიძლებათ, და თქვენც როგორც რიგი და წესია ისე დემორჩილენით, და შეძლებისაებრ კმსახურეთ, და გააძლებინეთ. წელიწადში კომლზედ თითოს კოდ პურს მისცემ(დეთ?) მეგვდრენი და თითოს კოდსა ხიზანნი. ამას გარდა ქრისტეს აღდგომას, შობას, ნათლილებას, სულისწმინდის მოსვლას, პეტრე-

სადაც მათთვის 1815 წ., ვარლამ მიტროპოლიტის ექსარხოლობისას, ააშენეს ეკლესია ჯვარ-პატიოსანის გამოცხადების სახელობაზე (1856 წ. ეს ეკლესია გაავრცელეს და აკურთხეს წმ. ნიკოლოზის სახელზე). მღვდელმა პეტრე იმნაძემ, გადმოყვანილმა დიდუბიდან, თან წამოასვენა ღვთისმშობლის ხატი — დიდუბელების სიწმიდე (გადმოცემით, თამარის დროისა) — და დაასვენა ჯვარპატიოსანის ეკლესიაში. მიუხედავად ამისა, დიდუბელები კავშირს არ სწყვეტენ თავის სალოცავის ნანგრევებთან: აქ ისინი ასაფლავებდნენ თავიანთ მიცვალებულებს. მათ მოსახსენებლად ყოფილ დიდუბელებს მიჰყავდათ მოძღვარი ორშაბათობით (შაბათსა და კვირას მღვდელს საკმარისი საქმე კუკია-ჩულურეთშიაც ჰქონდა), განსაკუთრებით კი ბრწყინვალე (აღდგომის) და სულიწმიდის ორშაბათობით (იხ. Древности... 86 და 262). — აქედან წარმოსდგა აწინდელი დიდუბის „ორშაბათობა“.

საქართველოს რუსეთთან შეერთების შემდეგ დიდუბის მამულებს (როგორც საეკლესიო, ისე ზოგიერთ კერძო პირებისას) დაებატრონა ხაზინა: 1827 წ. თებერვლის 27 მიწისმზომელმა არნაუტოვმა მამულის ნაწილი, მთავრობის განკარგულებით, მიუზომა თავად ამატუნს, ნაცვლად კუკიაში ჩამორთმეული მამულისა, რომელზედაც მთავრობამ გადმოასახლა უკანასკნელი დიდუბელები — ბერელაშვილები, შუაქირიშვილები. არნაუტოვის მიერ შედგენილ ოქმში მოხსენებულია ყოვლადწმიდის ღვთისმშობლის ეკლესიის ნანგრევები (развалины церкви Квелацминда) უნდა იყოს (ковладцминда) როგორც საზღვარი სახელმწიფოდ დარჩენილი

პავლობას და ღვთისმშობლის მიცუალებას, ამ ექვსს დღესასწაულზედ სასოფლოდ აწირვინებდეთ, და კომლზედ მემკვდრ(ცნი?), და ეული თითოს შაურს მისცემდეთ. როგორც მართებულია მიცუალებულის დამარხუა, ყრპის მონათლვა, ქორწინება, და სახლის განათლვა, და სხვა ამისთანები ამას ყველას აღგისრულებთ, და თქვენც შეძლებისამებრ მსახურებდეთ. და თუ ამასაც ვერ გააძლებინეთ, და ჩვენთან მოჩივარი მოვა, ჩვენ ბრალი აღარა გვექნება რა, სხვას ხუცესს ვეღარ გიშოვნი, და აღარც დაგიდგენთ. და თუ ამან შეგცოდნოს რამე, ჩვენ წერილით მოგვახსენეთ, და სულიერის მსჯავრით ჩვენ გარდავაქედვინებთ. და რომელიც ხუცესს აღსარებას გარდა ამ სამრევლოს შეეცილება ზედამხედველ ელიოზისშვილო იოანე, დიდად ავად მოეპყარ და გარდაახდევინე, და კიდევ დაარბიე თუ არ დაიშლოს, რომ სხვა მღვდელმა აღარა ქნას ამგვარი საქმე, და თუ კიდევ არ დაიშლის და უმღუღლებს, კანონისამებრ გარდავაქედვინებთ. იანერის ი (10). წელსა ჩ ღ ე ა (1791). ანტონი (ხელჩართულად). გადმოწერილია კარწახით და ამის გამო მართლწერა ვერ არის სავესებით დაცული).

საგულისხმოა ამ სიგლის შედარება აბრამ დიდმელ მღვდლის თხოვნაზე ანტონ I კათოლიკოზის მიერ დადებულ განჩინებასთან 1779 წლ. ივნისის 26 (მღ. პ. კარბელაშვილი: კათოლიკოსნი და მღვდელმთავარნი, ტ., 1900, 185—186). 238

მამულისა და ამატუნისათვის ჩამოკრილისა (იხ. დიდუბის ეკლესიის არქივი, 205) *.

* აგრეთვე «Кавказ» № 102/1896 წ., 1877 წ. № 200 „დროებაში“ იოსებ დავითაშვილს (პოეტს) მოუთასებია „ძველებური ამბავი დიდუბის ეკლესიაზე“. ამონაწერი აქვეა.

იოსებ დავითაშვილი.

ძველებური ამბავი დიდუბის ეკლესიაზე.

ეს ძველებური ამბავი მე ხშირად გამიგია ხალხში და რადგან ვფიქრობ, რომ იქნება ჩვენი საზოგადოებისათვის საინტერესო იყოს, ამისთვის დავსწერე და გიგზავნით უფ. რედაქტორო.

ეს ალაგი, რომელზედაც ამჟამად დიდუბის ეკლესია სდგას, ყოფილა ვიღაც ორი ძმისა, რომლებსაც სხვადასხვა უკმაყოფილობის გამოისობით მოუნდომებოდათ გაყრა და განაწილება ამ მიწისა. ხალხი ამბობს, რომ დიდუბის ეკლესიას იმ დროს ყოვლად-წმიდა ღვთისმშობლის ეკლესია ერქვათ.

მოუყვანიათ შუაქაცები და დაუწყევიათ გაყოფა, განაწილება. მაგრამ შუაქაცებს მომეტებული ნაწილი ურგუნებით უფროსი ძმისათვის და ეკლესიაც ამის ნაწილში მოქცეულა.

ეს საქმე, რასაკვირველია, სწყენია უმცროს ძმას და უთქვამს: — რა უსამართლობაა? დიდი უბეც მაგას არგუნეთ და ეკლესიაც! ამ დროს უქუხნია ეკლესიას და თავით ბოლომდის გაყრილა და თანაც მოსმენია ხმა:

კრულა ის მოსამართლე, ვინც არ გაარჩევს საქმესა,

მდიდარსა საქმეს გაუწყობს, ღარიბს მცირედსაც ართმევს!

აი, ამ დღიდან აქნობამდინ დარქმევია „დიდ-უბე“ და ეკლესიის კედელიც გახეთქილა ისე, როგორც ეხლა ვხედავთ. მალე, როგორც მოგვხსენებათ, ამ ძველ ეკლესიას დააქცივენ და ახალი უნდა ააშენონ, რომელიც, ამბობენ, მშვენიერი იქნებაო.

ძველი ეკლესია ოთხკუთხანია, ერთის დაბალი კარებით და წყვილი ფანჯრით. ამის აშენებასაც ყველასაგან დაუვიწყარს თამარ-დედოფალს მიაწერს ჩვენი ხალხი და ზოგიერთი ჩვენი მეისტორიენიც.

ამბობენ, რომ თამარ-დედოფლის მეორე ქმართან — დავით სოსლანთან ქორწილი ამ ეკლესიაში იყო; ამის შესახებ მომყავს ეს მცირე ლექსი:

საქართველოს დედოფალი, დედა ქართლისა თამარი,
სიმშენიერით მოსილი, ამომავალი მზის დარი,
დავით სოსლანის მეუღლე, რომელს უმშვენა ზან მხარი,
დიდუბეში იქორწინა, სადაც რომ საყდარი არი.
ნადიმობა გაუმართა, მოიწვია თავის ჯარი,
ასი სული ცხვარი დაკლა და ორასი ნიშა ხარი,
ლურჯი სუფრა გაუშალა, თითქმის იყო ასი მხარი;
ქვრივ-ობლებსა უწყალობა ოქრო-ვერცხლი დიდი ძალი.
დედა ქართლისა თამარი, ბევრიც ვიტყვით, სად არი?
საქართველოს დაეკარგა ოქროს ქსოვილი ქამარი,
სიბრძნით, სიუხვით ქებული დილის ცისკარი სად არი?
ის მნათობი ქვეყნიერი მკვდარიც ვერ ვპოვეთ, სად არი!
(დროება, 1877 წ., № 200).

1872 წლის იანვრის 12 ექსარხოშია ევსევი მთავარეპისკოპოზ-
 ნა უბოძა კუციის წმ. ნიკოლოზის ეკლესიის მღვდელს პეტრე იმ-
 ნაძეს (ანტონ კათოლიკოზის მიერ დიდებულში გამწესებულ პეტრეს
 სველიშვილს) და ორბელიანთ კარის ეკლესიის მღვდელს ბესარიონ
 ზედგინიძეს დავთარი დიდუბის ეკლესიის განსაახლებლად შეწი-
 რულებათა შეგროვების მიზნით (იხ. თვით დავთარი დიდუბის ეკ-
 ლესიის არქივში დაცული). ხსენებულმა მოძღვრებმა დიდუბეშივე
 დააბრუნეს იქიდან წამოსვენებული ადგილობრივი სიწმიდე —
 ღვთისმშობლის ხატი, მიიწვიეს თანაშემწედ ცნობილი ქველმოქ-
 მედი (ზიჩის მიერ დასურათებული „ვეფხისტყაოსანის“ გამომცე-
 მელი) გიორგი ქართველიშვილი და შემომწირველთა დახმარებით
 ტაძარი განაახლეს: 1884 წლის ენკენისთვის 23 მოხდა... თუ 1827
 წელში დიდუბის ეკლესია წარმოადგენდა „ნანგრევებს“ ამ სიტყ-
 ვის პირდაპირის გაგებით, ჩანს, იგი შეუკეთებიათ შემდეგში იმ-
 დენად მაინც, რომ „ეკლესიის“ სახელს ატარებდა. აწინდელ ტაძ-
 რის იატაკში ჩატანებულია მარმარილოს ფიქალი, რომელზედაც
 იმეჭონება შემდეგი წარწერა: „ამა დიდუბის ყდ წმიდისა ეკლე-
 სიასა შინა ვმდებარეობ აზნაურის პოდპორუჩიკის სიმეონ იმნაძის
 მეუღლე და გორის სობოროს დეკანოზის სოლომონ ხახანაშვილის
 (პროფესორის ალექსანდრეს მამა, კ. ც.) ასული მარიამი, გარდა-
 ცვალებული 1870 წ. იანვრის 30-სა, წლისა 24-სა“.

ვსარგებლობთ შემთხვევით და აქვე ვათავსებთ სიას იმ საზო-
 გადო მოღვაწე პირთა, რომელნიც დაკრძალულნი არიან თვით ტა-
 ძარში და მის გალავანში, რომლის სამხრეთ-დასავლეთის ნაწილი
 ითვლება საქართველოს პანთეონად:

1. მღვდელი გრიგოლ მღებრიშვილი (მისი დახმარებით მ. მ. იბ-
 პოლიტოვ-ივანოვმა გამართა ნოტებზე იოანე ოქროპირის
 წირვა, გამომცემული ტფ., 1899), † 1887 წ.
2. დეკანოზი ბესარიონ ზედგინიძე, იხ. ზემოთ, † 1893 წ.
3. არქიმანდრიტი ნიკოლოზ სვიმონიშვილი-გუთნილედისევილი,
 † 1896 წ.
4. კერესელიძე ივანე, პირველი ქართული ჟურნალის რედაქ-
 გამომცემელი.
5. მღვდელი იაკობ ქართველიშვილი, † 1865 წ.
6. ბარათაშვილი ნიკოლოზი (გადმოსვენეს განჯიდან 1893.IV.25),
 † 1845 წ.
7. ქართველიშვილი გიორგი, იხ. ზემოთ, † 1901 წ.
8. ყიფიანი მიხეილი ზაალის ძე, † 1891 წ.

9. ოქრომქედილი-სერებრიაკოვი ილია, პროფესორი, + 1898 წ.
10. სარაჯიშვილი დავით ზაქარიას ძე, ქველმოქმედი, მეურნე, + 1911 წ.
11. სარაჯიშვილი ეკატერინე ივანეს ასული, მეუღლე დავითისა, + 1915 წ.
12. ცხვედაძე ნიკოლოზ ზებედეს ძე, პედაგოგი, უნივერსიტეტის შენობის ამგები, + 1911 წ.
13. გოგებაშვილი იაკობ სიმონის ძე, პედაგოგი, სახელმძღვანელოების ავტორი, + 1912 წ.
14. ბაქრაძე დიმიტრი ზაქარიას ძე, ისტორიკოსი-არქეოლოგი, + 1890 წ.
15. ფურცელაძე დიმიტრი პეტრეს ძე, ისტორიკოსი, + 1891 წ.
16. გოგობერიძე ნიკოლოზ ბესარიონის ძე, მრეწველი-ქველმოქმედი, + 1912 წ.
17. ხახანაშვილი ალექსანდრე სოლომონის ძე, პროფესორი, + 1912 წ.
18. ჭორჯაძე არჩილ კონსტანტინეს ძე, მწერალი-პუბლიცისტი, + 1913 წ.
19. პოტტო ალექსანდრე ვასილის ძე, გენერალი-ისტორიკოსი, + 1916 წ.
20. ჭრელაშვილი სტეფანე თევდორეს ძე პუბლიცისტი, ქალაქის თვით[მმართველო]ების მოღვაწე, + 1917 წ.
21. ჩარლსტონი კარლოს იოსების ძე, საბერძნეთის ელჩი საქართველოში, + 1919 წ.
22. ორბელიანი ნინო, მგოსანი, + 1919 წ.
23. ყიფშიძე ალექსანდრე თევდორეს ძე, ისტორიკოსი, პუბლიცისტი („ფრონელი“).
24. ყიფშიძე დავით ალექსანდრეს ძე, პრივატ-დოცენტი, + 1919 წ.
25. როინიშვილი ალექსანდრე, ფოტოგრაფი, ქველმოქმედი, + 1898 წ.
26. მამაცაშვილი კონსტანტინე ჭრისტეფორეს ძე, + 1900 წ.
27. მაყაშვილი კონსტანტინე, პოეტი, + 1927 წ.
28. გურამიშვილი დავით ალექსანდრეს ძე, + 1926 წ.
29. ნაკაშიძე ილია პეტრეს ძე, მწერალი, + 1923 წ.
30. ჩერქეზიშვილი ვასილ ნიკოლოზის ძე, ტფილისის ქალაქის თავი + 191?

31. ლასხიშვილი გიორგი, ჟურნალისტი, + 1931 წ.
32. ხოსიტაშვილი (ევდოშვილი) იროდიონ, მწერალი, + 1916 წ.
33. ერისთავი-მდივანი (განდევილი) დომინიკა, მწერალი,
34. ჟორდანია თევდორე დავითის ძე, ისტორიკოსი-არქეოლოგი, + 1916 წ.
35. მაჩაბელი მიხეილ ვახტანგის ძე, + 1927 წ.
36. ყიფიანი კონსტანტინე დიმიტრის ძე, მსახიობი, მწერალი.
37. აბაშიძე ივანე (კიტა) გიორგის ძე, მწერალი-კრიტიკოსი, + 1917 წ.
38. სულხანიშვილი ნიკოლოზ, კომპოზიტორი.
39. ბოცვაძე ლუარსაბ გერასიმეს ძე, პედაგოგი, „განათლების“ რედ. გამომც. + 1919 წ.
40. რაზიკაშვილი ლუკა (ვაჟა-ფშაველა), მწერალი, + 1915 წ.
41. რაზიკაშვილი თედო, მწერალი.
42. რაზიკაშვილი ნიკოლოზ (ბაჩანა), მწერალი.
43. მირიანაშვილი ალექსი ივანეს ძე, მწერალი „იგავ-არაკებისა“, პედაგოგი, + 1925 წ.
44. ლეისტი არტურ, მწერალი, ილიას დიდი მეგობარი, + 1927 წ.
45. როსტომაშვილი ივანე, პედაგოგი, მწერალი, + 1924 წ.
46. დედაბრიშვილი (არაგვისპირელი) შიო, მწერალი + 1926 წ.
47. რაშაძე ანდრია, პროფესორი, მათემატიკოსი.
48. გორგაძე სერგი რომანოზის ძე, ისტორიკოს-არქეოლოგი.
49. ფანცხავა რომანოზ (ხომლედი), ჟურნალისტი.
50. მუსხელიშვილი ვახტანგ (არქიპო) სოლომონის ძე, ოკულისტი, პროფესორი, + 1933 წ.
51. ნიკოლაძე გიორგი ნიკოლოზის ძე, პროფესორი, + 1931 წ.
52. ქუჩუკაშვილი (მღვიმელი) შიო, საბავშვო მწერალი, 193?
53. მგალობლიშვილი მიხეილ ფილიპეს ძე, პროფ.-გინეკოლოგი, + 1931 წ.
54. მესხიშვილი კონსტანტინე, ლიტოგრაფი.
55. ქართველიშვილი ნიკოლოზ გიორგის ძე, „ოპერის“ დირექტორი.
56. წერეთელი გიორგი ექვთიმეს ძე, მწერალი, „კვალის“ რედაქტ. გამომც. + 1900 წ.
57. მელიქიშვილი დავით ზაქარიას ძე, მარშალი.
58. ესაძე სიმონ სპირიდონის ძე, ისტორიკოსი.
59. გურგენიძე იროდიონ სოლომონის ძე დეკანოზი დიდუბისა, + 1944 წ.

1. დეკანოზი ბესარიონ ზედგინიძე, იხ. ზემოთ გვ. 104.

2. მღვდელი კალისტრატე ცინცაძე, იხ. ზემოთ 78—80.

3. დეკანოზი ნიკიტა მალაქიას ძე თალაქვაძე, წიგნისმკითხველის შვილი, დაბადებულია 1873 წ., დამთავრებული აქვს კიევის სასულიერო აკადემია 1899 წ., 1899—1902 წ. იყო ქუთაისის სასულიერო სასწავლებლის მასწავლებლად. 1902 წლის დეკემბრის 8-დან — 1903 წ. ნოემბრის 26-მდე — ფოთის კათედრის დეკანოზი, 1903 წ. ნოემბრის 27-დან 1912 წლის მაისის 20-მდე დიდუბის წინამძღვარი. მას შემდეგ ანჩისხატის ეკლესიის წინამძღვარი 1924 წლამდე, როდესაც თავი გაანება მღვდლობას. იყო საკათალიკოზო საბჭოს წევრად 1917—1920 წლებში. მკვერმეტყველი და სახელგანთქმული მქადაგებელი; ენამახვილი პუბლიცისტი.

4. დეკანოზი იოსებ დიმიტრის ძე მირიანაშვილი, ერისაგანნი, დაბადებულია 1868 წ. დამთავრებული აქვს ტფილისის სასულიერო სემინარია 1889 წელში. 1893 წლის იანვრამდე მსახურობდა ტფილისის სათავადაზნაურო სკოლაში აღმზრდელად. აღნიშნული წლის თებერვლის 2 ხელდასხმულია ზემო მაჩხაანის წმ. გიორგის ეკლესიის წინამძღვრად, საიდანაც 1893 წ. ივნისის 24 გადაყვანილ იქნა ბოდბის წმ. ნინოს მონასტრის ეკლესიის მღვდლად; განაგებდა ორკლასიან სკოლას და ეწეოდა მასწავლებლობას. 1907 წ. ივლისის 11-დან 1912.V.20-მდე ტფილისის მიქაელ მთავარანგელოზის ეკლესიის წინამძღვარი, მას შემდეგ დიდუბისა. 1908—1918 ტფილისის პირველი ოლქის მთავარხუცესი. 1920 წლიდან საკათალიკოზო საბჭოსა და სინოდის წევრი. ტკბილ-მგრძნობარე მქადაგებელია.

წინამძღვრის თანახმეზად

1. იყო 1888—1889 წწ. დეკანოზი ანტონ ხახუტაშვილი, სემინარიაში კურსდამთავრებული. ის მღვდლობდა მეჯვრისხევეში, სადაც უცაბედად თავს დაატყდა უბედურება: 1882 წელში ვილაცამ მას აჩვენა რევოლვერი, დაუწყო სინჯვა იმ დროს, როცა გარს ეხვია შინაურები, მოულოდნელად გავარდა ტყვია, მოხვდა იქვე მდგომ მ. ანტონის ვაჟსა და მყისვე გამოასალმა წუთისოფელს. მ. ანტონი დააყენეს მღვდელმოქმედებაში, გაგზავნეს ტფილისის

წმ. ბარბარეს ეკლესიაში წიგნისმკითხველად, საიდანაც, მღვდელ-მოქმედებათა შესრულების უფლების დაბრუნების შემდეგ პალ-ლადი ექსარქოსმა გაგზავნა დიდუბეში მ. ბესარიონ ზედგინიძის დასახმარებლად. აქედან მ. ხახუტაშვილი გადაყვანილ იქნა დიდი ლილოს სამრევლოში 1889 წ. დეკემბრის 18*, როდესაც იქიდან გამოყვანილ იქნა დიდუბეში.

2. დეკანოზი იროდიონ სოლომონ მღვდლის ძე გურგენიძე, რომელიც დაბადებულია 1853 წელში, დამთავრებული აქვს ტფი-ლისის სასულიერო სემინარია 1881 წელში. 1882 წ. ივლისის 24—27-მდე, როდესაც ხელდასხმულ იქნა დიაკონად და მღვდლად, მასწავლებლობდა ხერთვისში. დიდუბეში გამოყვა-ნამდე მღვდლობდა და სკულის მასწავლებლობდა ჩირიკის, ქვემო-მლეის, ქვეშის, ღუდის, კურდღელაურის და დიდი ლილოს სამ-რევლოებში და სკოლებში. მთავარხუცესობდა 1889—1918 წწ. ტფილისის მაზრის IV ოლქის სამთავარხუცესოში და ასწავლიდა საღვთო სკულს 1889—1918 წწ. დიდუბის სამრევლო და რკინის-გზის ექსკლასიან სასწავლებელში. უწყინარი ადამიანია და და-ულალავი მოძღვარი.

3. მღვდელი სიმონ გიორგის ძე ფხალაძე, წიგნისმკითხველის შვილი. დაბადებული 1869 წ., დამთავრებული ჰქონდა სემინარიის ოთხი კლასი, 1893—1915 წწ. სიონის საკათედრო ტაძრის წიგნის-მკითხველი და დიაკონი. 1915 წ. ნოემბრის 13 ექსარქოს პიტირიმე მთავარეპისკოპოსის მიერ გამწესებული იყო დიდუბის მესამე მღვდლად, გარდაიცვალა 1921 წელში. ასწავლიდა საღვთო სკულს და ქართულ ენას ტფილისის დაბალ სასწავლებლებში.

დ ი ა კ ო ნ ე ნ ი:

1. ნიკოლოზ ოქროშედლიშვილი, იხ. ზემოთ. დიდუბეში გამოყვანილი იყო წიგნისმკითხველად 1899 წ. დეკემბრის 20. შტატის დიაკონად გამწესებული იყო 1901 წლის თებერვლის 6; 1902 წ. ენკენისთვის 10 გადაყვანილ იქნა ანჩისხატის დიაკონად.

2. რომანოზ ისაყის ძე სეფაშვილი, დაბადებულია 1875 წელ-ში, წიგნისმკითხველის შვილი, დამთავრებული ჰქონდა სემინა-რიის კურსი. ხელდასხმული იყო ანჩისხატის დიაკონად 1900 წ.

* შემდეგ მღვდლობდა მეჭვრისხევეში, იქვე გარდაიცვალა 1927 წ.

ოქტომბრის 1; 1902 წ. ენკენისთვის 10 გადაყვანილ იქნა დიდუბეში, სადაც მსახურობდა 1909 წლამდე, როდესაც დაბრმავდა; ასწავლიდა საღვთო სჯულს ანჩისხატის, რიყის, დიდუბის და ეპარქიალური სასწავლებლის (სამაგლითო) საეკლესიო სკოლებში.

3. გიორგი ვლადიმერის ძე სლადკოპევეცივი, მღვდლის შვილი, დაბადებული 1884 წ., დამთავრებული ჰქონდა ტამბოვის სამი-სიონერო-სამედავიტნო სასწავლებელი; 1905 წ. ივლისის 7-დან ტამბოვის საკათედრო ტაძრის დიაკონი; 1910 წ. თებერვლის 5-დან დიდუბის დიაკონი 1914 წლამდე. საუცხოო მგალობელი და მკითხველი (რუსულად), — ხშირად მღვდელმსახურობდა ექსარხოს ინოკენტისთან, ან სასახლეში. 1914 წ. დაბრუნდა რუსეთში, სადაც გარდაიცვალა საშინელი სიკვდილით: ნაღვინევი ჩასთვალეს მკვდრად და დასაფლავეს; სასაფლაოს დარაჯს საფლავიდან (მეორე ღღეს) მოესმა ხმა, გათხარეს საფლავი და იპოვეს კუბოში გადაბრუნებული, თითებდაკმული და უკვე გარდაცვალებული...

4. კონსტანტინე გიორგის ძე ჩუტკერაშვილი, იხ. ზემოთ დიდუბეში იყო 1917 წლამდე.

4. კონსტანტინე გიორგის ძე ჩუტკერაშვილი, იხ. ზემოთ შვილი; დაბადებულია 1891 წ. მარტის 6; დამთავრებული აქვს ოზურგეთის სასულიერო სასწავლებელი; იყო წიგნისმკითხველად ბარცხანაში, ბათუმის სასაფლაოსა და საკრებულო ტაძრებში 1909—1915 წწ. 1915 წ. ენკენისთვის 8 ხელდასხმულ იქნა ფოთის საკათედრო ტაძრისათვის დიაკონად; 1917 წ. ივნისის 30 გადაყვანილ იქნა დიდუბეში; 1926 წელს მიენიჭა პროტოდიაკონის პატივი. კარგი მკითხველი-მგალობელია.

წიგნისმკითხველი:

1. მიხეილ ხუნაშვილი, დიაკონის ხარისხ-აყრილი, ეწეოდა წიგნისმკითხველობას 1888—1889 წლებში, კაცი შეუბოვარი და მტკიცე ხასიათისა; სად უმსახურნია წინათ, ან რისთვის ახადეს დიაკვნის ხარისხი, ან რა განათლებისა იყო, — ცნობა არა გვაქვს: რუსულს ლაპარაკობდა კარგად, ჩანს საღდაც უსწავლია.

2. მღვდელი გრიგოლ დავით მღვდლის ძე კონტრიძე, დაბადებულია 1858 წელში, უსწავლია ოზურგეთის სასულიერო სასწავლებელში მესამე კლასამდე; გამწესებულია დიდუბეში 1890 წ.

მაისის 25, წინა წლის დეკემბრიდან კი მსახურობდა იქვე კერძოდ; ხელდასხმულია დიაკონად (თავისსავე ადგილზე) 1892 წ. ნოემბრის 18, ხოლო მღვდლად 1928 წ. დეკემბრის 16. არის კაცი ეკლესიის ერთგული და მუყაითი. † 17.VII. 1934 წ.

3. მღვდელი პლატონ ვასილის ძე წვიმაძე, დაბადებულია 1867 წელს. უსწავლია სემინარიის მესამე კლასში; ხელდასხმულია დიაკონად 1890 წ. გადმოყვანილია წმ. ბარბარეს ეკლესიიდან 1893 წ. სექტემბერში, დარჩა დიდუბეში 1895 წლამდე; შემდეგ ხელდასხმულ იქნა მღვდლად და მსახურობდა უჯარმაში, გრემში, ქოლოთში, ბალიკებში, ქარისხევში და ბორბალოში; 1932 წელში გაანება თავი სამსახურს და ეწევა კერძო ცხოვრებას.

4. მღვდელი მიხეილ გიორგის ძე ნასარაძე, დაბადებულია 1857 წელში, წიგნისმკითხველის შვილი, უსწავლია ქუთაისის სასულიერო სასწავლებლის მოსამზადებელი კლასის უფროს განყოფილებაში, უმსახურია წიგნისმკითხველად სხვადასხვა სამრევლოში (ოსეთში) 1876—1885 წწ., ხელდასხმულია დიაკონად 1882 წ. ივლისის 22, ხოლო მღვდლად 1889 წ. თებერვლის 2, გადაყვანილ იქნა მამკოდის მღვდლად ქვეშიდან 1894 წ. თებერვლის 21; იმავე წლის დეკემბრის 2 მოხსნილ იქნა მღვდლის ადგილიდან; 1895 წ. აპრილის 21 გამწესებულ იქნა წიგნისმკითხველად დიდუბეში, სადაც დარჩა იმავე წლის ენკენისთევამდე, როდესაც გადაყვანილ იქნა ავლევის მღვდლად; გარდაიცვალა იქ 1907 წლ. იანვრის 7.

5. მიტროპოლიტი ვარლამ მელიტონის ძე მახარაძე, წიგნისმკითხველის შვილი, დაბადებულია 1873 წლის მარტის 26, დამთავრებული აქვს 1895 წელში სემინარია სტუდენტის წოდებით, გამწესებულია დიდუბის საეკლესიო სკოლის მეორე მასწავლებლად 1895 წლ. ოქტომბრის 9, ხოლო იმავე წლის ნოემბრის 3 წიგნისმკითხველადაც დიდუბის ეკლესიისა, საიდანაც 1897 წლის ივნისის 7 გამწესებულ იქნა ქვემო კავთისხევის ეკლესიის მღვდლად; 1899 წლ. ენკენისთვის 1-დან 1914 წ. ოქტომბრის 20-მდე ფოთის საკათედრო ტაძრის მღვდელი (1906 წლიდან კანდელაკიც); 1914 წ. გადაყვანილ იქნა ერევნის საოსტატო სემინარიისა და ქალთა მეორე გიმნაზიის საღვთო სჯულის მასწავლებლად და სემინარიის კარის ეკლესიის მღვდლად (ფოთში ადგილობრივი სასწავლებლების საღვთო სჯულის და ქართული ენის მასწავლებელიც იყო); შემდეგ ეწეოდა გოსპიტლის მოძღვრობას ყარსში, კვლავ ერევანში; 1918 წლის ოქტომბრის 1-დან იმავე წლის დეკემბრის პირვე-

ლამდე ტფილისის ქალთა პირველი გიმნაზიისა და ვაჟთა მეშვიდე გიმნაზიის სკულის მასწავლებელი, შემდეგ ოზურგეთის ვაჟთა პროგიმნაზიის მათემატიკისა და უმაღლეს პირველ დაწყებით სასწავლებლის ქართული ენის მასწავლებელი; 1919 წლ. აპრილის 12 დეკანოზი და ოზურგეთის ტაძრის მღვდელი (1922 წ. აპრილის 27-დან). 1926 წ. მარტის 7 ხელდასხმულ იქნა მარგვეთის ეპისკოპოზად, საიდანაც გადაყვანილ იქნა 1929 წ. თებერვლის 12 ცხუმ-აბხაზეთის მღვდელმთავრად; 1930 წლ. ოქტომბერში მიენიჭა მიტროპოლიტის პატივი, ხოლო 1932 წლ. აპრილის 30 — ბარტყულაზე ბრილიანტის ჯვრის ტარების უფლება. 1934 წ. აგვისტოდან 1937 წ. ივლისის 7-მდე იყო საქმეთა მმართველობის გარეშე. ივლისის 7-დან დაინიშნა ქუთათელ-გენათელად.

6. დეკანოზი ლევან იოსების ძე ვარდიაშვილი, წიგნისმკითხველის შვილი, დაბადებულია 1873 წელში, დამთავრებული აქვს სემინარიის კურსი; გამწესებულია 1897 წ. აგვისტოს 3, დარჩა დიდუბეში 1899 წ. დეკემბრამდე, როდესაც ხელდასხმულ იქნა მღვდლად ნაფარეულის სამრევლოსთვის; იქიდან გადაყვანილ იქნა თელავის საკრებულო ტაძრის მღვდლად. იყო მთავარხუცესად და სკულის მასწავლებლად სხვადასხვა სასწავლებელში. მშვენიერი დურგალია, კარგი ფარმაცევტი და სანთლის ჩამომსხმელი; მსახურობს სანთლის სახელოსნოში მონაგარიმედ და საქმისმწარმოებლად. კარგი მგალობელია. 1928 წლიდან არ ირიცხება რომელიმე სამრევლოს მღვდლად.

7. პროტოდიაკონი ანტონ დიმიტრის ძე ლაზარიშვილი, იხ. ზემოთ.

მამა ლაზარიშვილ და მ. სიმონ ფხალაძე შევიდნენ დიდუბის ეკლესიის კრებულში ყოვლადსამღვდელო პიტირიმე ექსარხოსის დროს: 1914 წ. ენკენისთვის 8 გარდაიცვალა სიონის პროტოდიაკონი კონსტანტინე კარგარეთელი; განსვენებულის მოვალეობა მთავარეპისკოპოზმა დააკისრა მ. ფხალაძეს. თავდაპირველად მ. სიმონი მეტად მოსწონდა ყოვლადსამღვდელოს, შემდეგ კი მოიძულა, და, რომ თავდან უმტკივნეულად მოეშორებინა, გამოითხოვა უწყმიდესის სინოდიდან დიდუბის ეკლესიისათვის „შტატი“-ს მესამე მღვდელი და მეორე წიგნისმკითხველი (იმავე სინოდის 1901 წ. იანვრის 16 №263 ბრძანებით დიდუბის კრებულის შტატი შედგებოდა ორი მღვდლისა, ერთის დიაკონისა და ერთი წიგნისმკითხველისაგან) „ადგილობრივ ხარჯზე“, ე. ი. ჯამაგირი უნდა მისცემო-

დათ დიდუბის ეკლესიის შემოსავლიდან. მამა ფხალაძის გარდაცვალებით და მ. ლაზარიშვილის ქვაშვეთში გადმოყვანით დიდუბეში მესამე შტატი თავისთავად გაუქმდა.

მ ნ ა თ ე ა ზ ი :

1. განახლებული დიდუბის ეკლესიის პირველ მნათედ 1884 წლის ნოემბრის პირველს ექსარხოსის პავლე მთავარეპისკოპოსის მიერ გამწესებულ იქნა გიორგი დავითის ძე ქართველიშვილი, (ფაქტიურად ასრულებდა მნათის მოვალეობას 1883 წლის ივლისის 31-დან), ტაძრის განახლების გულშემატკვარე და გულუხვი მონაწილე, აზნაურთაგანი, ცნობილი კომერსანტი (ვინმე ზეზემანთან ერთად გაიყვანა ატენის ხეობაში ვიწრო ლიანდაგიანი რკინისგზა) და ქველმოქმედი, გამომცემელი ზიჩის მიერ დასურათებული „ვეფხისტყაოსნისა“, წევრი კუკიის წმ. ნინოს სახელობის ეკლესიის აღმშენებელი კომიტეტისა. კვლავ იქნა არჩეული ტფილისის ქალაქის თვითმმართველობის მიერ 1899 წლის მაისში და განაგრძობდა მნათეობას 1901 წ. ენკენისთვის 26-მდე, როდესაც უეცრად გარდაიცვალა. დასაფლავებულია თვით დიდუბის ეკლესიაში.

2. ალექსი ფილიპეს ძე სემინოჟენკო. გ. ქართველიშვილი დარჩა მნათის თანამდებობაზე 1890 წლის იანვრამდე. შემდეგი წლის თებერვლის 16 მნათედ არჩეულ იქნა ა. სემინოჟენკო, ამიერკავკასიის რკინიგზის საავადმყოფოს ზედამხედველი, განათლებით და ხელობით ფერშალი, კაცი პატიოსანი და მუყაითი. სამი წლის შემდეგ აღარ მოისურვა კვლავ დაედგა ყუთი, ვინაიდან ზოგიერთმა დიდუბელმა (შემდეგ „ქეშმარიტ რუსთა“ პარტიის წევრებმა) წამოაყენა კანდიდატურა დიდუბის ეკლესიისათვის უცნობი პირის პავლე შჩებლიკინისა.

საქმე შემდეგშია: დიდუბის ეკლესიას იმ ხანებში მრევლი, ამ სიტყვის პირდაპირი მნიშვნელობით, არ ჰყავდა, — ეკლესიის მახლობლად ცხოვრობდა არა ბინადარი, არამედ მოძრავი მოსახლეობა, დღეს ტფილისში იყვნენ, ხვალ ბაქოში გადადიან, ზეგ კიდევ აშტარახანში, ან კიდევ სხვაგან. მიუხედავად ამისა, ისინი ცდილობდნენ მრევლის უფლებათა მითვისებას: 1891 წელში ისარგებლეს კრებულის წვრთა მიერ არსებული კანონიან უცოდინარობით და აირჩიეს მნათედ სემინოჟენკო, რომელიც მანამ მიმართულების არ გამოდგა. 1891 წ. მაგალითით წათამამებულნი 1894 წ. ისინი

შეეცადნენ არამც თუ მნათის არჩევის უფლების ხელში ჩაგდებას, არამედ თვით ეკლესიის ავლადიდების დაპატრონებას. ამ გარემოებამ გამოიწვია ერთგვარი არევ-დარევა, რომელსაც შედეგად მოჰყვა, კრებულის წარდგენით, საეპარქიო მთავრობის მიერ მნათის მოვალეობის აღმასრულებლის დანიშვნა. 1895 წლის დეკემბრის 13 დანიშნულ იქნა

3. თედორე ისაკის ძე **ბოლდანოვი**, სამხედრო შტატის მოხელე, სამხატვრო აკადემიაში კურსდამთავრებული, დიდუბის მცხოვრები და სახლის პატრონი; დარჩა ამ თანამდებობაზე 1896 წ. აპრილის გასულამდე, როდესაც სამსახურისა გამო გავიდა ტფილისიდან. ბოლდანოვის წასვლის შემდეგ, მაისის გასულს არჩეულ იქნა მნათედ

4. ნიკოლოზ თედორეს ძე **ნეიმანი**, დამტკიცებული საეპარქიო მთავრობის მიერ 1896 წ. ივნისში, კაცი ღრმად მორწმუნე და ეკლესიის ფრიად ერთგული; შთამომავლობით გერმანელი, ხელობით რკინიგზის სახელოსნოების სარონოდო ნაწილის (вагонный мех) უფროსი, წინათ ლოტრანგი, გარდაიცვალა 1899 წლ. იანვარში. მის შემდეგ მნათის მოვალეობას დროებით ასრულებდა

5. დიაკონი გრიგოლ **კონტრიძე**, 1899 წ. მარტის 18-დან იმა წლის მაისამდე. ნეიმანის გარდაცვალების შემდეგ მნათის არჩევნების საკითხი კვლავ გამწვავდა: კანონით (უმაღლესად დამტკიცებული მნათეთა ინსტრუქცია, § 8) მნათეს ირჩევდნენ ისეთი მოქალაქენი, რომელთაც უფლება ჰქონდათ მიეღოთ მონაწილეობა ქალაქის თვითმმართველობის წევრებისა ან თავადაზნაურთა დეპუტატების არჩევნებში. ასეთები დიდუბის რაიონში იყო 3—5 მოსახლე, დანარჩენები მოკლებულნი იყვნენ მნათის არჩევნების უფლებას. კანონით (იქვე: § 18), ამგვარი მოსახლეობით გარემოცული ეკლესიების მნათეებს ირჩევდა ქალაქის თვითმმართველობის მართლმადიდებელი ნაწილი, იმ კანდიდატთა სიიდან, რომელსაც წარადგენდა ეკლესიის კრებული. დიდუბის კრებულმა 1899 წლის მაისში წარადგინა თვითმმართველობაში ორი კანდიდატი, — გიორგი ქართველიშვილი და ივანე მათიაშვილი. არჩეულ იქნენ ორთავენი, მაგრამ პირველმა მიიღო ერთი კენჭით მეტი. ამისათვის მნათის მოვალეობის აღსრულებას შეუდგა მეორედ.

6. გიორგი დავითის ძე **ქართველიშვილი**, ხოლო მისი გარდაცვალების შემდეგ 1901 წ. სექტემბერში

7. ივანე (ნიკოლოზ) **ზაქარიას ძე მათიაშვილი**, მეორე გილ-

დიის ვაჭარი, რომელმაც დაყო ამ თანამდებობაში 1904 წლის დამლევამდე, მის შემდეგ მნათეობას ეწეოდა

8. ხარიტონ (იგივე ილია) იოსების ძე **ომიძე**, მეორე გილდის ვაჭარი. იგი უკანასკნელი მნათე იყო ტფილისის თვითმმართველობისაგან არჩეული (1906 წ. ოქტომბრის 2) და ექსარხოსის მიერ (ნოემბრის 25) დამტყიცებული, ასრულებდა თავის მოვალეობას კეთილსინდისიერად და დარჩა მნათედ 1911 წლის დამლევამდე. მნათეთა თვითმმართველობის მიერ არჩევა მოისპო იმ აზრთა ცვალებადობის გამო, რომელიც გაბატონდა დიდუბეში **ახალ მოღვაწეთა** დროს. მათი შეგნებით, „დიდუბის ეკლესიის უმრევლო ეკლესიად აღიარება, ეკლესიის **უპატრონოდ** დარჩენებას ნიშნავდა“, რის გამო ახალი წინამძღვარი „შეუდგა (ქართველ მორწმუნეთაგან) მრევლის შექმნას“ (იხ. „სახალხო საქმე“ 1916 წლის №№ 620 და 622). ეს არ გამოპარვიათ ადგილობრივ „ქეშმარიტ რუსებს“, რომელთა ზედ გავლენით ინნოკენტი ექსარხოსმა ჯერ გადმოიყვანა (1910 წლ. თებერვლის 5) ტამბოვიდან დიაკონი გიორგი სლადკოპეცევი, „ქეშმარიტ“-თაგანი, და შემდგომ (იმვე წლის ოქტომბრის 10) გასცა განკარგულება, შესდგომოდენ პოლიციის დხმარებით დიდუბის ეკლესიის თავის სამრევლო ეკლესიად მსურველთა სიის შედგენას. სიები წარუდგინეს მღვდელთმთავარს და იმანაც გადასცა ისინი უწმიდესი სინოდის ადგილობრივ კანტორას, რომელმაც 1911 წლის მაისის 24, ინნოკენტისავე თავმჯდომარეობით, გამოიტანა განჩინება: აღდგენილ იქნას (!) დიდუბის ეკლესიასთან შერეული რუსულ-ქართული სამრევლო (Вестник Грузинского экзархата, 1911 г.). ამ ახირებულ განჩინებას მოჰყვა განკარგულება, აერჩიათ იმვე წლის ოქტომბრის 16 ეკლესიის მნათე. კრებაზედ, მთავარხუცესის დეკ. იოსებ მირიანაშვილის თავმჯდომარეობით, გამოირკვა, რომ კანტორის მიერ დამტყიცებულ მრევლთა სიით, ამომრჩეველთა რიცხვი უნდა ყოფილიყო 926; სიის წაკითხვის შემდეგ კი ტაძარში აღმოჩნდა მხოლოდ 89 ადამიანი, რის გამო არჩევენი გადაიდო შემდეგისათვის, მაგრამ იგი აღარ შემდგარა. (იხ. «Закавказская речь», 1911 г., № 231 და „სახალხო გაზეთი“, № 435 იმვე წლისა). ამ არ მომხდარი არჩევნებით „ქეშმარიტნი“ დამარცხდნენ, რასაც ვერ შეურიგდა ინნოკენტი ექსარხოსი. თავის გულისწყრომა მისმა მეუღლემამ გამოხატა მთავარხუცესის მოხსენებაზე ანჩისხატის დეკანოზის ალექსანდრე ზუმბულოძის გარდაცვალების შესახებ. ამ მოხსენებაზე ექსარხოსმა დააწერა: «20 мая 1912 года. Радн исторического достоинства древней святыни Анчисхатского Собора и для

поддержания прежней славы его и современного значения, как собора, вынуждаюсь назначить настоятелем его одного из более энергичных и просвященных нересв города Тифлиса. Переменяется настоятелем сего собора настоятель Дидубийской Богородичной церкви, кандидат Богословия протоиерей Никита Талаквадзе». ამ განჩინებას მ. ნ. თალაკვაძე სამართლიანად უკავშირებს „ქეშმარიტთა“ შარებს, რომელსაც აღგილი ჰქონდა 17—18 წლის წინათაც. ის აწერს ერთ-ერთ „ქეშმარიტის“, პავლე შიგებლიკინის საბოლიშო წერილზე მ. თალაკვაძის წინა მოადგილის მიმართ, 1894 წლ. ნოემბრის 30 დათარიღებულზე: «Вот такая шла кляуза при о. К. Цинцадзе, жертвой каковой кляузы сделался я уже в 1912 году, будучи в связи с выборами старосты переведен в Анчисхатский Собор резолюцией экзарха Иннокентия от 20 мая 1912 года! прож. Н. Талаквадзе». (არქივი დიდუბის ეკლესია. ფ. 505 და 516). ინოკენტის გარდაცვალების შემდეგ გამოიჩვენა, რომ მისი მეუფება ამ სტრიქონების დამწერს უპირებდა გადაყვანას „სექტიცხოველში“...

9. 1912 წლის იანვრის პირველიდან მნათის მოვალეობის აღსრულება მიენდო დეკანოზს იროდიონ გურგენიძეს, რომელიც ღარჩა ამ თანამდებობაზე 1915 წ. ნოემბრის 15-მდე, როდესაც ეკლესიის წინამძღვრის წარდგენისა და პასუხისმგებლობის მიხედვით, საეპარქიო მთავრობამ დანიშნა მნათედ.

10. დავით გიორგის ძე ნახუცრიშვილი, სემინარიაში კურსდამთავრებული, სინოდის კანტორის მოლარე, ავტორი კარგის ენით დაწერილი მოთხრობებისა, რომელთა ნაწილი, „ჩიუტები“-ს სახელწოდებით, გამოვიდა ცალკე წიგნაკად 1914 წელში.

საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებლობის აღდგენის (1917 მარტის 12/25) შემდეგ, არჩეულ იქნა (იმავ წლის ნოემბრის 1) სამრევლო საბჭო, რომლის (პირველ) შემადგენლობაში შევიდნენ: კრებულის წევრნი, მნათე, ივანე არონიშიძე, იოსებ ფანცულაია, ივანე მაისურაძე და სიმონ კანდელაკი.

სამრევლო სკოლა და მისი მოღვაწენი:

1890 წ. ენკენისთვის 10 გაიხსნა ერთკლასიანი სამრევლო სკოლა, სპეციალურად სკოლისათვის იმ წელშივე აგებულ შენობაში, რომლის აშენებაზე ეკლესიის შემოსავლიდან დაიხარჯა 3816,92 მ.

სკოლა თავიდანვე ინახებოდა ეკლესიის ხარჯით: მას არა აკლდა რა, ყოველგვარი ხელსაწყოთი სავსე იყო. ირიცხებოდა წინამძღვრის გამგებლობის ქვეშე. 1903 წ. ენკენისთვის რვას (8) გაიხსნა მეორე ერთკლასიანივე სკოლა: ერთში სწავლობდნენ ქართველები და ადგილობრივი სომხები, მეორეში — რუსები (მართლმადიდებელნი, მაღაყნები, სუბბოტნიკები), პოლონელები, გერმანელები და ისეთი სომეხ-აისორები, რომელთაც არ იცოდნენ ქართული. შენობას გაუკეთდა რემონტი: ახლად გადაკეთებულ შენობაში მოთავსებული იყო: ორი საკლასო ოთახი დერეფნით, სამასწავლებლო ოთახი და ერთ-ერთი მასწავლებლის ბინა — ორი ოთახი, სამზარეულო და საკუჭნაო.

სკულის მასწავლებლობას თავიდანვე ეწეოდა მ. იროდიონ გურგენიძე, 1899—1900 სამოსწავლო წელში მას შეეშველა კ. ცინცაძე (ასწავლიდა უფროს განყოფილებაში); მეორე სკოლის პირველ სკულის მასწავლებლად დანიშნული იყო დიაკონი რ. სეფაშვილი.

მასწავლებლებად იყვნენ:

1. გრიგოლ კიკნაძე, შემდეგ ქვაშვეთის დიაკონი, იხ. ზემოთ.

2. ივანე სიმონის ძე ომანიძე, სემინარიაში კურსდამთავრებული, მასწავლებლობდა 1892 წლ. ოქტომბრის 20-დან 1893 წლის აგვისტოს 24-მდე. შემდეგ გადავიდა სამოქალაქო სამსახურში (ფოსტა-ტელეგრაფის უწყებაში), სადაც დაიმსახურა პენსია და ამჟამად ეწევა კერძო ცხოვრებას.

მასწავლებლობის დროს ი. ომანიძე ეწეოდა საეკლესიო გუნდის ლოტბარობასაც, გუნდი კარგად ჰყავდა გაწვრთნილი და აგალობებდა ისეთ რთულ საგალობლებს, როგორიც არის თეოფანეს „დიდება მაღალიანი“ (რუსულად). დიდუბეში გუნდი პირველად გაჩნდა 1891 წლის ივლისში; ომანიძემდე ლოტბარობას ეწეოდნენ: მ. ნათაძე (მსახურობს ამჟამად მიხეილის სახელობის საავადმყოფოში), ალბოვსკი, მოზგოვოი კუზმა და პროსკურინი (ქვაშვეთშიაც იყო ლოტბარად); ომანიძის შემდგომ გუნდს უძღვებოდნენ ვ. ბელოვი, მ. სტიშკოვი, გ. სვანიძე, კ. ჩარკვიანი, დიაკონი ჩუტკერაშვილი, გ. ქათამაძე, იონა ოჩიგავა, (საქართველოს

ეკლესიის დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ), დიაკონი ნ. კი-
ლურაძე და ანნა ღურაკოვა.

3. დავით ზაქარიას ძე გარსიაშვილი, სემინარიაში კურსდამ-
თავრებული, 1893 წლ. აგვისტოს 24-დან 1895 წ. დეკემბრის
18-დე. შემდეგ დიაკონი კუკიის წმ. ნინოს ეკლესიისა და მასწავ-
ლებელი იქაური საეკლესიო სკოლისა, იქვე მღვდელი, ბოლოს
დეკანოზი ვერის წმ. ნიკოლოზის ეკლესიისა; სკოლის მოწაფეთა-
გან შეადგინა გუნდი, რომელიც ორშაბათობით გალობდა ტაძარში
ქართულ-რუსულ ენაზე. 1933 წლიდან სიონის მღვდელი.

4. დიმიტრი ნიკოლოზის ძე ვარდიაშვილი, სემინარიაში კურს-
დამთავრებული, 1895 წ. დეკემბრის 18-დან 1897 წ. აგვისტოს
24-მდე. მის თანაშემწედ იყო ვარლამ მახარაძე (იხ. ზემოთ)
1895—1897 წლებში. ვარდიაშვილი გამწესებულ იქნა სამხედრო
მღვდლად და 1917—1918 წლებში მიაღწია დასავლეთის ფრონ-
ტის ლაშქრის სამღვდლოების უფროსი მღვდლის თანამდებობამ-
დე; ფრონტის დაშლის შემდეგ იყო თელავის მახრის ს. საბუეს
მღვდლად. გარდაიცვალა 1924 წელში. იყო საუკეთესო მცოდნე
სიმღერა-გალობისა (განსაკუთრებით ქართულისა). სკოლის მოწა-
ფეებს შეუერთა საბაღოსნო სკოლის (იქ ასწავლიდა გალობას)
მოწაფეები და გამართა ჩინებული გუნდი, რომელიც შეტოქეობას
უწევდა საეკლესიო გუნდს (იხ. მისი წერილი „სახალხო გაზეთში“,
1911 წ. № 341, ივლისის 2 თარიღით).

5. დავით ვასილის ძე ახმეტელაშვილი, სემინარიაში კურს-
დამთავრებული, 1897, VIII, 24—1898, VIII, 30; სასკოლო გუნ-
დის ხელმძღვანელი და გალობის მასწავლებელიც. ამჟამად ბეითა-
ლი ტფილისისა და მისი რაიონისა.

6. სიმონ ჭორბენაძე, სემინარიაში კურსდამთავრებული, 1898
წლის აგვისტოს 30-დან — იმავე წლის ენკენისთვის 23-მდე; გაანე-
ბა თავი მასწავლებლობას, რომ შესულიყო რუსეთის უნივერსი-
ტეტში, სადაც დაამთავრა იურიდიული ფაკულტეტი; ამჟამად სა-
სამართლოს თანამშრომელია.

7. ლიუბოვ კონსტანტინეს ასული ეგაძე, წმიდა ნინოს სახე-
ლობის სასწავლებელში კურსდამთავრებული. 1897 წლის ენკე-
ნისთვიდან 1898 წ. ოქტომბრის 27-მდე ვერის წმ. ნიკოლოზის სა-

ეკლესიო სკოლის მასწავლებელი, შემდეგ დიდუბისა, — 1918 წ. მაისის გასულამდე, როდესაც დაიხურა საეკლესიო სკოლები. 1918 წლის ენკენისთვიდან ქალაქის ერთ-ერთი სკოლის მასწავლებელი; ბოლო დროს დასწესებულა (დაყრუვდა) და გამოვიდა პენსიაში; გარდაიცვალა 1927 წელში.

8. მეორე სკოლის მასწავლებელი ეკატერინე ივანეს ასული ბერიშვილი, ქალთა საეპარქიო სკოლაში კურსდამთავრებული, 1903 წ. ენკენისთვის 8-დან 1904 წლ. აგვისტოს 31-მდე. იგივე ეწეოდა გუნდის ხელმძღვანელობას და ასწავლიდა გალობას. ბინა ჰქონდა სკოლის შენობაშივე.

9. მართა გიორგის ასული ჩაგუნავა, საეპარქიო სასწავლებელში კურსდამთავრებული, მასწავლებლობდა 1904 წლიდან 1918 წლამდე მაისის გასულამდე.

გალობის ცალკე მასწავლებლები:

1. სერგი გრიგოლის ძე წერეთელი, სემინარიაში კურსდამთავრებული, შემდეგ სინოდის კანტორის მდივანი, 1898—1899 სამოსწავლო წელში.

2. მარიამ ზაქარაის ასული გარსიაშვილი, საეპარქიო სასწავლებლის კურსდამთავრებული, იქვე მასწავლებელი 1886 წლიდან, 1899—1900 სამოსწავლო წელში.

3. დიაკონი ნიკოლოზ ოქრომჭედლიშვილი, 1900 წლის ენკენისთვიდან 1901 წ. დეკემბრამდე.

4. ნიკოლოზ იოსების ძე შარაბიძე, სემინარიის 4 კლასის კურსდამთავრებული, 1901 წლის დეკემბრიდან 1907 წლის ენკენისთვემდე.

5. ვალენტინა მიხეილის (ზემოხსენებულ მღვდლის) ასული ნასარიძე-ლიაძე, საეპარქიო სასწავლებელში კურსდამთავრებული, გალობის კარგი მცოდნე, 1907—1908 წწ. და

6. მის შემდეგ კი სკოლის დახურვამდე კონსტანტინე ჩარკვიანი, სემინარიის მეოთხე კლასიდან გამოსული, თავისუფალი გუნდის მეთაური. † 1937 წ.

მონაწიეთა რაოდენობა

იყო დეკლარირებული	კაქა	ქალი	ქართველი	არა ქართველი	საუბრით	ქურსი და-ამთავრეს
1890	39	5	5	39	44	—
1891	37	13	7	43	50	—
1892	35	22	12	45	57	3
1893	33	14	9	38	47	11
1894	22	24	11	35	46	4
1895	51	28	18	61	79	3
1896	31	15	14	32	46	15
1897	29	15	14	30	44	5
1898	13	32	17	28	45	6
1899	5	40	13	32	45	6
1900	—	45	15	30	45	3
1901	—	45	20	25	45	8
1902	—	42	20	22	42	4
1903	—	78	35	43	78	6

ქურსდამთავრებულ ეაეებს ეძლეოდათ ღგოტა სამხედრო ბეგარის მოხდის დროს. დანარჩენი წლების ცნობა არა გვაქვს *.

თუ რა და როდის გაკეთებულა დიდუბეში აღნიშნულია „საკ-რებულო უწყებებში“:

1889 წ. ტაძარს დაედგა გუმბათი;

1890 წ. აშენდა სკოლის შენობა;

1894 წ. დაეგო ტომეტის იატაკი და 90 საეენის სიგ-რძეზე რკინის ხლართიანი ზღუდე;

1896 წ. აშენდა კრებულის სამის წევრისათვის ბინები;

1897 წ. დაიდგა ახალი კანკელი და ტაძრის კედლები შეიღება ზეთის საღებავით;

1899 წ. აშენდა საწინამძღვრო სახლი;

1900 წ. სამკვეთლოს მიშენდა დერეფანი, აშენდა ღამის სათევად მოსულ მლოცველთათვის ოთახები და მსახურთათვის ბინები; ეზოს ჩრდილოეთის მხრივ გაკეთდა 15 საეენის სიგრძეზე ქვითკირის ზღუდე და სარწყავი არხის ნაპირი გამაგრდა ქვითკი-რით 20 საეენის სიგრძეზე; იმავე წელში ა. ნ. თაიროვმა ააშენა (და გადასცა სარგებლობისათვის ეკლესიას) სამლოცველო, რომელიც დაუჯდა 12000 მან. **. 1902 წ. აშენდა სადარაჯო ოთახი, სარწყავი

* ამ სასწავლო წელში ორ წყებად სწარმოებდა სწავლა, დილით და საღა-მოთი.

** ამ სამლოცველოს აშენება გამოიწვია შემდეგმა გარემოებამ: ორშაბათო-ბით დიდძალი წესები იყრიდა თავს: პარაკლისები, პანაშეიდები, ანდერძის აგება,

არხის ნაპირი გამაგრდა ქვეთიკრის კედლით 18 საუენის სიგრძეზე, ხის ხლართით შემოიღობა ეზო 73,85 საუენზე, ტაძრის შესავალ კარების წინ გაკეთდა ქვის კიბე და 79.02 კვ. საუენზე დაეგო ასფალტი;

1903 წ. გაუკეთდა რემონტი სასკოლო სახლს და გაკეთდა მასწავლებლების ბინა და სამასწავლებლო ოთახი;

1905 წ. გამოყვანილ იქნა წყალი;

1906 წ. დაეგო ასფალტი 23,33 ოთხკუთ. საუენზე ქუჩის ტროტუარზე;

1909 წ. ტაძრის გარშემო დაეგო ასფალტი 90,63 ოთხკ. საუენზე; გადაკეთდა მგალობელთა დასადგომი ბალკონი — ხორო; ეკლესიას აქვს 2933 ოთხკუთხი საუენი მიწა, რომელთაგანი 608 კ. ს. შეძენილ იქნა ნ. ლორთქიფანიძისაგან 1891 წ. მოსყიდვით; ამგვარადვე შეძენილ იქნა 1901 წ. ნ. დოლუხანოვისაგან 259.35 კ. საუ., ხოლო 432,61 კ. ს. მისგანვე მიღებულ იქნა შემოწირულობის სახით; აღნიშნულის გარდა 1917 წ. გ. შლეგელისაგან შესყიდულ იქნა 2430 ოთხკუთხი საუ. მიწა, ხოლო 1919 წელში — ნ. ზუბკოვსკაიასაგან 1800 ო. ს., მაგრამ ეს მიწის ნაჭრები ეკლესიის ფაქტიურ მფლობელობაში არ გადასულა *.

ნათლობები და სხვ. ამის გამო ხდებოდა ხოლმე ხშირად, — ერთი მღვდელი პარაკლისს იხდიდა ღვთისმშობლის ხატის წინ, მეორე კი შედარებით პატარა ტაძარში, ანდერძს უგებდა მიცვალებულს, ან ბავშვს ნათლავდა, რაც მეტად ცუდ შთაბეჭდილებას ახდენდა მლოცველებზე. 1897 წ. გარდაიცვალა შეძლებული კომერსანტის ა. ნ. თაიროვის ქალი მარიამი, რომელიც დაასაფლავეს ღიდუბის გალავანში. მშობლებმა მოისურვეს ძვირფასი ძეგლის დადგმა თავის მიცვალებულის საფლავზე, თანაც ითხოვეს, მისცემოდათ მათ სამი საფლავის ადგილი. წინამძღვარმა წინადადება მისცა მათ აფშენებინათ სამლოცველო (ძეგლის მაგიერ) და მის ქვეშ დაეშადებინათ თავიანთის აკლდამები. თაიროვებმაც სიამოვნებით მიიღეს წინადადება, ააშენეს სამლოცველო, მორთეს იგი ძვირფასი სამკაულით (ხატები დაახატინეს აკად. მაკოვსკის) და გადასცეს ეკლესიას. სამლოცველო აკურთხა 1900 წლის დეკემბრის 3 უდსამღვდლო კირიონმა („არქივი“, 388—430).

* აღნიშნული ქონების შეძენა და სამუშაოთა წარმოება ეკლესიას შეეძლო, ვინაიდან მისი შემოსავალი (გასავალი თითქმის იმდენივე იყო) უდრიდა (ყველა წლების ცნობა არა გვაქვს):

წ ლ ე ბ ი :

1875 — 3065.03 მ.

1878 — 2571.37 მ.

1876 — 2020.09 მ.

1883 — 5153.57 მ.

1877 — 1882.81 მ.

1894 წ. დაარსდა წიგნთსაცავი, რომელშიაც 1903 წ. დასასრულს იმეჭონებოდა 600 მეტი სახელწოდების წიგნი.

სიწმინდეები

1. დიდუბის ეკლესიის უმათავრესს განძსა და სიწმიდეს წარმოდგენს ტაძრის ხატი ღვთისმშობლისა ჩვილდით, რომელიც, გადმოცემით, ეკუთვნის თამარ მეფის ეპოქას და რომელიც, რაღაც გაუგებრობით, ითვლება ივერიის ხატის პირად (კედლის წარწერა, საკრებულო უწყება). ხატი რომ არ არის ივერიის ხატის პირი, ეს ცხადია: დიდუბის ხატის ღვთისმშობელს ხელთ უპყრია სკიპტრა, რის მსგავსებაც კი არ მოეპოვება ივერიის ღვთისმშობელს. ვფიქრობთ, საქართველოს პირველ მეფე ქალს დიდებულებმა მიართვეს ჩვენი ქვეყნის მფარველი „დედოფლის“ (საეკლესიო საგალობლებში და ლოცვებში ღვთისმშობელი, — რომლის ხვედრია საქართველო, — ხშირად იწოდება დედოფლად) ხატი თვითმპყრობელო-

1886—4090.35 მ.	1911 — 30686.67 მ.
1888 — 4473.31 მ.	1912 — 19179.52 მ.
1889 — 4328.46 მ.	1913 — 37508.73 მ.
1890 — 5187.98 მ.	1914 — 42584.42 მ.
1891 — 10572.46 მ.	1915 — 49886.21 მ.
1893 — 5863.93 მ.	1916 — 103685.79 მ.
1894 — 5744.61 მ.	1917 — 117940.38 მ.
1895 — 5768.03 მ.	1918 — 195938.77 მ.
1896 — 7225.40 მ.	1919 — 368718.72 მ.
1897 — 7971.49 მ.	1920 — 1516107.51 მ.
1898 — 10311.57 მ.	1921 — 44262989.55 მ.
1899 — 11814.51 მ.	1922 — 376092605.55 მ.
1900 — 11231.06 მ.	1923 — 15650.95 მ.
1901 — 9577.46 მ.	1924 — 5340.04 მ.
1902 — 11898.96 მ.	1925 — 8533.04 მ.
1903 — 9201.05 მ.	1926 — 12044.88 მ.
1094 — 10583.95 მ.	1927 — 11053.61 მ.
1905 — 12388.25 მ.	1928 — 11141.77 მ.
1906 — 13529.12 მ.	1929 — 10130.10 მ.
1907 — 11573.34 მ.	1930 — 12433.20 მ.
1908 — 14262.20 მ.	1931 — 22039.01 მ.
1909 — 19428.87 მ.	1932 — 33827.12 მ.
1910 — 20.405,30 მ.	1933 — 46317.86 მ.

მ
ე
ტ
ე
ს

ბის სიმბოლოთი — სკიპტრით ხელში*: განაგე ჩვენი სამშობლო ცისა და ქვეყნის დედუფლის ხელმძღვანელობითა და ჩაგონებითაო. შესაძლებელია, ეს მომხდარიყოს ან გიორგი მესამის (თამარის მამის) გარდაცვალების შემდეგ, ან ყუთლუ-არსლანის განდგომის ჩაქრობის შემდეგ. ექვს გარეშეა, რომ ხატი იქნებოდა შემკული ძვირფასი სამოსლით და პატიოსანი თვლებით, მაგრამ მეცხრამეტე საუკუნემდე ამ სამკაულს არ მოუღწევია: თუ იგი გადურჩა შაჰბასს, აღამაჰმადხანს ველარ გადარჩენია. დღევანდელი პერანგი და გვირგვინები გაკეთებულია 1890—1900 წლებში ი. პ. ლამაქინისა, ო. ი. გორნიჩისა (შემდეგ იღუმენია ოლა), ვ. ვ. და ა. ვ. თულაშვილების გულმოდგინეობით და საფასით (იხ. Опись церковного имущества).

ხატი 21×15 სანტ. ზომისა არის, დახატულია ფიცარზე ცხოვლად, გამომეტყველება სახეთა ნაზი და ლმობიერია, იზიდავს აუარებელ მლოცველებს (განსაკუთრებით ორშაბათობით), როგორც ქრისტიანეთა, ისე არაქრისტიანეთაგან: ძვირფასთვლებიან ბეჭდებისა და ჯვრების (და სხვა სამკაულის) შეწირვა გამომხატველია მადლობით გულსავე აღამიანთა გრძნობისა, რომელთაც მიუღიათ ამ ხატის წინაშე ლოცვით ზეციური შეწევნა. ხატი ასვენია კანკელის სამხრეთის ნაწილის ბოლოს, ცალკე ფარვეში.

2. ეკლესიის მეორე შესანიშნავ სიწმინდედ ითვლება თამარის ხატი, უკეთ: ხატი წმ. გიორგისა და თამარისა. იგი 62×44 სანტიმეტრის ზომისაა, დახატულია ფიცარზედ და შემოსილია ემალებით შემკობილი ოქროს წყალში დაფერილი ვერცხლის მალალის ხელოვნების პერანგით.

ამ ხატს თავის მოკლე ისტორია აქვს: 1898 წ. იანვრის 29 გარდაიცვალა ტაძრის განახლების მხურვალე მონაწილის გიორგი ქართველიშვილის მეუღლე თამარი, რომელიც დასაფლავებულია ტაძარში. გიორგი დავითის ძემ მოისურვა ძეგლის ნაცვლად ხატის მოთავსება საფლავის მახლობელ კედელზე. შეგუჯვეთეთ ოფიინიკოვის ცნობილ ფირმას დაემზადებინა შემდეგი სახის ხატი (არქივი. ფურც. 367 და 368): ზემოთ დიდუბის ღვთისმშობელი, ქვემოთ

* ამგვარად დახატული ხატი საქართველოში მეორეც მოიპოვება: ის ამჟამად ასვენია ქვაშეთში, მოიტანა ვილაც უცნობმა პირმა, ალბათ, ძველი ოჯახიდან. ქვაშეთის ხატი, ვერცხლის პერანგი, უძველად დიდუბის ხატის პირაა, მაგრამ დაბალხარისხოვანი ხელოვნის მიერ გადმოღებული.

საქართველოს გარეთ ჩვენ ვიცით მხოლოდ ორი ამგვარი ხატი: ტინოსისა (საბერძნეთში) და მინსკისა (რუსეთში). Благодетная Богоматери роду христианскому через ея св. иконы, С.-Петербург, 1905 г., 681 და 691.

მისდა მიმართ ვედრებით მდგომარენი გიორგი (ფეხზე) და თამარი (მუხლებზე), როგორც საბინის „საქართველოს დიდებაში“.

ხატი აკურთხა 1901 წლ. სექტემბრის 8 ფლაბიანე ექსარხოსმა, რის შესახებ მოთავსებული იყო იმავე თვის 12 «Кавказ», № 240 შესაფერისი წერილი. ამ წერილმა ერთგვარი გავლენა იქონია რუსეთის უწმიდესის სინოდის მიერ თამარა წმიდათა სიაში შეტანაზე: 1903 წელში ალექსი ექსარხოსმა, უწმიდესის სინოდის განკარგულების თანახმად, დანიშნა კომისია დიმიტრი ეპისკოპოსისა (აბაშიძე), დეკ. ი. ვოსტორგოვისა და მღვდ. პ. კარბელაშვილის შემადგენლობით, რომელთაც უნდა გამოემუშავებინათ ქართველ წმიდანებს აღარ სცნობდენ წმიდანებად და მათი სახელების დარქმევა ბავშვებისათვის აკრძალული იყო კანტორის ბრძანებით). კარბელაშვილმა სიაში შეიტანა თამარიც, დიმიტრი ყოყმანობდა, ვოსტორგოვი უარზე იდგა. შემთხვევით (თუ განგებ) ვოსტორგოვი შეეკითხა ამ სტრიქონების დამწერს, — ხომ არა იცი რა თამარის წმიდანობაზე? შეკითხულმა მიუთითა თვით სინოდის წევრის ფლაბიანე ექსარხოსის მიერ ნაკურთხს ხატზე და უჩვენა «Кавказ»-ის 1901 წლის 240 ნომერი. ამის შემდეგ კომისიამ თამარი შეიტანა წმიდანთა სიაში და სინოდმაც დაამტკიცა აღნიშნული სია. (იხ. Верный месяцеслов всех русских святых, составленный по донесениям Святейшему Синоду преосвященных всех епархий. Москва, 1903 г., стр. 48, 54 и 72).

3. ხელოვნების მხრივ აღსანიშნავია ოფინიკოვის ფირმის მიერ დამზადებული წმინდა ნიკოლოზის ხატი, 32×27 სმტმრ. ზომისა, ოქროს წყალში ამოვლებული და ემალით შემკული ვერცხლის პერანგით. ხატი შემოწირულია ამიერკავკასიის რკინიგზის სახელოსნოების სარონოდო განყოფილების მუშებისაგან ნ. თ. ნეიშანის სახსოვრად ზედ წარწერით: «В молитвенное воспоминание о Николае Феодоровиче Нейман, от мастеровых вагонного цеха З. К. Ж. Д. 19 февраля 1899 г., Тифлис». (შეად. „არქივი“: 382—387).

232. 1893 წ. აპრილის 18, როდესაც ვლადიმირ მთავარეპისკოპოსმა აგვიყვანა მღვდლის ხარისხზე, შეგვიწვია დარბაზში და მღვდლის იროდიონ ნანობაშვილის, ლენერალის ქ. მამაცაშვილის და „კონტროლნი პალატის“ უფროსის ვ. ბუტირკინის თანადასწრებით შეგვეკითხა: ორბელიანთ ეკლესიას დაიტოვებთ, თუ გავუცხვებთ. დამსწრეთ მირჩიეს, არ მეთქვა უარი, მაგრამ იქვე

განვაცხადე: **ორთა უფალთა მონება** არ ძალმიძს-მეთქი. ამის შემდეგ **ორბელიანთ ეკლესია** ექსარხოსმა მისცა მ. ბერიძეს.

233. იხ. მისი ფორმულიარი 1901 წლისა, (რვეული: № 9, 27).

234. იქვე: 3.

235. იხ. მისი ფორმულიარი, იქვე: 5, 87.

236. იხ. მისი ფორმულიარი, იქვე: № 83.

237. იხ. მისი ფორმულიარი, იქვე: 28.

238. იხ. სია **ორბელიანთ ეკლესიის ნივთებისა**, იქვე: 8.

როგორც ჩანს საკრებულო უწყებებიდან, **ორბელიანთ უნდა** ეძლიათ მღვდლისათვის წელიწადში 180 მანეთი, მაგრამ მოძღვრებს ეს „**ჯამაგირი**“ თავ-თავის ღრძეზე ვერ აუღიათ. დამახასიათებელია შემდეგი საბუთი: „**კნიაზ გრიგორი (პოეტი) ორბელიანისაგან** ბოძებული **ჯამაგირი** დღიდგან **განწესებისა** ჩემისა მღუდლად, ე. ი. 14 თებერვლიდგან 1865-ის წლისა:

1865 წელში პირველად მიბოძა მ. 20;

მეორეთ ერთი თუმანი — 10;

1866 წ. აგვისტოს 28 მესამეთ — 20;

დეკემბრის 6 მივიღე — 10;

1867 წ. იანვრის 29 მიბოძა — 10;

აპრილის 5 მიბოძა — 20 მ.

აგვისტოს 1 მიბოძა — 10;

ოქტომბრის 12 მიბოძა **კნიაზმან** 25 p. ჯამი 125.

1868 წლის 14 თებერვლიდან მერგება მისაღებლად **კნიაზ გრიგორისაგან** 50 p. და **კნენინა ქეთევანისაგან** 60 p., რადგანაც სრულებით არა მიმიღია რა **კნენინისაგან**. ხოლო ორისავე პირისაგან მერგება 110 p. თავად **ორბელიანთ სასახლის ეკლესიის მღუდელი ბესარიონ ზედგინიძე**“. იქვე: 3. თუ „**კნიაზ გრიგორი**“ და „**კნენინა ქეთევანი**“ ასე უსწორდებოდნენ მოძღვარს, სხვებზე რაღა უნდა ვთქვათ?!

239. ქ. ე. ს. რვეული: № 4, 167—169.

240. ილია **ორბელიანის შესახებ** იკითხე Из записок кн. Амилахвари: 93—105, 117...

241. იასონ **ჭავჭავაძის შესახებ** იქვე: 68, 73, 79, 109, 120—122, 169—117, 184.

242. ივანე გივის ძე ამილახორზე მრავალი და ღირსშესანიშნავი ცნობებია მოთავსებული ზემოხსენებულ წიგნში. განსვენებული ცნობილი იყო, როგორც შეუდარებელი ვაჟკაცი და სამხედრო პირი. წიგნიდან კი ცხადდება, რომ იგი ყოფილა არა ნაკლები მოქალაქე და ადამიანი.

243. ზაქარია ფეოდოროვის საფლავის ქვაზე აწერია:

Покойся милый родитель,
Ибо ты переселился в вечную обитель,
Зачем так рано оставил этот свет,
Когда тебе было только 49 лет.
Прощай отец, драгоценный
Для своего семейства и бедных
Благодетель незабвенный.
Ты осиротил восемь малолетних детей,
Которых тебя будут помнить во век,
И вместе с тем юную супругу,
Которая тебя не забудет во век.

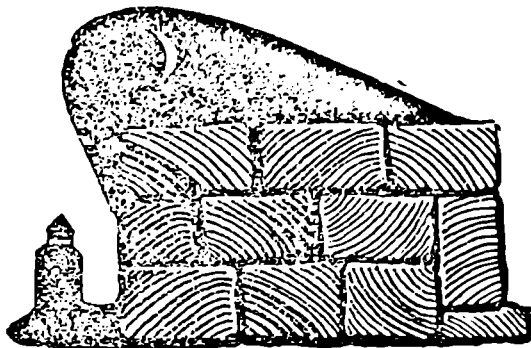
244. აღნიშნულ პირთა გარდა გალავანში კიდევ არიან დასაფლავებულნი ისეთებიც, რომელთა ვინაობა ვერ გავიგეთ, მაგ. ქვემო ეკლესიაში შესასვლელი კარების წინ არის ექვსი მარმარილოს ფიქალი, რომლებზედაც წარწერა ვერ გავარკვიეთ, ვინაიდან იქ რომ ლოდები ეწყო, იმათზე აღარაფერი ჩანდა. შემდეგ გავიგეთ, რომ ერთ-ერთი ამ ფიქალთაგანი ფარავს მელიტონ ბარათაშვილის მეუღლის ეფემიას საფლავს (პოეტის დედა, იხ. №61). დანარჩენ ფიქალთა შესახებ შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ისინი ფარავენ ხუთ იმათაგანს, რომელთა სია გადმოგვცა იმავე ზალიკანიანმა (რეზუმი: № 7, 55, 56, 93). აი ეს სია:

1. ზურაბ ჭამბაკურ-ორბელიანი, † 1833,
2. მეუღლე მისი ხორეშან ზაქარიას ასული, 54 წლისა,
3. მღვდლის იოანე მიხაილოვსკის მეუღლე, ლენერალ (მიხეილ?) ჯომარჯიძის და, † 1860 წ.
4. ზაალ ლუარსაბის ძე ჭამბაკურ-ორბელიანი, † 1832, 18 წლისა,
5. ზაალის დედა,
6. ლენერალ რეზენკამბფის მეუღლე,
7. ასლან ჭამბაკურ-ორბელიანი,
8. ძმა მისი ლუარსაბ,
9. მირსკის ქალი,
10. კნეინა ანდრონიკაშვილისა,
11. პავლე გაბაშვილის მეუღლე, გედევანიშვილის ქალი,

12. გიორგი ჯამბაკურ-ორბელიანი, † 1812 წ.,
13. მეუღლე მისი თინია,
14. ლევან ერისთავი, † 1865 წ.

ქვემო ეკლესიის კარების კედელში ჩასმულია ფიქალი მიჩმან გიორგი როსტომის ძის წერეთლის ხსოვნის აღსანიშნავად, რომელიც დაიღუპა ცუსიმის (იაპონიასთან) ომში 1905 წ. მაისის 14. იგი ყოფილა დაბადებული 1882 წ. აგვისტოს 5.

245. ეს დანაშთი 1923 წლის შემოსავალს არ მომატებია, ვინაიდან, როდესაც ეკლესიის წინამძღვარი (რომელიც აწარმოებდა დავთარს და რომელსაც ებარა კასსა) ბინიდან საგანგებო კომისიაში წაიყვანეს (1923 წ. იანვრის 12), ფული ეკლესიაში იყო და იქ დარჩა მის გამასწორებელი სახლიდან გამოსვლამდე (1925 წ. მარტის 8): უკვე გაბათილებული ბონები დაცულია მოაქამომდე...

ბოლოსიტყვა

წინამდებარე წიგნი დიდხანს, ძალიან დიდხანს იღო ავტორის პორტფელში. აღრე მის გამოცემაზე არათუ ფიქრი, მისი დასახელებაც არ შეიძლებოდა, თუმცა წიგნის არსებობა მეცნიერთა ერთმა ნაწილმა იცოდა.

ქვეშევთის ეკლესიის ისტორია, როგორც წიგნს ჰქვია, ავტორის ჩანაფიქრით მხოლოდ ერთი, თუნდაც დიდებული ტაძრის ისტორია კი არ უნდა ყოფილიყო, არამედ თბილისის სიძველეთა ისტორიაც და კეთილშობილური ვალის მოხდაც იმ ადამიანთა ხსოვნის წინაშე, რომელნიც უხმაუროდ აეთებდნენ თავიანთ საქმეს, ინახავდნენ განათლების კეთილშობილურ ტრადიციებს და ქვეყნის სიყვარულის ჩირაღდანს. ცხადია, ხსენებულ ადამიანთა გზა (ისევე, როგორც ჩვენი ქვეყნისა) ია-ვარდით არ იყო მოფენილი და მათი სახელის გაცხადება და საქმეების წარმოჩენა დღეს უთუოდ საშური საქმეა.

კალისტრატე მიხეილის ძე ცინცაძემ — ამ წიგნის ავტორმა — საეკლესიო იერარქიის ყველა საფეხური გაიარა, დიაკვნობიდან კათალიკოსობამდე. ცხოვრების წესით, მაღალი ზნეობით, განსწავლულობით, მწიგნობრობის ტრფიალით, შემოქმედებითი ნაპერწკლით ღირსეული შემკვიდრე იყო ქართველი მღვდელმთავრებისა თუ უჩინო სქემოსანთა დიდი აოჰორტისა. კალისტრატე ცინცაძეს ცხოვრებამ შარბათიც ასეა და ძირმწარეც არგუნა, მაგრამ მისი პრინციპულობა, ქვეყნის სიყვარული და დედა-ეკლესიისადმი თავდადება ვერ გატეხა, ნირიც ვერ აცლევინა. იგი მრავალშრივი მოღვაწე ბრძანდებოდა, მაგრამ უპირატესად მაინც საეკლესიო მოღვაწე გახლდათ. საეკლესიო მოღვაწეობა იყო მისი ყველაზე დიდი მოწოდება და ეს მოწოდება ბოლომდე ჰქონდა გათავისებული. სწორედ კალისტრატე ცინცაძის მოღვაწეობის ამ მიმართულებამ ათქმევინა აკად. კორნელი კეკელიძეს — თუ არა ეკლესია, კალისტრატეს სახით ქართულ ფილოლოგიას და ეკლესიის ისტორიას მაღალი რანგის მკვლევარი ეყოლებოდაო (კალისტრატე ცინცაძე და კორნელი კეკელიძე მოყვრები იყვნენ, კალისტრატეს ძმას — ამფილოქეს ცოლად ჰყავდა კორნელის და — აკვირნენ). უწმინდესი კალისტრატეს ამ მოღვაწეობას, რაც განსაკუთრებით მკვეთრად ჩანდა 1930-იან წლებში, ჩვენი საზოგადოება კარგად ზედაც და სათანადო ყურადღებასაც მიაგებდა, უფროს უგ-

დებდა მის ყოველ სიტყვას და აფასებდა. აქ არ შეიძლება არ დავიმოწმოთ ორი შეფასება, რომელთაგან ერთი ეკუთვნის კალისტრატეს მოძულეს და, შეიძლება ითქვას, მტერს — დავით ეპისკოპოსს (ერობაში ექვთიმე ოქროპირის ძე კაპახიძეს, 1872—1935 წ.წ.) და მეორე — კალისტრატეს კეთილისმყოფელს — კათალიკოს-პატრიარქ ამბროსის (ერობაში ბესარიონ ზოსიმეს ძე ხელიაი, 1861—1927 წ.წ.).

„აბა, ერთი თვალი გადავავლოთ ჩვენ წარსულ საეკლესიო ცხოვრებას. ამ უკანასკნელი ორმოცი წლის განმავლობაში რომელი სასულიერო პირის სახელი უფრო ხშირად, უფრო მეტი პატივისცემით იხსენიებოდა ჩვენს წრეში? ვინ იყო ის, რომელმაც ჟურნალ „მწყემსში“ მოათავსა სტატია საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიზმის შესახებ იმ დროს, როცა ჯერ ამ საგნის შესახებ ჩვენ შორის არაერთი ლაპარაკი არ ყოფილა და რომლისა გამო ამ ჟურნალის რედაქტორმა დავით ლამბაშიძემ ეგზარხოს ელადიმერისაგან რისხვა მიიღო? ვინ იყო ის, რომელმაც დინჯი, საფუძვლიანი, მეცნიერული პასუხი გასცა რუსეთის ეკლესიის სინოდის მოხელეს სამუილოვს და მის თანამოაზრეთ, რომელნიც საქართველოს ეკლესიის კანონიერ ავტოკეფალიზმს უარს ჰყოფდნენ? ვინ იყო ის, რომელმაც შეადგინა საგნის ამომწურავი საპასუხო докладები რუსეთის პატრიარქის ტიხონის საქართველოს კათალიკოზისადმი ეპისტოლეს შესახებ, რომელ ეპისტოლეში ეს ტიხონი საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებლობის აღდგენას (1917 წ.) არ სცნობდა და ქართველთ ურჩევდა — ყოფილიყვნენ ძველებურად რუსეთის ეკლესიისადმი მორჩილებადში?..

კალისტრატე, კალისტრატე!

აი, ეს კალისტრატე ინტელექტუალურადაც და მოქმედებითაც უპირატესად ცნობილი იყო ჩვენს შორის...”

ამ სტრიქონების დაწერი, დავით ეპისკოპოსი, მართალია, პრინციპულად ედავებოდა კალისტრატე ცინცაძეს, სუსხიან და საღანძღავ სიტყვებსაც არ აკლებდა, მაგრამ ობიექტურობამ ზემოთ ციტირებული სტრიქონებიც დააწერინა. კათალიკოს-პატრიარქმა ამბროსიმ 1925 წ. 1 ნოემბერს (გეორგიშისთვის) სიონში ასე შეათვას კალისტრატე ცინცაძის პრაქტიკული საქმიანობა ავტოკეფალიის მოპოვებისათვის ბრძოლაში: „შენი მოღვაწეობა დაიწყო ჩვენი ეკლესიის მონობის დროს, როდესაც იმის ბედ-იღბალს განაგებდნენ სინოდი და მისგან დაყენებულნი, ქართული ენის არა მცოდნე ექსარხოსები. შენ ამ მონობის დროს ემსახურებოდი ეკლესიური თავისუფლების იდეას, საქართველოს ეკლესიურ ავტოკეფალურ უფლებების აღდგენას. სწერდი ავტოკეფალიის შესახებ წერილებს და წიგნებს... მივალწიეთ ეკლესიურ თავისუფლებას... ამ დღიდან შენი შრომა და ღვაწლი ეკლესიის საკეთილდღეოდ ყველამ, ვისაც აინტერესებს მშობლიური ეკლესიის ბედ-იღბალი, კარგად იცის...”

მე აქ მივაქცევ მსმენელთა ყურადღებას შენი მოღვაწეობის ერთ მომენტზე, რომელიც ქართველი საზოგადოების დიდი უმრავლესობისათვის უცნობია. 1917 წლის ივნისის პირველ რიცხვებში „სტარაია რუსაში“ მივიღე დეკლარაცია, რომლითაც მეცნობა, პეტროგრადში მიემგზავრება დელეგაცია შუამდგომლობით მამინდელი მთავრობის მიერ ჩვენი ეკლესიის დამოუკიდებლობის ცნობისათვის... ჩემს შესახებ უნდა ვთქვა, რომ ბევრი შრომა არ შემხვედრია... ნათქვამიდან ცხადია, რომ დელეგაციის მომუშავე წევრად რჩებოდი შენ და ავი ნამდვილადაც შენ მუშაობდი. ჩემს თავს ვრაცხ მოვალედ აღვნიშნოვს, რადგანაც ვერაფერი ვერ იტყვის, რომ დელეგაციის მუშაობას არ ჰქონდეს დიდი მნიშვნელობა ჩვენი ეკლესიისათ-

ვის. დღევანდის მუშაობის შედეგი იყო ჩვენი ეკლესიის ცნობა -- ავტოკეფალურ უფლებებში საერო მთავრობის მიერ...

კალისტრატე მისიელის ძე ცინცაძე დაიბადა 1866 წელს სოფელ ტაბანაურში. 1882 წ. დაამთავრა ქუთაისის სასულიერო სასწავლებელი, 1888 წელს -- აზიის სასულიერო სემინარია, 1892 წელს კი -- კიევის სასულიერო აკადემია. 1893 წლის თებერვლიდან განაწესეს დიღუბის ეკლესიის წინამძღვრად, აქვე აკურთხეს დიაკვნად ამავე წლის 11 აპრილს, ხოლო მღვდლად -- 18 აპრილს. 1909 წელს შემოსეს დეკანოზობის პატივით -- სამრევლო მღვდლისათვის უმაღლესი პატივით. 1903 წელს გააწვეს ქვეშევთის ეკლესიის წინამძღვრად, 1925 წელს აკურთხეს ნინოწმინდელ ეპისკოპოსად და იმავდროულად მიანიჭეს მტკრპოლის პატივი. VI საეკლესიო კრებამ 1932 წლის 21 ივნისს აირჩია სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქად. გარდაიცვალა 1952 წლის 3 თებერვალს.

კალისტრატე ცინცაძემ ლიტერატურული საქმიანობა გასული საუკუნის 80-იანი წლების მიწურულს დაიწყო. ჟურნალ „თეატრის“ 1887 წლის 12, 13, 14 ნომრებში გამოაქვეყნა პირველი თარგმანები. თვით იგი წერს: „ამ ნომერში და № 12-ში (იგულისხმება ჟურნალი „თეატრი“ მ. ქ.) მოთავსებული „ნარკვი“ და „არაჩვეულებრივი ზურისძიება“ არის პირველი ჩემი ლიტერატურული ნაშრომი (თარგმანი). სემინარიის მასწავლებელმა იოსებ მაქანარიშვილმა გააცნო „თეატრის“. რედაქტორი ალექსანდრე ნებიერიძე, რომელმაც გავლენა გადასათარგმნად შემოხსენებული წერილი. თარგმანი მოსწონებოდა და დავსტამბა“ (კ. ცინცაძის არქივი. № 97. ფ. 202), მაგრამ კალისტრატემ სერიოზული საქმიანობა მაინც აკადემიის კურსის გასრულების შემდეგ დაიწყო. მისმა სამეცნიერო წერილებმა (პირველი დაიბეჭდა 1890 წ. „Новое обозрение“-ში, აპრილის 21, № 2178) და წიგნებმა (განსაკუთრებით „Автокефалия Грузинской церкви“, 1905 წ.; „Историческая справка по поводу об автокефальности Грузинской церкви“, 1906 და სხვ.) მთელი იმპერიის სამეცნიერო წრეების ყურადღება მიიქცია და მათ ავტორს დამსახურებული აღიარება მოუპოვა.

კ. ცინცაძე ათეული წლების მანძილზე აქტიურად იყო ჩართული ქართული ეკლესიის უმწვავესი საკითხების მოგვარების საქმეში, მაგრამ მთავარი მაინც მის შემოქმედებაში ჩვენი ეკლესიის ავტოკეფალიის პრობლემა იყო, რომელიც განსაკუთრებით გააწვეა ჯერ 1905 წელს, ხოლო შემდეგ -- 1917 წ. თებერვლის რევოლუციის შემდეგ. უნეტარესი კალისტრატე კვლავ ჩაება დიდ ეროვნულ და, არ შეეცდებით, თუ გიტყვით, პოლიტიკურ დებატებში, რომლებიც საეკლესიო სამოსელში იყო გახვეული. 1920 წელს საკათალიკოსო საბჭოს დაქვემდებარებით დაისტამბა კალისტრატე ცინცაძის მიერ დაწერილი „Послание Святейшего Леониды, Католикоса-Патриарха всея Грузии, к Святейшему Тихону, Патриарху Московскому и всея России“. 1921 წ. გამოქვეყნდა „По поводу архипастырского подлога“, ხოლო 1926 წლის 24 ივლისს მსოფლიო პატრიარქს და კონსტანტინოპოლის მთავარეპისკოპოსს ბასილ მესამეს (1925--1929 წ.წ.) გაეგზავნა მიმართვა, რომელიც კვლავ საკათალიკოსო საბჭოს დაქვემდებარებით შეადგინა მეუფე კალისტრატემ. ამ ეპისკოპოსის დიდი ტაქტიკით გამოთქმული ქართული ეკლესიის მესვეურთა (და, მაშასადამე, ქართველი ხალხის) გულისტკივლი და საყვედური, რამეთუ მსოფლიო მართლმადიდებელთა საეკლესიო ფორუმზე (VII მსოფლიო კრება) არ მიიწვიეს ქართული ეკლესია. ეს საყვედური ისტორიულად შეზავებული ჩვენი ეკლესიის ისტორიის საკითხებთან, საიდანაც ნათელია, რომ 1801 წლამდე ქართული ეკლესია იყო დამოუკიდებელი. თანაც ბეჭითად არის ხაზგასმული ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის აღიარე-

ბის აუცილებლობა XX ს-ის 20-იან წლებში. მიმართვა შედგა ქართულ და ფრანგულ ენებზე, იგი საქმადი ღიღია, სამწუხაროდ ჩვენი საზოგადოებისათვის თითქმის უცნობი, ამიტომ დავიმოწმებთ რამდენიმე ადგილს, რომლებშიც ნათლად ჩანს შემდგენელთა პრინციპული პოზიცია:

„თქვენო ყოვლადუწმიდესობა“!

„...უფალმა თქვენ გყოთ ბედნიერ, შეგვეკრიბათ მესამე მსოფლიო კრება... საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია გამოთქვამს უღრმეს მწუხარებას, რომ უცნობ მიზეზთა გამო, იგი არ იქმნა მერაცხული ჩინებულთა შორის, რომელნიც მოწოდებულ არიან მართლმადიდებელი ეკლესიის ქორწილსა ზედა (მატ. 22, 2—3), მსოფლიო კრებაზე...“

კანდიერებით მოვასხენებთ თქვენს ყოვლადუწმიდესობას, რომ საქართველოს ეკლესია დაარსებელია მეოთხე საუკუნეში, ხოლო აღიარებულია საეკლესიო დამოუკიდებლად, ავტოკეფალურად (ბალზამონის თარგმანები მე-2 მსოფლიო კრების მე-2 კანონისა)...

1801 წელში ქრისტეს სახელის მტრებისაგან აოხრებული და სისხლდაწვრტილი საქართველო თავისი ნებით შეუერთდა ერთმორწმუნე რუსეთს. ათი წლის შემდეგ, საქართველოს ეკლესიის კრებისა და მღვდელმთავართა დაუკითხავად იმპერიის „მსოფლიო მთავართ“ (მოციქ. კანონი 30) კათოლიკოზ-პატრიარქი ანტონი მეორე გადასახლეს რუსეთში და საქართველოს ეკლესია დაუმორჩილეს უწმიდეს სინოდს, რომელმაც სხვის ეპარქიაში (ყან. კრება II, 2, III-8, ანტ. 13) გამოგზავნა თავისი ექსარხოსი, სამწყსოს ენისა, ზნეთა და ჩვეულებათა უცოდინარი.

ექსარხოსების (მიუხედავად ზოგიერთი მათგანის პირადი ღირსებისა) მართვა-გამგეობა დიდ უკმაყოფილებას იწვევდა საქართველოში..., რის გამო უკმაყოფილობის ბოლმა გროვდებოდა ერის გულში და ელოდა დროსა და შემთხვევას თავის გამომჟღავნებისათვის.

ეს დროც დადგა: 1905 წელს რუსეთში პირველად გახდა შესაძლებელი გულისთქმათა და ზრახვათა საჭაროდ გამოთქმა: მორწმუნე ქართველმა ერმაც არ გაუშვა ხელიდან ეს შესაძლებლობა და ერთხმად მოითხოვა ეკლესიის ავტოკეფალურ უფლებებში აღდგენა. იმპერატორმა ნიკოლოზ მეორემ თითქოს ყური ათხოვა ქართველთა სამართლიან თხოვნას და საკითხი საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალურ უფლებებში აღდგენის შესახებ 1906 წლის აგვისტოს 11 გადასცა რუსეთის ეკლესიის მომავალ კრებას „მოსაზრებათა გამოსათქმელად“, მაგრამ რუსეთის უწმიდესმა სინოდმა უმაღლესი ბრძანება თავის ოფიციალურ ორგანო „Церковные Ведомости“-ში მოთავსების ღირსადაც კი არ სცნო. ... სინოდმა ძლიერ მაგრად დასამარა ადგილობრივ საეკლესიო კრების წინასწარ თათბირში...

1917 წლის თებერვლის გასულს რუსეთში დაიწყო დიდი რევოლუცია, იმპერატორის ადგილი დაიკირა დროებითმა მთავრობამ და მარტის 3 დეკლარაციით ყველა ერს მიენიჭა უფლება თვითგამორკვევისა, ქართველმა ერმაც ისარგებლა აღნიშნული დეკლარაციით. იმავე წლის მარტის 12 მცხეთის ათორმეტთა მოციქელთა საკათოლიკოზო ტაძარ „სვეტიცხოველში“ შეკრებილ ქართველ იერარქთა და ეკლესიის და მორწმუნე ერის წარმომადგენელთა განჩინებით, საქართველოს ეკლესია გამოცხადებულ იქმნა აღდგენილად ავტოკეფალურ უფლებებში. კრების დადგენილება ეცნობა სინოდის ექსარხოსის ტფილისში და დროებით მთავრობას პეტროგრადში. დროებითმა მთავრობამ, უწოდა რა აღნიშნულ დადგენილებას „თვითგამორკვევის დიადი აქტი“, ორჯერ დაადასტურა იგი, — 1917 წლის მარტის 27 და ივლისის 25.

მოსალოდნელი იყო, რომ რევოლუციის დასაწყისშივე განახლებული სინოდი განახლების გზაზე დამდგარის რუსეთისა სიამოვნებით შეხვდებოდა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენას... მაგრამ სინოდმა ეს არ ინება. 1917 წლის ივლისის 14 მან დააქანონა მსოფლიო ეკლესიის მიერ უკანონოდ ცნობილი ფილეტოზი, დანიშნა ტფილისში... თავისი ეპისკოპოსი და მიანიჭა მას ტიტული მიტროპოლიტისა...

იმავე წლის გასულს არჩეულმა სინოდის მემკვიდრემ, უწმიდესმა პატრიარქმა ტიქონმა, ფილეტოზი დაადასტურა და საქართველოს იერარქიაც მადლმოსხნილად გამოაცხადა, ხოლო მისი უწმიდესობის ხელკეცით მღვდელმთავართა ერთი ნაწილი (რომელსაც მეთაურობდა კიევის ყოფილი მიტროპოლიტი ანტონი ხრაპოვიცი) სიყალბესაც არ მოერიდა...

უწმიდესი ტიქონის მიერ აღებული გეზი საქართველოს ეკლესიის მიმართ ოდნავ მხოლოდ არის შეცვლილი... სინოდის მიერ: ის არ სთვლის ჩვენს იერარქიას მადლმოსხნილად, მაგრამ... მოითხოვს ჩვენგან მისდამი დამორჩილებას... თავისთავად ცხადია, რომ ყალბი საბუთების თხზვასა და ფილეტოზის დამყარებას ჩვენს საეკლესიო ტერიტორიაზე ადგილი არ ექნებოდა, მსოფლიო პატრიარქებს (აგრეთვე დანარჩენ პატრიარქებსაც) პასუხი რომ გაეცათ უწმიდეს კათალიკოზ-პატრიარქების კირიონის, ლეონიდის და ამბროსის მოკითხვის ბარათებზე...

უღრმესი პატივისცემით გაცნობებთ რა ზემოაღნიშნულს მსოფლიო კრებისათვის მოსახსენებლად, სრულიად საქართველოს საკათოლიკოზო საბჭო გამოსთქვამს სრულს იმედს, რომ თქვენი ყოვლადუწმიდესობა, აღძრული ეკლესიური კეშმარიტების ძიებით, აღადგენს, დანარჩენ მართლმადიდებელ ეკლესიათა საქეთმპყრობელებთან ერთად, საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიასთან ძველს ურთიერთობას, ესე იგი ისეთსავეს, როგორიც სუფევდა ჩვენს შორის მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისამდე..." (კ. ცინცაძის არქივი, № 97, ფ. 363—373).

ამ წერილის გაგზავნა მსოფლიო პატრიარქთან 1926 წ. დაახლოებით იმავე მნიშვნელობის მოვლენა იყო ჩვენი ეკლესიის ცხოვრებაში, როგორიც 1922 წ. გენუის საერთაშორისო კონფერენციისადმი გაგზავნილი მემორანდუმი (დაიბეჭდა იმავე წლის მაისში გენუის გაზეთ „კაფარს“-ში), მემორანდუმი, რომელმაც დიდი მღელვარება გამოიწვია ჩვენს საზოგადოებაში. რამდენიმე პიროვნება დააპატიმრეს და სხვადასხვა ვადით პატიმრობა მიესაჯეს: კათალიკოს ამბროსის — შვიდი წელიწადი, ცხრა თვე და ოცდასამი დღე, დეკ. კალისტრატე ცინცაძეს — სამი წელიწადი, ცხრა თვე და ოცდასამი დღე, განაჩენს ხელს აწერდნენ საქართველოს რესპუბლიკის უზენაესი სასამართლოს თავმჯდომარე გ. ჩხეიძე და წევრები: წიფეწიაძე და გ. რთველაძე. ბრალმდებელნი: ნ. ოქუჯავა და ნ. მაჭავარიანი და საზოგადოებრივი ბრალმდებელი ა. ერქომაიშვილი (იხ. გაზეთი „კომუნისტი“ 1924 წ. მარტის 21 № 65, ასევე გაზეთი „მუშა“, 1924 წ. № 400, 21/III).

1926 წ. ეპისტოლემ მსოფლიო პატრიარქისადმი კიდევ ერთხელ დაადასტურა ქართული სამღვდლოების ერთი ნაწილის და მათ შორის კალისტრატე ცინცაძის დიდად აქტიური მონაწილეობა საეკლესიო ცხოვრების მართვის საქმეებში, ეროვნული მნიშვნელობის მქონე პრობლემათა მოგვარებაში. კ. ცინცაძის არქივში დაცულია ამ მხრივ საინტერესო მონაცემები (ზოგიერთი მასალა, მაგ., „საქართველოს რესპუბლიკის უზენაესი სასამართლოში ჩემი დაკითხვა 1924 წლის მარტის 12“, გამოქვეყნევენ ჟურნალ „მნათობში“ რამდენიმე წლის წინ). საეკლესიო პირთა ერთი ნაწილის მიერ 1922 წლის გენუის კონფერენციებზე გაგზავნილი მემორანდუმი და მსოფლიო პატრიარქთან გაგზავნილი წერილი შეფასდა, როგორც კათალიკოს ამბროსისთან დაახლოებულ პირთა, საბჭოთა სისტემისადმი მტრულად

განწყობილ ადამიანთა საქმიანობის ერთი მიმართულება, შეურიგებლობა არსებულ პოლიტიკურ კურსთან. ამიტომ კათალიკოს ამბროსის მოწინააღმდეგეთა მიერ 1926 წ. 26—27 დეკემბერს ქუთაისში მოწვეულ იქნა „საეკლესიო ყრილობა“. ყრილობამ პირდაპირი სათქმელი ნათლად და გაბედულად ვერ თქვა, მაგრამ დაუფარავად გაილაშქრა კათალიკოს ამბროსისა და კ. ცინცაძის წინააღმდეგ; პრობლემა დააქუცმაცა და, ერთი შეხედვით, ყოფით საკითხებად აქცია, თუმცაღა მიმართა (1927 წ. 6 იანვარი) „სრულიად საქართველოს ეკლესიის მორწმუნეთა მიმართ“ მაინც გაჟონა ასეთმა ფაქტმა: „მეორე დანაშაული ეპ. დავითისა საკათალიკოსო საბჭოს თვალში იყო მისი მონაწილეობა იმ დეპუტატიაში, რომელიც ქუთათურებმა მიუგზავნეს კათოლიკოზ-პატრიარქს 1923 წლის სექტემბერში სათხოვნელად, რომ შემორანდუმის გაგზავნისა გამო შეეტანა საბჭოთა მთავრობის წინაშე განცხადება, რომ შემორანდუმის გაგზავნა იყო შეცდომა, რომელმაც დიდი ზიანი მიაყენა საქართველოს ეკლესიას...“

თვით ყრილობის ოქმში აღნიშნულია, რომ საკათალიკოსო საბჭოს უნდა მიეღო ზომები, „ის შემორანდუმი არ გაგზავნილიყო, ხოლო გაგზავნის შემდეგ მაინც უნდა ცდილიყო მის გასაბათილებლად...“ (კ. ცინცაძის არქივი № 102, 447). ძირითადად ამ კუთხით იქნა დანახული და შეფასებული დეკ. კალისტრატე ცინცაძის საქმიანობა. ვერ დავშალავთ, ამას დაერთო საეკლესიო მოღვაწეთა ერთი ნაწილის ადამიანური სისუსტე — შური კ. ცინცაძის წარმატებების შედეგად გამოწვეული, რომელიც განსაკუთრებით გამოჰლავნდა და გაღმოიღვარა 1925 წლიდან, როდესაც დეკანოზი კალისტრატე მეუფე კალისტრატედ აკურთხეს. ამ დღეს წარმოითქვა ორი შესანიშნავი სიტყვა. ერთი კათალიკოს ამბროსისა და მეორე ახლად ხელდასხმული მეუფე კალისტრატესი. მიუხედავად მოზრდილი ტექსტისა, საიროდ მიგვაჩნია კალისტრატეს ტექსტის დამოწმება (კათალიკოს ამბროსის სიტყვიდან უკვე დავიმოწმეთ ადგილები). მეუფე კალისტრატეს სიტყვა ნიმუშია პასუხისმგებლობისა, მაღალი ზნეობისა.

„თქვენო უწმიდესობავ და ყოვლადსამღვდელო მწყემსმთავარნო!“

თქვენ მოგხსენებათ, რომ წესი მღვდელმთავრად განმზადებულის განცხადებისა შეიცავს საჭაროდ თქმულ აღსარებას...

ნება მიბოძეთ, მეც აღვიარო სამღვდელო და საერო დასთა წინაშე გულისა ჩემის ზრახვანი...

ვინც მიცნობს, უეჭველად იცის, რომ ჩემს მღვდელმთავრობაზედ აზრი არც თავში მომსვლია და არც გულში გამივლია, ჩემი მოღვაწეობის სარბიელი ჩემი ძალონისათვის საკმაო და ფრიალ ვრცელიც იყო... მიუხედავად ამისა, უკანასკნელი ნახევარი წლის განმავლობაში ჩვენი ეკლესიისათვის გულშემატკივართაგან, რომელთა შორის პირველი თქვენ ბრძანდებით, უწმიდესო მამამთავარო, თითქმის ყოველდღე მესმოდა: იტვირთე ჭვარი მძიმე მღვდელმთავრებისაო, ყველას მაღლობითა და მოკრძალებითი უარით გისტუმრებდით. რათა, რისთვის? დიდი მოციქული პავლე ხომ ბრძანებს: უკეთუ ვისმე ეპისკოპოზობის უნდეს, კეთილისა საქმესა გულთ ეტყვისო (1 ტიმ. 3, 1) დიახ, ამას პირბანებს წმიდა მოციქული, მაგრამ თვითვე დასძევს: ჯერ არს ეპისკოპოზისა, რათა უბრალო იყოს ფრთხილ წმიდა, შემკულ... სწავლულ... მკუდრო, ულაღველო (იქვე, მუხ. 2 და 3)...

აღნიშნული თვისებანი განა ამშვენებენ წინაშე თქვენსა მდგომარეს? განა ამ თვისებათა უქონლობას არ უჩიოდნენ და ამის გამო არ ერიდებოდნენ მღვდელმთავრობას კაცთა შორის ბუმბერაზნი — ათანასე ალექსანდრიელი და ბასილი

კესარიელი, გრიგოლ ღვთისმეტყველი და იოანე ოქროპირი?.. მათთან შედარებით რას წარმოადგენს თქვენ მიერ მღვდელმთავრად განმზადებული?..

ბტვერს, ფერფლსა და ნაცარს...

იყო მეორე მიზეზიც. ბევრმა აქა მეოფმა იცის, რომ ოცდაცამეტის წლის განმავლობაში ჩემი უერთგულესი მეგობარი და ცხოვრების განუყრელი თანამგზავარი უცხო და შორეული ერის შეილია, რომ ჩემი გულისათვის მან ღამით დედა და მამა, დანი და ძმანი, სამშობლო მხარე და მეგობარნი, მომენდო მე, შეუერთა თავისი ბელი ჩემს ბელს, შეიყვარა და შეითვისა ჩემი ერი და ჩემი ეკლესია, საუკუნის მესამედის მანძილზე იზიარებდა ჩემს ლხინსა და უფროსზირადჭირსა და ერთხელაც არის არ შოუყენებია ჩემთვის უსიამოვნების აჩრდილიც კი... ნუთუ შემძლო, განეშორებოდი ასეთ ადამიანს, რასაც მოითხოვს საეკლესიო კანონმდებლობა, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც ის უკვე შესულია მოხუცებულებაში და დღედაღამ თავს დასტრიალებს ბოროტი სენით შეპყრობილს ჩემს ასულს...

არა, და ათასჯერ არა!

იყო სხვა მიზეზ-საკითხიც. როგორ შეხედებოდა ჩემს მღვდელმთავრობას საქართველოს ეკლესიის ეპისკოპოზთა კრებული, ტფილისის სამღვდლოება, რომელთანაც ისე ვარ არსებითად დაკავშირებული, რომ მის გარეშე ვერც კი წარმოამდგენია ჩემი თავი, ტფილისის მორწმუნე ერი, რომელთა შორის ვიქცეოდი სამი ათეული წელი, და ჩვენი ეკლესიის უზენაესი ორგანო საკათალიკოსო საბჭო?

ეს ჩემთვის გამორკვეული არ იყო.

მაშ რამ, ვინ გამამდგინა წინაშე თქვენსა მოსვლა?

ერთის მხრით, მოციქულთა შორის თავმა, რომელიც იტყვის: ძალი უფალსა უძლურებასა შინა სრულ იქმნებისო (2 კორ. 12; 9). მეორის მხრით, ჩემი ცხოვრების თანამგზავრის საქართველოს ეკლესიისადმი სიყვარულმა და უზომო პატივისცემამ, — გაეგო თუ არა ჩვენი ეკლესიისათვის გულშემატკივართა ბეჭითი სურვილი, მან გადმოძეა: თუ მშობელი ეკლესია მოითხოვს შენგან ახალ პირობებში სამსახურს, შენ თანახმად მაცხოვრის მცნებისა, უნდა დაუტეო ცოლიც და შეილიც, აღიღო ჭავრი თვისი და შეუდგე ქრისტეს (მატ. 10, 37—8; 16, 24); ჩვენთვის ზრუნვა მიუტევე უფალსა (ფს. 54, 23), რომელი არა ივიწყებს ცის მფრინველთა და ევლის შრომანთა (მატ. 6, 26—28), არ მოგვაცლებს თავის მოწყალებას ჩვენცაო.

ამასთან ერთად გამოირკვა, რომ საქართველოს ეპისკოპოზთა კრებული, მორწმუნე ერი და საკათალიკოზო საბჭო ჩემს მიერ დაუმსახურებელი თანაგრძნობით შეეგებნენ თქვენი უწმიდესობის სურვილს, ხოლო ტფილისის სამღვდლოება „სრულ ნდობასა და თანამშრომლობას“ აღუთქვამს ჩემს უღირსებას.

რა უნდა მექნა ყოვლისავე ამის შემდეგ. თუ არ მოვსრულებიყავ წინაშე თქვენსა და სიმდაბლით მომეხსენებია: მორჩილ ვარ ბრძანებისა თქვენისა და არა რას მცირესა წინააღმდეგობსა ვიტყვი.

გარნა, ეს კიდევ არ ნიშნავს, რომ ჩემს თავს ცთელიდეს საესებით განმზადებულიად მღვდელმთავრობისათვის. მე კიდევ ვსაქიროებ თქვენს ბრძნულ რჩევასა, დარიგებასა, ხელმძღვანელობასა და განსაკუთრებით ლოცვა-ვედრებასა. ამისათვის კალნიერებით გთხოვთ: აწ და მარადის ევედრებით მას, რომელი უძლურთა ჰყურებს და ნაკლულევანთა აღავსებს, გარდამოავლინოს ჩემზედა მაღლი სულისა წმიდისა და მომანიჭოს ძალი და სიმბნე წინამდებარისა მსახურებისათვის“. (ქ. ცინცაძის არქივი № 102 გვ. 349—350).

კათალიკოს ამბროსის მიერ კალისტრატეს ეპისკოპოსად კურთხევა და მიტროპოლიტის პატივით შემოსევა გახდა საბაბი მის წინააღმდეგ ჩატარებული მთელი ლაშქრობისა, რომელსაც სათავეში დავით ეპისკოპოსი ედგა. ოპოზიციამ ამბროს-კალისტრატეს წინააღმდეგ ბრძოლაში მიზანს მიაღწია. კათალიკოს ამბროსის გარდაცვალების უმაღლეს (1927 წლის 29 მარტი) იგი როგორც მღვდელმთავარი კარგა ხნით ჩამოიცილა აქტიურ პრაქტიკულ საქმიანობას, სწორედ ამ დროს გაფორმდა და მიიღო საბოლოო სახე წინამდებარე წიგნმა და მრავალმა სხვა მეტად საინტერესო გამოკვლევამ.

ამ წიგნის შეფასებისაგან გამომცემელნი თავს ვიკალებთ, ეს მიგვიჩნდია მკითხველი საზოგადოებისათვის, მაგრამ მაინც ვიტყვი, რომ წიგნი დაწერილია XIX საუკუნის მიწერულში ჩვენში არსებული ტრადიციისამებრ. იმასაც დავძენთ, რომ ბევრი კონკრეტული საკითხი ავტორს ისე ღრმად აქვს შესწავლილი და გაშლილი, დღესაც მიიპყრობს სპეციალისტთა ყურადღებას.

კალისტრატეს პრაქტიკული მოღვაწეობა და შემოქმედება ორ მონაკვეთად იყოფა. პირველია 1927 წლამდე, მეორე იწყება 1932 წლიდან, როდესაც იგი საქართველოს ეკლესიის საკეთმპყრობელად აკურთხეს. პირველ პერიოდში იგი აქტიური მღვდელი და მოძღვარია, აქტიური მებრძოლია ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის დაბრუნებისათვის ბრძოლაში, აქტიურია როგორც კალმოსანი შემოქმედი, მქადაგებელი, პედაგოგი, ქველმოქმედი. მეორე პერიოდში შექმნილი პოლიტიკურ-სოციალური მდგომარეობის შესაბამისად მისი მოღვაწეობის არეალი (მიუხედავად იმისა, რომ იგი საქართველოს ეკლესიის პატრიარქია) ერთობ შეზღუდული იყო. ფაქტიურად მისი საქმიანობა მხოლოდ საღვთისმსახურო რიტუალების აღსრულებით განისაზღვრებოდა. მართალია, მეორე მსოფლიო ომის წლებში და მომდევნო წლებშიც კვლავ გამოჩნდა ასპარეზზე, მაგრამ ესეც სიტუაციის წყალობა გახლდათ. ამ პერიოდიდან დავიმოწმებთ მხოლოდ ერთ ფაქტს. 1943 წლის 14 სექტემბერს კათალიკოს-პატრიარქი კალისტრატე დეპეშას უგზავნის რუსეთის ახლად არჩეულ პატრიარქს — სერგის. „Грузинская церковь объединяющая православных всех национальностей Грузии и ее автономных республик и областей с любовью приветствует единоверную Русскую церковь ее возглавлением Патриархом Московским и всея Руси и избранием священного при нем Синода и надеется, что церкви — сестры «заживут в добром согласии, духовном единении и взаимной любви, исполняя каждая свое призвание во славу Божию» и ко благу Великого Отечества нашего». ამ დეპეშის პასუხად რუსეთის პატრიარქი ალექსი იტყობინებოდა: «Радуюсь слыша голос Грузинской церкви, разделяя надежды, желания: Благодарю Ваше Святейшество за поздравление; Русскому епископу Антонию Ставропольскому быть у Вас выяснить подробности».

უნეტარესმა კალისტრატემ ამ დეპეშებს ძალზე საინტერესო შენიშვნა დაურთო. „1917 წლიდან, როდესაც საქართველოს ეკლესიამ გამოაცხადა თავისი თავი აღდგენილად თვითთავადობაში (მარტის 12/25), რუსეთის ეკლესიამ შესწყვიტა ჩვენთან კავშირი. 1943 წლის სექტემბრის 12 რუსეთის ეკლესიამ აირჩია მიტროპოლიტი სერგი პატრიარქად. იმავე თვის 14 გავუგზავნე მას ზემოთყვანილი დეპეშა, რომელიც დაისტამბა 1943 წლის Журнал Московской Патриархии-ს ქვემოთ ნომერში (გვ. 14) რამდენიმე დღის შემდეგ პასუხად მომივიდა სერგა პატრიარქის აწვევით გახსენებული ტელეგრამა. იმავე წლის ოქტომბრის 28 ტელეგრამით ჩამოვიდა სტავროპოლის და პიატიგორსკის მთავარეპისკოპოსი ანტონი რომა-

ნოვსკი, რომელიც წინა დამწავლებლად იყო ჩვენს სემინარიაში. გაიმართა ჩვენ შორის მოლაპარაკება, დამთავრებული საქართველოს ეკლესიისათვის მეტად შესანიშნავი 1943 წლის ოქტომბრის 31 აქტით. რუსეთის ეკლესიამ თავის ისტორიის მანძილზე პირველად ცნო ოფიციალურად და ფორმალურ-კანონიკურად საქართველოს ეკლესიის თვითთავადობა, და ამის შესახებ სათანადო გრაჟიკები დაუგზავნა აღმოსავლეთის პატრიარქებს.

ყოველივე ეს დაწერილებით გამოქვეყნებულია 1944 წლის Журнал Московской Патриархии-ს მესამე ნომერში (იხ. კ. ცინცაძის არქივი № 97, 335-336 გ.). ალბათ, ყისმათის საჩუქარი იყო ის, რომ XX საუკუნის გარიგებებზე კ. ცინცაძის მიერ ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიისათვის დაწყებული ბრძოლის ბოლო აკორდის დაგვირგვინებაც უკვე საქართველოს კათალიკოსად მყოფ კალისტრატეს არგუნა ბედმა.

უწმინდესსა და უნეტარეს კალისტრატეს დიდი შემოქმედებითი შედეგებია და რჩა, რომელთაგან მხოლოდ ზამდენიმეა დასტავებული; ამიტომ ჩვენი საზოგადოება ვერ იცნობს დიდი ქართველი საეკლესიო მოღვაწისა და მეცნიერის შემოქმედებას. ამჯერად ქვეყნდება წინამდებარე წიგნი და რწმენას გამოეთქვამთ, რომ სხვა წიგნებსაც და წერილებსაც მალე იხილავს მკითხველი.

ახლა თვით წიგნის შესახებ რამდენიმე განმარტება.

წიგნის ღებანი (ხელნაწერი) იწახება კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში.

წიგნი, როგორც წინათქმაში ამბობს ავტორი, დამთავრდა 1930 წელს. ეს განცხადება არსებითად მართალია, მაგრამ აუცილებლად უნდა ითქვას ისიც, რომ ავტორი სიცოცხლის ბოლო წუთამდე მუშაობდა მასზე. შექმონდა შესწორებები, უმატებდა და აზუსტებდა ფაქტებს. ამის გამო არცთუ იშვიათად წიგნში გვხვდება გვიანი პერიოდის მოვლენები.

წიგნი დაწერილია XIX ს-ის გასულისა და XX ს-ის 20-იანი წლების ენობრივი ნორმებით, თანაც ამას ემატება ავტორის წერის არაერთგვარობა. ბუნებრივია წიგნის გამოცემისას დადგა მრავალი საკითხი, პირველ რიგში: 1. როგორ მოვექცეულიყავით — გავგეშართა იგი თანამედროვე ენობრივი ნორმებით, თუ უცვლელად დაგვეტოვებინა ავტორის წერის მანერა, სტილი. ჩვენ ავირჩიეთ ბოლო გზა. უცვლელად დავტოვეთ ავტორის ნება, არ შევეცვალეთ ფორმები, რადგანაც, ჭერ ერთი, ნაშრომი დროის პროდუქტია და, მეორეც, გასწორება გულისხმობდა მთელი ტექსტის საფუძვლიან გადამუშავებას, თვით ტექსტში აქტიურ ჩარევას, თუმცაღა, მიუხედავად თქმულისა, მაინც გასწორდა უხეში ორთოგრაფიული და სტილური ლაფსუსი.

2. წიგნში არის ფაქტები, რომლებიც არ არის დასრულებული. სამწუხაროდ, მათი დასრულება ვერც ჩვენ მოვახერხეთ. მაგ., წერია: „სეფდშვილი გარდაიცვალა 19“ აქ თარიღი დაუზუსტებელია და ჩვენ ასევე ვერ შევძელით მისი დასრულება. ამგვარი მაგალითები ბევრი არ არის. მაგრამ მაინც გვხვდება. ამიტომ ვარჩიეთ ისინი საერთოდ ამოვეცდო. ამ მანიპულაციით წიგნს არაფერი არ აკლებდა.

ზოგჯერ ავტორი კრიტიკულად არ უდგება მოხმობილ ფაქტებს, რადგანაც ეს მისი ზიზანი არ გასლდათ. ჩვენ ვგულისხმობთ თარიღებს. მაგ., 113, გვერდზე ვკითხულობთ: „ეფემია ზურაბის ასული ბარათაშვილისა, + 1849. 43 წ., გალავანში...“ ეფემია ორბელიანი-ბარათაშვილისა მართლაც 1849 წელს გარდაიცვალა (იხ. გრ. ორბელიანის წერილები, წიგნი I. აკ. გაწერელის რედაქციითა და შენიშვნებით 1936 წ. გვ. 225). მაგრამ 43 წლის არ უნდა იყოს ამ დროს, როგორც ეპიტაფიაშია აღნიშნული, რადგანაც გამოდის, რომ იგი დაიბადა 1806 წ.

(ამ წელს კი დაიბადა ზაქარია, ძმა) 1817 წ. დაიბადა მისი ძე ნიკოლოზ ბარათა-შვილი, ე. ი. გამოდის, რომ 11 წლის ბავშვს შეიძინა ტატო, ისიც არა პირველი შვილი. გამომცემელთ არც ასეთი ფაქტებისათვის უხლიათ ხელი, თუნდაც იმი-ტომ, რომ წიგნისათვის ისინი არსებითი არ არიან და მეორეც ავტორს მიზნად არ ჰქონდა მათი კრიტიკული განხილვა.

3. წიგნში ავტორი საგანგებოდ მიუთითებს ქუჩების ძველ სახელებს და მისი დროის ცვლილებებსაც. ქუჩათა სახელები, როგორც ცნობილია, დღესაც შეიც-ვალა. სამწუხაროდ ვერ მოხერხდა დღევანდელი სურათის წარმოჩენა, სასურვე-ლი კი იყო.

4. ორიგინალში რამდენიმე ადგილას მითითებულია — იხ. სურათი... წიგნში ასეთი მითითებები აღარ არის, რადგანაც დედანში დაცული ზოგიერთი სურათის ხელახალი დასტამბვა ტექნიკურად წარმოუდგენელი აღმოჩნდა. წიგნს ერთის მხოლოდ ის ილუსტრაციები, რომლებიც ერმაკოვის კოლექციაში დაიძებნა ანდა სხვა გზით მოვიპოვეთ და რომელთა მაღალბოლიგრაფიულ დონეზე გამეორება შესაძლებელი შეიქნა.

5. საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს ერთი ფაქტი. წიგნში გვხვდება გვარი **ქა-რეღიშვილი**. ორიგინალში, ხელნაწერ დედანში გვარი წერია ისე, რომ შეიძლება წაეიკითხოთ როგორც **ქარეღიშვილი**, ასევე **ქრეღაშვი-ლი**. ჩვენ უპირატესობა მივეცით ქარეღიშვილს. გვაპატიოს ამ გვარის წარმო-მადგენლის სულმა, თუ შეეცოდეთ და გვარი არასწორად მოეხსენიეთ.

6. საგანგებოდ უნდა ითქვას წიგნში გამოყენებული შემოკლებების შესახებ. ისინი ასე იკითხება:

სამწუხაროდ, ერთი შემოკლების ახსნა ვერ მოვახერხეთ.

ქ. ე. ს. — ქვაშეთის ეკლესიის საბუთები.

ქ. ე. მ. გ. კ. — ქვაშეთის ეკლესიის მამულის გამგეობის კომიტეტი.

მ. გ. დავთრები — შემოსავალ-გასავლის დავთრები.

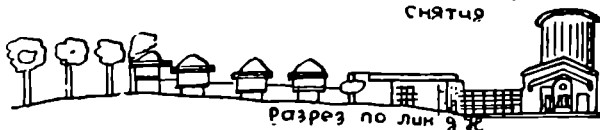
ქ. ე. ს. რვეული — ქვაშეთის ეკლესიის საბუთების რვეული.

რვეული — იგულისხმება ზედა შემოკლება.

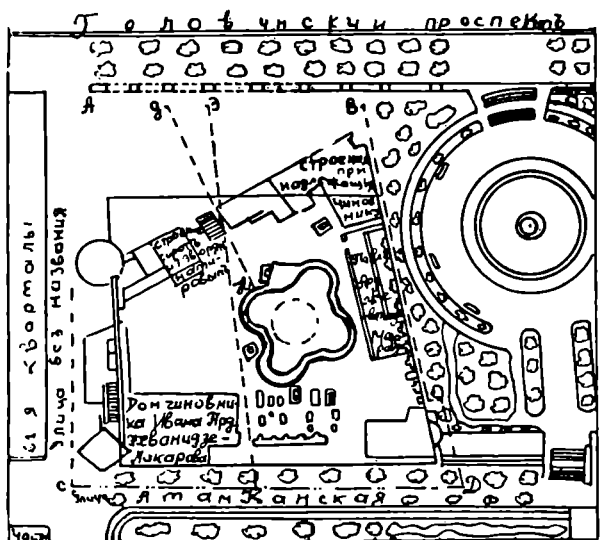
დ. თ. — დასახელებული თხზულება.

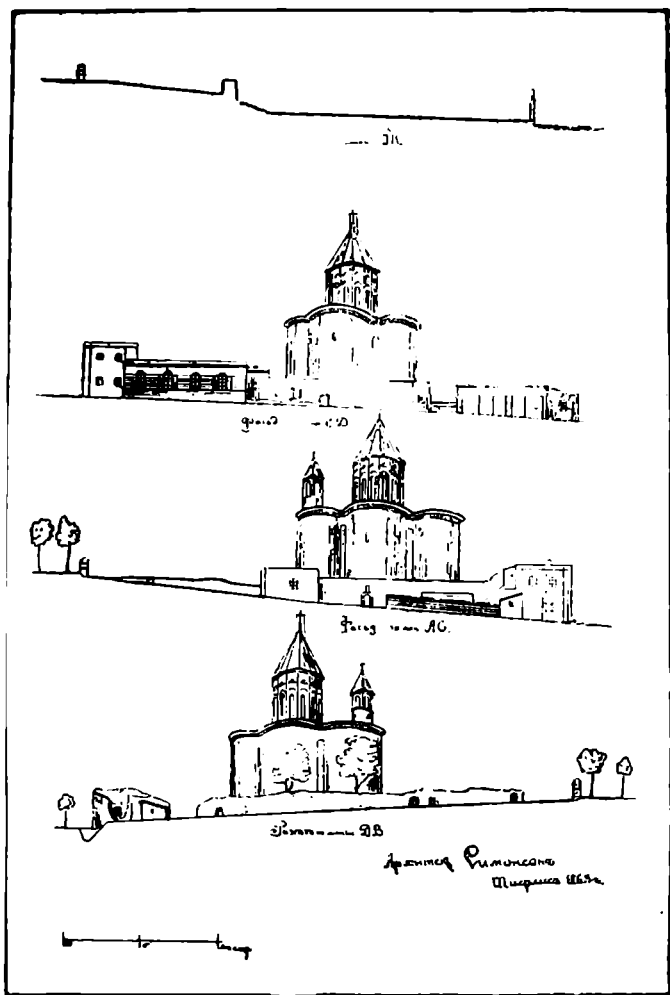
7. წიგნს შევედგინეთ პირთა და გეოგრაფიულ სახელთა საძიებელი. საძიებელში არ შეგვიტანია წმ. გიორგის სახელი და ქვაშეთი. არ შეგვიტანია იმიტომ, რომ თითქმის ყველა გვერდზე გვხვდება ორივე სახელი.

По проекту на устройство и украше-
ние места занимаемого Георгия
Генеральный план фасады, разрезы,
сняты

№ 6 სიმონსონის გეგმა ბაღისა

ქეაუეეთის ძველი ეკლესია, გარეთა ხედები. არქ. ო. სიმონსონის ნახატი.

3. კვაშვეთის ძველი ეკლესია, XIX საუკუნის ფოტო.

4. ქვაშეთის ეკლესია სამხრეთის მხრიდან.

ქვაშეთის ეკლესია სამხრეთ-დასავლეთის მხრიდან.

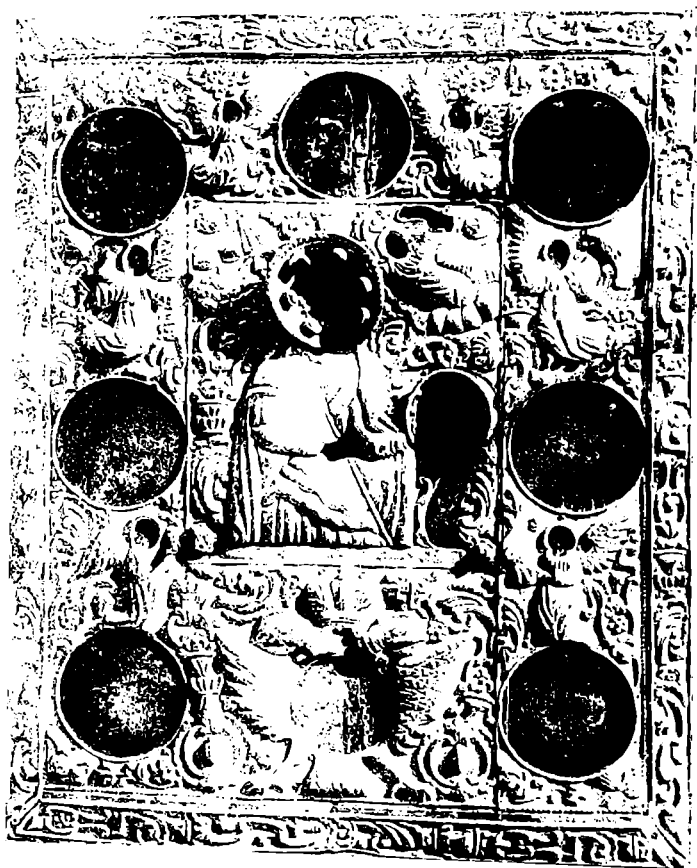
ქაშეუის ეკლესია დასავლეთის მხრიდან.

ქვაშეუთის ეკლესია, კანკელი ზატეზის გარეშე.

8. ქვაშვეთის ეკლესია, კანკელის საერთო ზედი.

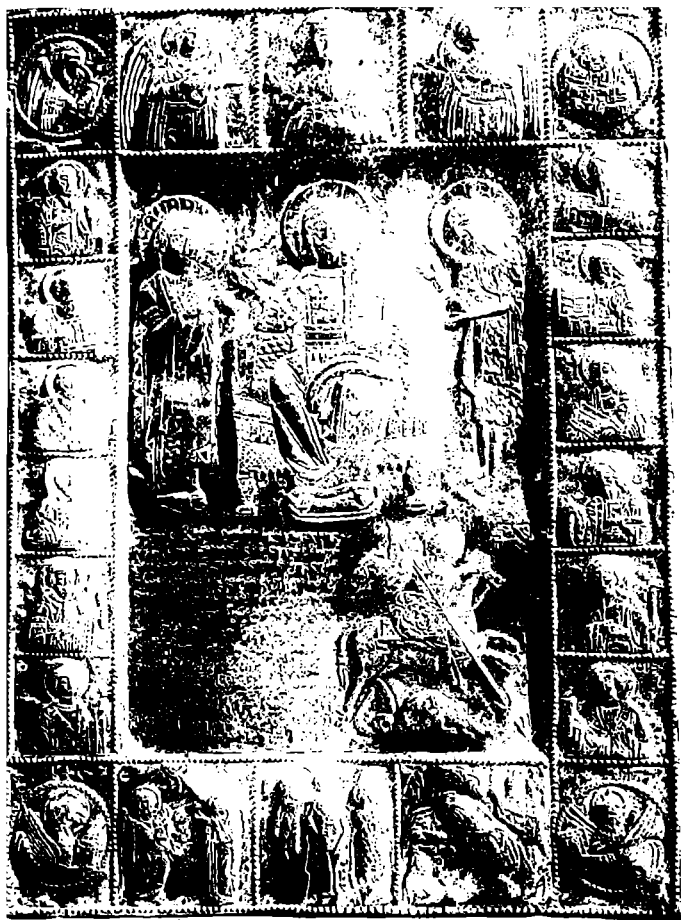
ს. კვაპუელის ელესია, წმ. გიორგის ხატი.

ქვაშვეთის ეკლესია, ღვთისმშობლის ბეთანიის ხატი.

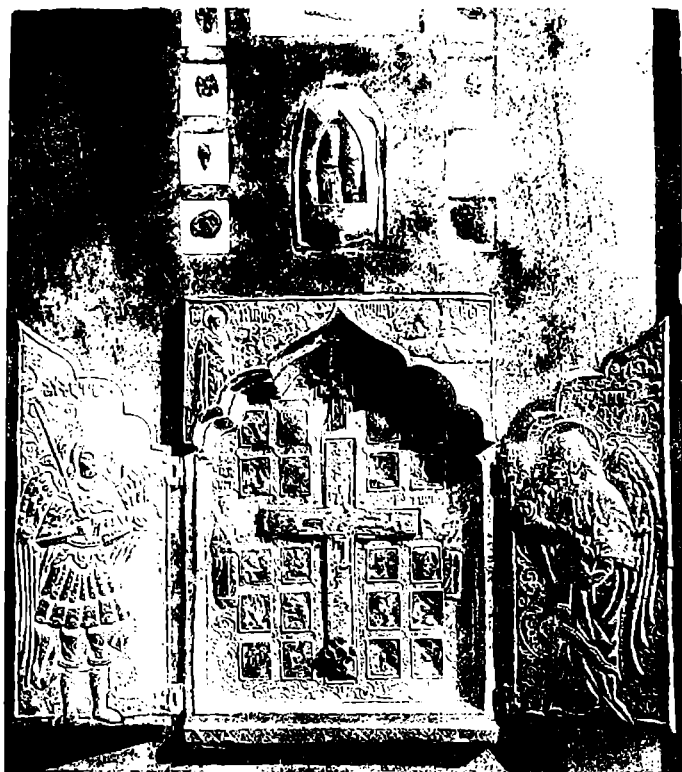
ქვაშვეთის ეკლესია, წმ. გიორგის ხატი, „წვერისი“.

ქაშვეთის ეკლესია, დეისის გაბაანთ ხატი.

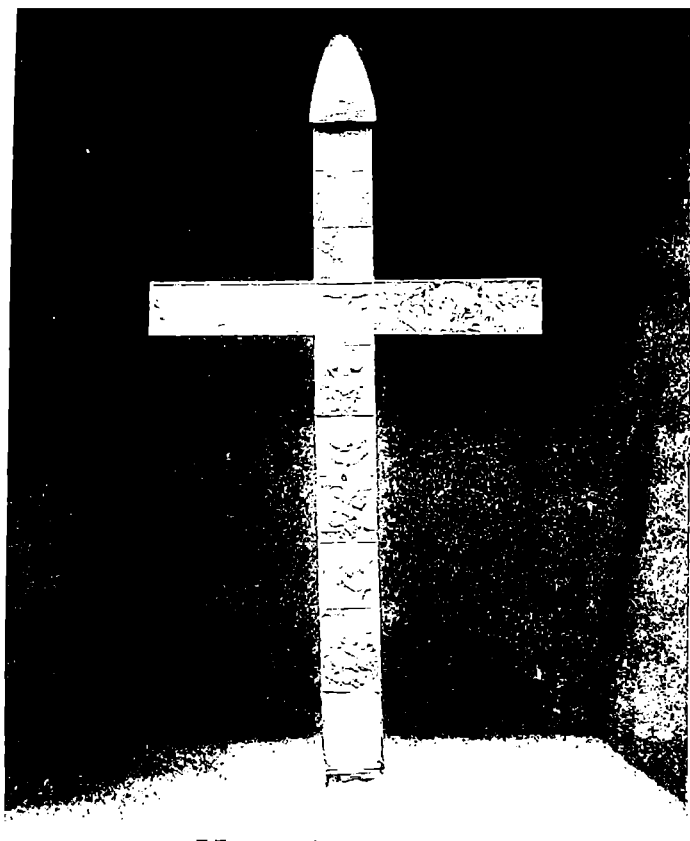
ქაუვეთის ეკლესია, ღვთისმშობლის ხატი.

ქვაშეეთის ეკლესია, ორი ჯვარი ცხოველმყოფელი ხისა, წმ. ეესტათის ნა-
წილები და წმინდა ნაწილები.

ქეაუვეთის გელესია, სამების ბატი.

გორისჯვარი, საერთო ხედი.

ბ

აბაშიძე გიორგი (მამა) 212
 აბაშიძე ვახუშტი 132
 აბაშიძე ღაფთა დიმიტრი (საჯარეის-
 ცხი) 201, 259
 აბაშიძე ივანე (გიორგის ძე
 აბაშიძე პაატა 1
 აბაშიძე დავით (მცვენი) 103
 აბესალოშვილი სპირიდონ (პედაგოგი)
 200
 აბრამ (დიდმელი მღვდელი) 238
 აბრამოვი ამირანა 24
 აბრამოვი ოპანენა 28
 აბაში ნიკოლოზ 159
 აბაში ნიკოლოზ (მხატვარი) 120
 აბილშაძე 136, 143, 111
 ავალიანი გიორგი (იესების მამა) 111
 ავალიანი იოსებ გიორგის ძე (დეკანო-
 ზე) 111
 ავალიანი ი. 25
 ავალიანი ივანე სოლომონის ძე 111
 ავალიანი სოლომონ 111
 ავსიივი იოსებ დიმიტრის ძე 222
 ავსიბეგი (ოფიცერი, შაჰნადირი რომ
 მოკლა) 143
 ათანასე თბილელი 66, 185
 ათანასი არქიმანდრიტი 152
 აივაზაშვილი იორეთეოს მოსეს ძე
 (მემღვდელ ნინოწმიდელი ეპისკო-
 სი და კათალიკოზ-პატრიარქის ქო-
 რეპისკოპოსი) 104
 აივაზაშვილი მოსე (იორეთეოსის მამა)
 104
 აინალოვი დ. ვ. 180
 აკოფოვი (კერძო გიმნაზიის მქონე
 84
 აღადაშვილი ამბროსი (არქიმანდრიტი)
 202
 აღბოვსკი 252
 აღექსანდრე (გერასიმე ქიქოძის ვაჟი)
 208

აქესი ექსარხოზი (1901-1905) 163,
 165, 182,
 აღექსი-მესხიშვილი 176
 აღექსი მესხიშვილი დიმიტრი 219
 აღექსი-მესხიშვილი სოლომონ 76
 აღი მირზა (თბილ)
 ლი) 171
 აღექსანდრა ღვდოფალი 69
 აღექსანდრე 182
 აღექსანდრე I (იმერეტელი) 160
 აღექსანდრე III 161, 180, 203, 206,
 216
 აღექსანდრე ნეველი 217, 221
 აღექსი (ეპისკოპოსი მთ. კრესტოპოლისი)
 201
 აღექსი II 183
 ამატუნე (თავადი) 238, 239
 ამბროსი პატრიარქი 122, 161, 179,
 211, 232
 ამილახორი 195
 ამილახორი. ამირახორი (ვიქტ. მამა)
 17, 132, 133
 ამილახვარი ანდრეუფარ 145
 ამილახვარი აღაბონიკე 112
 ამილახორი ანა აღექსანდრეს ასული
 44
 ამილახორი ანა გრიგოლის ასული 45
 ამილახორი (ეკლესიის აღმშენებელი)
 176
 ამილახორი 163
 ამილახორი გივი 40, 145, 170, 172,
 173, 220
 ამილახორი გივი ანდრეუფარის ძე
 (მამუკლიანი) 17, 18, 19, 20, 33,
 36, 45, 47, 48, 49, 50, 132, 133, 134,
 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141,
 142, 143, 144, 145, 146, 147, 149,
 150, 151, 154, 190
 ამილახორი გ. ი. (კომიტეტის წევრი)
 169

ამილახორი გ. (კომიტეტის თავმჯდომარე) 164
ამილახორი გივი (ივანეს მამა) 112, 204
ამილახორი ი. გ. (გენერალი) 37, 39, 40, 112, 229, 204
ამილახორი იოთამ (გივის მამა) 145
ამილახვარი ი. (გივი ამილახერის შვილის შვილის შვილიშვილი, გენერალი) 86
ამირანაშვილი შ. 149, 150, 181
ანახანუმ დედოფალი 146
ანახანუმ ჯაალ არაგვის ერისთავის ასული (გივი ამილახერის დედა) 133
ანდრეოლეტი ა. კ. (მოიჭარადრე) 83, 39, 40, 141
ანდრეოლეტი ედუარდ (არქიტექტორი) 33, 39, 44, 45
ანდრონიკაშვილი 261
ანდრონიკაშვილი აბელ 150
ანდრონიკაშვილი ივანე (რევაზის მამა) 112
ანდრონიკაშვილი ივანე მალხაზის ძე (ახალციხის გმირი) 75
ანდრონიკაშვილი ჯაალ 112
ანდრონიკაშვილი ლ. 97
ანდრონიკაშვილი მალხაზ 75, 195, 196
ანდრონიკაშვილი რევაზ ივანეს ძე 112
ანნა ესტატეს ასული (ამილახორი მიხეილის ქვრივი) 112
ანნა (სოფიოს ქალი) 176
ანტონ I 17, 118, 134, 144, 148, 160, 162, 177, 233, 237, 238
ანტონ II, 7, 31, 34, 41, 81, 148, 152, 159, 170, 257
ანტონ მიტროპოლიტი იხ. გიორგამე აღექი
ანტონი სქემაში იხ. აბაშიძე დავით
ანტონა მხატვარი 153
ანტონოვსკაია დარია 155
ანუსია მონაზონი 120
არაგვისპირელი შიო 242
არაუიშვილი დ. ი. (Аракчиев) 225
არღაზიანი (მღვდელი) 174
არღაზიანი ა. თ. 27
არღაზიანი აღექსანდრე პავლეს ძე (სი-

ნოდის კანტორის ხაზინადარი) 54, 87
არღაზიანი თევდორე (პეტრეს მამა) 70
არღაზიანი ლავრენტი პეტრეს ძე 70
არღაზიანი ნიკოლოზ პეტრეს ძე (დიაკონი) 80, 105, 158
არღაზიანი პეტრე (ქაშუეთის წინამძღვარი) 70, 80, 158, 108
არღაზიანოვი პეტრე მღვდელი იხ. არღაზიანი პეტრე
არნაუტოვი (მიწისმზომელი) 238
არსენიშვილი ევსევი (პედაგოგი) 201 201
არსენიშვილი იერონიმე (პედაგოგი) 201
არონიშიძე ივანე 251
არსენ მიტროპოლიტი 84, 74, 75, 81, 159, 177, 192, 193, 194
არჭევანიძე ანტონ ივანეს ძე 44, 229, 230
არჭევანიძე გიორგი იოანეს ძე (სალომეს მამა) 111, 114
არჭევანიძე გ. პ. 45, 80, 97
არჭევანიძე დიმიტრი პავლეს ძე (სვეტიცხოვლის კანდელაკი), 51, 110
არჭევანიძე იოანე (მამა ნიკოლოზისა, შვილი პეტრე დეკანოზისა) 98
არჭევანიძე იოანე (მამა მიხეილის, გიორგის, სოფიოსი) 111
არჭევანიძე ჯაქარია ივანეს ძე 111, 114
არჭევანიძე ლავრენტი (პავლეს შვილის-შვილი) 58
არჭევანიძე მიხეილ იოანეს ძე 111
არჭევანიძე ნიკოლოზ ივანეს ძე 7, 37, 39, 44, 53, 91, 97, 106
არჭევანიძე პავლე (მღვდელი) 26, 34, 35, 50, 53, 75, 130, 153, 154, 156, 158, 159, 160
არჭევანიძე პავლე (მამა დიმიტრისა) 80, 110
არჭევანიძე პეტრე დეკანოზი 34, 35, 48, 50, 58, 73, 74, 80, 120, 131, 173, 160, 158, 159, 160, 185, 190
არჭევანიძე სალომე გიორგის ასული 114
არჭევანიძე სოფიო იოანეს ასული 111

არქევანიძე ფილიპე 7, 17, 19, 20, 50,
173, 177, 185, 190, 191, 192, 193,
194, 195, 197
არქევანიძე-შაქაროვი იოანე პეტრეს ძე
110
არქევანიძე-შაქაროვი პავლე 85
არქევანიძე-შაქაროვი პეტრე 21, 45, 95,
110, 114, 120
ასან მირზა ბატონიშვილი 144
ასლან (მღივანი) 53
ასათიანი მიხეილ (პედაგოგი) 145
აუშევა ვახილ (ექსარხოსის გუნდის ლო-
ცბარი) 198
აფხაზოვი ანტონ 66
აფხაზოვი გიორგი 66
აფხაზოვი იოანე 68
აფხაზოვი სოფია (გურამიშვილის ასუ-
ლი) 66, 165
აღმაჰმადზანი 48, 50, 74, 172, 191,
აღაქინ-აჩი-ჩალაბი 144
აღლაძე ნ. 44
აბვერდოვი თ. 7, 75, 130, 197
ახვლედიანი ნინო 120
ახმეტელაშვილი დავით ვასილის ძე 102,
253
ახოზაძე ამბროსი ივანეს ძე (პროტოდი-
აკონი) 89
ახოზაძე ივანე (ამბროსის შვილი) 89
აქიშვილი სესაქ 182

ბ

ბარათაშვილი დავით დიმიტრის ძე 65,
184
ბარათაშვილი დიმიტრი 65
ბარათაშვილი ეკატერინე დავითის ასუ-
ლი 65
ბარათაშვილი ეფემია ჯუარაზ ორბელი-
ანის ასული 113
ბარათაშვილი ჯაქარია დავითის ძე 65
ბარათაშვილი ივანე 114
ბარათაშვილი იოსებ 113
ბარათაშვილი ირაკლი ივანეს ძე 114
ბარათაშვილი მელიტონ 204
ბარათაშვილი ნიკოლოზ 118, 240
ბარათაშვილი სოფია იოსების ასული
113

ბარათოვი პორფირი 156
ბარათოვი ეფემია იაგორის ასული 112
ბარათოვი იაგორ 112
ბარამიძე ნიკოლოზ 90
ბარბაქე გიორგი XIII-ის ასული 87
ბარბაქე მონაზონი 120
ბაგრატი (უფლისწული) 161
ბართლომე მოურავი 62
ბარბათიანსკი ა. ი. (მეფის ნაცვალ-
ი 1856—62 წ.წ.) 72
ბარბათიანსკი თ. ა. 175
ბარნაბიშვილი შიო იასონის ძე 222
ბარნოვი ვასილ ჯაქარიას ძე 91, 108,
200, 210
ბარნოვი ვასილ იოანეს ძე 81, 156
ბარნოვი ჯაქარია იაკობის ძე 91
ბარნოვი იაკობ (ჯაქარიას შვილი) 91
ბარტენიევი კ. 162
ბასილ დიდი 20, 62, 154
ბასილ მესამე (მსოფლიო პატრიარქი)
80
ბატიაშვილი იოსებ რადეოვის ძე 223
ბარცენიევი პეტრე (რედაქტორი „Рус-
ский Архив“-ისა) 180
ბარძიშვილი ივანე 180
ბაქარ მეფე ვახტანგის ძე 47
ბაქრაძე გიორგი ლუკას ძე 45
ბაქრაძე დავით 201
ბაქრაძე დიმიტრი 118, 128, 183, 184,
201, 211
ბაქრაძე ჯაქარია (დიმიტრის შვილი) 211
ბაქრაძე სიმონ (არქიმანდრიტი) 90
ბადათაროვი ოთარ 223
ბეზიაშვილი დიმიტრი იოსების ძე 222
ბეკია 127
ბელიაევი ბასილ 154
ბელოვი ვ. 252
ბელოზოროვი (მოხელე სინოდისა) 71
ბენაშვილი 90
ბენედიქტ XIV (პაპი) 138
ბეჟანა ზურა 51
ბერელაშვილი ა. 97
ბერიშვილი ეკატერინე ივანეს ასული
254
ბერიშვილი ივანე (ეკატერინეს შვილი) 254
ბერიძე დავით (სტეფანეს შვილი) 87, 104
ბერიძე დავით (მათეს შვილი) 105, 111

ბერიძე მათე ღვთის ძე (წიგნისკი-
თხელი) 105, 200
ბერიძე სტეფანე ღვთის ძე 87, 104,
222
ბერუა „დესეტნიკი“ 51
ბერო ნალბანდი 110
ბესალაძე 233, 234
ბესალაძე დავით (იოანეს მამა) 103, 104
ბესალაძე იოანე ღვთის ძე 103, 104
ბესარიონ (იერეთის კათალიკოსი) 49,
236
ბერძენიშვილი მიხეილ (დეკანოზი) 202
ბერძენიშვილი გ. ი. 44
ბილუფელი ლ. პ. (ხუროთმოძღვარი) 33,
37, 39, 162, 163, 164, 165
ბიკიაშვილი ახუა (პეტრე არქევიანის
სიძე) 174
ბიკიაშვილ-ენდრონიკაშვილი ნიკოლოზ
74, 174
ბიკიაშვილ-ენდრონიკაშვილი რიფსიმე
ნიკოლოზის ასული 74
ბობოხიძე იოანე (დეკანოზი) 200
ბოგოდუბოვი თეოდორე (მღვდელი)
205
Боготов В. В. 118
ბორისოვი იესე (დეკანოზი) 86
ბორისოვი მიხეილ (მღვდელი) 103, 104
ბოლდანიძე თეოდორე ისაკის ძე 249
ბოლდანიძე ისაკ 240
ბოცვაძე გერასიმე (ლუარსაბის მამა) 242
ბოცვაძე ლუარსაბ გერასიმეს ძე 242
ბოჭორიშვილი-ბოჭორიძე ალექსი სი-
მონის ძე (მნათე) 90
ბოჭორიშვილი-ბოჭორიძე სიმონ 90
ბროსე შ. 183
ბრუნი (მნატყარი) 07
ბუღლაჩევიჩი სტეფანე (სიონის ღვ-
თისძე) 157
ბუტირკინი ვ. 259
ბუტკოვი 134, 141, 142, 148
ბუჩუკური 120
ბუჭიაშვილი ივანე 53

გაბაევი ანდრია 155
გაბაევი გლახა 132
გაბაევი დავით 155
გაბაევი სალომე 156
გაბაშვილი ანდრია 71, 131
გაბაშვილი დავით სოლომონის ძე 131
გაბაშვილი დარეჯან (ინდოს ცოლი) 63
გაბაშვილი ინდო 16, 63, 71
გაბაშვილი იოსებ 131
გაბაშვილი პავლე 201
გაბაშვილი სვიმონ 131
გაბაშვილი სოლომონ იოსების ძე 131
გაბრიელ (ეპისკოპოსი) 100, 203, 210
გაბუნიანა ბ. 27
გაგარინი გრიგოლ (მნატყარი) 171
გავრილოვი ა. ვ. 212
გაგოზ (მთავარეპისკოპოსი) 75
გამდლიშვილი გრიგოლ (მღვდელი) 28,
53, 82, 84, 102
გამზარდია ონიფანტე 199
გამრეკელი გიორგი 199
გამრეკელი ნ. 97
განკევიჩი ა. 39
გარსიაშვილი დავით ზაქარიას ძე 187,
253
გარსიაშვილი ზაქარია 253, 254
გარსიაშვილი მარიამ 254
გაურინდაშვილი ივანე 200
გაჩეჩილაძე ნ. შ. 27
გეგელიძე ანტონ 163
გედევანიშვილი იონა 75, 201
გედევანიშვილი შ. 233
გელაშვილი ალექსი 24
გელაშვილი სერგი ალექსის ძე 94
გეორგიევსკაია ალექსანდრე 113
გეორგიევსკაია იულია ფრანცის ასუ-
ლი 118
გეორგიევსკაია მარიამ ალექსანდრეს
ასული 113
გერვასი (მიტროპოლიტი) 107
გერმოვენე (სემინარიის რექტორი) 82
გვარამაძე ანა 102
გვარამაძე დიმიტრი 220
გვიმრაძე გიორგი ესტატეს ძე 93
გვიმრაძე ესტატე (გიორგის მამა) 98

გილაქიშვილი ნიკოლოზ 236
 გიორგაძე ალექსი 100
 გიორგაძე ანტონ 70
 გიორგაძე გრიგოლ 157, 208, 217
 გიორგი 224
 გიორგი (მართა ჩაგუნავას მამა) 254
 გიორგი („ათეცარი“) 74, 172, 173
 გიორგი III 258
 გიორგი VIII 152
 გიორგი XII 51
 გიორგი XIII 49, 87, 98, 220, 233, 230,
 გიორგი რუსი 235
 გოგიტელა თოფჩი 40, 50, 178
 გოგებაშვილი იაკობ სიმონის ძე 200,
 211
 გოგებაშვილი სიმონ (იაკობის მამა) 241
 გოგობერიძე ბესარიონ (ნიკოლოზის მა-
 მა) 241
 გოგობერიძე ნიკოლოზ ბესარიონის ძე
 241
 Голубинский Е. Е. 119, 120, 121
 გორგაძე ანთიმო 201
 გორგაძე გ. 209
 გორგაძე რომანოზ 212
 გორგაძე სერგი რომანოზის ძე 109, 212
 გორნიკი გ. 53
 გორნისი ო. ო. 258
 გოსტაშაბიშვილი 137
 გოცირაძე სპირიდონ (მღვდელი) 21
 გრეკულოვი ანდრია სტეფანეს ძე 113
 გრეკულოვი სტიფანე 115
 გრეჩანინოვი („ნატყარი“) 21, 154
 გრიგოლაშვილი ანა (იგივე ოლიმპიადა
 მონასტერი) 120
 გრიგოლ ეპისკოპოსი (ვახინი, საექს-
 არსოსოს დროებითი გამგე) 40, 41
 გრიგოლ თეიმურაზის ძე 176
 გრიგოლ (ანტიოქიის პატრიარქი) 118
 გრაგოლ (ტფილელ-მანგლელი ეპის-
 კოპოსი) 70, 72, 76, 130
 გრიგოლ დაბლობი 29, 155
 გრიგოლ ღვთისმეტყველი 29, 69, 154
 გრიგოლ ხანძთელი 128
 გრიგორიევი (მღვდელი) 51, 80, 81
 გრიგორიევი გრიგოლ 80
 გრიში 183
 გრინევსკი 44, 46, 87, 181

გრძელიშვილი ანდრონიკე 199
 გულისაშვილი ზაქარია 202, 206
 გულისაშვილი სოლომონ 45
 გურამ 51
 გურამიშვილი ალექსანდრე 241
 გურამიშვილი დავით 91, 211
 გურამიშვილი ნინო (ზაალ ანდრონიკა-
 შვილის მეუღლე) 112
 გურამიშვილი სოფიო (ათხაზოცისა) 116
 გურგენიძე ბარამ 237
 გურგენიძე დავით სოლომონის ძე 220
 გურგენიძე იროდიონ სოლომონის ძე
 242, 244, 251, 252
 გურგენიძე მიხეილ 201
 გურგენიძე სოლომონ 237, 242, 244
 გურიელი დავით 113
 გურიელი ვასილ ლევანის ძე 45
 გურიელი ლევან დავითის ძე 113
 გურიელი შამია 40, 246
 გუნდევო ელიზბარ ივანეს ძე 85
 გუნდევო ივანე 95

დ

დადიანი გრიგოლ 87
 დადიანი ტერეზია 67
 დადიანიძე ვასილ 102
 დავიძოვი გრიგოლ (მნათე) 95, 98, 227
 დავით (მეფესაღმწევე) 168
 დავით აღმაშენებელი 67
 დავით (ციკი ამილახვრის ძმისწული) 20,
 150
 დავით არქიმანდრიტი 183
 დავით ბატონიშვილი 56, 50, 68, 170,
 180, 191, 192, 193
 დავით გარეჯელი 9, 10, 11, 12, 14, 15,
 27, 122, 140
 დავით მუჟე 167
 დავით (მიტროპოლიტი) 189
 დავით (მეფის ძე, გენერალ-მაიორი) 181
 დავით სოსლანი 255, 259
 დავით წინასწარმეტყველი 168, 185
 დავითაშვილი იოსებ 64, 94, 111, 239
 დავითაშვილი მიხეილ იოსების ძე 64,
 94, 111, 201, 206, 207
 დათეშიძე დავით 201
 დათეშიძე რ. უ. 97

დათოშვილი დავით 200
 დალაქიშვილი გ. 100
 დანილოვი იაგორი 113
 დანილოვი ნინო იაგორის ასული 113
 დანოვსკი ვ. 100
 დარეჯან (მონაწონი) 120
 დარეჯან დედოფალი 10, 50, 172
 დარჩია როსტომ 80, 91, 224
 დარჩია ხუტუა (როსტომის მამა) 91
 დედაბრძოლა შიო 42
 დედგარანი ხარტონ ჭიბრაღის ძე 90
 დედგარანი ჭიბრაღელ (ხარტონის მამა) 90
 დელიანავი 212
 დემეტრაშვილი სიმონ 45
 დეოლაიანი 60, 61
 დიადიტოვსკი 54
 დიასმიძე ევაგრი 202
 დობრენსკაია მარია იოსების ასული 114
 დობრენსკაია ოლღა თეოდორეს ასული 114
 დობრენსკი თეოდორე 114
 დობრენსკი იოსებ 114
 დომენტი კათალიკოსი 140, 180, 230
 დონდუკოვ-კორსაკოვი 216
 დოსმიშვილი ი. 56
 დულარაძე ივანე აბრამის ძე 86, 91, 226
 დულარაძე აბრამ 86
 დუმბაძე გიორგი 93, 121
 დუმბაძე როდამ 121
 დურაკოვა ანა 253

2

ეგაძე ლიუბოვ კონსტანტინეს ასული 253
 ევგენი 101, 181
 ევდოკია იაგორის ასული (კლიუჩაროვის ქვრივი) 113
 ევდოშვილი იროდიონ 212
 ევლოლი (ალექსანდრის პატრიარქი) 118

ევსევი ექსარხოსი 52, 105, 129, 155, 178, 233, 240
 ელენე (საბერძნეთის დედოფალი) 99
 ელფთერი 234
 ელიევი ესტატე 38, 78, 157, 165, 163, 202
 ელიევი მ. (წინამძღვარი) 105
 ელიევი პლატონ 78, 202
 ელიოზ (საქართველოს კათალიკოსი) 16, 179
 ელიოზისშვილი ივანე 238
 ელიოზოვი ანდრია 81
 ელიოზოვი სოლომონ ანდრიაძის ძე 81, 82, 178, 187
 ელისაბედ (ელისე ტიმოფეევის მეუღლე) 114
 ელისაბედშვილი სამსონ ფილაპეს ძე 189
 ელისბაროვი გიორგი 96
 ელიოზოვი სოლომონ 178, 187
 ერეკლე II 74, 83, 98, 120, 124, 131, 136, 174, 228, 229, 230, 237
 ერისთავი ალექსანდრე ჯურაბის ძე 112
 ერისთავი დავით (ეარლამის მამა) 160
 ერისთავი-მდივანი დომინიკა 242
 ერისთავი ზაალ 133
 ერისთავი ჯურაბ 172
 ერისთავი ვირშელ 178, 179
 ერისთავი ლევან 262
 ერისთავი მარია 155
 ერისთავი სარიდან 130
 ერისთავი შანშე 136
 ერმაკოვი დ. 53
 ერმოლოვი 81
 ესაძე სიმონ სპირიდონის ძე 242
 ესაძე სპირიდონ (სიმონის მამა) 242
 ესტატე (ანას მამა) 119
 ეფრემ სიდამონის ძე (ეპისკოპოსი) 218
 ექვთიმე 103

3

ვაჟა-ფშაველა 242
 ვარდაშვილი დიმიტრი ნიკოლოზის ძე 253

ვარდიშვილი ნიკოლოზ 253
 ვარდია მონაზონი 60, 120, 185, 194, 195
 ვართაგვა იპოლიტე 100
 ვარლამ შიტროპოლიტი 7, 20, 35, 125, 151, 153, 158, 159, 160, 161, 162, 171, 202, 203, 238.
 ვასილევსკი პეტრე 95
 ვახტანგ ბატონიშვილი 229
 ვახტანგ V 145
 ვახტანგ VI, 10, 131, 140, 236, 237
 ვახუშტი ბაგრატიონი 17, 122, 123, 132, 140, 175, 180, 184, 197, 237
 Вениамин (архиепископ Иркутский) 205
 ვლადიმერ (ეკსარხოზი) 219, 233
 ვლასოვი (მგალობელთა ხელმძღვანელი) 98
 ვორონცოვ-დაშკოვი ელისაბედ ანდრეას ასული 45
 ვორონცოვ-დაშკოვი ი. ი. (მეფის ნაცვალე) 170
 ვოსტოგოვი ი. (დეკანოზი) 250

ჟ

ჯაალ (ბარათაშვილი) 65
 ჯალოვი ჯაალ 114
 ჯალოვი სიმონ ჯაალის ძე 114
 ჯაბილოვ კაპადოკიელი 122
 ჯალკანიანი გიორგი ვასილის ძე 15, 80, 91, 92, 94, 99, 101, 114, 175, 225, 226, 261,
 ჯალკანიანი ვასილ (გიორგის მამა) 91, 114
 ჯარდელიანი ჯაქარია 182
 ჯედენიძე იოთამ ავთანდილის ძე 182
 ჯედენიძე ბესარიონ (დეკანოზი) 103, 104, 105, 222, 234, 240, 248, 244, 260
 ჯეფდგენიძე ავთანდილ (იოთამის მამა) 132
 ჯეშმანი (კომერსანტი) 248
 ჯნაშენსკი პ. ვ. 210, 211
 ჯიჩი მ. 240, 248
 ჯოლოტარიოვი ივანე 111
 ჯოლოტარიოვა მართა ივანეს ასული 111

ზუკაიშვილი ლუარსაბ სვიმონის ძე 180

ზუმბულიძე ალექსანდრე 250
 ზურაბისშვილი დავით (ბარბარეს მამა, დავით ბარათაშვილის სიმამარი) 65
 ზურაბისშვილი ბარბარე დავითის ასული 65

თ

თათოშვილი 191
 თაიროვი ა. ნ. 225, 250
 თაიროვი მარიამ 250
 თალაკვაძე მალაქია (ნიკიტას მამა) 243
 თალაკვაძე ნიკიტა (დეკანოზი) 201, 213, 251
 თამაზ ხან იხ. ნადირ შაჰი
 თანამშევი იაგორ (ჩინოვნიკი) 71, 131
 თამარ დედოფალი (თეიმურაზ II ცოლი) 141, 145
 თამარ მეფე 67, 183, 184, 235, 238, 239, 257, 258, 259
 თამარ ირაკლი II ასული 105
 თამარ ვახტანგ V ასული (იოთამ ამილახოზის ცოლი) 145
 თამარაშვილი მ. 138, 139, 112, 148
 თარხანოვი იოანე 155
 თარხანმოურავი ნინო 51
 თაყაიშვილი ე. 123, 160, 184, 197, 236, 237
 თეოდორე სიკეოტი 234
 თეიმურაზ იხ. ანტონ I
 თეიმურაზ ბატონიშვილი 174, 178
 თეიმურაზ II 17, 74, 134, 135, 136, 138, 139, 141, 142, 143, 144, 190, 228, 236, 237
 თეიმურაზ მდივანბეგი 131
 თემურლენგი 179
 თეოფილაქტე ექსარხოზი 193
 თიკანაძე ა. ი. 97
 თინა (მეუღლე გიორგი ჯამბაყურ-ორბელიანისა) 202
 თინაკაშვილი გიორგი (პელაგოვი) 201

თოთბაძე ანტონ მაქსიმეს ძე (ლექ-
 ნოზი) 83, 102, 121, 187, 204
 თოთბაძე მაქსიმე (ანტონის მამა) 88
 თიშა 177
 თულაშვილი ა. ვ. 258
 თულაშვილი ა. ი. 97
 თულაშვილი ვ. ვ. 258
 თუმანიშვილი ალექსანდრე ნიკოლოზის
 ძე (შვილიშვილი გივი ამილახვარისა)
 112
 თუმანიშვილი ანასტასია (ალექსანდრეს
 დ.) 112
 თუმანიშვილი გივი 237
 თუმანიშვილი იასონ დმიტრის ძე 120
 თუმანიშვილი მანუჩარ 237
 თუმანიშვილი ნიკოლოზ ალექსანდრეს
 ძე 10, 44
 თუმანიშვილი ნიკოლოზ (მამა ალექსან-
 დრესი) 112
 თუმანიშვილი ნინო ივანეს ასული 44
 თუმანიშვილი (ქრისტეფორეს ვერად
 მაჩინათ) 146
 თურქისტანოვი სოლომონ 51
 თურქისტანოვი იოანე 148
 თურქია მართა ივანეს ასული (ნინო თუ-
 მანიშვილის ი. ამილახვარის ქალი)
 44
 თუშნიშვილი ა. 97
 თუშმალოვი (ფანცღლია) ელისაბედ
 162
 თინვაღელი ქრისტესია ნიკოლოზის ძე
 218
 თინვაღელი ნიკოლოზ 218

O

იაგორი (ევდოკია კლდიაშვილის ტყვიის
 მამა) 113
 იაკობ მოციქული 62
 იეგოროვი ფეოდორ (დურგალი) 29
 იერემია იბერიელი 119
 იესე მეფე 131, 134
 იესე ოსეს ძე 18, 19, 49, 131, 135, 138,
 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145,
 146, 147, 174
 ივანე (გრგოლ ქარეღაშვილის
 რი) 111

ივანე (დავით სარაჯიშვილის მეუღ-
 ლის, ეკატერინეს, მამა) 241
 ივანე მუზრან-ბატონი 87
 ივანოვი ალექსანდრე (იაკობის მამა) 28
 ივანოვი ალაპი 114
 [ივანოვი] ელენე ნიკოლოზის ასული
 114
 ივანოვი იაკობ ალექსანდრეს ძე 28
 ივანოვი ნიკოლოზ ალაპის ძე 111
 ივანოვი (გენდის სელმძღვანელი) 98
 ილარიონოვი ს. ა. 212
 ილინსკაია მარიამ ივანეს ასული 186
 იშნაძე იოანე (პეტრეს მამა) 52, 104
 იშნაძე პეტრე იოანეს ძე (ლევანოზი)
 104, 207, 208, 210
 იშნაძე სიმეონ (პოლპოტუნიკი) 210
 იშნაძე 234
 იზოენტი ესპარსოზი, შთაფარებისკოპო-
 სი (1909—1913) 41, 166, 167, 170,
 215, 250, 251
 იოანე 177
 იოანე ბატონიშვილი 160
 იოვანე მანგლელ-ტფილელი მიტროპო-
 ლიტი 16
 იოანე ზედაზნელი 120
 იოანე ოქროპირი 29, 60, 100, 155, 240
 იოანე პისკატორი 57
 იოანე სინელი 69
 იოანე სოფიოს ვაჟი (იზრდებოდა ან-
 ტონ II კათალიკოსთან) 176
 იოანე უფლისწული 161
 იოანე ღვთისმეტყველი 181, 180
 იოანეც ესპარსოზი, მიტროპოლოტი
 (1877—1887) 211, 213
 იანე 120
 იანა ესპარსოზი (1821—1832) 161, 202
 იორდანოვი ქრისტეფორე 28
 იოსები (მამა პორფირისა, შვილისა
 ეფემია იაგორის ასულ ბარათოვისა)
 117
 იოსებ პორფირის ძე 112
 იოსებ ჭუდიანი 110
 იოსებიძე იაკობ 92
 იოსელიანი გიორგი (პედაგოგი) 118,
 190

იოსელიანი პლატონ || Иоселиани П.
66, 87, 101, 118, 119, 128, 130, 131,
131, 133, 145, 147, 148, 149, 150,
151, 171, 177, 179, 180, 181, 182,
184, 185, 186, 198, 199, 202, 210, 220,
233, 236, 237

იპოლიტოვ-ივანოვი მ. მ. 240

ირაკლი I, ნაზარაღისანი 10

ირაკლი II 17, 105, 172, 173

ირანე მიხეილის ასული (კირილე მეხ-
რანბატონის ძმისწული) 112

ირინე ფოფოღია 51

ისიდორე იმ. კოლოკოლივი ისიდორე
ისიდორე ექსარქოსი, მიტროპოლიტი
(1844—1853) 95, 103, 150, 202, 206,
210, 212,

ისარლოვი დ. 178, 186

ისაყ-ფაშა 133

იულიონ ბატონიშვილი 80, 177

3

კაცკასიძე ამბროსი (არქიმანდრიტი) 200

კაცასძე ალექსანდრე 132

კაკაბაძე სარგის 131

კალანდარაშვილი გერასიმე (პედაგოგი)
201

კალისტრატე (ნიკოწმძიძევი მიტროპო-
ლიტი) 230

კალბანსკი თედორე იოანეს ძე 219,
221

კალბანსკი ფერეჟ იოანეს ძე 219

კანდელაკი ბენიამინ ანტონის ძე 221

კანდელაკი გიორგი (ისააკის შამა) 105

კანდელაკი ღარიბი 114

კანოშენკო იოანე 155

კანდელაკი ისაყ გიორგის ძე (დიაცონი)
105

კანდელაკი მელიქსედეჟი 200

კანდელაკი სიმონ 251

კარაბეჟა 167

კარაპანოვი ნ. ფ. 97

კარბელაშვილი გრიგოლ (მოუდულო, მგა-
ლობელი) 93

კარბელაშვილი პ. 128, 130, 150, 228,
229

კარბელაშვილი პეტრე გრიგოლის ძე
(წიგნისმცოდნეობის) 93, 121, 128, 132,
145, 147, 150, 151, 159, 160, 196,
198, 225, 234, 250

კარგარეთელი კონსტანტინე (განგის
პროტოდიაკონი) 203, 204

კარიკაშვილი დ. 136,

კასრაძე გიორგი გრიგოლის ძე (წიგნის-
მცოდნეობის) 91

კასრაძე გრიგოლ (გიორგის მ. მ.) 91

კაპანაძე ილია (პეუღაგოგი) 201

კაციელა ზურაბი 51

კაციელაშვილი 179

კაციტაძე კ. 252

კაქასიძე დავით (ეპისკოპოსი) 41

კაქასიძე ექვთიმე (მიტროპოლი-
ტი) 139

კასაბერი გრიგოლ (მეცოდნეობის დავითის
ძე) 93

კასაბერა დავით გრიგოლის ძე (წიგნის-
მცოდნეობის) 93

კავეთელიძე 226

კახთელაძე მელიტონ მაშაძის ძე (წი-
გნისმცოდნეობის) 40, 91, 102

კახთელაძე მაშაძე (მელიტონის შამა)
94

კეკელიძე კორნელი 79, 119, 134, 135,
160, 167, 201,

კელენჭერიძე მელიტონ 200, 203, 210,
222,

კეპქენა (მხატვარი) 21, 52, 154

კერესი ს. ფ. (სინოდის განცეფარების ვი-
დე დირექტორი) 205

კერესელი ძე ივანე 240

კვალაშვილი სოლომონ 51

კვეწერილი ი. 97

კვირიკაშვილი პავლე (პეტრეს შამა) 96
კვირიკაშვილი პეტრე პავლეს ძე (მგა-
თი) 29, 96

კიკნაძე გრიგოლ ნიკოლოზის ძე (დიაცო-
ნი) 85, 102, 252

კიკნაძე ნიკოლოზ (გრიგოლის შამა) 88
კიკოძე გერასიმე იმ. კიკოძე გერასიმე

კირიონ კათალიკოზ-პატრიარქი (იგივე
გიორგი სამკაღიშვილი), 101, 118,
133, 155, 180, 204, 205

კირიკი 100

კილურაძე ნესტორ (ნიკოლოზის მამა)
245, 253

კილურაძე ნიკოლოზ ნესტორის ძე 215
კლადიუსი 112

კლდიაშვილი ა. ი. 97

კლიმენტოსი 80

კლიუჩაროვი ვასილ 113

კლიუჩაროვი სტეფანე ვასილის ძე
113

კობიაშვილი ანასტასია 120

კოშმან-მალახოვი აღრიანე 29

კოტრაშვილი პავლე (პედაგოგი) 201

კოლოკოლოვი ისიდორე (ბერი) 200

კოლოტილიანი მიხეილ (სამსეღრო ტაძ-
რის გუმბათის ლიტბარტი) 89

კოლიჩინი (მხატვარი) 67

კონდაკოვი ნ. 171, 181

კონსტანტინე (ლი ბოვ ეგაონის მამა) 253

კონსტანტინე კასთაბრონი (მაჰმადეუ-
ყულიხანი) 16, 47, 133, 134

კონსტანტინე მუხრან-ბატონი 114

კორე 203

კონტრიძე ბენიამინ ბესარიონის ძე 186

კონტრიძე ვრიგოლ (დიაკონი) 245, 240

კონეოშვილი პეტრე (ეპისკოპოსი) 70

კოტეტიშვილი ვასილ ივანეს ძე (წიგნის-
მკითხველი) 105, 222

კოტეტიშვილი ვახტანგ 223

კოტეტიშვილი ივანე (ეპისკოპოსი) 105

კოტეტიშვილი ილია ივანეს ძე 223

კოჰლაძე გიორგი (დიმიტრის მამა) 83

კოჰლაძე დიმიტრი გიორგის ძე 83

კუშნინი ილია კუშმას ძე 113

კუშნინი კუშმა 113

კუნდუროვი გიორგი თედორეს ძე 45

კუშელევი ალექსანდრე ივანეს ძე 113

კუშელევი ივანე 113

კუშნიკოვი ნიკოლოზ სერგოს ძე 113

კუშნიკოვი სერგო 113

კუჟაძე ნიკოლოზ ლაშარეს ძე 223,
225

ლ

ლაგევი 213 იხ. ლალიაშვილი
ლაშარიშვილი ანტონ დიმიტრის ძე
(პროტოდიაკონი) 80, 247, 248

ლაშარიშვილი დიმიტრი ივანეს ძე 30,
81, 88, 80, 218, 247

ლაშარიშვილი ივანე (დიმიტრის მამა)
81, 88

ლაშარიშვილი მ. დ. 40

ლაშკინი ი. პ. 258

ლანგთეშური 16

ლალიაშვილი იოსებ 207, 208, 217

ლასხიშვილი გიორგი 242

ლებედა ბ. 41

ლევანდოვსკი (კერძო გიმნაზიის პატ-
რონი) 70

ლეისტი არტურ 242

ლეონარდო და ვინჩი 40

ლეონიდე (კათალიკოზ-პატრიარქი) 53,
79

ლეონტიევი პეტრე 153

ლეოპოლდ პეტრეს ძე 163

ლეჟავა ნესტორ (ნაზარ მიტროპოლიტი)
201

ლიაიძევესკი სერგი 218

ლოლაძე პეტრე 51

ლოლე 51

ლომოური ნიკოლოზ 200

ლორთქიფანიძე ა. 97

ლორთქიფანიძე ბარბარე ნიკოლოზის
ასული 45

ლორთქიფანიძე ი. მ. 97

ლოტოცკი ვ. 217

ლოლაძე სიმონ 200

ლუარსაბ თარხან-მოურავი 130, 170,

მ

მაღიჩი ქ. 231

მავესკი კარლო (ინჟინერ-არქიტექტო-
რი, აკადემიკოსი) 31

მათიაშვილი ზაქარია ივანეს ძე 240

მათიაშვილი ივანე ზაქარიას ძე 240

მათიაშვილი ნ. 226

მათიკაშვილი ბართლომე ჯაქარიას ძე
 (წიგნისმკითხველი) 90
 მათიკაშვილი ჯაქარია (ბართლომეს მამა)
 90
 მაისურაძე ალ. (ლოტბარი) 100
 მაისურაძე ივანე 251
 მაკალათია სერგი 122, 129
 მაკარ ლაშარიძე, იმერელი 190
 მაკარი არქიმანდრიტი იხ. მატათაშვილი
 მაკარი
 მაკარი სომეხთა კათალიკოსი 215
 მაკარი ანტიოქიის პატრიარქი 97
 მაკარაშვილი ნ. ლ. 97
 მაკარიძე პეტრე (ქაშვეთის პირველი
 წინამძღვარი, ვარდუა მონაზონის
 შვილი), იგივე მაკაროვ-არქევანოძე 73
 მაკაროვ-არქევანოძე დავითი პავლეს
 ძე 85
 მაკაროვ-არქევანოძე ფილიპე (დეკანო-
 ზი. ქაშვეთის მეორე წინამძღვარი,
 † 1808 წ.) 73, 74, 80
 მაკედონელი ვ. ი. 161
 მაღაქია კათალიკოზი 140
 მაღაშხია (ყოფ. მღვდელი) 201
 მაღახოვი ანდრია 155, 156
 მაღიციკი ნიკოლოზ ვლადიმერის ძე 56,
 181
 მამაცაშვილი ევდოკი ჯაქარიას ასული
 (მეუღლე იოანე პეტრეს ძის არქევან-
 ნოძე-მაკაროვისა) 110
 მამაცაშვილი ჯაქარია (ევდოკიას მამა)
 110
 მამაცაშვილი კონსტანტინე ქრისტეფო-
 რეს ძე 241
 მამაცაშვილი ქრისტეფორე (კონსტან-
 ტინეს მამა) 214, 241, 250,
 შამია გურიელი 75
 მამითაშვილი ევტიხი 200
 მამნიაშვილი ნიკიფორე (პედაგოგი) 190
 მამრაძე გრიგოლ († 1926 წ.) 15, 97,
 175
 მანუილი (ხატის დამკვეთი) 58
 მარგვეთის ეპისკოპოსი იხ. მახარაძე
 ვარლამი
 მარდეროსხო (მნატყარი) 21, 28

მართა რევაზის ასული (ვლახა გაბაშვი-
 ლის ქვრივი) 131
 მარი ნ. 128
 მარიამ (ალათონიე ანილასერის მეუღ-
 ლე) 112
 მარიამ ბატონიშვილი (იმერეთის მეფის
 სოლომონის და) 190
 მარიამ (ზაალის ბებია) 95
 მარიამ ღედოფალი (XVII საუკ.) 110
 მარიამ მონაზონი 120, 155
 მარიამ (სოლომონის ასული, სახსარ-
 შიკლი, მეუღლე პოდპოლკოვნიკ სიზი-
 ლონ იმნაძისა) 210
 მარიამ ღედოფალი (გიორგი XII მეუ-
 ლე) 75
 მარიამ ნიკოლოზის ასული (გერასიმე
 ტიქოძის მეუღლე) 203
 მარიამ შაღვას ასული (იასონ ჭავჭავაძის
 მეუღლე) 112
 მარიკა 196
 მარინაშვილი გიორგი ღვთისმკაცრის ძე
 (დიაცონი) 87
 მარინაშვილი ღვთისმკაცრე (გიორგის მა-
 მა) 87
 მარკოზ პაულიჩი 160
 მაროშვილი იოანე (მეტროპოლიტი)
 200
 მასხარაშვილი ბ. 231
 მასხაროვი გაბრიელ 155
 მატათაშვილი ვასილ 187
 მატათაშვილი მაკარ. არქიმანდრიტი 198
 მატეი გრაფი 58
 მაღალაძე ნიკოლოზ 180
 მაღალოვი ამილხარ რევაზის ძე 65
 მაღალოვი რევაზ 95
 მაყაშვილი კონსტანტინე 241
 მაყაშვილი ლუარსაბ 237
 მაჩაბელი თეიმურაზ 133
 მაჩაბელი ვახტანგ (მიხეილის მამა) 242
 მაჩაბელი ივანე 91
 მაჩაბელი მიხეილ ვახტანგის ძე 242
 მაცაბერიძე ჯალიკა 224
 მაქავარიანი იოსებ ილიას ძე 89
 მაქარაშვილი ნესტორ 118, 120

მასარაძე ვარლამ მელიტონის ძე, მიტ-
როპოლიტი 240, 253
მასათაძე ალექსანდრე, პოლკოვნიკი 199
მასათაძე ნიკოლოზ, (პედაგოგი) 200
მასათაძე ნ. დ. 217
მამაშვილი-ხანი (მამნადირის გვლე-
ლი) 113
მელოზბლიშვილი მიხეილ ფილიპეს ძე
242
მელოზბლიშვილი ფილიპე 242
მდივან-ბუჭუყიაშვილი 90
მელითაური მიხეილ 189
მელითაური ონისიძე მიხეილის ძე 189
მელიქიშვილი დავით ჯაქარიას ძე 242
მელიქიშვილი ჯაქარია 242
მამა მისეილი ი. დავითაშვილი მიხეილ
მოზიდან ეპისკოპოსი 113
მონგოვი კუჭმა 252
მოლოდინოვი ალექსანდრე, არქიმანდ-
რიტი 198
მონადირაშვილი იოსებ, ლიტბარი 98,
99
მონასტელიძე მატეო ივანეს ძე 221
მოხე ექსარქოსი (1802—1834) 156
მოსაფეა გიორგი 88
მოხევი ნიკოლოზ გიორგის ძე 88
მოხუციშვილი ა. 97
მოურავისშვილი თარან 137
მოძღვაროვი არტემ 118
მეტელოვი პასილ მიხეილას ძე 223
მეტელოვი დავით 81
მეტელოვი ჯაქარია დავითის ძე 81, 155
მეტელოვი მიხეილ 223
მუსხელიშვილი გ. 175
მუსხელიშვილი ვახტანგ (არქიპო) სო-
ლომონის ძე 242
მუსხელიშვილი ნ. 231
მუსხელიშვილი სოლომონ 242
მუხრანბატონი ა. ი. 39, 40
მუხრანბატონი ალექსანდრე 112
მუხრანბატონი ალექსანდრე ირაკლის ძე
53.
მუხრანბატონი გიორგი 87
მუხრანბატონი კირილე ალექსანდრეს ძე
112

მუხრანბატონი მარიკა ალექსანდრეს ას-
ული 112
Меликсет-Бек Лсон 119
მელიქო ავეტიკ 190
მელიქიშვილი მიტროპოლიტი (ფხალაძე)
199
მელიქიშვილი 215
მენაქარიშვილი იოსებ 201, 214
მენაქოვა ივანე (მამა ეკატერინესი) 21,
112, 152, 153
მესხიშვილი კონსტანტინე 242
მესხიშვილი ვახტანგ 142, 173
მელვინეთუხუცესი სვიმონ 51
მთვარელიშვილი ნიკოლოზ 201
მინაძე სტეფანე 51, 93, 198
მირიან მეფე 10, 123
მირიანაშვილი ალექსი ივანეს ძე 242
მირიანაშვილი დიმიტრი 243
მირიანაშვილი ივანე 242
მირიანაშვილი იოსებ დიმიტრას ძე 243,
250
მირსკი 261
მიქაელ მთავარმოწამე 46, 69, 155
მიქაძე იესე ოსტეპე იხ. იესე ოსტეს ძე
მიხაილ მიტროპოლიტი 197
მიხაილოვსკი ვ. ი. 217
მიხაილოვსკი იოანე 201
მიხეილ 171
მიხეილ ნიკოლოზის ძე, დიდი მთავარი
52, 72
მუხრანბატონის ასული სალომე (აბაში-
შვილი დავითის მეუღლე) 105
მღებრაშვილი გრიგოლ, მღვდელი 198,
240
მღვიმელი შიო 242
მძინარაშვილი ესტატე 114
მძინარაშვილი მიხეილ ესტატეს ძე
(დეკანოზი) 114, 203

6

ნადირ-შაჰი 134, 135, 136, 137, 138,
139, 140, 141, 142, 143
ნადირაძე ანდრია გიორგის ძე 14
ნადირაძე გიორგი (ანდრეას მამა) 91.
ნადირაშვილი 51

ნაზარ მიტროპოლიტი იხ. ლევან ნესტორ
 ნათამე მ. 252
 ნათამე-ყანაველისა სიღონია 120
 ნათიევი დ. 177, 202
 ნათიშვილები 33
 ნაკაშიძე გიორგი (მელქისედეკის მამა) 93, 225
 ნაკაშიძე ილია პეტრეს ძე 241
 ნაკაშიძე მელქისედეკ გიორგის ძე 93, 225
 ნაკაშიძე პეტრე (ილიას მამა) 241
 ნალბანდი ისრაელი 101
 ნალბანდი (ნალბანდოვი) 190, 192
 ნალბანდოვი ავთანდილ ისრაელის ძე 101, 192
 ნალბანდოვ-არუთინოვი 193
 ნალიშოვი ნიკოლოზ 214
 ნამორაძე იოსებ ვასილის ძე 219
 ნამორაძე ნიკოლოზ 201
 ნანობაშვილი იროდიონ 259
 ნასარიძე გიორგი (მიხეილის მამა) 246
 ნასარიძე მიხეილ გიორგის ძე 246
 ნასარიძე-ლაღიძე ვალენტინა მიხეილის ასული 254
 ნატროშვილი ა. 153—155
 ნატროშვილი ანტონ 109
 ნაცვლიშვილი გაიოზ 199
 ნახუცრიშვილი გიორგი (დავითის მამა) 251
 ნახუცრიშვილი დავით გიორგის ძე 251
 ნახუცრიშვილი ზურაბ 131
 ნეიშანი თედორე (ნიკოლოზის მამა) 249
 ნეიშანი ნიკოლოზ თედორეს ძე 249, 251
 ნექსიძენი (საყდრისშვილები) 10
 ნიკანორ მთავარეპისკოპოსი (მიტროპოლიტი) 204—207, 210, 211, 213, 218.
 ნიკიპორე ეპისკოპოსი 21
 ნიკოდიმი, ეპისკოპოსი დაღმატისა 121
 ნიკოლაძე გიორგი ნიკოლოზის ძე 242
 ნიკოლაძე ევსევი 109
 ნიკოლაძე ნიკო 150, 242
 ნიკოლოზ იხ. ქიქოძე ნიკოლოზ გერასიმეს ძე
 ნიკოლოზ აბხაზი იხ. აბხაზი ნიკოლოზ
 ნიკოლოზ დეკანოზი (ბიჭიაშვილი ან ენდრონიკაშვილი) 172—174

ნიკოლოზ I, (იმპერატორი), 177
 ნიკოლოზ [იოსების ძე. შვილი ეფემია იაგორის ასულ ბარათოვისა] 112
 ნიკულიჩევი პეტრე 30
 ნინო იხ. ქიქოძე ნინო გერასიმეს ასული
 ნინო 12, 123
 ნინო მონაზონი 120
 ნინო (და იოანე პეტრეს ძისა, არჯევა-ნიძე?) 110
 Натисев Н. Н. 227
 Натросев А. 145
 Нечаев Д. 118
 Никанор, архиепископ იხ. ნიკანორ მთავარეპისკოპოსი
 Никодум, епископ Доматинский 227
 ნოვაკი ო. 44

ო

ოკრინიკოვი 258, 259
 ოკლობუიო დიმიტრი 113
 ოკლობუიო ივანე დიმიტრის ძე 118
 ოლიშპილა მონაზონი იხ. გრიგოლაშვილი ანნა
 ოლშოვსკი 98
 ომანიძე ივანე სიმონის ძე 252
 ომანიძე მ. 225
 ომანიძე სიმონ (ივანეს მამა) 252
 ოშიაძე იოსებ (ხაჩიტონის მამა) 250.
 ოშიაძე ხაჩიტონ (ილია) იოსების ძე 250
 ორბელიანი [თამარაშვილის მიხედვით ქრისტეფორე] 148
 ორბელიანი [ეკატერინე დავითის ასულ ბარათაშვილის მეუღლე] 85
 ორბელიანი (ბანგუის მამა) 17
 ორბელიანი (ჯამბაყურ) ალექსანდრე ივანეს ძე 53
 [ორბელიანი] ასლან ყაფლანის ძე 69
 ორბელიანი ბანგუა (გივი ამილახორის დედა) 17
 ორბელიანი გრიგოლ 26, 31, 87, 260
 [ორბელიანი] დომენტი, თბილელ-ბოლნელი მიტროპოლიტი 70
 ორბელიანი ელიზბარ 117
 ორბელიანი (ბარათაშვილისა) ეფემია 201

ორბელიანი ვახტანგ 188
 ორბელიანი ჯაქარია 20
 ორბელიანი ილია 20, 200
 ორბელიანი (ჯამბაყურ) მამუკა ივანეს
 ძე 45, 87
 ორბელიანი ნინო 241
 ორბელიანი პაპუნა 10, 40, 140, 117, 230
 ორბელიანი ქეთევან 260
 [ორბელიანი] ყაფლან 40
 ოსე (იესეს მამა) 140
 ოსე (შვილი იესესი) 10
 ოსიტაშვილი დავით (იოსების მამა) 85
 ოსიტაშვილი იოსებ დავითის ძე 85
 ოსტროუმოვი (სინოდის სამეურნეო ნა-
 წილის დირექტორი) 38
 ოსტროუმოვი ბ. 105
 ოქროშქედლიშვილი გიორგი (ნიკოლო-
 ზის მამა) 85
 ოქროშქედლიშვილი ნიკოლოზ გიორგის
 ძე 40, 88, 123, 127, 220, 244, 254
 ოქროშქედლიშვილი-სერგებრიაკოვი ილია
 241
 ოქროპირიძე ალექსანდრე (ეპისკოპო-
 სი) 198, 190
 ოქროპირიძე ლონგინოზ იხ. ლეონიდე
 კათალიკოზ-პატრიარქი 200
 ოქროპირიძე მათე იხ. ოქროპირიძე პი-
 როს
 ოქროპირიძე პიროს (არქიმანდრიტი)
 79, 201
 ოჩიგავა იონა 252

კ

პავლე იხ. პავლე დეკანოზი. ძე ფილიპე
 დეკანოზისა
 პავლე იხ. პავლე ეპისკოპოსი
 პავლე (აჭყვანიძე?) 151
 პავლე ეპისკოპოსი (მთავარეპისკოპოსი)
 204, 207, 208, 211, 215
 პავლე (ლეგელევი) ექსარხოსი 30—31,
 157, 203, 200—213, 217, 218, 235,
 248,
 პავლე (იმპერატორი) 160, 161, 204
 პავლე კორინთელი 118

პავლე მღვდელი, ძე ფილიპე დეკანოზი-
 სა 194, 190, 202, 203
 პავლიაშვილი (დეკანოზი) 157
 პავლიაშვილი გრიგოლ (დეკანოზი) 80
 პავლიაშვილი გრიგოლ სიმონის ძე (დი-
 აკონი) 86
 პავლიაშვილი სიმონ (გრიგოლის მამა)
 80
 პალადი ექსარხოსი იხ. პალადი, ყაზანის
 მთავარეპისკოპოსი
 პალადი მიტროპოლიტი იხ. პალადი, ყა-
 ზანის მთავარეპისკოპოსი
 პალადი ყაზანის მთავარეპისკოპოსი 85,
 201—207, 212, 213, 217, 218, 244,
 250
 პამაქარა (მუშრები) 191
 პანსელინი მანუელ 57
 პაპიაშვილი ი. 100
 პაპუაშვილი ე. 17
 პაუნუტი არქიერი 75
 პენტელოვი იოანე 101
 პერეჟრესტოვი იოანე 152
 პეტრე იხ. პეტრე დეკანოზი
 პეტრე დეკანოზი, ძე ფილიპე დეკანო-
 ზისა 7, 172, 180, 194—196
 პეტრე დიდი 227
 პეტრე მეორე იხ. პეტრე დეკანოზი
 პეტრე მღვდელი 66, 172, 173
 პეტრე მღვდელი, დეკანოზი (მაკარიძე-
 არჯვანიძე, მამა ფილიპე დეკანო-
 ზისა) 194, 195, 197
 პეტრე რუსა 160
 პეტრე რუსი (ბერსონის პოლკის მღვდე-
 ლი) 35, 128
 პეტროვი 153
 პიროს ეპისკოპოსი 70
 პიტიში 166
 პიროს ეპისკოპოსი 70, 201
 პილასი, ტროადის ეპისკოპოსი 118
 პოხედოვი ამბროსი, პეტერბურგის მიტ-
 როპოლიტი 75
 პოხედონოსცევი კ. პ. 204, 206, 213—
 215, 218, 230
 პოკროვსკაია მარიამ 238
 პოკროვსკი ნ. ვ. 57, 58, 180, 181

პორფირი იოსების ძე (შვილი ეფემია
იავორის ასულ ბართოვისა) 112
პოტტო ალექსანდრე ვასილის ძე 241
პოტტო ვასილ (ალექსანდრეს მამა) 241
პროსკურინი 98, 252 (მგალობელთა ხე-
ლმძღვანელი)

შ

შორდანია დავით 242
შორდანია თევდორე (თედო) 119, 128,
130, 145, 150, 200, 242
შერული გ. დ. 97

რ

რაგოისკი 33, 37
რაზიკაშვილი თედო 242
რაზიკაშვილი ლუკა იხ. ვაჟა-ფშაველა
რაზმაძე ანდრია 242
რაზმაძე ნიკოლოზ იოსების ძე 222
რათიშვილი გიორგი (ივანეს მამა) 90
რათიშვილი ივანე გიორგის ძე 17, 96
რედინი ვასილ 113
რეფ-ზ. კსნის ერისთავი 133
რევაზ (მართა გლახა გაბაშვილის ქვრი-
ვის მამა) 131
რეზენკაში 201
რემიზოვა პარასკევა 155
რეშიკოვისა ოლღა (თეოდორე დობრ-
ეანსკის ასული) 114
რიფსიმე ნიკოლოზის ასული (დეკანოზ
პეტრე არქევანიძე-მაკაროვის მეუღ-
ლე) 48—51, 110, 173
რიფსიმე. ფოფოლია 7
რობაქიძე ი. 97
როინიშვილი ალექსანდრე 241
როსტომაშვილი ივანე 242
რუბენსი 97
რუსთაველი შოთა 91, 162
რუსიევი მიხეილ 51
რუსიშვილი ყ. 97

ს

საათოვი სოლომონ 91
სააკაძე (თბილისის) კომენდანტი 102

სააკაძე ივანე 188
სააკაძე იოანე კაციაშვილი ძე 222
საპა (ეპისკოპოსი, მთავარეპისკოპოსი)
204, 207, 212—214, 217
საბინინი მიხეილ 118, 190, 250
საგინოვი ზურაბ 114
საგინოვი ნინო ზურაბის ასული 114
სალარიძე მარკოზ 105
სალარიძე ნიკონ მარკოზის ძე 105
სალასტევი 113
სამარლანიშვილი ზურაბ 110
სამარლანიშვილი სიღონა ზურაბის ას-
ული 150
სამურიანი გიორგი 217
სანეხლოძე იოსებ 200
სარაჯიშვილი დ. 190
სარაჯიშვილი გიორგი 75
სარაჯიშვილი დავით გიორგის ძე 75
სარაჯიშვილი დავით ზაქარიაშვილი ძე 45,
211
სარაჯიშვილი ეკატერინე ივანეს ასული
(დავით ზაქარიაშვილის მეუღლე) 45, 211
სარაჯიშვილი ზაქარია 341
სარაჯიშვილი ივანე 114
სარაჯიშვილი ნიკოლოზ ივანეს ძე 144
სარქისოვი არუთინ 153
საყვარელიძე ელისაბედ 155
საძაგლიშვილი გიორგი იხ. კირიონ ქა-
თალიკოს-პატრიარქი.
სემიონოვი (მგალობელთა სელმძღვა-
ნელი) 98
სენკოვსკი ანდრია სტეფანეს ძე 113
სენკოვსკი სტეფანე (ანდრიაშვილის მამა) 113
სერაფიმონ ეკატერინოსლაველი 212
სეფაშვილი ისაკ (რომანოვის მამა) 244
სეფაშვილი რ. 252
სეფაშვილი რომანოზ ისაკის ძე 241
სეფეხან საულდინი 135—130
სერაფიმე (რექტორი) 233
სეფიევი იოსებ (მიხეილის მამა) 90
სეფიევი მიხეილ იოსების ძე 90
სვანიძე გ. 100, 252
სვიმონიშვილი-გუთნიდელიშვილი ნიკო-
ლოზ 210
სიღონა მონაზონი იხ. ნათამე-ყანაშვი-
ლისა სიღონა

სიმონსონი ოტრო 72, 175, 178
 სიმოუენკო ალექსი ფილაქს ძე 218
 სიმოუენკო ფილიპე 218
 სიპიაგინი მარტინი 113
 სიპიაგინი ნიკოლოზ მარტინის ძე 113
 სიკაძე (პედაგოგი) 201
 სლადოპეტცოვი გიორგი ვლადიმერის ძე 215, 250
 სლადოპეტცოვი ვლადიმერ 245
 სონიაშვილი ა. 100
 სოკოლოვი მ. ი. 213
 სოლალოვი ზაზა 118
 სოლომონი 185
 სოლომონ I იმერეთის მეფე 106, 236
 სოლომონი (ტახტის მემკვიდრე) 108
 სოლოლაშვილი ზურაბ 61
 სოფიო 221
 სოფიო (Царградская) 168
 სოფიო გიორგის ასული, ბატონიშვილი 51, 176
 სოფიო ლუარსაბის ასული იხ. აფხაზო-ვისა სოფიო
 სოფრომაძე გაბრიელ დავითის ძე 187, 220
 სტეფანე ნინოწმინდელ-რუსთველი მიტროპოლიტი 197
 სტეფანოვსკი 21
 სტიშკოვი მ. 252
 სტროგანოვი 57
 სულხანიშვილი იასე 201
 სულხანიშვილი ნიკოლოზ 100, 242
 სულხანოვი იოანე 151
 სულხანოვი სოფიო 51
 სუსანა მონაზონი 121
 სუხიაშვილი კონსტანტინე 102
 Савва, архиепископ Тверский и Кашинский 204
 Сергей Васильевич იხ. კერსკი ს. ვ.

ტ

ტატიშვილი იაკობ 202
 ტატიშვილი ნიკოლოზ 109
 ტარიელაშვილი 202
 ტარიაშვილი ლაშარე 202
 ტიბერინე ეპისკოპოსი 128

ტიმოთე სოლომონის ძე (შემდგომ ტარასი) 176
 ტმოფეევი ელისე (ელაშაბელის მეფულე) 111
 ტიულინი დ. მ. (რესტავრატორი) 56, 57
 ტისონი (მოსკოვის პატრიარქი) 80
 ტლაშაძე ლევან 202
 ტოლსტოი (გრაფი, შინაგან საქმეთა მინისტრი) 210
 ტოლსტოი ი. 171
 ტორმასოვი (გენერალი) 20, 31, 35, 36, 75
 ტორმასოვი ა. პ. 158, 159
 ტორმასოვი 193
 ტრიფილე (არქიმანდრიტი) 81
 ტრიფილე (ჩუაბის მონასტრის არქიმანდრიტი) 197
 ტრონოვი (საგუბერნიო ტექნიკოს-ინჟინერი) 161, 167
 ტურიაშვილი თომა (პედაგოგი) 201
 ტუეშალაძე (მამა) 162, 165
 ტუეშალაძე მარკოზ პავლეს ძე (პროტოპრესვიტერი, ქაშვეთის მეექვსე წინამძღვარი, 1859—1937 წწ.) 32, 33, 36, 37, 38, 53, 77, 153, 162, 181, 200
 ტუეშალაძე პავლე (მარკოზის მამა) 77

უ

უგუზაშვილი ა. 97
 უმიკაშვილი პეტრე 236
 ულრელიძე ქრისტეფორე 200

ფ

ფალავანიშვილი ბეჟან 118
 ფალავანიშვილი ესტატე ბეჟანის ძე 113
 ფალაშვილი ზაქარია 90
 ფანცულაია იოსებ 257
 ფარნაოზ ბატონიშვილი 83
 ფასალოვი ოპანეზა 51
 ფედოროვიჩი 102
 ფედოროვი 214
 ფედოროვი ზაქარია სიმონის ძე 118, 261
 ფედოროვი იპოლიტე 29

ფეოდოროვი სიმონ 118
 ფერაქე ილია (პედაგოგი) 200
 ფილარეტ შიტროპოლიტი 95
 ფილოთეოსი მღვდელმონაზონი, იგივე
 გრიგორიევი თომა 91
 ფირცხალავა ანტონი 201
 ფლაბიანე ექსარხოსი (1898—1901) 30,
 87, 88, 82, 250
 ფომინი დიმიტრი, მღვდელი 91
 ფომინ-ცაგარელი დიმიტრი თომას ძე
 180
 ფომინ-ცაგარელი მელიტონი 100, 210
 ფორაქიშვილი ანა იოსების ასული 110
 ფორაქიშვილი იოსებ 110
 ფორაქიშვილი სალომე 120
 ფრეზე, გენერალი 183
 ფრიკი, მხატვარი 21
 ფურცელაძე ბესარიონ 202
 ფურცელაძე გრიგოლ 200
 ფურცელაძე დიმიტრი || Пурцеладзе Д.
 130, 188, 180, 102 200, 241
 ფურცელაძე ელენე 51
 ფურცელაძე პეტრე 241
 ფურცელაძე დიონისი 200
 ფხაკაძე იაკობი, დეკანოზი 201
 ფხალაძე გიორგი 244
 ფხალაძე დიმიტრი 80
 ფხალაძე ერასტი დიმიტრის ძე 89
 ფხალაძე მელქისედეკი, კათალიკოზი 50,
 100
 ფხალაძე სიმონ გიორგის ძე 244
 ფხალაძე სიმონ 247, 248
 ფხალაძე 228
 Феодосий архимандрит 119

ჭ

ქავთარაშვილი გიორგი 188
 ქათამაძე გ. 252
 ქართველიშვილი გაბრიელ 288
 ქართველიშვილი გიორგი დავითის ძე
 240, 248, 249, 258
 ქართველიშვილი გიორგი (ნიკოლოზის
 მამა) 242
 ქართველიშვილი თამარ (გიორგის მე-
 ულდე) 258
 ქართველიშვილი იაკობ, მღვდელი 240

ქართველიშვილი ნიკოლოზ გიორგის ძე
 242
 ქარუშიძე გრიგოლ ქაიხოსროს ძე 189
 ქეთევანი, თეიმურაზ II-ის ასული 148
 ქიქოძე გერასიმე იხ. გაბრიელ ეპისკო-
 პოსი
 ქიშიშვეი ს. ო. || Кишмишев С. Д.
 134, 135, 130, 187, 108
 [ქიქოძე] ნინო გერასიმეს ასული 208
 ქობულაშვილი დავით 114
 ქობულაშვილი ივანე დავითის ძე 114
 ქორქია ა. დ. 129
 ქრისტეფორე ტფილელი შიტროპოლი-
 ტი, თუმანიშვილი, 7, 17, 19, 47, 48,
 189, 147, 149
 ქუჩუკაშვილი შიო იხ. მღვიმელი შიო

ღ

ღაბაევი იხ. გაბაშვილი
 ღვთისავერისვილი ს. ს. 97
 ღოღობერიძე ნიკოლოზ 51

ყ

ყავრიშვილი კონსტანტინე 114
 ყავრიშვილი იოსებ კონსტანტინეს ძე
 114
 ყანდარელი 228
 ყანდარელი ჯაქარია 94
 ყანდარელი ნიკოლოზ ჯაქარიას ძე 94
 ყანჩელი ა. ი. 97
 ყარანთ არუთინი 189
 ყარანთ შვილი არტემა 189
 ყარანთ არუთინას შვილი გიორგის ძე
 84
 ყარანგოზიშვილი ეკატერინე დამის ას-
 ული (მუატი ჰენრიხ არჩიბალდის ცო-
 ლი) 114
 ყაფლანიშვილი ბანგუა ორბელის ასული
 145, 140, 147, იხ. ორბელიანი ბან-
 გუა
 ყაფლანიშვილი ვახტანგ მდივანბეგი 147
 ყაფლანიშვილი მანუჩარ 188
 ყაფლანიშვილი ორბელი 145
 ყვარყვარე II ათაბაგი 189
 ყიფიანი დიმიტრი 204, 208, 200, 212,
 242

ყიფიანი კონსტანტინე დიმიტრის ძე 242
 ყიფიანი ჯაალ (მიხეილის მამა) 240
 ყიფიანი მიხეილ ჯაალის ძე 240
 ყიფშიძე ალექსანდრე 241
 ყიფშიძე ალექსანდრე თევდორეს ძე (ფარნელი) 241
 ყიფშიძე დავით ალექსანდრეს ძე, პრი-
 ვატ-დოცენტი 241
 ყიფშიძე თევდორე 241
 ყორღანოვი გრიგოლ გაბრიელის ძე 182
 ყორღანოვი გაბრიელ გრიგოლის ძე 182
 ყორღანოვი სოლომონ სპირიდონის ძე 05
 ყორღანოვი სპირიდონ 05
 ყუთლუ-არსლან 258

შ

შალამანი 51
 შალვა (იასონ ქაეკეაძის სიმამრი) 112
 შალვა (სოფიოს მამა, იოანე ორბელია-
 ნის სიმამრი) 112
 შარაბიძე იოსებ (ნიკოლოზის მამა) 254
 შარაბიძე მიხეილ 102
 შარაბიძე ნიკოლოზ იოსების ძე 254
 შარაშიძე მაქსიმე როსტომის ძე 225
 შარდენი 127
 შატბეროვი იოანე სიმონის ძე 220
 შათილოვი ვიქტორ პავლეს ძე 114
 შათილოვი პავლე 114
 შაპ-იბრაგიმი 143
 შაპ-ყულიზან იხ. გვიო ამილახორი
 შეიხ-ულ-ისლამი 210
 შერვაშიძე ალექსანდრე 113
 შერვაშიძე მარიამ ალექსანდრეს ასული 113
 შერვაშიძე მიხეილ (ნინოს მამა) 113
 შერვაშიძე ნინო მიხეილის ასული 113
 შლეგელი გ. 250
 შლეცერი (პროფესორი) 102
 შიუკაშვილი შიო (პედაგოგი) 201
 შოშაშვილი ანდრია 82
 შოშაშვილი სოლომონ ანდრეას ძე 82, 202
 შუაქრიშვილები 238
 შუშანაა ონოფრე (პედაგოგი, ყოფილი მღვდელმონაზონი) 109

შერბაკოვი ალექსანდრე 113
 შიხელიანი პავლე 248
 შერბაკოვი პეტრე ალექსანდრეს ძე 113

ჩ

ჩაგანავა ა. 07
 ჩაგანავა ალექსანდრე ივანეს ძე 114
 ჩაგანავა ივანე 114
 ჩაგუნავა გიორგი უჩარდიას ძე 30, 40, 84, 102, 111
 ჩაგუნავა მართა გიორგის ასული 82, 254
 ჩაგუნავა უჩარდია (გიორგის მამა) 84, 111
 ჩარკვიანი კონსტანტინე 252, 254
 ჩარლსტონი იოსებ (კარლოსის მამა) 241
 ჩარლსტონი კარლოს იოსების ძე 241
 ჩერტკოვი 100
 ჩერქეზიშვილი ვასილ ნიკოლოზის ძე 241
 ჩერქეზიშვილი ნიკოლოზ (ვასილის მა-
 მა, ტფილისის ქალაქის თავი) 241
 ჩერქეზიშვილი ქაიხოსრო (ქისიყის მო-
 ურავი) 130
 ჩეტვერუხინი (მგალობელთა ხელმძღვა-
 ნელი) 08
 ჩეტირკინი გ. 217
 ჩიქუცკი (სინოდის კანტორის ინჟინერ-
 ხუროთმოძღვარი) 30, 31
 ჩისტოვინი ი. ა. (სინოდის რევიზორი,
 ფსიქოლოგიის სახელმძღვანელოს აუ-
 ტორი) 205, 212, 215
 ჩიკვანისა შაია 121
 ჩიჩიკოვი ალექსანდრე 155
 ჩიჯავაძე იოსებ (დეკანოზი) 109
 ჩოგოვაძე მელიტონ (მწერალი) 200
 ჩოლოყაშვილი ბიძინა ოთარის ძე 112
 ჩოლოყაშვილი გივი 180
 ჩოლოყაშვილი ნიკოლოზი 140
 ჩოლოყაშვილი ნინო (მიხეილ ამილახო-
 რის ასული, იოანეს ძმისწული) 112
 ჩოლოყაშვილი ოთარ (ბიძინას მამა) 112
 ჩრედინი იაკობ 127
 ჩუბინაშვილი გ. 140
 ჩუდუცკი პავლე ივანეს ძე (სემინარიის

რექტორი, დეკანოზი) 204, 200, 207, 213, 214, 220

ჩუღუცაი მ. 217

ჩუტყერაშვილი გიორგი (კონსტანტინეს მამა) 80, 245

ჩუტყერაშვილი კონსტანტინე გიორგის ძე (ლიაკონი) 80, 245, 252

ჩხეიძე ნიკოლოზ (არქიმანდრიტი) 130

ჩხეიძე სენნია 17, 122, 135

ჩხიკვაძე ზ. 100

ც

ცაგარელი გაბრიელ (დეკანოზი) 200

ცაგარელი კონსტანტინე 247

ცინცაძე კალისტრატე მიხეილის ძე (კათალიკოზ-პატრიარქი) 30, 78, 200, 218, 225, 248, 251

ცინცაძე მიხეილ (კალისტრატეს მამა) 78, 172

ცინცაძე ნ. დ. 07

ცინცაძის მატრონე (დანიელ კანდელაკის ასული) 114

ციციანოვი პავლე დიმიტრის ძე იხ. ციციშვილი პ. 177

ციციშვილი პ. (მთავარმარტოებელი) 7, 75, 81, 105, 192, 105

ციციშვილი ქრისტეფორე (კათალიკოზ-პატრიარქი) 187

ცომაია სამსონ (პედაგოგი პეტროგრადში) 201

ცქიტიშვილი იოანე ლავრენტის ძე 219, 221

ცხედაძე ზებედე (ნიკოლოზის მამა) 241

ცხედაძე ნიკოლოზ ზებედეს ძე (პედაგოგი, უნივერსიტეტის შენობის აშენებელი) 201, 241

ძ

ძიმიტარაშვილი გაიოზ ბესარიონის ძე 188

წ

წერეთელი გიორგი ექვთიმეს ძე 242

წერეთელი გიორგი როსტომის ძე 202

წერეთელი გრიგოლ (სერგის მამა) 254

წერეთელი დავით (ნინოს მამა) 112

წერეთელი ექვთიმე 242

წერეთელი ნინო დავითის ასული (ბიძინა ჩოლოყაშვილის მეუღლე) 112

წერეთელი როსტომ (გიორგის მამა) 202

წერეთელი სერგი გრიგოლის ძე 254

წვიმაძე ვასილ (პლატონის მამა) 240

წვიმაძე პლატონ ვასილის ძე 240

წიშწიშაძე დავით (მღვდელი, იოსების მამა) 00

წიშწიშაძე იოსებ დავითის ძე (წიგნის-მკითხველი) 00

წულუკიძე სოფიო (მამია გურიელის მეუღლე) 75

ჭ

ჭავჭავაძე იასონ იოანეს ძე 112, 200

ჭავჭავაძე ილია 233, 242

ჭავჭავაძე იოანე (იასონის მამა) 112

ჭარელაშვილი გრიგოლ დავითის ძე (ქაშვეთის მეზუთე წინამძღვარი, 1800—1876 წ.წ.). 78, 103, 105, 111, 150, 108, 227, 234

ჭარელაშვილი დავით გრიგოლის ძე (ქაშვეთის მეექვსე წინამძღვარი, დეკანოზი, 1839—1897), 28, 70, 77, 224, 102, 111, 233

ჭარელაშვილი ეკატერინე ივანეს ასული 111

ჭიჭინაძე ტარასი (პედაგოგი) 200

ჭრელაშვილი ბ. 108

ჭრელაშვილი გრ. იხ. ჭარელაშვილი გრიგოლ 52, 224

ჭრელაშვილი დავით იხ. ჭარელაშვილი დავით

ჭრელაშვილი თევდორე (სტეფანეს მამა) 241

ჭრელაშვილი სტეფანე თევდორეს ძე 241

ჭუკას შვილი (გიორგი VIII მოკელის შთქმულების მონაწილე) 132

ჭუაღუა მიხეილ (ნიკოლოზის მამა) 01

ჭუაღუა ნიკოლოზ მიხეილის ძე (წიგნისმკითხველი) 01

ბამფერა (სოლომონ ყორღანოვის ცო-
ლი) 186
ბანდამოვი ეგნატე (ილიას მამა) 87
ბანდამოვი ილია ეგნატეს ძე (დიაცონი)
87
ბანუშა (ბესო ნალბანდის დედა) 110
ბარიტონოვი ალექსანდრე 155
ბასკინი მიხაელ 155
ბაუმია 201
ბახანაშვილი ალექსანდრე სოლომონის
ძე 188, 190, 191, 192, 240, 241
ბახანაშვილი თომა სტეფანეს ძე (ლია-
კონი) 87, 88
ბახანაშვილი მარიამ სოლომონის ასული
(პოდპორუჩიკ სიმეონ იმნაძის მე-
ულლე) 240
ბახანაშვილი სოლომონ (გორის სობო-
როს დეკანოზი) 240, 241
ბახანაშვილი სტეფანე (თომას მამა) 87
ბახუტაშვილი ანტონ (დეკანოზი) 248,
244
ბელაია ბესარიონ (ამბროსი კათალიკოზ-
პატრიარქი) 190
ბელაშვილი ამბროსი (პედაგოგი) 190
ბელაშვილი დიმიტრი 228
ბელაშვილი იონა (მღვდელმონაზონი,
მოსენებული „კალმასობაში“) 190
ბელაშვილი იოსებ დიმიტრის ძე 228
ბელაძე ექვთიმე ივანეს ძე (მოლარე,
სტაროსტა, მესტამბე) 28, 58, 54, 90
ბელაძე ივანე (ექვთიმეს მამა) 90
ბელიძე გიორგი (დეკანოზი) 104, 200
ბელიძე მელქისედეკი (პედაგოგი, დე-
კანოზი) 190
ბერხელდიძე ომან (მღივანბეგი, ისტო-
რიკოსი) 132
ბილდეკელი ლ. 58
ბიზანიშვილი ვლადიმერ (პედაგოგი)
190
ბიშპიევი სპირიდონ 51
ბმალაძე გარსევან გიორგის ძე 222
ბორეშან ჯაქარიას ასული (ზურაბ ორ-
ბელიანის მეუღლე) 201
ბოსიტაშვილი იროდიონ იხ. ევდოშვილი
იროდიონ

ხუნაშვილი მიხეილ 245

ხუნდაძე დ. 97

ხუნდაძე რაუდენ (დეკანოზი) 90

ხუტუბაშვილი ოქროპირ (დიმიტრის მამა) 92

ხუტუბაშვილი დიმიტრი ოქროპირის ძე
92, 228

ხუტულაშვილი გაბრიელ ლაშარეს ძე 91

ხუტულაშვილი ლაშარე (გაბრიელის მამა) 91

ხუცაძე ნიკოლოზ 190

ხუცაშვილი ხარლამპი 202

ხუზიაშვილი კ. 192

ჯ

ჯავაევი მიხეილ 102

ჯავახიშვილი ივანე 119, 121, 122, 123,
129

ჯამანოვი პეტრე 51

ჯამბაკურ-ორბელიანი ალექსანდრე ეს-
ტატეს ძე 111

ჯამბაკურ-ორბელიანი ანასტასია კონ-
სტანტინეს ასული (ოკლობეიოს ქვრი-
ვი) 113

ჯამბაკურ-ორბელიანი ასლან 201

ჯამბაკურ-ორბელიანი ბარბარე 111

ჯამბაკურ-ორბელიანი გ. ი. 97

ჯამბაკურ-ორბელიანი გიორგი (გიორ-
გის მესამე შვილი) 112

ჯამბაკურ-ორბელიანი გიორგი 202

ჯამბაკურ-ორბელიანი გიორგი ილიას ძე
111

ჯამბაკურ-ორბელიანი გრიგოლ ზურა-
ბის ძე 111

ჯამბაკურ-ორბელიანი დავით (გიორ-
გის მეოთხე შვილი) 112

ჯამბაკურ-ორბელიანი დავით (იოანეს
მამა) 112

ჯამბაკურ-ორბელიანი დიმიტრი (მარი-
ამის მამა) 112

ჯამბაკურ-ორბელიანი დიმიტრი ვახ-
ტანგის ძე 111

ჯამბაკურ-ორბელიანი დიმიტრი ილიას
ძე 111

ჯამბაკურ-ორბელიანი ეკატერინე იაკო-

ბის ასული (ნიკოლოზ ივანოვის ქერივი) 114	ჯამბაკურ-ორბელიანი მარიამ ნიკოლოზის ასული 186
ჯამბაკურ-ორბელიანი ესტატე 111	ჯამბაკურ-ორბელიანი ნინო (დიმიტრი ორბელიანის მეუღლე) 111
ჯამბაკურ-ორბელიანი ვახტანგი 111	ჯამბაკურ-ორბელიანი სოფიო იაკობის ასული (სეიატაპოლ-მირსკის მეუღლე) 112
ჯამბაკურ-ორბელიანი ზაალ ლუარსაბის ძე 201	ჯამბაკურ-ორბელიანისა სოფიო შაღვას ასული (იოანე დავითაშვილის მეუღლე) 112
ჯამბაკურ-ორბელიანი ზაქარია ზურაბის ძე 111	ჯანაშვილი დიმიტრი (მღვდელი) 200
ჯამბაკურ-ორბელიანი ზურაბ 281	ჯანაშვილი შოსე 149, 235
ჯამბაკურ-ორბელიანი ზურაბ (გრიგოლის მამა) 111, 118	ჯაფარიძე გ. 27
ჯამბაკურ-ორბელიანი თამარ იაკობის ასული (სენეკოესკის ქერივი) 113	ჯაფარიძე ვ. 44
ჯამბაკურ-ორბელიანი იაკობ 112, 113, 114	ჯაფარიძე ტრიფონ (პედაგოგი) 201
ჯამბაკურ-ორბელიანი ილია გიორგის ძე 111	ჭიშერიანოვი (მხერხაევი) 51
ჯამბაკურ-ორბელიანი ილია ზურაბის ძე 111	ჭომარჭიძე თ. გ. 40
ჯამბაკურ-ორბელიანი იოანე დავითის ძე 112	ჭომარჭიძე (მიხეილ?) 261
ჯამბაკურ-ორბელიანი კონსტანტინე 118	ჭორბენაძე სიმონ 253
ჯამბაკურ-ორბელიანი ლუარსაბ (ზაალის მამა) 261	ჭორჭაძე არჩილ 200, 241
ჯამბაკურ-ორბელიანი მარიამ ალექსანდრის ასული 111	ჭორჭაძე კონსტანტინე (არჩილის მამა) 241
ჯამბაკურ-ორბელიანი მარიამ დიმიტრის ასული 112	ჭორჭაძე ნიკიფორე (ეპისკოპოსი) 223
ჯამბაკურ-ორბელიანი მარიამ ივანეს ასული 111	

ჰ

ჰაუფი ფ. ი. 44
 ჰოფმანი (მხატვარი) 67

გეოგრაფიულ სახელთა სპიქიზა

ა

ადიში 128
 ავლაბარი 98, 110
 ავლაბარის პეტრე-პავლეს ეკლესია (აშენდა 1846—1849 წ.წ. გრიგოლ ჭარულაშვილის ხელმძღვანელობით) 70
 ავლანეთი || ავლანისტანი 187, 140

ავკალა 182, 168
 ათონი (ძველი) 93
 აია სოფია 150
 ალავერდი 78, 70, 128
 ალექსანდრია 118
 ალექსანდრე ნეველის ეკლესია (თბილისში ეს ეკლესია აშენდა ზაქარია

მკედლოვის დროს) 81, 89, 207
 ალი 04, 123
 ამაღლება 123
 ამაღლების ეკლესია თბილისში 88, 89
 ანაგა 123
 ანანური 133, 135
 ანტიოქია 97, 118, 100, შენ. 172
 ანჩისხატი, 21, 74, 76, 88, 91, 93, 94, 90,
 108, 110, 126, 188, 210, 230, 248,
 244, 245, 200, 251
 არაგვის ხეობა 287
 არბო 93, 123
 არდონი 220
 არგოზი 120
 არქიელის გორა 120
 არცხელი (სვანეთისა) 123
 ასტრახანი 75, 100
 ატენის ხეობა 248
 ატოცი 105, 123
 ატოცის წმ. გიორგის ეკლესია 105
 აფხაზეთი 113, 123
 აწუური (ხეობა თეთრი გიორგის ქვემოთ)
 12, 128
 აჰარა 93
 ახალგორი 80
 ახალდაბა 80
 ახალდაბის ციხე 141
 ახალსოფელი 84, 87
 ახალქალაქი 120, 189,
 ახალციხე 104, 188, 219, 221
 ახალციხის მიძინების ტაძარი 104
 ახალკვარი 123
 ახმეტა 128
 ახტალა 184
 ახურა 123

ბ

ბაგრატიონ-მუხრანბატონის უბანი (მუხ-
 რანში) 218
 ბათუმი 93, 245
 ბაქისუმა 123
 ბაკურციხე 98, 128
 ბალოკები 240
 ბანოქა 219

ბარაღეტი 221
 ბარბარეს ეკლესია 246
 ბარიატინსკის (ჯორჯიაშვილის) ქუჩა
 82
 ბარუხანა 245
 ბაქო 188, 223, 248
 ბახტრი 123
 ბეთანია 20, 120, 184
 ბეთლემი 123
 ბეთლემის (ფეითხანის) ეკლესია, ტაძარი
 10, 145
 ბელოკანი 220
 ბელუჩისტანი 140, 143
 ბესარაბია 217
 ბჟვანი 123
 ბიზანტია 11, 180
 ბოდბე 88, 80, 123, 248
 ბოდბის წმ. ნინოს მონასტერი 88, 80
 222, 243
 ბოლნისი 123
 ბორბალო 240
 ბორჩალოს მავრა 77
 ბორცვი 124
 ბორჯომი 83
 ბორჯომის იოანე ნათლისმცემლის ეკ-
 ლესია 83
 ბოქორმა 123

გ

გალატი 124
 განჯა 80, 134, 185, 144, 189
 გარბანი 124
 გარეთუბანი 119
 გაღმა მხარი 105
 გარეკახეთი 88
 გეთსამანია 124, 185
 გელათი 93, 124, 223
 გერგეტი 124
 გერისთვისა 124
 გვილაქეთი (სოფ. მთიულეთში) 190
 გზოვანი 124, 127
 გიორგი წმიდა (გარე კახეთში) 88
 გლდანი 93, 220
 გლოლი 124

გოგილოს აბანოები 135

გოდოგანი 124

გომარტი 124

გომარეთის წვერი 124

გომბორი 221

გომი 180

გორი 47

გორი 00, 07, 70, 78, 80, 88, 89, 93, 94,
124, 132, 135, 140, 189, 223

გორისკვარი 00, 124

გოროვანი 08

გრემი 124, 240

Грузии 200

გუდარები 184

გულგულა 120

გურამიანთკარი 189

გურია 08, 121, 124, 221

გურჯაანი 18, 124, 222

დ

დაბა 124

დაბალი ციხე 119

დაბასტერი 124

დავით გარეჯა 70, 91

დავით გარეჯის მონასტერი 180

დამალა (ადგილი, სოფ. ხაშურის რაი-
ონში) 13

დანახვისი 124

დარიის ფერისცვალების მონასტერი
70, 223

დარუა 124

დასავლეთ ევროპა 180

დასავლეთ საქართველო 94

დაღესტანი 137, 138, 139

დგვრისი 124

დიდგორი 124

დიდი გომარეთი 218

დიდი ლილო 187

დიდი ჭიხაიში 13

დიდუბე 88, 89, 105, 220, 235—237,
245—252, 214—258

დიდუბის ეკლესია 78, 88, 103, 105,
245—252, 254—258

დიდუში 87, 88, 124, 180, 224

დუმბაცხო (გორის მაზრა) 94, 124

დუშეთი 47, 77, 88, 89

ე

ეგვიპტე 11, 124

ეკატერინოსლავი 212

ენაგეთი 129, 182, 183

ერანი 140

ერედვი 124

ერევანი 80, 87, 89, 93, 135, 214, 240

ერკოთი 08

ერტისი 222

ეჩმიადინი 80

ვ

ვალიეთი 124

ვანთი 124

ვანის ქვაბი 124

ვანის ტაძარი 210

ვარდისუბანი 124

ვარნა 128

ვაქირი 124

ვალარშაფთი 220

ვახანი 124

ველიციხე 124

ველკეთილი 124

ვერა (თბილისის უბანი) 180, 187, 221

ვერის იოანე ღვთისმეტყველის ტაძარი
205

ვერის წმ. ნიკოლოზის ეკლესია 82, 83,
90, 155, 188, 253

ვერიო (ქალაქი) 177

ვეჭინი 124, 220

Вифанский монастырь 185

ვლადიმირის სახ. სამლოცველო 77

ვორონეჟი 195, შენ. 170

ზ

ზარანა 124

ზეგარდი 124

ზედა თმოგვი 124

ზედქალაქი 124

ზემო ავჭალა 220
 ზემო იმერეთი 90
 ზემო მაჩხაანი 248
 ზემო მაჩხაანის წმ. გიორგის ეკლესია 248
 ზემო ქართლი 185, 186, 140
 ზიარი (სოფელი კახეთში) 18, 124
 ზღვნა (ზღვნისა) 124
 ზღუდერი 124

თ

თაბორი (ციხე თბილისში) 110, 136
 თაგუეთი (სოფელი ხაშურის რაიონში) 18
 თათრების მოედანი 226
 თბილისი 180
 თეთრი გიორგი 124
 თელავი 88, 80, 124, 120, 186, 220, 247, 253
 თელავის ფერისცვალების ეკლესია 88,
 თელავის მიძინების ტაძარი 80
 თელეთი 124
 თელავანი 87
 თესალონიკე 124
 თიანეთი 120
 თოხსუბანი 124
 თხოთის მთა 128

ი

იაპონია 202
 იახსარი 124
 იგდირი 91
 იერუსალიმი 124, 155, 168
 ივერია 20
 Иверское царство 168
 ილორი 124
 იკორთა 184
 იმერეთი 18, 120, 105, 106
 ინდოეთი 186, 187, 140, 287
 იორდანია 127
 იორი 189
 ისანი 119
 ისაანი 186

იტალია 45
 იტრია 187
 იფარი 124
 იუალთო 120

კ

კაბენი||კაბინი 163, 184
 კავი 124
 კავკავის ეპარქია 104
 კავთისხევი 44, 124, 220, 221, 240
 კავთისხევის ეკლესია 246
 კაისდახორი 220
 კაკაბეთი 124, 126
 კალა 110
 კალაური 189
 კალოუბანი 86, 87, 98, 124, 188
 კალოუბნის ეკლესია 81, 150, 187, 210, 220, 221, 222, 228
 კარის წმ. გიორგის ეკლესია 107
 კარალეთი 120
 კარდანახი 124
 კასის ხევი 124
 კასპიის ზღვა 143, 187
 კედრონი 180
 კეეხის ციხე 141
 კესარია 124
 კვახჭირი 18
 კიევი 77, 200, 209, 248
 კიშინიოვი 217
 კლარჯეთი 200
 კობი 124
 კობიანთკარი 98
 კოლა 187
 კონდოლი 124
 კორინთი 124
 კოტორა 124
 კოლოთი 188
 კოჭორი 188
 კრონშტადტი 88
 კუკია 129
 კუკიის წმ. ნიკოლოზის ეკლესია 88, 103, 234, 240
 კუკიის წმ. ნინოს ეკლესია 248, 258

კუკიის ჩუღურეთის წმ. ნიკოლოზის ეკ-
ლესია 104, 237, 238
კურდღელაური 244
კურსები 13

ლ

ლაშისუანა 24
ლარგვეთი 179
ლარგვისი 170
ლაურისტანი 140
ლაშარისჭვარი 125
ლახვარი 124
ლექეთი 220
ლენინგრადი 180
ლენქორანი 87
ლენჭერი 13
ლიახვი 18
ლილო 87, 99, 244
ლიტვა 204
ლიფლიანდია 177
ლიხაური 188
ლომისი 124
ლომისის კარი 125
ლონდონი 216
ლორქვეში 120
ლუდია 125
ლურჯი მონასტერი 126

მ

მაგრანი 220
მაზანდარი 148
მაზანდარის ციხე-ქალაქი 10
მაზა დავითი 228
მამკოლი 87, 240
მამკოლის წმ. გიორგის სამრეკლო 87
მანავი 124, 125
მანგლისი 70, 93, 182, 189
მარაბდა 120
მარიამჭვარი 125
მარინეს ეკლესია თბილისში 78, 202, 284
მარტყოფი 95, 128, 125, 127, 129, 188, 222
მარტყოფის მონასტერი 95
მარტყოფის წმ. გიორგის ეკლესია 91

მაღარო 124
მაჩხანა 124
მეიღნის თავი 124
მელაანი 124
მესტია 125
მეტეხი 125, 188
მეტეხის ეკლესია 81, 91
მეტეხის ციხე 110
მეჭკვისხევი 223, 248, 244
მთავარანგელოზთა ეკლესია თბილისში-
93
მთაწმინდა 9, 12, 80, 218
მთაწმინდის მონასტერი 177
მინსკი 258
მირიანწმიდა 90
მოგვი 120
მოკოვი 29, 75, 78, 79, 80, 90, 118,
121, 100, 174, 180, 100, 100, 200,
211, 218, 215, 218
მოკოვის „ზაიკონოსპასკის“ მონასტე-
რი 78
მოლნინი 125
მოხისი 125, 188
მრავალბალი 125
მსხლეები 125
მტკვარი 18, 119, 130, 138
მუხის ანგელოზი 125
მუხრანი 10, 93, 124, 185, 222
მუხრანის წმ. ქეთევანის ეკლესია 88
მუხრანინი 176
მცხეთა 85, 87, 145, 100, 198
მქალიჭვარი 218

ნ

ნაბახტევი 187, 188
ნავთლული 222
ნანაინი 125
ნაკიფრისი 125
ნაქერალა 225
ნერსესთან სომხის სემინარია 28
ნიგიბეთი 18
ნიკოლოზის ეკლესია, სამრევლო (ხარ-
ფუხში) 24, 186
ნიკორწმინდა 44, 70
ნინოწმინდა 125
ნოუგეგროლი 78

ნიჩბისი 222
 ნოვგოროდი 75, 179, 180
 ნოვომინსაილოვკა (ერევნის გუბერნია) 98
 ნორიო 157
 ნორიოს მთავარანგელოზის ეკლესია 157, 100
 ნუკრიანი 125
 ნუნის ღვთისმშობელი 130

ო

ოდესა 204
 ოდიში 125
 ოზურგეთი 82, 98, 188, 245, 247
 ოლგინსკოე 87
 ოპიზა 125
 ოუიო 129
 ორბელიანთ ეკლესია, ორბელიანთ კარის ეკლესია, ორბელიანთ წმ. ნიკოლოზის ეკლესია 70, 87, 103, 104, 105, 222, 233, 234, 240, 259, 260
 ორბელიანთ სახლი 288
 ორთაშენი 125
 ორთაქალა 119
 ორუბანი 125
 ოსეთი 220, 223, 240
 ოქონა 88
 ოქონის ღვთისმშობლის ეკლესია 88
 ოქუში 125
 ოხარეში 125
 ოძისის ეკლესია

პ

პალესტინა 17, 127
 პანკისი 88, 125, 189
 პატარა მეჭვრისხევი 88
 პატარძელი 124, 125
 პაშაანი 220
 პენზა 7
 პეტერბურგი, პეტერბურლი, ს. პეტერბურგი, 21, 31, 58, 75, 80, 95, 90, 118, 121, 136, 150, 199, 201, 101, 105, 170, 170, 180, 201, 208, 206, 209, 210, 215, 210, 229, 258

პეტროგრადი იხ. პეტერბურგი
 პეტრე-პავლეს ეკლესია 21
 პეშავერი 140

ჟ

ჟამუჩია 125

რ

რიუე 245
 რომი 125, 130, 108
 რომთა კათოლიკე მიძინების ეკლესია 84
 რუსეთი, როსია 34, 52, 57, 80, 95, 98, 101, 134, 137, 140, 155, 100, 177, 207, 210, 210, 235, 238, 245, 253, 258

ს

საბარათაშვილო 236
 საბერძნეთი 11, 258
 საბუე 253
 საბურთალო 124
 საგარეჯო 24, 125
 საგარეჯოს თვალთავი 125
 საგარეჯოს ტბეთითავისა 125
 საღგერი 135
 საღგრისი 125
 სავანე 125
 საინგილო 13
 საკირე 125
 სალიანი 87
 სამადლო 182
 სამარა 233
 სამება 228
 სამეგრელო 186
 სამთავისი 132, 184
 სანისლობი 125
 საპაიჭო 125
 სარატოვი 82, 188
 სარგვეში (ზემო იმერეთი) 90
 სარკისი 125
 სასირეთი 125, 22
 საქარა 219
 საქართველო 9, 10, 12, 13, 16, 18, 19, 44, 75, 79, 80, 88, 105, 122, 128, 127;

134, 185, 130, 137, 141, 142, 143,
140, 160, 101, 102, 108, 177, 188, 179,
192, 209, 211, 212, 213, 217, 235, 258,
230, 251, 252, 258

საღვნეთი 125

საუავო 125

საუღრიონი 180

საციციანოს მთა 13

საქილაო-ილორი 210

საქილაო ნაჩხიტეური 210

საქაეახო 125

საქანი 125

საქახი 125

სახასო (გურჯაანის ერთ-ერთი უბანი)
13

სედგერი 125

სევა 125

სეიდაბადი 119

სვანეთი 13, 120—125

სვეტიცხოველი 40, 79, 85, 88, 110, 145,
155

სვირი 125

სიმონეთი 125

სიონი 28, 80, 38, 42, 47, 48, 49, 54, 75—
78, 82—80, 90, 91, 95, 105, 111, 110,
125, 133, 153, 197, 210, 220, 222,
244, 247

სიონის ეკლესია 16, 160, 203, 204, 234

სიღნაღი 07, 222

სკრა 185

სოლოლაკი 150

სოლოლაკის ამაღლების ეკლესია 150

სოლოლაკის ხევი 119

სომხეთი 135, 230

სოხუმი 125, 187

სპარსეთი || ერანი 19, 49, 73, 140, 141,
140, 144, 145, 205

სტავროპოლი 04

სუნისი 125

სუნჯი 125

სურამი 141, 222

სურამის ციხე 145

სუფსა 125

სუჭუნი 125

სხვა 125

სხვილო 125

სხვილოს ციხე 141

ტ

ტამბოვი 245, 250

ტვერი 204, 212, 218

ტირძნისი 189

ტოხანიერი 121

ტროადა 118

ტფილისი 7, 8, 9, 11, 13, 14, 16, 17,
19, 29, 34, 38, 41, 42, 47, 49, 58,
70, 71, 74, 70—95, 104, 118, 119,
124, 125, 126, 129, 138, 134, 139,
140, 144, 145, 147, 148—150, 155,
160, 179, 180, 182, 184, 186, 187,
188, 191, 197, 202, 204, 208, 210,
212, 215, 216, 219, 220, 226,
229, 233, 235, 241, 248, 244, 247—
251, 253

ტფილისის მიქაელ მთავარანგელოზის
ეკლესია 243

ტფილისის წმ. ბარბარეს ეკლესია 244
თიფლისი 206

ტფილისის სამხედრო ტაძარი 89, 99
151

თიფლისская Верийская Иоанно-Бо-
гословская церковь 205

უ

უბისი 181

უკანფშავი 126

ურბნისი 187

უსანეთი 126

უძო 126

უქარმა 126, 129, 150, 240

ფ

ფანშავი 135

ფარცხანაყანევი 13, 120

ფასანაური 124

ფაშანი 126

ფაშანის თავი 124

ფახანი 135

ფერისცვალების მონასტერი თბილის-
ში 87, 228

ფეხენისი 120

ფიასი 120

ფოთი 180, 218, 245, 246

ფოთის საკათედრო ტაძარი 240

ფხოვი 126

ქ

ქართლი 18, 19, 120, 138—139, 140,
142, 148, 144, 146, 200, 207, 230

ქარისხევი 246

ქბოდა 120

ქედა 126

ქედის წმ. გიორგის ეკლესია 120

ქემერტი (სოფელი ლიხვის ხეობაში) 13,
126

ქვათახევი || ქვათახევი 44, 180, 220.

ქვათახევის მონასტერი 177

ქვაშვეთი (სევანეთში) 18

ქვაშვეთი (სოფ. ხაშურის რაიონში) 13

ქვემო იმერეთი 120

ქვემო კახეთი 221

ქვემო მღეთი 244

ქვემო ნიქოზი 120

ქვემო ხოდაშენი 126

ქვეში 244, 246

ქვიშხეთი 102

ქიზიყი 120, 174

ქილდა 93

ქოდალო 150

ქოდალოს ღვთაების ეკლესია 150

ქოდათი || კელატი (ბელუჯისტანის უმ-
თავრესი ქალაქი) 148

ქოლოთი 246

ქსანი 187, 160

ქსნის ხეობა 184

ქსოვრისი 88

ქუთაისი 78, 90, 121, 126, 186, 100,
208, 210, 248, 240

ქუთაისის საერებულოს ტაძარი 90

ქურმუხი (სოფელი სიანგილოში) 18,
126

ქცია 188

ლ

ლალნაგური 120

ლულე 244

მ

მაზანი 188, 100, 204, 206, 210, 211,
218, 217

Мазань 205

მაიყული 135

მანანაშოსი 126

მანდაარი 186, 287

მანდაგარი (ავღანელების ციხე) 136

მანდაური 120

მანჩავეთი 184

მარაბალი 185

მარაბულახი 126

მარაიაზი 228

მარაღაჯი 220

მარსი 135, 246

მვარელი 126, 208

მინვარი 126

მინწვისი 67

მირსაბულახი 184

მორკნისუ 120

მუბანი 84

მულუა 80

მუროსუბანი 87

ნ

ნავნაბადა 126

ნალაური 126

ნამქორი 285

ნაქი 127, 148

ნაშიანი 126

ნემახა||ნემახია 87, 186, 228

ნემოქმელი 121

ნოილა 105

ნოილის ხელოუქმენელი ხატის ეკლესია
105

ნომღვიმე 10, 185, 222, 228

ნომღვიმის მონასტერი 120, 182, 229

ნორბარბარეთი 126

ნუამთა 171

ნუაფხო 126

შურის ციხე 119
შხელი 120

ჩ

ჩალაუბანი 120
ჩირიკი 244
ჩოხი 120
ჩოხეთი 120
ჩუმლაყი 120
ჩულურეთი 88, 188
ჩქარი 120
ჩხიკეთა 120

ც

ცედანი (სოფელი) 94
ციხისძირი 120
ცუსიშა 202
ცმპორისი 120

ძ

ძეგლისი 120
ძიშითი 120
ძიროვანი 12ჩ
ძლევისი 120

წ

წავისი 222
წედისი 120
წელისი 120
წვერი 00, 120, 182
წილკანი 85
წინანდალი 120
წიფორისი 120
წუაროსთავი 120

ჭ

ჭალა (გივი ამილახორის სამკვიდრო) 49.
127
ჭანეთი 127

ჭარი 185
ჭულაისი 127
ჭოტორი 127

ჯ

ჯავა 84
ჯავახეთი 221
ჯიშითი 127
ჯიხაიში 127
ჯიხანჯისი 127
ჯულფა 187
ჯრუკი 04
ჯრუკის მონასტერი 04

ხ

ხადისკარი 127
ხანცთა 127
ხარკოვი 88, 212
ხარფუხი 04, 135, 222, 228
ხარფუხის წმ. ნიკოლოზის ეკლესია 91,
105, 188
ხაშში 127
ხაშური 13
ხახმატი 127
ხედენიში 127
ხევი 128
ხეთარისი 127
ხერთვისი 244
ხერსონი 210
ხვამლი 127
ხიდისთავი 120, 187
ხინდოსი 127
ხირსა 07
ხირსის მონასტერი 228
ხოვლე 222
ხონი 127
ხორსანი || ხოროსანი 10, 142
ხოირისი 127
ხოტევი 127
ხრამი 138
ხუმალაგი 220

ქართული ეკლესიის ისტორიის კვლევის ფონდმა

1994 წელს გამოსცა:

სერიით — ქართული ქრისტიანული ხელოვნება

ვ ა ხ ტ ა ნ ბ ბ ე რ ი ძ ე

„XVI—XVIII საუკუნეების ქართული საეკლესიო
ხუროთმოძღვრება“

აკადემიკოს ვახტანგ ბერიძის წიგნი გვაცნობს XVI—XVIII საუკუნეების ქართულ საეკლესიო ხუროთმოძღვრებას. იგი უხედადა ილუსტრირებული. წიგნში ხუთასამდე ფოტოილუსტრაციაა მოთავსებული, მიმოხილულია ამ საუკუნეებში აგებული თითქმის ყველა ეკლესია-მონასტრის ისტორია, შეფასებულია მათი მნიშვნელობა და ადგილი ქართულ კულტურაში. ახლავს რეზიუმე ფრანგულ და რუსულ, ხოლო ილუსტრაციების ნუსხები — ქართულ, ფრანგულ და რუსულ ენებზე.

სერიით — ქართული ეკლესიის ისტორია.

ბასალავი და ბამოკვლევები

მ ი ქ ე ლ თ ა რ ხ ნ ი შ ვ ი ლ ი (1897—1958)

„წ ე რ ი ლ ე ბ ი“

მიქელ (მიხეილ) თარხნიშვილი უცხოეთში მოღვაწე ერთ-ერთი დიდი ქართველი მეცნიერია, რომელიც ყოველთვის ფარად ედგა ქართულ ეკლესიას, კულტურასა და მწერლობას დასავლეთში. იგი ძირითადად იკვლევდა საქართველოს ეკლესიისა და ქართული მწერლობის საკითხებს, მათ მიმართებას ბიზანტიისა და ქრისტიანული აღმოსავლეთის ქვეყნების ლიტერატურასა და ეკლესიასთან. ჩვენს გამოცემაში შესულია სხვადასხვა ენაზე (ქართულ, ფრანგულ, გერმანულ, იტალიურ ენებზე) დაწერილი და ევროპის სხვადასხვა ქვეყნის სამეცნიერო ჟურნალებში დაბეჭდილი მისი შრომები, რომლებიც ქართულად პირველად ქვეყნდება ჩვენში. მიქელ თარხნიშვილის მთელი ცხოვრება და შემოქმედება ნიშნულია იმისა, თუ როგორ უნდა ემსახურო შენს ხალხს, მიუხედავად ათასგვარი გაკირვებისა. იგი საშინელი ტკივილებით გატანჯული გარდაიცვალა. დაკრძალულია ვატიკანში მოღვაწე უცხოელ მამათა საერთო აკლდამაში.

ქართული ეკლესიის ისტორიის კვლევის ფონდი

წლეულს გამოსცემს:

სერიით — ქართული ეკლესიის ისტორია.

მასალები და გამოკვლევები

მ ი ხ ე ი ლ თ ა მ ა რ ა შ ვ ი ლ ი (1858—1911)

„ქართული ეკლესია დასაბამიდან დღემდე“

მიხეილ თამარაშვილი უცხოეთში მოღვაწეობდა და ტრაგიკულად დაიღუპა იტალიაში, სოფელ სანტა-მარინელაში 1911 წელს, როცა ვაუკაცურად ცდილობდა, ზღვაში დახრჩობას გადაერჩინა უცხო ერის შვილი. მას მხოლოდ 1078 წელს ელირსა მშობლიურ მიწაში, დიდუბის პანთეონში განსვენება.

მ. თამარაშვილის დაღუპვამდე ერთი წლით ადრე, 1910 წელს რომში ფრანგულ ენაზე დაისტამბა მისი ნაშრომი „ქართული ეკლესია დასაბამიდან დღემდე“. ეს შვიდასგვერდიანი წიგნი არა მარტო ქართული ეკლესიის ისტორიაა, არამედ საქართველოს ისტორიაც დასაბამიდან მეოცე საუკუნის პირველ წლებამდე და განათლებულ ევროპას ობიექტურად აცნობდა ამ ისტორიას, გზას უზნებოდა ჩვენი ქვეყნის ყველა ჭურის ცილისმწამებელს და ისტორიის გამაუკუღმართებელს. ესეც ქართველის ბედია. ოთხმოც წელზე მეტი უნდა გასულიყო, რომ უნიკალური ნაშრომი ამ უდიდესი პიროვნებისა და მეცნიერისა, კინც ქართულის გარდა შესანიშნავად ფლობდა იტალიურ, ლათინურ, ფრანგულ, თურქულ, სომხურ ენებს, მშობლიურ ენაზე ამეტყველებულიყო.

წიგნს ახლავს ის ასოთხივე ილუსტრაცია და ორი რუკა, რომლებიც ფრანგულ გამოცემას ჰქონდა.

ბ რ ი ბ ო ლ ფ მ რ ა ძ ე (1899—1942)

„უსცოელ კოლიგირიმთა ცნობავი პალესტინის ქართველი ბერებისა და ქართული მონასტრების შესახებ“

გრიგოლ ფერაძე დიდად განსწავლული მეცნიერი იყო იცოდა ბერძნული, ებრაული, სირიული, არაბული, კოპტური, სომხური, ლათინური, გერმანული, ინგლისური, ფრანგული, ძველი სლავური, რუსული, პოლონური.

გრიგოლ ფერაძეც უცხოეთში მოღვაწეობდა და ასევე ტრაგიკულად დაიღუპა 1942 წელს. იგი ეხმარებოდა და იფარავდა ფაშისტების მიერ დევნილ ებრაელებს, რისთვისაც გესტაპომ დააპატიმრა ვარშავაში, შემდეგ ოსვენციმის საკონცენტრაციო ბანაკში გადაიყვანეს, სადაც მრავალშვილიანი პოლონელი პატიმრის მაგივრად ნებაყოფლობით შევიდა გაზის საკანში.

გრიგოლ ფერაძის შრომების დიდი ნაწილი დაწერილია გერმანულ, ინგლისურ, ფრანგულ და პოლონურ ენებზე, რასაკვირველია, იგი წერდა ქართულადაც. ეს ნაშრომი თარგმნილია ინგლისურიდან. მასში თავმოყრილია და გაანალიზებული ყველა ცნობა, რაც უცხოელ პილიგირიმთა ნაწერებში მოიძია ავტორმა პალესტინის ქართველი ბერებისა და ქართული მონასტრების შესახებ.

(C)გამომცემლობა „კანდელი“, 1994 წ.

გამომცემლობის რედაქტორი ნანა მაჭავარიანი
ტექნოლოგიური ნელი შველიძე
კორექტორი ნათელა ჯოლოსავა

გამომცემლობა „კანდელი“,
თბილისი, ილია ჭავჭავაძის გამზირი, № 17.

გადაეცა წარმოებას 20. 08. 94 წ., ხელმოწერილია დასაბეჭდად
15. 10. 94 წ. საბეჭდო ქაღალდი — კარტოგრაფიული, ქაღალდის
ზომა 60×90¹/₁₆, შეკვ. № 95. ტირაჟი 1.500.

3-10

საქართველოს რესპუბლიკის პოლიგრაფიისა და საგამომცემლო
საქმიანობის სახელმწიფო კორპორაციის ბეჭდვითი სიტყვის
კომბინატი. თბილისი, მარჯანიშვილის ქ. № 5.